

acta

---

musealia

Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlině

suplementa

2006/1

*

František Bartoš

jazykovědec, pedagog, etnograf
Konference k 100. výročí úmrtí

Sborník příspěvků z konference
Zlín, 25. - 26. dubna 2006

Vydáno s podporou Ministerstva kultury České republiky

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlině

acta musealia

Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně

suplementa

2006/1

*

František Bartoš
jazykovědec, pedagog, etnograf
Konference k 100. výročí úmrtí

Sborník příspěvků z konference
Zlín, 25. - 26. dubna 2006

Vydáno s podporou Ministerstva kultury České republiky

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně

acta

musealia

supplementa

2006/1

František Bartoš
jazykovědec, pedagog, etnograf
Konference k 100. výročí úmrtí

Sborník příspěvků z konference
Zlín, 25. - 26. dubna 2006

Obsah

Miroslav Válka Úvodní slovo	5
Karel Pavlišťik Naše barťošovská bilance mezi dvěma konferencemi	6
Richard Jeřábek Dílo Františka Bartoše v českém národopisu	9
Martina Pavlicová - Lucie Uhlíková Dobové reakce na dílo Františka Bartoše	14
Rudolf Šrámek František Bartoš a jeho zpracování nářeční slovní zásoby na Moravě	22
Stanislava Kloferová Bartošova Dialektologie moravská a Český jazykový atlas	27
Josef Kolařík K problematice stanovení hranic nářečních celků	32
Jana Marie Tušková Klasifikace morfologických jevů v učebnicích Františka Bartoše ve světle gramatického učiva současných učebnic	39
Ivana Kolářová Klasifikace vybraných syntaktických jevů v učebnicích Františka Bartoše ve světle syntaktického učiva v současných mluvnících češtiny	43
Marta Toncrová Píseňové sbírky Františka Bartoše	47

Dušan Holý Resumé o neuskutečněné reedici Bartošových písňových sbírek	53
Jiří Luska Národní písně moravské v nově nasbírané (B II) jako pramen pro nápěvovou analýzu: centrální tóny v melodice „písni milostných“	55
Jarmila Procházková Janáčkovy záznamy a jejich redakce ve třetí Bartošově sbírce	59
Judita Kučerová Odkaz Františka Bartoše hudební pedagogice	65
Jaroslav Štika O Laších a Valaších a o jejich vzájemném vztahu	72
Jana Pospíšilová Od Bartošovy sbírky Naše děti k současnému stavu bádání o kultuře dětí*	75
Markéta Pavlišťiková Aktuální pedagogické podněty z díla Františka Bartoše	81
František Hýbl Počátky českých středních škol na Moravě v poslední třetině 19. století a František Bartoš ...	85
Miloš Melzer Korespondence Františka Bartoše s Janem Evangelistou Kosinou	94
Milada Písková Ke spolupráci Vincence Praska s Františkem Bartošem	102
Andrea Zobačová František Bartoš, Vladimír Šťastný a časopis Obzor	105
Karel Altman František Bartoš, občan šfoualovský	116
Martin Šimša Bartošova vědecká práce a její stopy v jeho pozůstalosti	122
Věra Kovářů František Bartoš a stavební kultura na Zlínsku	127
Tomáš Mikulaščík Mikoláš Aleš a Adolf Kašpar - ilustrátoři díla Františka Bartoše	132
Juraj Hamar V čom je pes zakopaný? Pocta Františku Bartošovi	139
Jiří Severin František Bartoš a naše doba (na příkladu Zlínského kraje)	142
Anna Devátová - Karel Pavlišťik Bibliografie díla Františka Bartoše	145
Anna Devátová - Karel Pavlišťik Tabulkový životopis Františka Bartoše	169

Recenzovali: Mgr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Ludmila Tarcalová

Vydáno s podporou Ministerstva kultury České republiky

Úvodní slovo

Miroslav Válka

Vážené kolegyně, vážení kolegové,

dovolte mi, abych Vás pozdravil jménem České národopisné společnosti, profesní organizace českých národopisců - etnologů i laických národopisných pracovníků, která má za sebou více než sto let své existence. Když byl hlavní výbor Společnosti požádán, aby vedle dalších oborových institucí přijal záštitu nad konferencí „*František Bartoš, dialektolog, pedagog a národopisec*“, kvitovali jsme nabídku Muzea jihovýchodní Moravy s povděkem. Byli jsme si vědomi, že připravovaná konference bude mezioborovou akcí, jejímž cílem je nejen aktuální připomenutí díla zakladatelské osobnosti moravského národopisu, ale také zhodnocení odkazu předního moravského dialektologa a významného pedagogického pracovníka. Zmíněný interdisciplinární přístup k Bartošovu dílu, který je zřejmý z programu konference a z přihlášených příspěvků, jistě přinese nová fakta a odhalí dosud neznámé souvislosti.

V souvislosti s bartošovskou konferencí bych chtěl připomenout ještě jednu skutečnost, a to je význam historiografického bádání. Každý vědecký obor věnuje náležitou pozornost svým dějinám a významným osobnostem, které bádání profilovaly

a významným způsobem posunuly vpřed. Platí to i o národopisu či o současné české etnologii, která se ke svým národopisným kořenům hlásí. Vzhledem k tomu, že čeští etnologové nemají dosud zpracovány moderní dějiny bádání a poslední syntézou je Horákova stať v Československé vlastivědě z r. 1933, je potřeba historiografických konferencí stále aktuální a nanejvýš závažná. Tento důležitý úkol se snaží sanovat také Česká národopisná společnost, když u příležitosti svých Valných shromáždění pořádá vědecké konference věnované dílu předních národopisných badatelů, jakými byli prof. Čeněk Zibrť nebo doc. Drahomíra Stránská. Konference pořádaná v loňském roce se naopak zaměřila na regionální badatele a literáty, kteří svým dílem vytvářeli pramennou základnu oboru. Jsem přesvědčen, že také konference uskutečněná ve Zlíně u příležitosti 100. výročí úmrtí Františka Bartoše přinese zajímavá fakta a novátorské pohledy, které budou moci být zohledněny v případné historiografické syntéze české etnologie.

Jménem České národopisné společnosti přeji konferenci „*František Bartoš, dialektolog, pedagog a národopisec*“ nerušený průběh, referentům náležitou invenci a ostatním účastníkům patřičné poučení.

Naše bartošovská bilance mezi dvěma konferencemi

Karel Pavlišťik

Prvním a klíčovým úkolem zakladatelské generace národopisného pracoviště Krajského muzea, založeného v tehdejší Gottwaldově v roce 1953, bylo vytyčení regionu působnosti – prostoru pro jeho výzkumnou, sběrnou a dokumentační činnost. Ta se v podstatě kryla s hranicemi tehdejšího kraje a z národopisného hlediska zabírala část Valašska, Slovácka a Hané. Jestliže svou sbírkotvornou činnost začínali s víc než skromným počátečním vkladem, pak se jim pro stanovení efektivní koncepce výzkumné a dokumentační činnosti dostalo významného a bohatého vkladu v podobě možnosti využít rozsáhlého etnografického a dialektologického díla Františka Bartoše, rodáka z Mladcové – obce ležící pár kilometrů od sídla muzea a krajské metropole. O jejich prozíravosti svědčí, že se této možnosti chopili a Bartošovo dílo v tomto směru programově využili. Přesvědčivou a zdařilou manifestací toho se stala první stálá expozice *Ze života lidu moravského na bývalém panství zlínském* otevřená v srpnu 1957 na malenovickém hradeštském zámku s vydáním průvodcovského textu a sborníku.

Součástí výzkumné a dokumentační činnosti se navíc stalo i studium života a díla tohoto významného představitele nejen moravského, ale i slovan-ského národopisu.

Na tento přístup navázala ve svém odborném úsilí počátkem šedesátých let minulého století i nástupnická generace, k níž patřím. Pro ty, kdo budou naše úsilí hodnotit, považuji za nutné zmínit, že veškeré naše úsilí bylo permanentně devastováno jednak masivním ideologickým tlakem režimních řídicích orgánů, které z principu nepřály přílišnému připomínání Bartošova díla pro jeho glorifikaci rolnického stavu a lidové zbožnosti, jednak nekonečnými komplikacemi vyplývajících z tehdejší totální zaostalosti polygrafického průmyslu.

Nicméně 9. a 10. září 1966 se uskutečnila z iniciativy Muzea jihovýchodní Moravy v tehdejší Gottwaldově Konference československých etnografů a folkloristů k počtu Františka Bartoše u pří-

ležitosti 60. výročí jeho úmrtí, která měla vzdor velmi vlažnému postoji tehdejšího vedení muzea velký úspěch.

Konferenci po všech stránkách pečlivě připravil výbor, jehož členy byli šéfové spolupřátelských institucí Richard Jeřábek, Ludvík Kunz a Oldřich Sirovátka, předsedal Karel Vetterl a funkci tajemníka zastával autor tohoto příspěvku.

Program konference byl věnován zhodnocení Bartošova díla a problematice formování etnografických oblastí, k jejímž řešení je v Bartošově díle dost závažných podnětů. Vyplývalo to jednoznačně z vystoupení víc než poloviny z celkového počtu dvaasedmdesáti zúčastněných československých etnografů a folkloristů a čtrnácti hostů.

V předsednictvu konference zasedli Jiří Horák z Prahy, Christo Vakarelski ze Sofie, Wilhelm Nicolaisen z Edinburghu, Karel Fojtik z Brna, Karel Dvořák a Jaroslav Kramařík z Prahy a Ján Podolák z Bratislavy. Přednesené referáty a diskusní příspěvky byly byť skromným způsobem, ale přece jen vydány tiskem ve Zprávách Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově (1966, č. 3-5).

V předvečer konference 8. září 1966 byla za přítomnosti účastníků konference otevřena nově vybudovaná Pamětní síň Františka Bartoše v místnostech jeho posledního pobytu v rodném domku na Mladcové. Autor expozice Karel Pavlišťik navázal na předchozí instalaci Bartošovy jizby, provedenou v neuvěřitelně skromných podmínkách obětavým mladcovským sběratelem bartošovských památek Jaroslavem Orsavou v roce 1957. Součástí vernisáže byl pietní akt u Bartošova hrobu za přítomnosti účastníků konference, hostů a členů zlínských folklorních kolektivů.

Není bez zajímavosti, že tato pamětní síň po několikerém přemístování našla počátkem devadesátých let dvacátého století své místo v současném sídle Muzea jihovýchodní Moravy ve zlínském zámku. Slouží plných čtyřicet let dodnes. Mimo jiné i proto, že se normalizátoři sedmdesátých let spokojili s odstraněním jmen tvůrců expozice, mezi nimiž bylo jméno jejího autora, v rámci čistek v roce 1974 z muzea vypovězeného.

Devadesátá léta minulého století byla ve zlínském Muzeu jihovýchodní Moravy obdobím rozmachu spojeného s uskutečňováním moderních principů

muzejní práce, zejména rozsáhlých a kvalitních výukových žakovských a studentských projektů, využívajících muzejních expozic mimo jiné pomocí pracovních listů. První z nich, vytvořený pro Bartošovskou expozici a určený žákům základních škol, nesl název *Tenkrát na starodávném venkově aneb Jak si děti dříve hrávaly*. Jeho autorkami byly Anna Devátová a Markéta Pavlišťiková, a pro svou přitažlivost se dočkal několika dotisků. Součástí inovace zmíněné expozice, k níž má dojít, vyskytnou-li se potřebné finance, bude také vytvoření dalšího, nově koncipovaného pracovního listu. V letošním „jubilejním“ roce připravily lektorky muzea další aktivity pro její intenzivní výukové využití.

Po dvacetiletém zkoumání různých pracovních prostředí spojeném s aktivním zapojením do manuálního pracovního procesu se iniciátor a organizátor Bartošovských aktivit z šedesátých let vrací do zlínského muzea s předsevzetím tyto zmrazené aktivity obnovit tak, aby bylo Bartošovo dílo nejen slovně uctíváno, ale ve prospěch rozvoje moderní české etnografie a české kultury důkladně poznáváno a rozvíjeno.

Krokem k tomuto cíli byl i pokus autora tohoto článku o založení Společnosti Františka Bartoše s navázáním na duchovní odkaz Bartošovy muzejní společnosti, založené ve Zlíně v roce 1946 známým zlínským národopisným znalcem a kulturním pracovníkem Ladislavem Ruttem, středoškolským profesorem Miroslavem Batikem, ředitelem školy Ferdinandem Šulcem a dalšími, která si předsevzala „...vzvednout osobnost Bartošovu a šířit znalost díla jeho, udržovat vzpomínky na Bartošův národní význam, sbírat vzpomínky na jeho život a shromažďovat jeho dílo.“ Místem pro tyto památky a základem národopisného muzea ve Zlíně se měla stát plánovaná Bartošova jizba.

Vyvrcholením činnosti společnosti měla být výstavba areálu skansenu s názvem Bartošovo. Autorem velkolepého a ve své době vskutku moderního projektu byl Ladislav Rutte. Inspirován známým stockholmským Skansenem těžil při stanovení fundované a u nás tehdy unikátní koncepce muzea v přírodě ze skutečnosti, že Zlín leží ve styčném prostoru Valašska, Slovácka a Hané, což představovalo při možnosti prezentovat rozdílné i společné rysy lidové kultury tří výrazných regionů nejen nespornou

hodnotu odbornou, ale i nezanedbatelnou výhodu komerční, vyplývající z návštěvnické přitažlivosti takto koncipovaného díla. Slibně se rozvíjející projekt vzal po nástupu totalitní moci rychle za své, i když pozemek pro skansen získala společnost díky Rutteově aktivitě od tehdy už národního podniku Baťa darem. A tak z velkorysých plánů zbyla dnes téměř nedostupná brožura, v níž Ladislav Rutte celý projekt podrobně popsal.

S neúspěchem se ale také setkal i výše zmíněný pokus o založení Bartošovy společnosti počátkem devadesátých let dvacátého století. Příčinou bylo hluboké přesvědčení kompetentních osob o tom, že Bartošovo dílo není v současnosti aktuální. S tímto stanoviskem se setkávala i následná snaha vybudovat ve zlínském muzeu Studijně-dokumentační středisko Františka Bartoše. Naštěstí byl tento názor časem překonán a autor tohoto příspěvku mohl v rámci náplně práce muzejního etnografa začít se systematickým shromažďováním Bartošova díla a Bartošovských biografii, s vytvářením podmínek pro studium a využití obou fondů, s ediční činností, s činností vědecko-organizační a popularizační. Intenzita a efektivnost tohoto úsilí byla výrazně zvýšena příchodem Anny Devátové do muzea. Ta se časem stala vedoucí zmíněného střediska, jemuž byl přiznán charakter specializovaného pracoviště muzea. Dochází i k výraznější podpoře činnosti střediska jak ze strany Kulturního fondu Statutárního města Zlína, tak ze strany Kulturního fondu Zlínského kraje.

V současné době organizuje práci střediska Lucie Uhlíková, která se ihned po svém příchodu do muzea chopila úkolů spojených s reedicí Bartošova díla a je připravena po návratu z mateřské dovolené zahájit práci na edici soupisu Bartošovských biografii. Po dobrých zkušenostech ze vzájemné spolupráce Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně a zlínské Krajské knihovny Františka Bartoše při ediční činnosti, při přípravách a realizaci naší konference i celoročního projektu *Rok Františka Bartoše ve Zlíně a Zlínském kraji* mají obě instituce všechny předpoklady ke společnému uskutečnění byť náročného, zato akutního projektu, jímž je zpracování a vydání soupisu prací o díle a životě F. Bartoše.

Ediční činnost střediska zahájilo v roce 1996 vydání studie Jana Trojana *Nové národní písně Františka*

ka Bartoše (1882). Faksimile zápisů s komentáři. V roce 1997 dochází v muzeu k vnějšíkově skromnému, ale z odborného hlediska klíčovému edičnímu počínu v podobě vydání *Bibliografie díla Františka Bartoše*, o rok později pak *Tabulkového životopisu Františka Bartoše* autorské dvojice Anna Devátová a Karel Pavlišťik.

Novou etapu ediční činnosti zahajuje v roce 2002 vydání reprintu první Bartošovy písňové sbírky *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými* z roku 1882. Cílem edičního projektu je umožnit přístup soudobé generace k autentické podobě Bartošova díla. Z popudu studijně-dokumentačního střediska zlínského muzea a v úzké spolupráci s ním se v roce 2003 tohoto projektu ujímá zlínská krajská knihovna. O jeho aktuální potřebě svědčí sdělení vydavatele, že nové vydání Bartošovy první sbírky je rozebráno.

Díky mimořádnému porozumění odboru kultury Zlínského kraje, vedení Krajské knihovny Františka Bartoše ve Zlíně, redakční rady edice Zlínský kraj, Muzea jihovýchodní Moravy a v neposlední řadě mimořádně vsříceného přístupu majitele tiskárny pana Lelky z Dolních Bojanovic pokračuje bartošovská ediční činnost v roce 2003 vydáním reprintu dvousvazkového díla *Lid a národ* z let 1883 a 1885, v roce 2005 pak vydáním reprintu druhého rozmnoženého vydání významné sbírky *Naše děti* z roku 1898, ilustrované Mikolášem Alešem. Účastníci této konference pak budou mezi prvními, kdo vezmou do rukou reprint vzácné Bartošovy materiállové monografie *Moravský lid* z roku 1892, jejímž vydáním si dovoluujeme vzdát poctu Bartošovu dílu u příležitosti této konference. Věřím, že se v této mimořádně příznivé situaci v brzké době skuteční i vydání zatím finálního svazku současné bartošovské reedice. Jeho obsahem budou Bartošovy studie *Moravská svatba* z roku 1892, *Líšeň*, již v roce 1902 vydal spolu s Cyrilem Mašíčkem a *Deset rozprav lidopisných* z roku 1906.

Uskutečnili se ještě letos vydání *Kytice z lidového básnictva našim dětem*, již uvil František Bartoš, ale jejíhož vydání vyšperkovaného pozoruhodnými ilustracemi Adolfa Kašpara se, žel, nedočkal, bude to spolu s podzimním slavnostním koncertem zlínské Filharmonie Bohuslava Martinů a Městského divadla Zlín nejen důstojným vyvrcholením

Roku Františka Bartoše ve Zlíně a Zlínském kraji, jehož součástí vedle řady dalších, až do konce roku postupně uskutečňovaných aktivit je i tato konference, ale i projevem hluboké úcty, kterou v tomto kraji chováme k jeho dílu.¹⁾

Svůj úkol budeme považovat za bezesbytku splněný, až se Bartošovo znovu vydané dílo dostane co nejdříve do rukou těch, kdo je potřebují při své odborné práci a v neposlední řadě do rukou tvůrců programů zejména moravských folklorních sborů.

Nesmírně si vážím toho, že jsem tady mohl podat svým způsobem závěrečnou bilanci i svých bartošovských aktivit. Emoce spojené s tímto konstatacím jsou o to větší, že není tak vzdálená doba, kdy mne něco takového nemohlo ani v nejodvážnějším snu napadnout.

V poslední době se hodně a často mluví o duchovním odkazu Tomáše Bati. Nejsm si ale jist, že se tak děje vždy s vědomím, že všechno, co T. Baťa vybudoval a vytvořil a z čeho ještě dnes v mnohém žije toto město, vybudoval a vytvořil tento muž jen proto, že vždy a za všech okolností šetřil slovy a dával přednost činům, které bez odkladů s odvahou i s rozvahou konal. Proto se také výrok, jímž se před osmdesáti lety tento průmyslový manažer par excellence přihlásil k odkazu Františka Bartoše, stal východiskem cesty, po níž jsme se v péči o Bartošovo dílo tady ve Zlíně rozhodli jít: „Památku Františka Bartoše oslavujeme ne na koních, ne tancem, ne pitkami. Nejdůstojnější oslava spisovatele jest, rozmnožíš-li jeho dílo, aby se stalo přístupné a užitečné všem lidem. Takto chceme my oslavit tohoto syna našeho kraje.“ (Tomáš Baťa 7. srpna 1926)

Poznámky:

¹⁾ Vydání *Kytice* se uskutečnilo. První výtisk předal hejtman Zlínského kraje Libor Lukáš primátorce Statutárního města Zlína na slavnostním koncertu 29. listopadu 2006 ve zlínském Domě umění.

Dílo Františka Bartoše v českém národopisu

Richard Jeřábek

Když jsem byl pořadatelem konference pořádané k 100. výročí úmrtí Františka Bartoše požádán o úvodní příspěvek, pokládal jsem za zcela samozřejmé, jakož i za účelné, projevit bezvýhradnou ochotu. Abych pak účastníky neunavoval stereotypním přístupem k osobnosti a dílu jedné z nejvýznamnějších postav moravského národopisu, zvažoval jsem možnost volby neotřelého tématu, jakož i způsob, jak je zpracovat osobitým způsobem. Po prostudování všemožných materiálů jsem však záhy nabyl přesvědčení, že všechno podstatné o životě a díle F. Bartoše bylo již mnohonásobně vyřčeno, ba i publikováno.¹⁾

Pomineme-li dobové soudy, z nichž větší část postrádá zaujímání objektivních hodnotících aspektů a je spíš pouhým souhrnem životopisných dat a bibliografických údajů, jakož i některá krajně odmítavá, převážně předpojatá stanoviska jeho soudobých odpůrců, zbývá v podstatě jen pár příspěvků, jejichž autoři se pokusili s různě velkým časovým odstupem nestranně posoudit jak pozitivní, tak i negativní stránky Bartošova působení v oboru národopisu včetně folkloristiky. Spory o hodnotě jeho díla byly vyvolávány a podporovány protivníky soustředěnými kolem pražské vědecké revue *Atheneum* z let 1884 - 1893 (poté nadále pod názvem *Naše doba*), mezi něž patřili významní reprezentanti vědeckého života na sklonku devatenáctého století, např. Jan Herben, Jiří Polívka, Emanuel Kovář, Jan Jakubec a Lubor Niederle. Koneckonců z analogických příčin, zejména z odchýlného postoje k metodologickým přístupům při řešení národopisné problematiky, muselo též docela zákonitě dojít k vzájemnému odcizení a nakonec k rozchodu Niederla a Zibrta jako spoluredaktorů Českého lidu. Ponechme však stranou osobní neshody a nechuti, jimiž byly tyto názorové divergence provázány, jakož i konkrétní problémy plynoucí z Bartošova poněkud svévolného nakládání s folklorním materiálem, protože se jimi zajisté

budou obírat některé z dalších referátů, jež se jistě nevyhnou hodnocení starých a vesměs už odeznělých reakcí na jeho dílo.

Jako první ohlas na Bartošovo úmrtí v odborném tisku vyšel nekrolog z pera redaktora Českého lidu, o sedmadvacet roků mladšího sympatizanta Čeňka Zibrta, který konstatoval, že „zpráva o smrti zasluhujícího zakladatele a předního pěstitele soustavného studia o lidu moravském zarmoutila jistě každého, kdo se osobně seznámil se šlechetným, roztomilým mistrem. Hned po jeho smrti psali a vydali jeho ctitelé vzpomínky na něho, životopisné náčrtky, přednášky se pořádají o jeho zásluhách, chystá se zvláštní spis o něm, odborné listy domácí i cizí oceňují jeho význam.“²⁾ V tomto nejstarším českém národopisném časopisu *Zibrta* po deset let poněkud nekoncepčně otiskoval různé Bartošovy materiálové příspěvky, z obširnějších např. o pověrách a zvycích lidu na Moravě nebo o tzv. hanácké opeře z poloviny osmnáctého století. V roce 1902 sice Bartošova spolupráce s Českým lidem z nepříliš jasných důvodů definitivně skončila, avšak jejich korektní osobní vztahy, jak je patrné z citované smuteční anonce, tím tak docela poškozeny nebyly.

Jako pronikavý a s ohledem na míru kritičnosti příkladný se podnes jeví být především medailon Františka Bartoše od filologa a dialektologa Miloslava Hýska (1885 - 1957) v jeho zevrubné práci resumující a klasifikující literární aktivity na Moravě v devatenáctém století.³⁾ Další z hodnotících článků se objevil z podnětu zlínského muzea až v roce 1956 a jeho autory byli dva čerství absolventi národopisného studia na brněnské univerzitě, kteří se sice zdrženlivě, ale přece jen poněkud nedůvěřivě stavěli k některým Bartošovým metodám terénního výzkumu a jejich zpracování.⁴⁾ Následující příspěvek toho druhu pak vzešel až po několika letech z pera tehdy už čtyřicátiníka a zkušeného pracovníka pobočky etnografického ústavu Akademie věd v Brně Oldřicha Sirovátky.⁵⁾ Jinak ovšem většinu memoárových statí i hodnotících glos, článků a monografií o Bartošově sběratelské, vydavatelské a publicistické působnosti v oboru národopisu bylo zvykem sestavovat převážně z panegyrik, a to po celé dvacáté století. Dnes je třeba vycházet z pevného přesvědčení, že Bartošovi už není zapotřebí,

aby se na jeho odkaz vždy a všude vršila nekritická chvála, jejíž přebytek by mohl dokonce vzbuzovat i nedůvěru či odpor. Dostatečným důkazem nepředstíraného zájmu o jeho rozmanitá zjištění a podněty zůstává skutečnost, že se namnoze ještě po stu letech vracíme k jeho pracím a s kritickým odstupem jich využíváme.

V době vydávání některých Bartošových spisů na přelomu devatenáctého a dvacátého století se však objevovaly i krajně nepřívětivé ohlasy, na něž on sám zpravidla veřejně nereagoval, jen svá stanoviska sděloval Zibrtovi v dopisech, které s komentáři uveřejnil s odstupem více než půlstoletí Antonín Robek.⁶⁾ Dnes jsou tyto listy součástí Zibrtovy pozůstalosti chované v Literárním archivu Národního muzea v Praze na Strahově, leč krátce po Bartošově úmrtí byly otištěny adresátem samým v Českém lidu.⁷⁾ Zarážející okolností zůstává to, že Robek zamlčel existenci Zibrtova příspěvku, takže na neinformovaného čtenáře působí jeho příspěvek dojmem badatelského objevu. Obě verze textů se od sebe liší jen nepatrně, hlavně tím, že v roce 1907 byla vynechána jména tehdy ještě žijících osob. V pozadí názorových kolizí stál proces přerodu národopisu v českých zemích: ze strnulého popisného oboru se začal proměňovat v dynamickou interpretační disciplínu. Zatímco akademické vědy, v našem případě především folkloristika, si zásluhou vyspělejších stadií vývoje stanovovaly náročné úkoly a víceméně je zvládaly prostřednictvím mezinárodně pěstované a respektované komparativní metodologie, Bartoš si vytkl jiná východiska i mnohem skrovnější cíle studia lidového života a kultury. Naprostou většinu svých souhrnnějších národopisných prací vymezoval již v názvu Moravou, popřípadě jejími jednotlivými etnografickými oblastmi, okrsky či výraznými lokalitami, avšak ani v tomto měřítku nesledoval soustavně a přednostně srovnávací zřetel. Mimo jiné čtenářům tenděně předkládal archaický obraz vesnického života oprostěný od rysů přirozených změn ve způsobu života za přispění nesčetných inovací, v mnoha případech i destruktivních, ale postupně a neúprosně pronikajících do života a práce všech lidových vrstev. K některým nežádoucím projevům zaujímal moralistní, nezřídka přímo negativní postoje a varoval před jejich obecnějšími akceptacemi.

Ve své literární činnosti nebyl s to zapřít každodenní praxi dlouholetého učitele a vychovatele a z pedagogických pozic také kritizoval nešvary v rodinném i společenském životě. Od počátku do konce převládá v jeho díle aspekt sběratelský nad vědeckým a přístup deskriptivní nad interpretačním a komparativním, jakož i nad analytickým, natožpak syntetickým. Čeňku Zibrtovi psal v červnu 1891 a poté ještě znovu v únoru 1892: „Já totiž máje prázdného /času/ velmi po skrovnu, nemohu se obíratí studiem srovnávacím, není tedy v mé rozpravě nic než jaké také spracování látky mnou samým mezi lidem nasbírané“ a „bohužel nic jiného nemám, než »sbírký, pouhé sbírký,« filosofovati o Božím dobytku, hastrmanech a p. neumim.“⁸⁾

Naproti tomu Zibrť byl v tomto ohledu rozpolcen: vedle příspěvků zaměřených na analýzu a komparaci neváhal vydávat tiskem popisy povrchně až ledabyle sestavené, nadto ještě zhusta pořizované nerovnoměrně informovanými a vzdělanými dopisovateli z učitelských nebo kněžských kruhů. Bartoš sice také využíval materiálů shromažďovaných kultivovanými příslušníky venkovské i městské inteligence, avšak jen v menší míře, a upravoval je na základě vlastních zjištění a letitých terénních zkušeností. Tyto postoje se koneckonců obrazily také v absenci poznámkového aparátu a bibliografických odkazů či soupisů. Jako národopisec byl totiž Bartoš samouk, který pracoval spíš intuitivně. Většinu terénních pozorování a záznamů pořizoval za svých pobytů nebo krátkých cest po Moravě. Jedinou výjimkou byla dovolená v letech 1882 – 1884, která mu umožnila realizovat soustavnější výzkumy v různých oblastech Moravy a Slezska. Byl to plodný a pro Bartoše šťastný čas vzniku jeho série regionálních monografií věnovaných etnograficky výrazným oblastem východní části Moravy;⁹⁾ tehdy došlo k jeho prvním pokusům o plánovité zobrazení kulturní mozaiky na základě vcelku jednotně koncipované struktury. Nicméně i tomuto záměru chyběla systematičnost a důslednost. I přesto však lze v moravských poměrech bez rozpaků označit Bartoše za zakladatele metody regionální, popř. i lokální národopisné monografie, již se v roce 1902 stala studie o brněnské příměstské obci *Líšeň. Obrázky lidopisné*, která byla sestavena ve spolupráci s tamním knězem Cyrilem Mašič-

kem. Na vědeckější bázi jsou postaveny Bartošovy dialektologické práce, protože na rozdíl od tehdy ještě tápajícího národopisu školili studenty filologie za Bartošových vídeňských studií vynikající slavisté Franjo Miklošič (1813 - 1891) a Vatroslav Jagić (1838 - 1923).

Do veřejných národopisných aktivit se Bartoš příliš nezapojoval. Byl sice spolu s Karlem Adámkem (1840 - 1918) jmenován čestným předsedou výboru Národopisné výstavy československé v Praze 1895, ale šlo o funkci ve svých důsledcích spíš jen formální. Nepůsobil v žádné akademické instituci, například na vysoké škole, která by mu byla umožňovala soustředit se na badatelskou, resp. vědeckou práci, a svými pedagogickými úvazky a plněním ředitelských povinností na středních školách v druhé polovině osmdesátých let byl plně zaměstnán. „Jeho názory byly spíše romantické nežli realistické, jeho pojetí literárního úkolu spíše citové nežli rozumové“, jak to výstižně napsal v nekrologu jeden z jeho mladších vrstevníků, dialektolog Vavřinec Josef Dušek (1858 - 1911), člen výkonného výboru pražské Národopisné výstavy československé, a dodal, že obsáhlý úvod ke svazku *Národní písně moravské v nově nasbírané* „je velmi vlastenecký, ale nikterak vědecký“, zkrátka „onť nerazí nových drah svému studiu, nebuduje nové metody ve svých pracích.“¹¹⁾ Rovněž zmíněný Hýsek oprávněně a přesvědčivě shledával kořeny Bartošových vědeckých nedostatků v jeho izolovanosti, konzervativismu a klerikalismu.¹²⁾ Dodejme, že také jistá osobní uzavřenost, neprůbojnost a přílišná skromnost nepřispívaly k rozšiřování a prohlubování Bartošových kolegiálních a přátelských kontaktů, jak tomu koneckonců nasvědčuje i jeho celoživotní staromládenecký úděl.

Ani jeho zahraniční vztahy a vazby nelze přeceňovat, jak se v některých memoárových pracích dělo a děje. Zibrť sice zdůraznil, že „odborné listy domácí i cizí oceňují jeho význam“, ale ve skutečnosti Bartoše cizina skoro nebrala na vědomí: hlavní důvody lze spatřovat v tom, že obsah jeho národopisných prací se zaměřoval takřka výhradně na moravskou tematiku, nadto nelze přehlédnout, že na sebe nepoutaly pozornost vědeckým novátorstvím a metoda i technika jejich zpracování neodpovídala normám, které se v té době stávaly

nezbytností, jako např. vybavování prací poznámkovým aparátem s odkazy k použitým pramenům a publikovaným pracím, popř. jejich bibliografické záznamy, což bylo v dilech akademických autorů na podporu průkaznosti a odbornosti naprostou samozřejmostí. Negativně mohla působit také okolnost, že jeho knihy a články vycházely tiskem - až na nepatrné výjimky - v českém jazyce, takže jen s obtížemi se mohly stávat populárními v jinojazyčném prostředí. Přitom němčinu musel po čtyřletém univerzitním studiu ve Vídni, po působení na německých středních školách v Olomouci a v Těšíně v šedesátých letech ovládat dokonale. Schopnost s ní nakládat konečně prokázal jako autor pojednání o národopisu etnografických oblastí ve svazku *Mähren und Schlesien*, který je součástí mamutího díla *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Wien 1897); tato kapitola byla uveřejněna pod poněkud matoucím názvem *Volksleben der Slaven* asi proto, že o neslovanské, tj. německé části obyvatel Moravy pojednávají příspěvky jiných autorů.

V národopisných časopisech z německého jazykového prostředí, např. v *Zeitschrift für Volkskunde*, založeném roku 1891, nevyšel ani jediný příspěvek Bartošův, ba není tu ani jediná zmínka o některé z jeho prací, přitom se však uvádí z let 1891 - 1896 šest titulů Zibrťových. V té době se v tomto prestižním časopisu zvláště ujal o generaci mladší Georg, tedy Jiří Polívka (1858 - 1933), a jako autoři národopisných prací se významně uplatnili odpůrci pozitivistických postojů, zejména Karl Weinhold, Johannes Bolte, Alexander Brückner, August Meitzen, Richard Andree aj., z nichž někteří už tehdy začali formovat teoretickou a metodologickou základnu moderního německého a tím i středoevropského národopisu, do níž Bartoš svým dílem vůbec nezapadal. Dost podobně to s ním vyhlíželo v Rakousku: v ústředním časopise *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, vycházejícím od roku 1895, jsou do roku 1906, tedy v posledních letech Bartošova života, otištěny příspěvky různých českých autorů, např. Eduarda Domlůvila, Matouše Václavka nebo Jiřího Polívky s jeho přehledem československého národopisu, jakož i rozmanité posudky knižních prací Čeňka Zibrť, Františka Vladimíra Vykoukala, Adolfa Černého, naproti tomu z Bartošových publikací se tu referuje jen o té nejméně kvalit-

ni, z hlediska národopisné vědy bezcenné *Moravské svatbě*, která je fiktivní rekonstrukcí, kompilací popisů svatebního obřadu a s ním spjatých obyčejů z různých národopisných oblastí Moravy, a představuje jeden z časných produktů folklorismu tohoto druhu z roku 1892.

I ve slovanském národopisném písemnictví byl ohlas Bartošova národopisného díla skoro zanedbatelný. Jen nedopatřením bývá srovnáván s Oskarem Kolbergem (1814 - 1890), jehož monumentální dílo *Lud* objímá kulturu různorodého obyvatelstva obrovského území tehdejšího Polska a čítá v kompletním reprintu spolu s korespondencí 69 svazků.¹⁵⁾ Bartošův kontakt s polským živlem na Těšinsku v druhé polovině sedesátých let, kde si údajně osvojil polštinu slovem i písmem, snad mohl přispět k jeho stykům s tamním prostředím a nakonec i k jmenování čestným členem polské národopisné společnosti. Stěží lze ale zjistit, nakoľik měl Bartoš možnost obeznámit se s Kolbergovým dílem, event. se jím ovlivnit; ojedinelá zmínka o něm v obou vydáních spisku *Lid a národ I* (s. 7) svědčí o tom, že je vedl v patrnosti; avšak skutečnost, že v obou jeho dvouřádkových citacích se vyskytuje množství ortografických chyb, mohla by spíš nasvědčovat tomu, že název a podtitul nedbale převzal z nespolehlivého pramene, popř. by mohla vyvolat pochybnost o jeho znalosti polštiny. Je také s podivem, že v centrálním polském časopise *Lud*, vycházejícím od roku 1895, nebyla Bartošovi po celé další desetiletí věnována žádná pozornost a nebyla recenzována žádná z jeho prací. Bohužel ani leckde uváděné udělení ceny Akademie věd v Petrohradě za *Dialektologii moravskou* v roce 1890 nesvědčí příliš mnoho o jeho věhlasu v Rusku; v pozadí zapůsobila totiž kromě Bartošovy osobní žádosti podpora jeho učitelů, proslulých vídeňských slavistů F. Miklošiče a V. Jagiče.¹⁴⁾

Leč ani v domácím prostředí se Bartošovým pracím nevěnovala náležitá odborná pozornost. Jeden z nejvýznamnějších představitelů oboru L. Niederle citoval ve svém fundamentálním rozsáhlém díle jako příklad fungování pravěké primární představy škodlivou magickou praktiku z Bílých Karpat a v příručce o současných Slovanech uvedl Bartošovo jméno v souvislosti s „kmenem“ Hanáků, nadto tři z jeho prací citoval v seznamu literatury.¹⁵⁾

Při stanovování časových hranic pro výběr příspěvků, z nichž byla sestavena antologie o formování národopisu na Moravě, nemohly vyvstat pochybnosti o zařazení prvních, třeba jen kusých a nepřesných zpráv o venkovském lidu a jeho kultuře z druhé poloviny osmnáctého století, avšak otazníky se vnucovaly nad vytyčením horní hranice této poněkud neurčité a nezřetelné předvědecké fáze oboru. Volba se nakonec opřela o rozsáhlý a podrobný příspěvek s komentovanou bibliografií od brněnského historioografa Christiana Friedricha d' Elverta (1803 - 1896), jímž se časné stadium formování oboru v osmdesátých letech devatenáctého století logicky uzavírá právě v době, do níž už spadají některé práce vykazující programovou snahu o zvědečtění oboru.¹⁶⁾ Na tomto rozhraní se ocitá dost podstatná část díla Bartošova, jejíž profil se vyraňuje právě od této vývojové fáze moravského národopisu, který se postupně a dost nesměle zvědečtuje mimo jiné zásluhou Bartoše, bohužel už krátce před jeho skonečím.

Zcela nespornými zůstanou jednou provždy, a to i přes kritická stanoviska, některé osobní vlastnosti F. Bartoše - niterný vztah k předmětu pozorování a vlastního terénního bádání, nesmírná píle a bezmezná obětavost, trpělivost a skromnost. A snad si ani nedokážeme představit, oč by byl národopis na Moravě a částečně i ve Slezsku chudší bez jeho sběratelského i badatelského odkazu. Jistě je, že i bez aproby odvedl kolosální práci, s níž jsou nepoměřitelné výsledky odborné činnosti většiny absolventů univerzitního studia národopisu, a to i těch, jejichž jména jsou vinou naší nízké náročnosti ozdobena akademickými tituly.

Kdyby mne F. Bartoš sledoval při mnohadenním svízelném sestavování právě odeznlého referátu, byl by mi jistě vyčinil zrovna tak, jako v dopise z ledna 1893 Č. Zibrtovi: „Ale že tak málo snesete, mělo by Vám býti pobídkou důtklivou, abyste se příliš duševní prací nenamáhal, potřebného klidu a oddechu si hleděl a denní procházkou neb i jiným přiměřeným způsobem zesláblé tělo otužoval a silil. Že tu přednášku máte již s krku, rád jsem uslyšel, ubylo vám aspoň zbytečných starostí!“

Poznámky:

¹⁾ Velmi četné z různorodých příspěvků věnovaných osobnosti a dílu F. Bartoše shrnul J. Kubí-

- ček a T. Kubiček: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice: ÚLK 1996, s. 306-308.
- ²⁾ Č. Zibrť: *Frant. Bartoš o studiu lidu moravského. Hrstka dopisů a vzpomínek*. Český lid 16, 1907, s.113.
- ³⁾ M. Hýsek: *Literární Morava v letech 1849 - 1885*. Praha: Vydavatelské družstvo Moravsko-slezské revue 1911, s. 184-196.
- ⁴⁾ R. Jeřábek - J. Štika: *Literární odkaz Františka Bartoše moravské ethnografii*. In: *Ze života a díla Františka Bartoše*. Sborník studií. Gottwaldov: Krajské museum v Gottwaldově 1957, s. 49-58.
- ⁵⁾ O. Sirovátka: *Bartoš národopisec*. Zprávy Oblastního muzea v Gottwaldově 1966, č. 3, s. 97-107.
- ⁶⁾ A. Robek: *Dopisy Františka Bartoše Čeňku Zibrťovi*. In: *Lidová kultura východní Moravy 2*. Gottwaldov, Krajské nakladatelství 1961, s. 56-72.
- ⁷⁾ Č. Zibrť: *Frant. Bartoš o studiu lidu moravského*, c.d., s. 113-126, a Č. Zibrť: *Fr. Bartoše dopisy Al. Šemberovi a Fr. Zoubkovi*, tamtéž s. 290.
- ⁸⁾ A. Robek, c.d., s. 56-72.
- ⁹⁾ Č. Zibrť: *Frant. Bartoš o studiu lidu moravského*, c.d., s. 116.
- ¹⁰⁾ R. Jeřábek: *Národopisné oblasti a skupiny na Moravě v díle Františka Bartoše*. Časopis Matice moravské 106, 1987, s. 240-246.
- ¹¹⁾ V. J. Dušek: *† František Bartoš*. Národopisný věstník československý 1, 1906, s. 182 a 185.
- ¹²⁾ M. Hýsek: c.d., s. 190-191.
- ¹³⁾ O. Kolberg: *Lud. Jego zwyczaje, sposób zycia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. 1857-1890 (mj. 17 525 záznamů)
- ¹⁴⁾ Č. Zibrť: *Frant. Bartoš o studiu lidu moravského*, c.d., s. 122. (Bartoš v dopise Zibrťovi z února 1897)
- ¹⁵⁾ L. Niederle: *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní -- Život starých Slovanů II/1*, Praha [b.v.] 1916, s. 220, týž: *Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva*. Praha: [b.v.] 1909, s. 96 a 181.
- ¹⁶⁾ Ch. F. d'Elvert: *Zur Ethnographie Mährens und Oesterreichisch-Schlesiens*. Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 1883, s. 43-50, a 1884, s. 33-35, přetištěno se simultánním překladem do češtiny in: Jeřábek, R. (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786-1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury 1997, s. 367-381.

Bibliografické pomůcky:

BARTOCHA, J.: *Chronologický přehled literární činnosti F. Bartoše*. Časopis Matice moravské 30, 1906, s. 373-401.

BARTOCHA, J.: *Z paměti a života F. Bartoše*. Telč: E. Šolc 1907.

JEŘÁBKOVÍ, A. a R.: *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise Matice moravské 1869 - 1943*. Bibliografická příloha Věstníku NSČ a SNS č. 6, 1964.

STRAKOVÁ, T.: *František Bartoš a Leoš Janáček. Vzájemná korespondence*. Gottwaldov: Krajské museum 1957.

KUBÍČEK, J. - KUBÍČEK, T.: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice: Ústav lidové kultury 1996, s. 306-308.

DEVÁTOVÁ, A. - PAVLIŠTÍK, K.: *Bibliografie díla Františka Bartoše*. Zlín: Muzeum JV Moravy ve Zlíně 1997.

Dobové reakce na dílo Františka Bartoše

Martina Pavlicová - Lucie Uhlíková

Druhá polovina devatenáctého století, kam spadá studium a tvůrčí doba Bartošova života, je z pohledu „kvasu“ moderní české společnosti jedno z jejich nejvýraznějších období. Je to doba, která pro historiky, literární vědce či etnology výrazně formuje předmět jejich studia z pozic vlasteneckých či národních a směřuje stále konkrétněji k otázkám hledání identity českého etnika v kulturně-politických souvislostech. Zvláště prostředí Moravy, kde v základu řešení státoprávních otázek stála ještě problematika moravsko-české sounáležitosti a tzv. moravanství, bylo živnou půdou krystalizace názorů v rámci utváření českého národního vědomí. V kontextu této situace je také většinou hodnoceno dílo Bartošovo a jeho význam. Dějiny by však neměly být posuzovány jen tímto principem. Historik Miroslav Hroch, jenž se mj. zabývá dobou národního obrození, označuje tento přístup jako izolující, „který se zajímá pouze o národní zápas, o vlastenectví lidí, ale nebere v úvahu, že lidé oné doby povětšinou žili zcela jinými problémy než otázkami národní literatury, prozódie či pravopisu“.¹⁾ V tomto prostoru, na jedné straně spjat s intelektuálním prostředím své doby, na straně druhé v přímém kontaktu s tehdejší venkovským životem, se pohyboval i František Bartoš - člověk, který svůj život profesní a nakonec i osobní zasvětil téměř výhradně emancipaci národa prostřednictvím svého pedagogického a vědeckého působení. Záhy totiž pochopil, že pouhá politická správa domácích záležitostí nepostačí. Veškeré Bartošovo úsilí směřovalo k povznesení českého jazyka a vzdělání národa, protože právě v těchto dvou aspektech spatřoval základní kameny budování pevné národní identity.

Po středoškolských studiích absolvoval ve Vídni klasickou filologii (v letech 1860 - 1864), kde mj. navázal přátelský vztah k jednomu ze svých učitelů, Slovinci Franzi Miklošičovi, významnému filologovi a slavistovi.²⁾ Miklošič působil na vídeňské

univerzitě 35 let (do důchodu odešel v roce 1884) a za tu dobu ovlivnil řadu studentů, z nichž mnozí se zapsali do dějin nejen slavistického studia po celé Evropě.³⁾ Ani s Bartošem neztratil kontakt. Vážil si jeho práce a mimochodem se za něj přimluvil u tehdejšího ministra vyučování Konrada, aby mu byla udělena plná dovolená k prozkoumání moravských nářečí.⁴⁾ Bartoš o ni požádal v květnu 1882, jak uvádí v dopise F. Zoubkovi: „Milý pane kolego! Jsa s několika stran k tomu povzbuzován, abych pokračoval ve svých bádáních etnografických, jmenovitě o dialektech moravských, a získav si mocné přimluvíci podal jsem tyto dni žádost za roční dovolenou, bych nabyl potřebného na takové výzkumy času. V Brně slíbeno mi na jisto, že žádost má bude příznivě vyřízena, i doufám, že se tak stane i ve Vídni. Příští rok byl bych tedy na cestách po Moravě a nasbíraje pak, jakož se naději, hojného materiálu, budu nejméně roku zase potřebovali na jeho spracování.“⁵⁾ Miklošič, resp. jeho nástupce ve Vídni chorvatský filolog Vatroslav Jagić (1838 - 1923), se pak zasloužili o další zhodnocení Bartošovy práce - tentokrát na mezinárodním fóru, když jej přiměli k ucházení se o cenu Kotljarevského, kterou skutečně získal v roce 1890 od petrohradské Akademie. V lednu 1903 pak jmenovala petrohradská Akademie Bartoše svým dopisujícím členem.⁶⁾ Ostatně sám Bartoš, již jako vážená osoba české vědy a kulturního života, svou přimluvou podobně pomáhal mladším zájemcům,⁷⁾ včetně např. Čenka Holase,⁸⁾ který svou roční dovolenou později zúročil v jedné ze základních sbírek českého tanečního folkloru.⁹⁾ Bartošův životopisec Josef Bartocha tak zcela po právu upozorňuje na jeho citlivé vnímání nejrůznějších těžkostí, které viděl kolem sebe, a to i u zcela cizích lidí, ačkoli ne vždy byla jeho zkušenost pouze pozitivní.¹⁰⁾

Bartošův vstup na odborné publikační pole začal z lingvistických pozic, jak to dosvědčují první studie a jeho životopisci pečlivě zpracovaná bibliografie. Postupně se k nim přidávají názory pedagogické, a nakonec zájem národopisný, který však latentně stojí vlastně již na počátku Bartošovy odborné dráhy. Jak byl hodnocen ve své době tento významný muž, který svými pracemi zasáhl hned do několika oborů humanitních věd?

Historik Milan Řepa se v práci *Moravané nebo Češi* (1999) zastavuje u Bartošovy postavy

v souvislosti se Slovanským gymnáziem v Brně, kam nastoupil jako středoškolský profesor v roce 1869,¹¹⁾ a v souvislosti s představiteli této nově vzniklé instituce v Brně a Olomouci (obě česká gymnázia zahájila činnost v roce 1867), jako byli Václav Royt a Vladimír Šťastný v Brně nebo Jan Evangelista Kosina, Jan Havelka a Vincenc Prasek v Olomouci. Piše, že jejich obzor určoval romantismus, vlastenecký idealismus a především konzervativní sušilovské cyrilometodějství. Dále pokračuje: „Výrazným rysem jejich působení ovšem byla také loajalita vůči Rakousku i církvi a s ní často spojené opatrnictví. Studenti o slabých stránkách svých učitelů věděli, přesto však je většinou hodnotili příznivě...“¹²⁾ Ačkoli Řepa považuje Bartoše za jednoho z mála, který ve třetí čtvrtině devatenáctého století v českém prostředí na Moravě vytvářel dílo s trvalou hodnotou, přesto ho jeho kulturním konzervatismem (ve smyslu vystupování proti nastupujícím moderním proudům) řadí na opačnou stranu spektra tehdejšího vývoje. Uvádí dokonce, že v dopisech Bartošových je „patrný provincialismus, antisemitismus, místy i kulturní šovinismus“.¹³⁾ Nepatří však toto poměrně ostré hodnocení, i s oním užítím slov pejorativního zabarvení, právě k „izolujícím“ historickým přístupům? Jak plyne z pramenů, nešli tehdejší vzájemní oponenti pro tvrdší slovo příliš daleko, Bartoše nevyjímaje. Přesto většinou vyjadřoval názor, který vyplýval z jeho dlouholetých pracovních zkušeností a ze znalosti předmětu, kterým se zabýval. Bylo věcí jeho osobního přesvědčení, že v životě lidu zdůrazňoval stránky pozitivní a obohacující kulturu obecně a nezaměřoval se na společenské jevy negativní, které modernistické proudy té doby akcentovaly jako důležité sociální problémy. Teorie postavená na sociálních, nikoli historických základech, se celkem logicky vymezovala vůči tradičnímu chápání lidové kultury, které vlivem romantismu zdůrazňovalo určité aspekty života lidu a snažilo se je včlenit do duchovní kultury národních dějin. Z těchto pozic je proti Bartošovi vedena kritika např. Jiřího Polívky nebo Jana Jakubce. Zcela určitě jim chyběla u národopisných badatelů Bartošova typu komparatistika, systematizace sběratelského úsilí, vlastní terén však příliš neznali. Např. Václav Tille v recenzi věnované prvním dvěma ročníkům Českého lidu uveřejněné

v Časopise Musea Království českého v roce 1893, doslova uvádí: „O lidovědeckém oddíle dovolím si říci několik slov přihlížeje hlavně k principům, jakými studium lidovědy se buď řídí aneb říditi má; druhou část, nejsa látky znalý, pomíjím.“¹⁴⁾ Bartoš však zajímal především materiál, který po léta sbíral a který také využíval k vědeckým účelům – nikoli ale k teoretickým konstrukcím a hypotézám: „... filosofovati o Božím dobytku, hastrmanech a p. neumím...“, piše v jednom z dopisů. A ve své řeči u příležitosti založení české akademie věd a umění mj. řekl: „Vedle umělcův architektů bude také potřebí a je vždy potřebí prostých dělníků, kteří donášejí a dodávají potřebný materiál a stavivo. Býti tímto dělníkem na staveništi národní osvěty učinil jsem si ... životní úlohou.“¹⁵⁾ Poznatky čerpané ze znalosti lidové kultury mu sloužily k upevnění fundamentu a obhajobě české kultury, k vytvoření základů, na kterých by mohla stavět česká inteligence. Ve své pedagogické praxi se ji rovněž snažil v tomto duchu vychovat, k čemuž vedly jeho snahy v oblasti nejen filologie, ale i pedagogiky: sestavování čítanek, skladeb jazyka, ale také dennodenní práce učitelská. Stačí se jen letmo podívat, jaká témata vypisoval pro své studenty. Kromě obecných a filozofických úvah např. *Píseň národní a báseň umělá, Která báje přírodní tají se v Erbenově pohádce o Dlouhém, Širokém a Bystrozrakém, Jak upravit Erben pohádku o Záhořově loži v uměleckou balladu, Dialekty a jazyk spisovný, Ze kterých pramenů může se obohacovati jazyk náš spisovný.*¹⁶⁾ Sám za svých studií ve Vídni velmi dobře znal situaci, kdy sice studoval češtinu (u Aloise Vojtěcha Šembery), ale zkoušky z tohoto jazyka skládal v němčině. Na rozdíl od zmíněného J. Polívky, který už nastoupil v tomto ohledu vyšlapanější cestu (studoval u Jana Gebauera, jehož zásluhou vznikl v Praze roku 1880 první seminář pro slovanskou filologii v Rakousku-Uhersku), byla tedy jeho snažení podminěna jinými impulsy.¹⁷⁾

Bartošův boj za spisovnou češtinu se ovšem ne vždy setkával jen s pozitivními ohlasy a protivníci nestáli pouze na německé linii. Součástí fejetonu s názvem *Zase jednou kus řádné filologie*¹⁸⁾ je i ironická pasáž reagující na Bartošův článek v Matici moravské (2. sešit): „Jakou zkázu běže náš druhdy přesný, správný i určitý jazyk skrze novináře

a mladší spisovatele české: 'Srdcelomná jeremiáda na sříceninách českého jazyka '“, píše pisatel, který si na svou stranu paradoxně bere i F. Miklošiče, jenž přitom Bartošovo vědecké úsilí velmi podporoval: „Budem louskat rebusy a hádat se zase s filology; u nás jsou střídavé hádky jako pravá zimnice: sotva že na chvíli umlká zápas politický, ozývají se ihned filologové, ale obyčejně jen ti maličtí samozvanci, o nichž 'generál slovanských filologů' Miklošič pravil, že 'měří ušima, co by měli měřit rozumem'. Zcela jako v přírodě: když utichnou hromy, rozkuňkají se žáby. Není pochybnosti, že bude u nás přes rok nejdůležitější, má-li se psát cýsarz nebo císař, a zrada s dlouhým nebo krátkým a. Že tak bude, za to ručí nám p. František Bartoš...“ Pisatel by se možná divil, kdyby věděl, za co všechno ve společnosti ručil František Bartoš svou „řádnou filologii“. Z jeho korespondence víme, že se na něj obracelo množství žadatelů o pomoc při korekturách svých děl, pro zástupce nejrůznějších mladých českých oborů, které hledaly své české názvosloví pak byl přímo vrcholovou instancí. Dokládají to např. dopisy Jindřicha Metelky, autora české mapy Moravy: „Z Vašeho opisu 'Lid a národ' naučil jsem se pro geografii tolik, že bych toho byl jinde marně hledal; také jsou tam doklady, o kterých se antropogeografům německým ani nesnilo...“¹⁹⁾

Probíráme-li se reakcemi na Bartošovu práci, nacházíme většinou dva protipóly: velmi kladné přijetí oceňující nezměrné úsilí Bartošovo (a to i třeba s výtkami určitých chyb či nepřesností), nebo příkrá odsouzení, která jsou někdy spíše slovní ekvilibristikou autora (příklad viz výše), jindy však ostrou kritikou. Ke kladným ohlasům patří např. obsáhlá recenze F. V. Vykoukala na třetí Bartošovu písňovou sbírku uveřejněná v Osvětě v roce 1902, která nese název *Zachráněný národní poklad*.²⁰⁾ V závěru Vykoukal píše: „Celkový dojem sbírky Bartošovy jest přese všechny jednotlivosti, které jí lze vytýkati, krátce řečeno imposantní. Také u velikých a šťastnějších národů jest málo děl, která se jí mohou rovnati.“ Stejně tak např. František Pastrnek v posudku *Bartošova Dialektologie moravská* z roku 1897²¹⁾ svou stať zakončuje: „Jsme jedním národem, pokud mluvíme jednou všem snadno a prostě srozumitelnou řečí. A jest to naše nejstarší dědictví. Všechny ostatní příznaky, které se někdy

uvádějí za osobité naše vlastnosti, vznikly později. Proto studium naší živé řeči a všech duševních pokladů v ní uložených je též předním úkolem našeho národopisu, proto též Bartošova 'Dialektologie moravská' je neocenitelným zřídlem pro tuto vědu, kterou v svém oboru pěstovati má každý z nás.“ Podobně mluví i Čeněk Holas o Bartošových písňových sběrech, zejména o jeho třetí písňové sbírce, a to v Časopisu Musea království českého v roce 1902.²²⁾ Ve stejném časopise se o dvanáct let dříve V. J. Dušek v hodnocení druhé Bartošovy sbírky přes veškeré kladné přijetí nevyhne kritice jeho srovnávací práce s prezentovanými lidovými písněmi.²³⁾ A velmi vyostřená polemika se rozběhla po uveřejnění kritiky na druhou Bartošovu písňovou sbírku v časopise Athenaeum v roce 1890 (*Několik slov o lidových písních moravských*; autor t.s- Arnošt Kraus), na kterou Bartoš reagoval ještě téhož roku v Obzoru (*Odpověď na kritiku mé sbírky Národních písních moravských*); odpověď byla uveřejněna opět v časopise Athenaeum (1891). Ovšem ani zde se nelze ubránit dojmu, že jen málo kritik se dá označit jako skutečně věcné a přínosné pro další vývoj oboru. Alois Gregor se ve své práci *O životě a dile Františka Bartoše* (1968) zmiňuje o této názorové polemice v tom smyslu, že Bartošovy soudy nejsou vždy přesvědčivé a že Arnošt Kraus odmítl Bartošovu repliku jako nevěcnou a ke svým námitkám přidal další.²⁴⁾ Přesto však v oné odpovědi Arnošta Krause čteme: „Netajil jsem se po přečtení p- B-ových 'několika slov' podivením svým a shledal jsem, že i jiní na věc stejně hledí, odhodlal jsem se tedy, napsati úsudek svůj: což nám mají moravští kritikové stále vytýkati, že v Praze máme úsudek dvojnásobný, ústní a písemný? Že jsem při tom přiložil míru nikoli pěkného essay, nýbrž vědeckého bádání, taktéž mi nikdo nemůže mítí za zlé, kdo si jen přečte úsudek o téměř dile, uveřejněný dr. J. Korcem v Časopise Matice moravské (redaktoři Brandl a Bartoš), kde táž práce 'jest důkladná monografie, založená na zevrubném studiu lidových písní, nejlepšího druhu v naší literatuře, jak jsme se přesvědčili ... Ba nevím, mželi která jiná literatura vykázati se o svých národních písních úvahou tak důkladnou a všestrannou jako jest tato úvaha' atd. – Takovým způsobem moje vědecké přesvědčení nedovolovalo mi psáti. Ostat-

ně budiž mi dovoleno opravit omyl této úvahy p. Korcovy, protože se týče poněkud mého referátu. P. Korec praví: 'Za práce z moravského folkloru dostalo se Bartošovi uznání až v daleké cizině, u nás místo uznání za poctivou práci musili jsme, bohužel, poslední dobou slyšeti hlasy krkavčí' – Pan Korec se mylí, cena Kotljarevského, na kterou, tuším, naráží, nebyla p. B. udělena za práce z moravského folkloru, nýbrž výhradně za Dialektologii moravskou, jakožto práci filologickou. Referent prof. Budilovič praví výslovně v Zápis-kách imperatorské akademie nauk (Tom. 63, kn. 1, str. 66): 'Ze šesti pojmenovaných prací jenom první (Dialektologie) může být nazvána bádáním', vyhovuje tedy formálnímu požadavku konkursu, všechny ostatní práce nemají charakter 'bádání'. Co namítá prof. Budilovič i proti Dialektologii, v níž shledává především velmi cennou sbírku materiálu, postrádaje systématiky, nezajímá mne. Myslím jen, že by prof. Budilovič uvedenou větu nebyl změnil, i kdyby byl již znal 'Několik slov o národních písních moravských', byl by nalezl v této úvaze jen potvrzení nedostatku rozhledu historického, který vytýká Dialektologii ...²⁵⁾

Bartoš citlivě vnímal každou kritiku své práce. Jako člověk nebojácný a energický vždy reagoval veřejně – do tisku zformuloval tu méně, tu více ostrou odpověď těm, kteří s ním polemizovali. Tak se dostalo také odpovědi Emanuela Kovářovi, který se na stranách Zlaté Prahy „nešetným způsobem“ dotkl Bartošovy *Dialektologie moravské*: „...nejde tu o tyto vady v jednotlivostech ... mně nemůže býti lhostejna ta sumární nedůvěra, kterou beze všech důvodů vyslovil celé mé sběratelské a badatelské činnosti. Ovšem nedostává se mi toho geniálního bystrozraku, toho pronikavého a neomylného soudu, kterým p. Kovář vším právem se může honositi, an pobyt všeho všudy pět dní na Valaších ... Já pracuji jen pomalu a namáhavě, zcela po starém způsobu; přes to však myslím, že by trochu skromnosti některým našim mladým pánům učencům neškodilo.“²⁶⁾

Zvláště se jej vždy dotýkala kritika nespravedlivá a podložená jinými než odbornými záležitostmi, jak to lze vyčíst mj. z článku uveřejněného v Obzoru roku 1890 a nazvaného *Ve vlastní při*, kde se Bartoš ohrazuje proti korespondenčnímu listku

zaslaném mu neznámým pisatelem (F. R. Antoš), jehož obsah se nápadně podobá výše uvedenému výňatku z Krausovy kritiky: „V poslední době píšou o Vás moravské časopisy tolik věcí a malují ve Vás takového mučedlníka, že podobného humbugu s něčí prací v české literatuře dosud nebylo. Uvažujte o tom a poznáte, do jaké směšnosti jste zaběhli.“ Bartoš uvádí, že je to ironie osudu, protože on sám se vždy vyslovoval proti neustálému zdůrazňování domnělých zásluh. Nicméně dává tento vyjádřený názor právě do souvislosti s udělením ceny Kotljarevského v Petrohradě, což prý v českém tisku vzbudilo i jistou nevělu. Asi nejvíce se ho v tomto případě dotklo, když jeho práce byly srovnávány s dílem Josefa Durdíka: „Každý filosof bádá a spisuje 'doma za stolem' a každému etnografu sbíratí jest potřebnou látku venku mezi lidem. Jako tam to není žádnou vadou, tak toto není žádnou předností práce samy. A výsledky naší práce nelze nijak spolu měřiti, any oboje jsou druhu zcela jiného. Prof. Dr. Jos. Durdík je tvůrcem v pravdě českého, populárního slohu filosofského. Že i česká psaná díla filosofská bez únavy a bez nudy čísti lze, jest hlavně jeho zásluhou. Durdík napsal nám skoro ze všech oborů věd filosofských díla ceny trvalé. Svou dlouholetou velezásluhou činností spisovatelskou zasloužil si toho plnou měrou, aby se mu konečně dostalo veřejného uznání udělením první ceny Čermákovy, a já věru, jsa soudcem rozhodujícím, hlasoval bych oběma rukama pro to. Srovnávaje se tedy ve všem s káravým přispěvatelem páně Antošovým, kterýž tu patrně mluví jménem mnohých stejně smýšlejících, jenom to od sebe odmitám, jako bych já sám byl do té směšnosti zaběhl. Nevbíhal jsem do ní; dostal jsem se do ní jako Pilát do kreda přílišnou laskavostí a unáhlenou horlivostí svých přátel. Že nelibost a nepřízeň z takového jejich počínání padne na mou osobu, předvídal jsem, a mohu si ještě blahopřáti, že mé 'zásluhy' tímto u nás méně obvyklým, t. j. dosti šetrným způsobem p. Antošovým uvedeny na pravou míru.“

Rozdílné názorové pojetí ve formování nové, národopisné disciplíny, často podbarvené osobními antagonismy, jsme již zmínili. Neméně polarizované se jevíly i názory, které Bartoše zařazovaly v souvislosti s politickou otázkou. Nutno dodat, že lidová kultura v této době sehrála významnou

roli právě na politickém poli a národopisní badatelé svým zaměřením vstupovali (někdy i nepřilíši chtěně, což se týkalo právě Bartoše) také do této oblasti. Bartoš se vždy považoval za vlastence a celou svou práci postupoval k naplnění tohoto ideálu. Jeho vlastenectví však bylo postaveno na starším obsahu tohoto slova, totiž na práci pro vlast, nikoli ve smyslu moderní politické otázky konce devatenáctého století. I proto třeba nebyl přílišným nadšencem Národopisné výstavy československé, třebaže byl nakonec jmenován jedním z jejích čestných předsedů.²⁷⁾ Považoval ji za akci příliš monstrózní. Jeho žák František Bílý o Bartošovi v souvislosti právě s politikou napsal: „Do časopisů politických nepsával, v tom lišil se od Brandla, jehož článků časopiseckých, českých a německých, jest do tisíce. Ani veřejně rád nevystupoval, maje vůbec před veřejností planý ostych.“²⁸⁾

Vědeckou kritiku Bartoš uznával. V jednom z dopisů svému žáku Rudolfovi Dvořákovi se mj. zmínil: „Koll. Kubešovi jsem se divil, že shledával Praskovu kritiku hrubou. Vytykáti skutečné hrubé chyby není přece hrubostí.“²⁹⁾ V jeho dochované korespondenci lze nalézt tón, který v komentování řady případů, kdy se svými pracemi narazil na méně vlnivé přijetí, nepůsobí ukřivděně, ale je spíše obecným konstatováním. V dopisech Čenkoví Zibrtovi velmi otevřeně píše o svých názorech a dojmech týkajících se tzv. moderního křídla v tehdejší české vědecké a kulturní obci. Zejména o J. Polívkovi, jak už bylo zmíněno, se vyjadřuje poměrně ostře a vytyká mu způsob vedení kritiky, její uveřejňování za hranicemi dříve, než na domácí půdě, ale i – podle něho – špatné osobní vlastnosti. Nezakrývá, že se jej kritika dotýká, ale píše: „... tu nezbyvá než pokřičiti soustavně ramena a pracovati dle svých sil poctivě dále. Kdyby mne práce sama sebou netěšila, dbal bych snad více takového štěkotu. Ale tak si myslím, že se přesto přece najdou vždycky lidé dobré vůle, kteří v mých pracech všelicos potřebného najdou, a co se jim podobati nebude, sami si opraví a doplní.“³⁰⁾ V jiném svém dopise Č. Zibrtovi v roce 1892 napsal: „Ostatně jsem na rozpacích, mám-li se po kritice Českého lidu p. P. [Polívkou] v Athenaeu uveřejněné odvážiti ještě s něčím do Prahy. Já bohužel nic jiného nemám, než 'sbírky, pouhé sbírky' ... Následkem své se

mnou tak nespokojené kritiky, co jsem měl hotového, dal jsem do Obzoru a Čas. Matice Moravské, a tam si toho aspoň nikdo nevšimne, a já budu mítí svatý pokoj ... Tu řežbu, která mne v Praze čeká pro Moravskou svatbu, nějak snesu.“³¹⁾ Moravské a české, resp. pražské noviny a časopisy, se staly ve své době tribunami odlišných politických a kulturně-politických názorů, což již v samém zárodku přinášelo většinou pro otištěné články výše zmíněné nálepky. J. Bartocho v Bartošově biografii uvádí: „Ježto konservativní názory Bartošovy namířeny byly na některé básníky a spisovatele české a zdály se jim upřílišněnými a zpátečnickými, nemlčeli ani oni, nýbrž ozývali se těž ostrou odvetou hlavně v Lumíru. Tak vzplanul ostrý literární boj mezi Prahou a Moravou; neboť při Bartošovi stály skoro všechny listy moravské a především brněnské (Obzor, Hlídka literární, Literární listy, Komenský aj. – skoro do všech psali jeho bývalí žáci nebo přátelé a ctitelé), kdežto listy pražské ujímaly se ovšem napadených spisovatelů. Kritice moravské vytykána z Prahy strannickost a zpátečnictví, kdežto kritika moravská zase tvrdila, že jest nestranná, nejsouc podrobena vlivům osobním a jiným.“³²⁾

Jisté rozpory nebyly samozřejmě jenom mezi přívrženci odlišně názorových oblastí, ale i uvnitř nich samých. Dlouholetým Bartošovým přítelem byl mj. Matouš Václavek,³³⁾ který pocházel ze stejného kraje a s nímž se Bartoš přátelil od studentských let. Navíc je spojoval i zájem národopisný. Přesto o jeho práci Valašská svatba napsal Bartoš v dopise Č. Zibrtovi: „Je to nešikovný plagiát mého spisu, jakých by se dle různých krajín moravských na tucty udělat mohlo. Nejen celou osnovu vybral si z mého spisu, nýbrž i text hodně plundroval. Odečtete-li řeči a promluvy, jež jsou většinou totožny se svatebním říkáním uveřejněny v I. sv. Lidu a v popisu svatby zlínské, co zbývá z vlastní svatby páně kmotrovy?“³⁴⁾ Nutno dodat, že v tehdejší době byla citační praxe poněkud jiná a značně volnější než dnes, a ani František Bartoš nebyl v této otázce důsledný.³⁵⁾

Bez povšimnutí nelze nechat příspěvek filologa Stanislava Součka *Jak použito sbírky lidových písní a tanců moravských a slezských, pořizené r. 1819 (Příspěvek ke kritice Fr. Bartoše)* uveřejněný v Národopisném věstníku v roce 1910. Vyšel již

po Bartošově smrti, vyznačuje se pregnantním rozbořem (což bylo Součkoví vlastní) a lze ji řadit do vědeckého proudu, který ve svém podtextu není spjat s osobními, politickými či jinými zájmy Bartošovy doby. Přes jasně kritický tón je potřeba připomenout, že se zaměřuje jen na výše třetí Bartošovy sbírky, a to na práci s písněmi z tzv. guberniálního sběru z roku 1819, resp. na Bartošovu zprávu o této akci, o kterou jej požádala správa Františkova muzea v Brně a jež byla otištěna v roce 1895.³⁶⁾ Dokazuje, že Bartoš nenakládal se zpracovávaným materiálem podle jednoznačných zásad, nevypracovával důsledně srovnávací aparát konkrétních písní a dopustil se řady chyb a nepřesností při přetiskování písní. Jak uvádí Souček: „Možno mluvit o námátce a libovůli, ne však o důvodnosti a výběru ... Ale i když Bartoš sbírky z r. 1819 používá, nelze na jeho otisk spolehnouti. Text čítá chybně a všelijak opravuje a také kazí, neudáváje při tom, co na místě opraveném je v předloze; vynechává z něho leccos, někdy patrně proto, že to co vynechává, není mu pěkné nebo cudné, nikdy však neoznačuje vynechávek.“³⁷⁾ Součka ke kritickému tónu od počátku zcela jistě vedla také skutečnost, že Bartoš ve svém prvním úsudku guberniální sběr a jeho význam podcenil (viz jeho předmluva v BII, s. V), a ani pozdější změna názoru (viz jeho zpráva z roku 1895) Bartoše v jeho očích příliš neočistila. Rozhodně nesdílel idealistický Bartošův názor na lidovou píseň a jeho „paedagogické umravňování“ v tomto směru.³⁸⁾

Bartoš samozřejmě žil a tvořil v jistém dobovém ovzduší, jeho vlastní práce mu však podle našeho názoru podléhala méně, než se často v literatuře uvádí. Je logické, že jeho názorová orientace zcela organicky vyrostla z rodného sociálního prostředí, výchovy a vzdělání, kterého se mu dostalo. To, spolu se zájmem o studium tradiční venkovské kultury, kterou znal výborně z autopsie (to mj. vytýkal mnoha pražským oponentům, kteří neznali terén) ho stěžejně mohlo nasměrovat jinak, než jak se tomu skutečně stalo. Jiné by to možná bylo, kdyby se se svým zázemím rozešel, on to však nikdy neudělal, ba naopak. Tradicionalismus nemusí vždy znamenat konzervativnost, jak se Bartošovi často přičítá. Hodnocení je totiž vždy vedeno z pozice konkrétního pozorovatele. Jan Herben, jeden z jeho žáků,

kteřý je často citován jako jeho odpůrce, ale zároveň i jeho obdivovatel, o něm napsal: „Ve škole vštěpuje zásady své mládeži, příští inteligenci, jež rozejde se na cesty apoštolské po svých rodných krajinách...“³⁹⁾ Shromáždit a vytvořit to, co na těchto cestách bude budoucí „svědomí národa“ formovat a dát mu pevný základ, považoval za nejdůležitější úkol svého života, mnohem důležitější než dobové platformy, na kterých bylo jeho dílo vykládáno. Pochopili to i mnozí jeho současníci, např. Jan Gebauer, který v souvislosti s Bartošovou *Dialektologií moravskou* uvedl: „V grammatické literatuře české neznám díla tak obsažného a spolu obsahem pravdivého, jako jest dialektologie Bartošova. Nikde vymysl a fantazie, všude jen data pozitivní máme před sebou; a dat těch jest všude plno, řekl bych, že ani řádek není zmařen řečí planou. V tom záleží i cena díla Bartošova, cena převeliká. Zachytivši měnivou podobu nářečí moravských z fáse nynější, nepřestane býti pramenem, dokud o jazyku českém vědecky bude se pracovati; proto památka zásluhy Bartošovy bude se obnovovati stále, kdežto legie jmen z rejstříků literárně historických budou propadati v zasloužené zapomnutí.“⁴⁰⁾ V tomto smyslu je potřeba chápat jeho trvalý odkaz.

Poznámky:

- ¹⁾ Srov. Hroch, M.: *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Mladá fronta, Praha 1999, s. 6.
- ²⁾ Ve Vídni vznikly v důsledku politických událostí 1848 dvě katedry slavistiky: katedra slovanských starožitností, kterou vedl Ján Kollár, nebyla po jeho smrti již obnovena, zato katedra filologická se postupně stala centrem evropské slavistiky. Franz Miklošič (1813 – 1891), původem právník, se ke klasické filologii dostal pod vlivem Bartoloměje (Jerneje) Kopitara (1780 – 1844) a hnutím romantismu ve své době rozšířeném mezi slovinskou mládeží. V oblasti slavistiky začal studovat jako samouk, ale brzy získal významné renomé. Vycházel zejména ze staroslověnštiny, věnoval se také různým částem slovanské mluvnice, slovanským starožitnostem a národní poezii; romantickým názorům „o národní“ poezii zůstal věren

- až do smrti. Srov. Murko, M.: *Paměti*. Praha: F. Borový 1949, s. 99.
- ³⁾ Srov. Murko, M.: *Paměti*, c.d., s. 43-44. Pro obor slovanské filologie byla ve Vídni habilitována řada významných badatelů působících později na evropských univerzitách, např. Matyas Murko (1861 – 1951), ale také František Pastrnek (1853 – 1940) nebo Alexander Brückner (1856 – 1939).
- ⁴⁾ Srov. Bartocha, F.: *Z paměti a života F. Bartoše*. E. Šolc, Telč 1907, s. 67; Gregor, A.: *O životě a díle Františka Bartoše*. Musejní spolek v Brně, Brno 1968.
- ⁵⁾ Srov. Zibrť, Č.: *Fr. Bartoše dopisy Al. Šemberovi a Fr. Zoubkovi*. Český lid 16, 1907, s. 290.
- ⁶⁾ Srov. Hýsek, M.: *Václav Jagič Františku Bartošovi*. Listy filologické 64, 1937, s. 57-58.
- ⁷⁾ Svědčí o tom dochovaná korespondence, mj. žádost učitele Karla Pavlíka o přimluvu získání místa učitele v Žabovřeskách (1888), žádost Františka Pospíšila o finanční pomoc pro studium mladšího bratra (28. 4. 1903), v dopise z 3. 5. 1903 pak děkuje za neočekávanou podporu.
- ⁸⁾ Holasův dopis je datován 25. 1. 1902 (MZA Brno, sign. G 33, karton I); kromě mimořádné dovolené získal Holas hmotnou podporu České akademie a Svatoboru podpůrného spolku spisovatelů, což mu umožnilo velký terénní sběr. Srov. Režný, J.: *Sběratel Čeněk Holas*. Lidová tvořivost 10, 1959, s. 58.
- ⁹⁾ Č. Holas: *České národní písně a tance*. B. Kočí, Praha 1908-1910.
- ¹⁰⁾ Srov. Bartocha, F., c.d., s. 260-262, viz též Devátová, A.: *František Bartoš a Adolf Šiška v Mladcové*. Acta musealia 2001, č. 1, s. 42-52.
- ¹¹⁾ Po ročních působeních ve Strážnici, v Olomouci a tříletém v Těšíně.
- ¹²⁾ Řepa, M.: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Doplněk, Brno 2001, s. 185-186.
- ¹³⁾ Tamtéž, s. 126-127.
- ¹⁴⁾ Tille, V.: *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Časopis Musea Království českého 57, 1893, s. 620.
- ¹⁵⁾ Bartoš, F.: *Dvě řeči o české akademii věd a umění*. Obzor 13, 1890, s. 150.
- ¹⁶⁾ Srov. Bartocha, J., c.d., s. 91-94.
- ¹⁷⁾ Nelze si však nevsimnout ještě jedné věci, což byly v jisté fázi i názorové generační rozdíly. Např. Jiří Polívka (1858 – 1933), o kterém se Bartoš ve své korespondenci nepřilíživě pochvalně zmiňuje, byl o generaci mladší a v době výstupů proti Bartošovi byl na počátku své vědecké dráhy (malou zkušenost na jeho velké soudy mu také Bartoš vyčítá). Jejich dva pohledy na práci s národopisným materiálem nelze srovnávat, ale Jiří Polívka se postupně dostával i k předem odmítaným pozicím – např. byl prvním předsedou Ústavu pro lidovou píseň, který vznikl v roce 1919.
- ¹⁸⁾ Z exempláře v pozůstalosti se nedá zjistit ani přesný letopočet, ani název periodika.
- ¹⁹⁾ Srov. dopis J. Metelky ze dne 4. 1. 1890 (MZA Brno, sign. G 33, karton II). V jiném dopise (ze dne 12. 11. 1902) zase J. Metelka uvádí: „Slovutný pane rado! Přijměte, prosím, nejujmější díky za laskavou zprávu o Pahorkatině Českomoravské a Chřibech. Z Vašeho výkladu o Křibech jde velmi zajímavá věc: Beskydy vykládají, že jsou bez kydy, tj. kosodřeviny, tak že na vrcholech jejich neroste leč tráva; Křiby by tedy byly protivou Beskyd!...“
- ²⁰⁾ Srov. Vykoukal, F. V.: *Zachráněný národní poklad*. Osvěta 12, 1902, díl I., s. 242-247.
- ²¹⁾ Pastrnek, F.: *Bartošova dialektologie moravská*. Národopisný sborník československý 1897, s. 109-114.
- ²²⁾ Srov. Holas, Č.: *Národní písně moravské v nově nasbírané. Ve sbírku upravil František Bartoš, po stránce hudební pořádal Leoše Janáček. V Praze, nákladem České akademie, 1901*. Časopis Musea království českého 76, 1902, s. 79-85. I když Holas patřil k obdivovatelům Bartošova díla, zaujme možná časová shoda jeho recenze a Holasovy prosby o Bartošovou kladnou přimluvu (viz pozn. 7). Č. Holas však znal obtížnou práci v terénu a sám se o ní v pozdějších letech zmiňuje. Srov. Stavělová, D.: *Záznamy lidových tanců v českých sbírkách*, in: Stavělová, D. – Traxler, J. – Vejvoda, Z. (ed.): *Tanec. Záznam – analýza – pojmy*. Etnologický ústav AV ČR, Praha 2004, s. 71-72,
- ²³⁾ Srov. Dušek, V. J.: *Národní písně moravské v nově nasbírané. Ve sbírku pořádal a vydal*

- Frant. Bartoš. V Brně 1888 a 1889, str. 653. Časopis *Musea Království českého* 64, 1890, s. 300-308.
- ²⁴⁾ Srov. Gregor, A., c.d., s. 21
- ²⁵⁾ Srov. -s: Fr. Bartoš, *Národní písně v nově nasbírané. Odpověď k námitkám p. Bartošovým*. Athenaeum 8, 1891, s. 151.
- ²⁶⁾ Bartoš, F.: *Zasláno*. Český lid 2, 1893, s. 332.
- ²⁷⁾ Jako čestní předsedové byli jmenováni Jan hrabě Harrach, Karel Adámek a František Bartoš. Srov. Pargač, J. a kol: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Literatura Bohemica, Praha 1996, s. 15.
- ²⁸⁾ Srov. Bílý, F.: *Vincenc Brandl a František Bartoš*. In: Lidová čítanka moravská. Uspořádal F. Bílý. Vydala Moravsko-slezská Beseda, Praha b. d., s. 234.
- ²⁹⁾ Z dopisu R. Dvořákovi z roku 1904; viz Gregor, A.: *Z korespondence Františka Bartoše Rudolfa Dvořákovi*. Vlastivědný věstník moravský 18, s. 222. Vincenc Prasek, významný moravský historik, byl mj. spolužákem Bartošovým z dob vídeňských studií. Srov. Slavík, B.: *Pisemnictví na moravském Valašsku*. R. Promberger, Olomouc 1947, s. 202.
- ³⁰⁾ Srov. Robek, A.: *Dopisy Františka Bartoše Čenku Zibrtovi (Příspěvek k dějinám českého národopisu)*. Lidová kultura východní Moravy II. Krajské nakladatelství, Brno 1961, s. 63.
- ³¹⁾ Tamtéž, s. 62-63; srov. též Zibrť, Č.: *Frant. Bartoš o studiu lidu moravského. Hrst dopisů a vzpomínek*. Český lid 16, 1907, s. 116.
- ³²⁾ Srov. Bartoča, J.: c.d., s. 151; srov. též Bartoš F.: *Vzor „té pravé“ kritiky*. Obzor 10, 1887, s. 350-351.
- ³³⁾ Matouš Václavek (1842 - 1908) pocházel ze Lhotky u Malenovic, později působil jako učitel, inspektor a ředitel školy ve Vsetině. Srov. Slavík B.: c.d., s. 30.
- ³⁴⁾ Viz Robek, A., c.d., s. 63.
- ³⁵⁾ Srov. Jeřábek, R.: *Nad dílem Matouše Václavka po padesáti letech (29. 9. 1842, + 3. 12. 1908)*. Český lid 45, 1958, s. 242-243.
- ³⁶⁾ Srov. Souček, S.: *Jak použito sbírky lidových písní a tanců moravských a slezských, pořizené r. 1819. Příspěvek ke kritice Fr. Bartoše*. Národopisný věstník československý 5, 1910, s. 1-23.
- ³⁷⁾ Tamtéž, s. 9-10.
- ³⁸⁾ Srov. tamtéž, s. 6. Badatel Jaroslav Markl při komentování vzniku sbírky České národní písně, kterou s použitím sběrů z guberniální akce sestavil Jan Ritter z Rittersberka v roce 1825, uvádí, že „ani zkušený sběratel Fr. Bartoš nenaložil o 75 let později s původními zápisy guberniální akce na Moravě ohleduplněji...“ Srov. Markl, J.: *Nejstarší sbírky českých lidových písní*. Editio Supraphon, Praha 1987, s. 91.
- ³⁹⁾ Herben, J.: c.d. s. 98.
- ⁴⁰⁾ Národní listy ze dne 13. 4. 1900, č. 102, s. 3 (recenze *F. Bartoš: Národní písně moravské v nově nasbírané...*).

František Bartoš a jeho zpracování nářeční slovní zásoby na Moravě

Rudolf Šrámek

1. Pro prudece se rozvíjející poslední třetinu devatenáctého století jsou charakteristické některé rysy, které zásadním způsobem určovaly a formovaly společenský, kulturní, školský i vědecký život české společnosti. Tyto rysy, které na obecné úrovni vymezovaly základní ideové pozice společenského života, lze shrnout do následujících obecných kategorií:

a) Je to doba, kdy je národní uvědomění (vědomé čeství) společensky už plně stabilizovaným a intenzivně prožívaným jevem, který má také své nadnárodní souvislosti, jak ukazují cíle Národopisné výstavy československé 1895 a nadšení, jež ji provázelo.

b) Zdůrazňování historických kořenů národa bylo v souladu jednak s formováním národního uvědomění, jež tím získalo potvrzení svého dějinného vývoje a své autochtonnosti, jednak s orientací tehdejší vědy na historické a genetické souvislosti. Ve filologii se to i u nás projevilo důrazem na vývojové aspekty a stáří jazykových jevů a na úlohu jazyka (zvl. spisovného) jako atributu národa. V té věci vynikala zejména škola Gebauerova.

c) Ztělesněním a nositelem znaků národa a národních tradic se (i v historickém slova smyslu) stal lid, a to zejména lid venkovský. Lid byl pokládán za jádro národa. Zájem o lid, o vše lidové, byl úzce spjat se zájmem o národ, oba pojmy se často zaměňovaly, nebo dokonce splývaly. Ukazuje to např. pojmenování lidových písní, tanců nebo pohádek jako národních.

Tyto tři rysy ovšem vytvářely podivuhodně životný celek: vše, co bylo lidové, přitahovalo pozornost, protože to bylo zároveň národní a odkazovalo na tradici, historii, autochtonnost. Tato ideová koncepce zasáhla veškerý kulturní život – roku 1892 je založen časopis *Český lid*, roku 1893 začíná vycházet *Vlastivěda moravská* s popisy lidových

tradic, Tereza Nováková zkoumá jevy lidové kultury na Poličsku, Ludmila Šebestová je shromažďuje v okolí Velkých Bílovic atd. Společenské žurnály té doby se obracejí k lidovým pramenům, vzorům apod. O moravské lidové písně se zajímají Antonín Dvořák, Leoš Janáček. Znaky lidového pronikají do výtvarného umění (Joža Uprka aj.), do architektury (Dušan Jurkovič aj.) atd. Pozornost se obrací i k jazyku lidu, tj. k nářečím.

2. Ideálním představitelem propojení charakteristických rysů kulturního a vědeckého života poslední třetiny devatenáctého století byl František Bartoš. Prošel důkladným vzděláním historickým a přísnou a přesnou systematikou filologickou, jak ji pěstovali vídeňský slavista a komparatista Franjo Miklošič (1813 – 1891) a pražský bohemista světového formátu Jan Gebauer (1838 – 1907). Obou autorit se Bartoš přímo dovolává.¹⁾ Vedle Gebauera to byl ještě Alois Vojtěch Šembera (1807 – 1882), první profesor bohemistiky na vídeňské univerzitě, který svým spisem *Základové dialektologie československé* (1864) stál u inspiračních zdrojů Bartošových, jak to dokládají některá Bartošova zprášená popisů těch nářečních jevů, o kterých se zmiňuje Šembera (Bartoš však jméno Šemberovo – patrně z taktických důvodů – neuvádí).

Bartoš byl ideálním badatelem své doby ještě i z jiného hlediska. Poprvé u nás totiž pozvedl pouhý zájem o dialekt, který se povětšinou omezoval na zaznamenání typických nebo nápadných odlišností, na soustavnou a systematickou výzkumnou práci mající dvě složky – náročný a prakticky nekončící výzkum v terénu a analýzu a popis získaného materiálu.²⁾ Kromě toho poprvé u nás propojil v úctyhodném rozsahu a s obdivuhodnou znalostí věci práci dialektologickou s etnograficko-folkloristickou. „Putoval jsem dědinu od dědiny, sbíraje nejen materiál dialektický, nýbrž i ostatní plody ducha národního: písně, říkadla, zvyky a obyčeje, pověry atd.“³⁾ Bartošovy sbírky lidových písní, dětského folkloru, popisy obyčejů apod. mají pro dialektologa cenu spolehlivého pramene a jsou stejně jako Bartošovy práce dialektologické svědectvím o soudobém stavu nářečí, třebaže dialekt folklorních útvarů (text) může být v jednotlivostech modifikován normami estetiky lidového uměleckého

díla. Dialekt i jazyk folklorních útvarů jsou pro Bartoše v duchu tehdejších představ, a jak jsme se o tom zmínili úvodem, rovnocenné „plody ducha národního“.

3. Ve stejném smyslu hodnotil F. Bartoš i nářeční slovní zásobu. Zrcadlí se mu v ní „život lidu našeho“, „krásná a případná slova“, „přesné termíny“, „úsečná a jadrná úslovi“ atd. a lituje, že bez nich „feč spisovná se obchodí“ (= obejde).⁴⁾ Rovněž didaktické využití nářečního lexika je Bartošovi zřejmé: učitel „maje lexikální vědomosti nářečí domácího, nebude mluvit dětem o věcech, jimž nemohou rozumět, slyšice je jmenovati jménem sobě cizím.“⁵⁾

Především však F. Bartoš podivuhodně přesně rozpoznal to, že dialektičnost nějaké slovní zásoby netkví v zapisování jejich kuriozit pojmenovacích, frazeologických a slovtvorných a jejího regionálního nebo krajového omezení, nýbrž v tom, že je třeba zachytit průměr slovní zásoby každodenního komunikačního styku včetně terminologie těch věcí, objektů a jevů, které jsou přirozenou součástí běžného života. Za dob Bartošových to byla např. slova spjatá s jidlem, oblečením a krojem, s prací na poli, s konstrukcí vozu, pluhu, s péčí o zdraví atd., neboť šlo o tematické skupiny, které tehdejší národopis studoval a popisoval jako součást vlastností kategorie lid, život lidu (zejména na venkově). A Bartoš byl nejen dialektolog, ale i národopisec.

4. František Bartoš publikoval své lexikální sběry třemi způsoby. Oba díly jeho *Dialektologie moravské* - I. díl: *Nářečí slovenské* [tj. na Slovácku. R.Š.], *dolské, valašské a lašské* (Brno: Maticе Moravská 1886) a II. díl: *Nářečí hanácké a české* (Brno: Maticе Moravská 1895) mají na závěr vždy připojen *Slovník abecední* (I. díl, s. 198-304, II. díl, s. 291-432) a *Slovník věcný* (I. díl, s. 305-339, II. díl, s. 432-521). Nejdůležitější prací je ovšem *Dialektický Slovník moravský* (Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1906, 521 s.).⁶⁾

Bartošovy lexikografické práce jsou pozoruhodné svou stránkou teoretickou a metodologickou. Slovní zásoba, která je v nich zachycena, reprezentuje detailně propracovaný průměr lexika užívané

ho v moravských a slezských nářečích na venkově na konci devatenáctého století a vytváří dodnes nejpodrobněji koncipovaný obraz jak jejího celkového rozsahu, tak také její vnitřní struktury podle sémantických (věcných) okruhů, frazeologických spojení, obrazného vyjadřování a zejména podle terminologického využití. Právě posledně jmenovaný moment představuje v Bartošově lexikálním materiálu specifický okruh, který vysoko vyniká detailním propracováním, podrobnými a přesnými popisy (definicemi) a začleněním do frazeologizovaného užití. Objekty terminologických popisů jsou znázorněny na kresbách, takže není možná záměna nebo významová nejasnost (např. *brány, tkalcovský stav, vůz, pluh*). Bartoš v terénu „vyzvídal dle hotového rejstříku názvy rozmanitých věcí. Tak vznikl slovník věcný, jak se domnívám dosti úplný...“.⁷⁾

U Bartoše je v pohledu na nářeční slovní zásobu poprvé v naší dialektologii uplatněn celostní pohled. *Slovník* zachycuje nejen substantiva, adjektiva a slovesa, jak tomu bylo často v mnoha tehdejších drobných statcích s regionálním nebo lokálním významem, ale bohatě jsou zastoupeny také slovní druhy málo bádané, např. spojky a citoslovce. Pečlivě je propracován význam slov, popř. jejich specifické užití. Tak např. u hesla *baba* se popisuje 6 významů, u *babka* 7, u *baruška* 6 atd. Ještě nápadnější jsou v tomto směru hesla *a* (spojka) - 8 významů, *abych, aby* 5, až 7. Pod heslem *co* je dokonce 11 významových skupin. Ve výkladové jasnosti se Bartoš projevuje nejen jako vynikající učitel českého jazyka a jako autor učebnic, ale především jako filologicky bystrý analyzátor větných struktur a sémantické stavby slov a slovních spojení. Význam takového přístupu tkví v tom, že je vytvořena materiálová báze potřebná ke studiu vývojových procesů nářeční slovní zásoby v stoletém intervalu od konce devatenáctého století do doby dnešní. Kdyby takové studie byly provedeny, odhalily by se postupy zanikání slov, proměny struktury jejich významů, popř. neměnné (stabilní) jádro lexikálního bohatství. Ukázaly by se vlastnosti vývojového dynamismu, který u nářeční slovní zásoby má dosti jiné parametry než ve spisovném jazyce.

Bartoš jako jeden z prvních postřehl, že i ve slovní zásobě se projevuje princip geografické diferen-

ciace, že – řečeno terminem jazykového zeměpisu – existují i lexikální areály. Např. u hesla *belik* pro „studánku, jejíž stěny jsou obloženy dřevem“, se poukazuje na to, že varianta *gbelik* je na „záp. Moravě“ a jako lexikální protiklad se uvádí informace, že „na vých. Mor. slove *korábek*“.⁸⁾ Zřetel k zeměpisné diferenciaci se hojně uplatňuje v terminologii (např. při popisu bran, tkalcovského stavu aj.). Vývojové proměny lexikálních areálů lze stanovit srovnáním s mapami v *Českém jazykovém atlase*.⁹⁾ Vzhledem k etnograficko-folkloristickým zájmům Bartošovým je pochopitelné, že se výklady tohoto druhu najdou i v heslech z těchto oborů, např. *babkování*.

Kromě diferencí zeměpisných a zřetele k terminologické a neterminologické vrstvě slovní zásoby podané Bartošem se jiné druhy vnitřního členění uplatňují řidčeji. Je tomu tak u hodnocení stylistických příznaků slov (významů)¹⁰⁾ a u dělení na ose 'starší – mladší vrstva' a 'řidký, ojedinělý – častý, hojný výskyt'. Ale i tak je Bartošův obraz o moravském nářečním lexiku objektivní.

Velmi cenná a metodologicky přínosná je zása, podle které jsou lexémy hodnoceny těž na základě jejich sociálních příznaků. Setkáme se proto s poznámkami typu „z jazyka dětí“, „užívají jen čeledíni“, „panské slovo“ apod. Závěr II. dílu *Dialektologie moravské* (s. 519–521) tvoří pozoruhodná *Ukázka „šviháčiny“ n. „řeči švihácké“ (miškářské)* z okolí Uherského Brodu a Valašských Klobouk, která je vlastně jedním z podnětů ke studiu profesních slangů.

V souladu s dobovými názory (i brusičskými) na přejímání, výskyt a užívání slov cizího původu ve spisovném jazyce věnuje i Bartoš vrstvě cizích slov v nářečí pozornost, a to dokonce v samostatné kapitole.¹¹⁾ Správně si všiml toho, že „značnější počet německých slov“ je tam, kde byl starý kontakt s německou kolonizací (např. na Zábřežsku a ve větších městech), jako převzetí z polštiny charakterizuje řadu slov z dialektů lašských (ač to jsou buď staré lexikální shody, nebo přejetí z němčiny nebo z jidiš). V kapitole jsou zmínky o lidové etymologickém přehodnocování cizích slov, což je proces dosud živý.

Překvapivě bohatá je slovní zásoba obou věcných slovníků, která je v heslové podobě roze-

psaná v *Dialektickém Slovníku moravském*. Vedle základních slov se hojně uvádějí i synonymická pojmenování. Pěknými příklady jsou materiály skupin: *jablka* (dí I., s. 311–312), která cituje více než 210 (!) lexémů;¹²⁾ hlasy zvířat (s. 524), přezdívký (s. 332–336), slova lichotivá (s. 336).

5. V devadesátých letech devatenáctého století se v souvislosti s nadšením, vyvolaným přípravou a realizací Národopisné výstavy československé 1895, objevila i myšlenka provést soupis všech pomístních jmen z celého českého jazykového území. Akci vyvolali historikové; našla sice živý ohlas zejména u regionálních vlastivědných badatelů, ale výsledky byly nevalné. Význam pomístních jmen pro vývoj slovní zásoby jazyka a pro studium místních dialektů však dobře rozpoznal a pochopil F. Bartoš. Při svých sběrech nářečního materiálu v terénu zapisoval i různé druhy jmen – jména pomístní (jm. polí, lesů, luk, hor, kopců, skal studánek, potoků apod.), některá jména osobní (křestní i příjmení a zvláště pak mazlivé nebo zdobně podobné), a co bylo překvapivé, sbíral i jména zvířat (tedy tzv. zoonyma). Sběr byl zřejmě mnohem bohatší, než se odráží ve slovníkových dílech. Bartoš totiž – bohužel – zařadil jen jména pro něho z určitého důvodu zajímavá. V *Dialektickém Slovníku moravském* se proto objevují jen „některá příjmení a jména tratí“ (s. 2), ve věcných slovnících jsou pak jména krav, koní, koz, ovcí, koček a psů. Tato propria tvoří dosud jednu z nejcennějších sbírek zoonym shromážděných u nás. O rozsahu publikovaných pomístních jmen svědčí např. materiál z písmena *B*: obsahuje 38 jmen, z nichž některá, z jiných sběrů neznámá, mohou být svědkem zaniklých osad („*Blazetín*, trať na Jihlavsku“; „*Boučovec*, les na Třebíčsku“; „*Božnova*, pl., trať na Uherskobrodsku“; „*Brandés* na Třebíčsku“ aj.). Škoda jen, že lokalizace jsou příliš obecné. Osobních jmen je v písmeně *B* jen 5. Početná jména jsou doložena z Vizovic – buď je Bartoš zapsal sám, nebo mu je dodal nějaký spolupracovník. Bartošovy záznamy a vůbec Bartošův *Dialektický Slovník pomístních jmen Moravy a Slezska*, realizovaný v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně.¹³⁾

6. V úvodcích k uvedeným Bartošovým dílům se najdou poznámky, které překvapí svou moderností. Souhlasí totiž se zásadami soudobé dialektologické práce. Upozorňujeme jen na tři:

a) Bartoš pečlivě dbal na lokalizaci. Zásadu formuloval velmi stručně: „Kde které slovo zapsáno, odtud se také uvádí.“ Díky této zásadě lze – byť omezeně – i na základě Bartošova materiálu provádět studie areálového typu. Výjimkou jsou jen pomístní jména.

b) „V Slovníku tuším na tom nesejde, kde jde více o význam slova než o jeho zvukový tvar...“, aby se hesla psala důsledně podle místního nářečního znění. To je významný princip, který se v dialektologické lexikografii prosazoval jen zvolna a dodnes činí potíže.

c) „Slovník...není úplný, a úplným ani být nemůže.“ Toto velmi správné mínění má za základ kriticismus a racionální pohled, kterým se Bartoš i přes svoje nadšení pro shromažďování materiálu vyznačoval. Projevuje se náhled pozitivisticky zaměřeného filologa, který odhadl možnosti své práce.

7. Na závěr nelze nepřipomenout ještě dvě okolnosti.

Bartoš měl k ruce celou řadu spolupracovníků především z řad „vlasteneckého kněžstva a učitelstva“. Ti pro něho zaznamenávali nářeční a folklorní jevy z těch míst, která Bartoš sám nestačil nebo nemohl navštívit. Přehlédneme-li jména spolupracovníků, která Bartoš poctivě uvádí (i ve *Slovníku* u příslušných hesel), žasneme nad tím, kolik čelných představitelů tehdejší inteligence, kultury a vědy se spolupráce zúčastnilo. Mezi jmény najdeme např. dialektology Malinu, Loriše a Hauera, redakci Selského archivu vedenou váženým historikem Vincencem Praskem, spisovatele Otakara Bystřinu a Aloise Mrštíka, sběratelku Augustu Šebetovou, pohádkáře Beneš Metod Kuldu, hudebníka a sběratel písní Josefa Černíka, proslulého Františka Sušila, národopisce Jana Vyhliďala, budoucího olomouckého arcibiskupa Antonina Cyrila Stojana atd. atd. Bartošovy slovníky a jeho vědecká činnost vůbec měly tedy mimořádný společenský i vědecký ohlas a pro českou společnost na Moravě a ve Slezsku znamenaly v mnoha směrech vyvrcholení

národnostně uvědomovacích snah. Právem požíval vysoké společenské vážnosti.

F. Bartoš byl vědec nad obyčej pracovitý a poctivý. Žeň jeho podrobné a přesné sběratelské práce přinesla ovoce jakoby najednou – v osmdesátých a devadesátých letech. Považme, jaká díla vyšla a že je připravil jednotlivec. Neměli bychom si z toho vzít v době počítačů příklad? Byla to (kromě *Dialektologie moravské* a *Dialektického Slovníku moravského*) tato díla: *Nové národní písně moravské* (1882), *Moravské národní písně, v nově nasbírané* (1889), *Moravské národní písně v nově nasbírané* (1899 – 1901); *Lid a národ* (1885 a 1891), *Naše děti* (1888), *Moravský lid* (1892), *Moravská svatba* (1892), *Deset rozprav lidopisných* (1906). A ve všech těchto dílech je uloženo množství nářečních lexikálií. Ne všechno Bartoš zařadil do *Slovníku*.

Málokterému vědci se podařilo to, co Františku Bartošovi: vykonal neuvěřitelně rozsáhlou práci, bez které si „pobartošovský“ vývoj české dialektologie i etnologie nelze představit. Dodnes jsou výsledky jeho bádání vysoce ceněny. Bartoš se v obou disciplínách stal už dávno klasikem.

Poznámky:

- ¹⁾ „Co se týče uspořádání látky, spravoval jsem se vzornými spisy Miklosichovými a Gebauerovými.“ *Dialektologie moravská. I. díl. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské*. Brno: Matice Moravská 1886, s. I.
- ²⁾ Bartoš se k tomu vyjádřil skromně: „Všecko zapisoval jsem si do sešitů, 'jak stádo běží'. Pak na cedulky a ty bez počtůkrátě překládáti a rovnáti; nežli konečně uspořádání celého materiálu hotovo bylo.“ *Dialektologie moravská. I. díl...*, s. III.
- ³⁾ Tamtéž, s. III.
- ⁴⁾ Tamtéž, s. II.
- ⁵⁾ Tamtéž, s. II.
- ⁶⁾ R. 1910 vyšly k *Dialektickému Slovníku...* dodatky od E. Kolkopa a F. Š. Kotta. Těmi se v této stati nezabýváme.
- ⁷⁾ *Dialektologie moravská. I. díl...*, s. III. Bartošovy „rejstříky“ pojmenovává soudobá dialektologie „dotazníky“.
- ⁸⁾ *Dialektický Slovník moravský*, s. 15.

- ⁹⁾ J. Balhar – P. Jančák (ed.), *Český jazykový atlas*. Praha: Academia, I. d. 1992, II. d. 1997, III. d. 1999, IV. d. 2002, V. d. 2006.
- ¹⁰⁾ Např. příznak citovosti, tolik významný ve slovní zásobě dětí a v kontaktu s nimi, je explicitně vyjádřen jen zcela zřídka. Bartoš jako by automaticky předpokládal, že slovo z dětské řeči je pozitivně emocionální, slovo (obrat) z okruhu nadávek je *eo ipso* emocionálně negativní. Toto „přímocharé“ hodnocení bylo pro slovníky té doby charakteristické.
- ¹¹⁾ *Dialektologie moravská. II. díl...*, s. 512–519.
- ¹²⁾ Pro srovnání: *Slovník valašského nářečí S. Kazmíře* (Vsetín: Nakladatelství Dalibor Malina 2001, s. 109) jich má 61 (ale jen některé se kryjí s Bartošem).
- ¹³⁾ Ve srovnání s údaji Bartošovými se zpracovává materiál impozantního rozsahu: kolem 240 000 záznamů.

Bartošova Dialektologie moravská a Český jazykový atlas

Stanislava Kloferová

1. Rok 2006 a jeho význam pro českou dialektologii

V roce 2006 si připomínáme nejen sté výročí úmrtí Františka Bartoše. Jde rovněž o jubileum, které je spjato s prvním obdobím Bartošových bádání dialektologických: letos uplyne 110 let od vydání druhého, závěrečného dílu *Dialektologie moravské*; loňský rok byl nadto 120. výročím vydání dílu prvního. Rok 2006 je současně i rokem, jímž se uzavře doposud nejobsáhlejší popis našich dialektů pojímaných jako celistvý, vnitřně diferencovaný soubor útvarů českého národního jazyka: letos očekáváme vydání 5. svazku *Českého jazykového atlasu*.

Obě díla, jak Bartošova *Dialektologie moravská* (dále *DM*), tak i *Český jazykový atlas* (dále *ČJA*), jsou významnými mezníky ve vývoji české dialektologie. Mají kromě identického oborového zaměření ještě něco společného? Lze najít v těchto dílech, která vznikla s odstupem více než jednoho století, další paralely?

2. Bartošova Dialektologie moravská

„Spisem tímto podávám na veřejnost první díl dialektologie moravské“ – těmito slovy uvádí František Bartoš v roce 1885 první svazek své práce o moravských nářečích, rozsáhlé monografie, která se stala na několik dalších desítek let nepostradatelným východiskem nejen pro dialektologická zkoumání, ale též pro badatele zabývající se historickým vývojem jazyka.

V době svého vzniku patřila *DM* mezi vědecké počiny vskutku ojedinělé. Česká věda o nářečích byla sice už v základech zformována – prvním, programovým dílem, jež obsahovalo popis našich nářečí a vymezilo směry dialektologického bádání, byla práce Aloise Vojtěcha Šembery *Základové dialektologie československé* (1864; poněkud v pozadí stojí programová studie J. Jirečka (1863)

vyzývající k promyšlenému výzkumu dialektů a mj. k respektování aspektů generačních, sociálních atd.). V předmluvě k *Základům* vyzdvihuje Šembera nutnost rozvíjet nářeční výzkumy, „kterýmžto způsobem sešel by se hojný materiál k srovnávací mluvnici československé i ke slovníku dialektologickému“ (ŠEMBERA 1864, s. X).

Je zřejmé, že si Bartoš, posluchač Šemberův na vídeňské univerzitě, vzal slova svého učitele k srdci. K soustředěnému dialektologickému bádání jej sice nejspíše podnítilo až tříleté učitelské působení na gymnáziu v Těšíně (VAŠEK 1957, s. 87), avšak šíří svého celoživotního dialektologického díla Šemberovy požadavky beze zbytku splnil: jednak „gramatickou“ *Dialektologii moravskou*, jednak „lexikografickým“ *Dialektickým slovníkem moravským*.

Připomeňme, že v *DM* jsou souhrnně popsána česká nářečí na Moravě ve stavu, v jakém existovala v osmdesátých letech devatenáctého století. Z hlediska výstavby díla a užitých metod prezentace a rozboru materiálu jde o jakýsi „svod drobných monografií o jednotlivých nářečních skupinách a menších jednotkách“ (BĚLIČ 1972, s. 334). Detailně se probírají jevy gramatické, připojeny jsou rovněž kapitoly o tvoření slov, o vlastních jménech (zejména pomístních) a výběrový slovník abecední a věcný (uspořádaný podle významových okruhů). Jak je u takového díla nezbytné, nescházejí ani nářeční ukázky (v 1. dílu jde o národní pohádky převedené do dialektu: takto pojaté ukázky nářečí byly v té době praxí i v dialektologiích v jiných zemích). Unikátem jsou však ukázky mluveného spontánního projevu stejně jako ukázka sociolektu (a to profesní mluvy zvěrokleštíčů) v 2. dílu.

Bartoš zůstává při své práci věren soudobé metodě vědecké analýzy, tj. postupu historicko-srovnávacímu. Ani ten mu však nesvazuje ruce při pozorování a popisu novodobých, současných tendencí. Autor upozorňuje na pronikání novějších jevů a na zanikání jevů starších (např. na majoritní postavení formy *bysme* 'bychom', na šíření dvojhhlásky *ou* namísto hanáckého *ó*), všímá si nivelizačních tendencí projevujících se v mluvě měst, poukazuje na zvláštní případy, kdy se mluva města odlišuje od nářečního okolí.

Zaznamenání situace v dialektech i se zachycením případných odchylek proti očekávanému stavu

na tak rozsáhlém území, jak ji představil F. Bartoš, je ještě dnes počinem obdivuhodným. Připomeňme si, že Bartoš sesbíral nářeční materiál pro svou *DM* během dvouleté studijní dovolené. Z jeho zápisků a poznámek vysvitá, že většinu materiálu shromáždil sám, vlastní explorační prací, třebaže přitom neopomněl zdůraznit, že část nářečního materiálu pochází od „vlastenců spanilomyslných a spolupracovníkův obětovných“. Jak vypadal jeho vlastní výzkum v terénu? Bartoš „putoval dědinu od dědiny, sbíraje nejen materiál dialektický, nýbrž i ostatní plody ducha národního“, nespolehal „nikde na lidi gramaticky vzdělané“, nýbrž „od starcův a babiček [...] vyzvídal dle hotového rejstříku názvy rozmanitých věcí“. Odpovědi a pozorování zaznamenával do sešitů, „jak stádo běží“. Pro vlastní analýzu je pak ještě přepisoval na „tisíce a tisíce cedulek“ (*DM* I, s. III). Tento soustředěný výzkum mu pomohl vytvořit si patřičný nadhled nad materiálem. Navíc – s odstupem jednoho století nahlíženo – vyšel tak Bartoš vlastně vsříc teoretikům pozdějšího významného dialektologického směru, jazykového zeměpisu: Jeden z představitelů této linie, francouzský lingvista J. Gilliéron, totiž podmiňoval věrohodnost získaného nářečního materiálu osobou jednoho jediného exploračního.

Široce pojatý a přitom podrobný popis, jak jej podal F. Bartoš, představoval spolehlivou a nezpochybňovanou základnu pro další studia. Připomeňme, že Bartošovy *Dialektologie* si velmi cenil např. Jan Gebauer, který nářečního materiálu využíval ve své Historické mluvnici („V gramatické literatuře neznám díla tak obsažného a spolu obsahem pravdivého, jako jest dialektologie Bartošova. Nikde výmysl a fantazie, všude jen data pozitivní máme před sebou“, cit. podle SYLLABA 1986, s. 135). *DM* kladně hodnotily další významné osobnosti té doby, jako byl Franz Miklosich nebo V. Jagić. F. Bartošovi se dokonce dostalo významného uznání od mezinárodní slavistiky: *DM* byla oceněna Petrohradskou akademií nauk.

Z Bartošova díla vycházel též V. J. Dušek při přípravě nářečních map pro Národopisnou výstavu československou v Praze (1895) a v pojednání *Řeč v Koruně české*, uveřejněném v obsáhlé publikaci o této výstavě. Později je využíval i Antonín Frinta nebo – a to velmi důkladně – František Trávníček

při vymezování nářečních hranic ve studii *Moravská nářečí* (1926). Na pozadí Bartošovy *Dialektologie* určuje hranice našich nářečí též Bohuslav Havránek (*Nářečí česká* 1934):¹⁾ Ostatně až toto pojednání, využívající jako první v naší dialektologii jazykově-zeměpisné metody při popisu dialektů národního jazyka jako útvarů lokálně vymezených, avšak jazykově a historicky spjatých, nahradilo do té doby velmi sporadický popis nářečí v Čechách (jak jej podal Šembera, popř. Dušek). O soustavném přihlížení k Bartošově *DM* svědčí Havránkovy poznámky formulované jako „nesouhlasí zde vymezení Bartošovo“; příčinou tu pravděpodobně byl vývojový posun v dialektu, a proto i v průběhu nářeční hranice.

3. Český jazykový atlas

První polovina dvacátého století je v evropské dialektologii obdobím bouřlivého rozmachu jazykového zeměpisu a zejména vzniku národních (popř. i nadnárodních nebo naopak regionálních) jazykových atlasů. Česká dialektologie reaguje na tuto výzvu konkrétními kroky až s velkým zpožděním. Předstupněm pro takto pojatý výzkum byly tzv. korespondenční ankety na přelomu čtyřicátých a padesátých let, na jejichž základě byl získán (korespondenční formou a od dialektologicky neškolených vyplňovatelů) rozsáhlý nářeční materiál. Při sestavování dotazníků jak pro gramatickou část těchto anket, tak pro jejich část lexikální se přihlíželo k soudobým výsledkům v oboru, a tedy i k dialektologickým dílům Bartošovým.²⁾

Po vyhodnocení a částečném zmapování uvedených anket se přistoupilo k vypracování *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* (1964 – 1965), na jehož základě byl v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století uskutečněn terénní výzkum. Důležitosti této akce odpovídalo i rozvržení jednotlivých fází, tj. sběru materiálu v terénu a posléze jeho lingvistické analýzy a projekce na mapách a v doprovodných komentářích. Výzkum v terénu uskutečnili dialektologové z akademických pracovišť brněnských i pražských. Shromáždřovali materiál jak ve venkovských obcích, tak i ve městech nejen na území s tradičním, tj. kompaktním nářečním osídlením, ale i v oblastech pohraničních, nově osídlených po roce 1945. Do výzkumu byly navíc zahrnuty i zahraniční obce s českou menšinou.

Od devadesátých let minulého století pak vycházejí jednotlivé díly ČJA. Věnují se všem rovinám dialektů jako útvarů národního jazyka: první tři díly se zaměřují na lexikální zásobu, čtvrtý díl na nářeční morfologii (formální tvarosloví), pátý díl na jevy hláskoslovné a syntaktické; celé atlasové dílo uzavře souhrnnými rejstříky svazek šestý, *Dodatky*. Pátý díl obsahuje navíc stručnou syntézu celého pětisvazkového souboru téměř 1600 map. Jsou zde představeny svodné mapy s tzv. svazky izoglos (izoglosa je linie, jež vymezuje předěl mezi dvěma (nebo více) nářečními jevy; jako svazek izoglos se označuje kumulace hraničních linií na určitém teritoriu). Vymezením těchto svazků přináší ČJA cenné svědectví o existenci nářečních předělů mezi našimi dialekty. Svazky vypovídají nejen o rozdílech jazykové povahy, tj. o rozdílech v rovině lexikální, mluvnické atd.; svědčí také o tom, že v místě, kde se vyskytují, musel existovat nějaký předěl, který bránil v komunikaci lidí na obou jeho stranách.

4. Dialektologie moravská a Český jazykový atlas – jejich místo v české dialektologii

Zdálo by se, že srovnávání Bartošovy *DM* a ČJA, jejich významu pro českou dialektologii a pro bohemistická bádání vůbec, je srovnáváním nesrovnatelného. Vždyť obě díla vznikala v rozdílném časovém období, za rozdílných podmínek, v rozdílném stupni vývoje společnosti a vědeckého poznání. Obě však zauímají významné místo v české dialektologii: Bartošova *DM* jako dílo výchozí, zobrazující nářeční situaci formou dílčích monografických popisů za využití metody historicko-srovnávací, a ČJA jako završení dialektologického popisu našich nářečí metodou jazykově-zeměpisnou, která v sobě zahrnuje i jiné aspekty než ryze jazykové. Přirozeně nemá smysl srovnávat přednosti či nedostatky určitých badatelských metod. Za srovnání však stojí přínos obou děl pro českou dialektologii a bohemistiku vůbec. Jaké cíle si obě díla stanovila?

Bartoš formuluje poslání své monografie v úvodu *DM*: „Důležitost a potřeba studií dialektických uznává se nyní vůbec, že netřeba rozepisovati se o tom do široka. Geografická rozloha dialektů moravských vrhá zajímavé světlo na původní kolonizaci naší vlasti. Znalost domácího dialektu nebude zajisté nikomu bez prospěchu, komu jest přímo stý-

kati se s lidem. Zvláště pak národnímu učiteli důležité jest znáti důkladně nářečí svých žáků. A že náš jazyk spisovný, podrobující se odedávna vplyvům cizím, o pevnou půdu neporušené řeči lidu opíratí se musí, nemá-li zcela pozbyti svého původního rázu slovanského a osáknouti v kalu cizoty, toho netřeba tuším teprve doličovati“ (s. I-II).

Je nepochybné, že Bartošova dialektologická zkoumání významně prohloubila poznání naší mateřštiny. Vytvořila solidní, věrohodnou a především bohatou (dodnes v mnohém nepřekonanou) materiálovou základnu pro bádání další. O Bartošovu práci se opírala formující se moderní česká historická jazykověda, vycházely z něho a navazovaly na něj další generace dialektologů. Dodnes jde o materiál, který slouží jako spolehlivé východisko pro komparační studia, a takto byl využíván též v ČJA. Doposud opomíjen je např. význam tohoto materiálu pro studium interferenčních jevů vznikajících jako důsledek kontaktu územně sousedících etnik.

ČJA zachycuje nářeční stav, jak byl zaznamenán zhruba 100 let po Bartošovi. Vezmeme-li v úvahu, že každá generace ve svém jazykovém povědomí uchovává podobu mluvy rodičovské a prarodičovské, konstatujeme, že materiál ČJA navazuje ve své nejstarší vrstvě přímo na materiál Bartošův. Prezencí mluvy mladé generace se pak tento pohled posouvá o další generační stupeň. Zpracování a představení nářečního materiálu pomocí jazykově-zeměpisné metody navíc není pouhou registrací jazykových jevů: jde o vskutku hlubokou analýzu jevů a jazykových a nejazykových okolností, které vývoj těchto jevů podmiňovaly. Zaslouhou ČJA se osvětluje původ mnoha nářečních jevů – nejen morfologických tvarů a hláskových variant, ale též slovtvorných forem a slov jako lexikálních jednotek.

Bartoš považoval nářečí za jediný pramen, z něhož měla čerpat kodifikace spisovného jazyka při posuzování jevů „správných“ a „nesprávných“. Tato jeho představa, založená na idealizovaném lidovém jazyce a doprovázená puristickými principy, dobře odráží dobovou atmosféru konce devatenáctého století (navíc u Bartoše šlo o protěžování nářečí na Moravě; jistě nikoliv náhodou uvádí *Masarykův slovník naučný* u hesla František Bartoš charakteristiku „filolog a národopisec český,

typický Moravan“; *DMI*, 1925, s. 401). Puristické zásahy do jazyka, rozvíjející se pak nad rámec jazyka lidového, přetrvávají ostatně až do třicátých let minulého století.

Princip zpětné vazby kodifikačních zásahů na jedné straně a uzuální podoby jazyka na straně druhé však rozvinula pražská strukturalistická škola, rozpracováající mj. teorii spisovného jazyka a otázky jazykové kultury. Zdroje pro kultivovaný spisovný jazyk se nehledají v dialektu, ale vycházejí z funkčního vymezení spisovného vyjadřování a ze stavu úzu nazíraného už jako norma.

Právě pro posouzení, jaká je podoba úzu a nakolik je již úzus považován za normu, je *ČJA* velmi prospěšný. Informuje o tendencích, které v nářečích probíhají: ukazuje na mapách ústup některých jevů, často i zanikání mnohých z nich, ale naopak dokládá, které jevy mají povahu progresivní. Vypovídá i o oprávněnosti některých kodifikačních postupů, zejména při připouštění některých deklinačních či konjugačních variant. Takto je *ČJA* nejen průvodcem po dějinách naší mateřštiny, ale též nezastupitelným pomocníkem při výzkumech zabývajících se podobou mluvy každodenní, neveřejné a spontánní komunikace; z hlediska jazykového jde při těchto výzkumech o dílo základní.

Jak je vidět, lze v tezích, které formuloval v souvislosti s dialektologií F. Bartoš, nalézt paralely s dialektologickými cíli dnešními, jak si je klade *ČJA*. Pouze v jediném případě se Bartošovy představy se stavem oboru v dnešní době rozcházejí, a to v tezi, že nářeční hranice jsou bezprostředním pokračováním prehistorických hranic kmenových, v nichž se odrážejí i dávné nářeční diference („Nářečí dolské a kelecké, mající do sebe nepopíratelné známky řeči české, nevyvinulo se jistotně v nynějších svých hranicích z nářečí slovenského a valašského, nýbrž jest původním jazykem osadníků různorodých od sousedních Slovákův a Valachův.“ *DM I*, s. I. „Tak i osadníci měst Val. Meziříčí s Krásnem, Hranic, Lipníka a Přerova zdá se, že jsou jiného kmenového původu nežli obyvatelstvo dědin okolních. Mluvíť se posud v těchto městech nářečím zcela různým od okolního, jehož charakteristickou známkou jest přízvuk polský a nedostatek dlouhých samohlásek, což by tedy ukazovalo k původu lašského.“ *DM I*, s. II).

Jazykovězeměpisné zobrazení nářeční situace, jak je podává *ČJA*, zprostředkovává cenné údaje pro srovnávací studia mezioborová a pro vysvětlení původu hranic mezi dialekty. Většina svazků nářečnických izoglos koresponduje s hranicemi etnografických oblastí, a to nejen územně rozsáhlých, jako Valašsko, Podkrkonoší apod., ale i oblastí menších, které doposud jako typické regiony nářeční vymezeny nebyly; to je případ Podblanicka nebo Podbrdsko, na Moravě areál tzv. moravského Horácka, oblast Brněnska nebo teritorium vymezené ve vztahu ke karpatské salašnické kolonizaci (srov. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV*, mapové přílohy: Národopisné oblasti v Čechách koncem 19. století, Etnická a etnografická rajonizace Moravy a Slezska, Rozšíření a intenzita karpatské kultury na Moravě a ve Slezsku). Srovnání s materiály historickogeografickými, zejména s mapami zachycujícími administrativní, církevněsprávní hranice, obchodní cesty atd., pak ukazují, že průběh hranic nářečnických a etnografických celků je těmito okolnostmi výrazně podmíněn. Přímou se v něm tedy nezrcadlí dávné hranice předhistorických kmenů (a jejich jazykových/nářečnických znaků).

5. Shrnutí

Českým jazykovým atlasem se uzavírá významná etapa české dialektologie, v jejichž počátcích stála novátorská Bartošova *Dialektologie moravská*. Tato etapa zachycuje ještě tradiční teritoriální nářečí v poměrně výrazných hranicích, a to do první poloviny dvacátého století. Eviduje však i zásadní posuny v nářečnickém vyjadřování, které souvisí s novými podmínkami soudobé společnosti: s migrací obyvatel, s možnostmi vzdělávání, s působením médií atd.

Současné dialektologické výzkumy zjišťují, v jaké míře se uchovávají nářeční rysy v dnešním mluveném jazyku a zda z nářečnických oblastí vycházejí jazykové podněty nové. Sleduje se otázka prestiže geograficky zabarveného vyjadřování a jeho vliv na kodifikační úpravy ve spisovné češtině. Zpracování této problematiky je novým úkolem pro dialektologii třetího tisíciletí. Je výzvou, která vybízí k neustálému studiu proměn naší mateřštiny, výzvou, kterou vlastně formuloval před více než 100 lety už František Bartoš.

Poznámky:

- ¹⁾ Na rozdíl od dřívějších dialektologických prací nepředstavuje Havránek nářeční skupiny jako kompaktní celky. Vyděluje sice základní nářeční seskupení, poukazuje však na různou míru zastoupení nářečních jevů v nich. Právě rozdílem v zastoupení jistých jevů, které vystupují jako zásadní v jedněch nářečích, ale naopak jako okrajové v nářečích jiných, a v jejich propojenosti s jevy dalšími, jež jsou opět zastoupeny v různých dialektech rozdílnou měrou, je osvětlována jednota vyplývající z historického vývoje českého národního jazyka, jednota podmíněná a vnitřně diferencovaná poměry hospodářskými, administrativními, sociálními atd.
- ²⁾ Materiál z těchto výzkumů využil ve svém dialektologickém kompendiu J. Bělič. Jeho *Nástin české dialektologie* z roku 1972 je vlastně až po devadesáti letech prvním dílem srovnatelným s Bartošovou *DM*, co se týká rozsahu materiálu. Využívá už výhradně jazykovězeměpisné metody a na základě souvislosti geografických, historických a jazykových popisuje vývoj nářečí našeho národního jazyka, jejich starší a novější vývojové stupně, vymezuje archaické reliktu starých nářečních celků a zároveň ohniska nářečních inovací jak uvnitř našeho jazykového území, tak na jeho okrajích. Je zřejmé, že hloubka takového pohledu a zejména takové analýzy byla dána obsažností materiálu a propracovaností metod dialektologické práce.

Literatura:

- BARTOCHA, J. 1907: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč: Emil Šolc.
- BARTOŠ, F. 1886, 1895: *Dialektologie moravská I, II*. Matice moravská, Brno.
- BĚLIČ, J. 1972: *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN.
- Česká dialektologická komise: *Dotazník pro výzkum českých nářečí*. Ústav pro jazyk český ČSAV, dialektologická oddělení Praha – Brno, Praha 1964–1965.
- Český jazykový atlas 1–5. Praha: Academia, 1992, 1997, 1999, 2002, 2005.

DUŠEK, V. J. 1896: *Řeč lidu v Koruně české a na Slovensku*. In: Klusáček, K. aj. (eds.): *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha: J. Otto, s. 83–96.

Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska 4. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900). Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2004.

HAVRÁNEK, B. 1924: *Nářečí česká*. In: *Československá vlastivěda 3. Jazyk*. Praha: Sfinx, s. 84–218.

JIREČEK, J. 1863: *Podřečí východních Čech*, ČČM 37, s. 323–345.

Masarykův slovník naučný I. Praha: Československý kompas, 1925.

SYLLABA, TH. 1986: *Jan Gebauer*. Praha: Melantrich.

ŠEMBERA, A. V. 1864: *Základové dialektologie československé*. Viedeň: vlastním nákladem.

TRÁVNÍČEK, F. 1926: *Moravská nářečí*. Praha: Národopisná společnost československá.

VAŠEK, A. 1957: *František Bartoš, dialektolog moravský*. In: *Ze života a díla Františka Bartoše*. Sborník studií. Gottwaldov: Krajské muzeum v Gottwaldově, s. 87–96.

K problematice stanovení hranic nářečních celků

Josef Kolařík

František Bartoš na konci devatenáctého století zvolil pro zpracování *Dialektologie moravské* postup v té době zcela obvyklý. Při charakteristice nářečních celků se opíral především o starší administrativní dělení území na Moravě a ve Slezsku (příslušnost k bývalým panstvím, např. zlínskému, malenovskému, napajedelskému). Uvádí např.: „Různořečí zlínské jest obecným znakem lidu na bývalém panství Zlínském v jihovýchodní Moravě. Panství Zlínské skládalo se z města Zlína a z osmi dědin kolem města rozložených, ježto jsou: Prštné, Mlatcova, Příluk, Loužkovice, Želechovice, Jaroslava, Kudlov a Březnica“ (BARTOŠ 1886, s. 5). Tzv. různorečí pomoravské vymezuje takto: „Na jihozápad panství Zlínské sousedilo s Malenovským, Pohořelským a Napajedelským. V dědinách Bohuslavicích a Hrubé Lhotě panství Malenovského mluví se právě tak jako na Zlínsku. I nářečí ostatních osad liší se jenom nepatrně od zlínského *městského*“ (BARTOŠ 1886, s. 28). Vymezením hranic dialektu v administrativních celcích charakterizoval i území nářečí lašského: „Nářečím, jež tuto lašským nazýváme, mluví se na Opavsku, v úzkém pruhu západního Těšínska, v pruském Slezsku až po Bavorov a Ratiboř a v severovýchodním klíně Moravy, vtěsnaném mezi obojím knížectvím slezským, v okolí měst Frenštátu, Štramberka, Příbora, Brušperka, Moravské Ostravy, Místku a Frýdlantu. Hranice jeho jednak od živlu německého, jednak od polštiny na mapě Šemberově zcela správně jsou vyznačeny“ (BARTOŠ 1886, s. 97). K lokalizaci nářečních celků leckdy tedy napomáhalo i vymezení hranice mezi dialektem a územím s německy mluvícím obyvatelstvem.

Jako kritéria při vymezování hranic nářečí užíval F. Bartoš také příslušnosti obyvatel k jednotlivým farním obcím. Např. „různořečí záhorské“ lokalizuje takto: „K Záhoří počítají se tu farní osady Ořechové, Březolupy, Provodov, Horní Lhota, Pozlovci-

ce, Luhačovice, Uh. Brod, Hračovice, Dolní Újezd, Nezdenice, Šumice, Vlčnov, Sudice, Slavičín, Pitín, Bojkovice, Komna, Bánov, Nivnice, Horní Němčí, Dolní Němčí.“ Tohoto kritéria užívá mj. i k určení hranice jedné skupiny nářečí dolských: „K druhé této skupině náležejí dědiny Babice, Houštěnovice, Traplice, Kostelany, pak farní osady Velehrad, Boršice, Polešovice. ... Ke třetí skupině náležejí farní osady Domanín, Syrovín, Žeravice, Osvětimany, Buchlovice“ (BARTOŠ 1886, s. 52-53). Volba těchto kritérií je pochopitelná, neboť v době feudální představovala panství, farnosti a děkanáty uzavřené celky, jejichž (nevolně) obyvatelstvo tvořilo víceméně homogenní skupinu, která se zabývala stejnou prací (zemědělstvím, pastevečtvím, dřevorubectvím, zpracováním dřeva, kůže, proutí, slámy, skla aj.). Z panství se obyvatelstvo bez povolení nesmělo stěhovat, vyznávalo převážně jediné náboženství a užívalo stejné mluvy, která se v detailech nebo i v zásadních rysech odlišovala od mluvy obyvatel panství sousedních. Hranice panství byly navíc často vymezeny přirozenými geografickými překážkami (vysoké hory, široká řeka aj.), které v minulosti též nedovolovaly každodenní nebo častý styk obyvatel sousedních panství. Po čase se struktura obyvatel panství poněkud narušovala. S pronikáním manufakturního a průmyslového podnikání docházelo k přeskupování obyvatel uvnitř panství, ba i mimo ně. Vznikla vrstva průmyslových dělníků, docházelo k častějšímu a intenzivnějšímu kontaktu obyvatel různých dialektů, které se pak vzájemně ovlivňovaly. Nastávalo postupné, byť i velmi pozvolné ovlivňování fonologické, morfologické, ba i syntaktické stavby původních dialektů, sousední dialekty si při kontaktu navzájem obohacovaly slovní zásobu, frazeologii apod.¹⁾ Bartoš poznal, že v těchto celcích se v jeho době ještě zachovala poměrně konzistentní podoba původních nářečí a snažil se co nejpřesněji zaznamenat jejich podobu gramatickou i lexikální. Poučení o lidové mluvě by však neměl lingvista – dialektolog hledat pouze v Bartošových pracích dialektologických, neboť mnoho cenného dialektologického materiálu lze najít i v jeho knihách a statích národopisných.

Bartošovými hledisky při vymezení hranic nářečních celků jsou i další kritéria: tzv. kmenové,

národnostní a národopisné, etnografické. Rozlišoval podle nich nářečí slovenské, dolské, valašské, lašské, hanácké a české. Záhy však zjistil, že tyto aspekty jsou leckdy velmi neurčitě a labilní, neboť jazykové hranice takto definovaných celků nelze stanovit dostatečně přesně. Pojmenování „nářečí slovenské“ vychází nejen z Bartošova, ale i tehdejšího oficiálního pojetí, že slovanská mluva na tehdejší uherském území je totožná s mluvou lidu „na Uherskobrodsku, Brumovsku, Kloboucku a Vyzovsku podél hranic nářečí valašského, přechází na Zlinsko. Odtud přes Bohuslavice a Hrubou Lhotu přestupuje na Napajedelsko, kdež jmenovitě osady Žlutavy, Alenkovice a Nová dědina (N. ves) k němu náležejí. Od Napajedel postupuje po celém levém břehu Moravy, od Rohatce pak na sever i po pravém břehu podél hranic farních osad Ratiškovíc, Milotic, Mistřína, Hovorán, Prušánek až k Podivínu, kdež přechází u Lednice do Rakous k Valčicům a Cahnovu, na východ od této čáry všude hranic uherských dostupujíc, kdež se stýká s uherskou slovenštinou.“ V poznámce pak poznamenává: „Píšeme „slovenský, slovensky“ místo obvyklého „slovácký, slovácky“, poněvadž i Slováci sami, jmenovitě pomoravští, i jejich nejbližší sousedé tvarův oněch užívají“ (BARTOŠ 1886, s. 1*).

Jak vymezení příhraničních nářečních celků, tak termínu „slovenský, slovensky“, ba dokonce „moravsko-slovenský, moravskoslovensky, Moravské Slovensko“ bylo v průběhu dvacátého století několikrát zneužito k rozdmýchávání nacionálních rozepí. Užívalo a užívá se proto raději termínů „slovácký“, „Slovácko“, „Moravské Slovácko“, jimiž se označují území, dialekt a národopisný charakter krajiny ležící na Moravě za bývalou zemskou, dnes státní hranicí Slovenska, přičemž příhraniční oblasti Moravy s pozdější kolonizací nesou svá specifická označení – severně ležící Valašsko a jižní část - moravsko-slovenské Kopanice (nebo jen Kopanice) podle způsobu kolonizace, etnické skupiny kolonistů a základní, vůdčí formy původního hospodaření a způsobu obživy.

Frant. Bartoš cítil vágnost diferenciací nářečních celků podle hlediska národopisného i na jiných místech. Při vymezení území nářečí dolského píše: „Na jihozápad od Napajedel na pravém břehu Moravy, počínajíc osadou Spytinovem čili Spytihněvem až po Klobouky brněnské, usazen je zvláštní kmen,

jehož nářečí v nejedné příčině se odchyluje od nářečí sousedních Slováků, majíc některé tyto odchylky společny s nářečím českým. Severovýchodní Slováci těmto svým sousedům říkají *Doláci*, při Uh. Hradišti nazývají je *Zámoravčičky*, v okolí kyjovském a klobuckém svým sousedům Slovákům jsou *Hanáky*, Hanákům pak zase *Slováky*“ (BARTOŠ 1886, s. 4*). Potvrzuje také, že při popisu nářečí kombinuje etnografický a folklorní aspekt a kritérium dialektologické: „Obyvatelstvo této krajiny více krojem nežli nářečím rozděluje se ve dvě: Doláky kroje slovenského, podobného celkem kroji sousedů slovenských na levém břehu Moravy, a Doláky kroje „polohanáckého,“ jehož charakteristickou částí jsou žluté koženice („žlutenice, žluténky“), pod koleny na žluté kožené podvazky zavázané, a modré punčochy, jež z lýtkovic (tuhých, hladkých bot) na dva, na tři prsty vyčnívají.“ Poté jmenuje dědiny patřící do skupiny prvé (kroje slovenského) a druhé (kroje „polohanáckého“) a zabývá se charakteristickými znaky dialektu, jehož se v nich užívá. Dnes víme, že F. Bartoš psal o vesnicích a dialektech, které dosud často nazýváme nářečím slováckými nebo moravskoslovenskými bez ohledu na to, zda se jimi mluví na levém či pravém břehu řeky Moravy. Jejich okrajovou částí jsou nářečí zvaná „dolská.“

Pojmenování dnešního Slovácka termínem „slovenský“ ovšem nekončí v době badatelských a sběratelských prací Bartoše a jeho současníků. Název se udržel i po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918. Ještě v roce 1934 dělí Bohuslav Havránek československá nářečí na nářečí česká a nářečí slovenská. Přiznává, že hranice spisovných jazyků (češtiny a slovenštiny) souhlasí se zemskou hranicí země České a Moravskoslezské na straně jedné a země Slovenské na straně druhé, ale zároveň píše: „Politická hranice mezi zemí Moravskoslezskou a zemí Slovenskou netvoří zároveň též zřetelné a určité hranice nářeční mezi souhrnem nářečí v zemi České a Moravskoslezské a souhrnem nářečí v zemi Slovenské...“ (HAVRÁNEK 1934, s. 88). Tamtéž píše, že dialekty, které nazývá nářečí slovenská „mají mnoho podstatných znaků společných se sousedními nářečím na Slovensku a jsou těmto nářečím slovenským bližší než nářečím středomoravským (hanáckým) ... zpravi-

dla se také tato východomoravská nářečí označují názvem moravskoslovenská (zvláště jejich jižní část na Moravském Slovensku).“ Užívá tedy i tohoto pojmenování, dovolává se práce Trávníčkovy (TRÁVNÍČEK 1926). Také Václav Vážný (VÁŽNÝ 1934, s. 219 n.) píše: „Slovenštinou rozumíme: jednak souhrn slovenských nářečí lidu československého na východní Moravě a na Slovensku anebo podle dnešního úředního názvu v Slovenské krajině a na národnostních ostrovech mimo Československou republiku. ... Slovenská nářečí, mezi sebou poměrně velmi rozlišená, tvoří s nářečím lidu českého a moravského v rámci ostatního slovanského světa jeden souvislý jazykový celek, jazyk československý ... je to vlastně jen jazyk abstraktní; jeho konkrétními představiteli jsou dvě spisovné řeči, které se na jeho území vyvinuly: spisovná čeština...a spisovná slovenština...“ Přesto však dále píše: „Souvislé sídlo Slováků je dnes téměř úplně ve vlastním samostatném státě. Rozprostírá se tu na východní Moravě pod Beskydami, které oddělují oblast slovenskou od nářečí lašského, na východ od jazykové oblasti centrální Moravy, zvané oblasti hanáckou (přibližně na východ od linie, kterou tvoří města Hranice, Kelč, Kroměříž, Kyjov a Hustopeče, kromě německých Hustopečí ovšem všechna už v jazykové oblasti slovenské...“ (VÁŽNÝ 1934, s. 221). Dále pak dělí nářečí podle mluvy v jednotlivých slovenských správních celcích (stolicích). Podobně jako F. Bartoš užíval V. Vážný jako dělicího kritéria příslušnosti k jednotlivým panstvím či farním osadám. Píše: „Podle těchto starých politických poměrů územních (zeměpisných, teritoriálních) – spíše než podle významných hledisek jazykových a národopisných anebo snad národnostních – dělívali se slovenská nářečí na moravskoslovenská a na vlastní slovenská nářečí.“ Za jednu ze skupin slovenských nářečí považoval podřečí československé na Moravě a ve stolicích Prešpurské, Nitranské a Trenčanské (VÁŽNÝ 1934, s. 223).

Tato dělicí kritéria se opírala i o starší dělení slovanských jazyků a jejich nářečí, jak je chápal Josef Dobrovský, Pavel Josef Šafařík, Vatroslav Jagić, příp. Alois Vojtěch Šembera, a jak byla po roce 1918 interpretována v duchu pojetí jednotného „jazyka československého.“ F. Bartoš s dělením dialektů podle panství, farností a etnografických

celků nevystačil a používal současně i hlediska geografického, tj. vymezení celku vyjmenováním všech, příp. hraničních obcí oblasti, v níž se dialektu užívá. Tak vymezil např. hranice jedné ze skupin hanáckých nářečí: I. Holešov, Kroměříž, Přerov, Záhohří: „Podřečím tímto mluví se na Kroměřížsku, Přerovsku a na tak řečeném Záhohří lipenském, tj. v krajině na sever od Lipníka. Pohraniční jeho osady jsou tyto: Tlumačov, Machová, Mysločovice, Hostišová, Racková, Martinice, Přílepy, Žopy, Dobrotice, Chomyž, Brusné, Slavkov, Chvalčov, Příkazy, Osíčko, Provodovice, Biškovice, Malhotice, Kladníky, Pavlovice, Želátovice, Širava, Henčlov, Záříč, Chropyň, Zborovice, Nětčice, Těšánky, Divoky, Újezdsko, Milovice, Lhota, Soběsuky, Zlámanka, Bařice, Těšnovice, Kotojedy, Záhlinice.“ (BARTOŠ 1895, s. 9). Zpochybňoval však vhodnost těchto názvů, jež nazýval „zeměpisné“ a poukazyval na jejich nepřesnost: „Jsouť názvy zeměpisné, jimiž se podřečí moravská jmenují, obsahu velmi neurčitěho, označující obyvatele spíše dle povahy krajiny jimi osazené, nežli dle vlastního jim nářečí. Kde jsou hory, všude máme Horáky, Záhorky, Podhorky. Na Brodsku jsou Záhorkané slovenští, na sever od Lipníka Záhorkané hanáčtí; Hanákům na rovině všichni obyvatelé krajin hornatých slovou Horáky. Těhož různého a neurčitěho významu jsou četní Zálesáci (obyvatelé z té i oné strany lesa navzájem) a Podlesáci. Doláky máme na Moravě nejméně troje: 1. na pravém břehu Moravy od Spitinova po Klobouky; 2. v okolí Bučovic a Slavkova, a v okolí Tišnova (BARTOŠ 1895, s. I).“ Ještě po šedesáti letech vymezoval území dolské oblasti Jaromír Bělíč takto: „Názvem *dolská nářečí* označujeme běžnou dosud mluvu na území, které se táhne úzkým pruhem po celém hanácko-moravskoslovenském pomezí od Trávníka u Kroměříže a Sazovic, Lhotky a Chlumu u Zlína směrem jihozápadním po obou stranách pohoří Chřibů a v jihovýchodním podhůří Ždánického lesa až k Šakvicím a Podivínu na bývalé jižní národní hranici česko-německé na Moravě. Patří do této oblasti 109 kompaktních sídlišť...“ (BĚLIČ 1954, s. 7). Také on uvádí, že terminu „dolský“ užívali badatelé pro různé oblasti Moravy (BĚLIČ 1954, s. 8 - 9).²⁾

O terminologických potížích s užitím etnografického hlediska svědčí i Bartošovo pojmenování

dialektu nejbližších jižních sousedů. V kapitole 1. Různořeči zlínské píše: „Na jih za lesem sousedi Záhořané, jejichž první dědiny za Kudlovem jsou Březůvky a Provodov“ (BARTOŠ 1886, s. 5). V kapitole 2. Různořeči záhořské pak píše: „Slovákům na Uherskobrodsku, od svých západních a severozápadních soukmenovců vysokými horami odděleným, na Zlínsku říkají Záhořané, jinde Zálešáci“ (BARTOŠ 1886, s. 27). Kraj pak nazývá Záhoří a vyjmenovává dvaadvacet obcí, které k němu počítá. Z Bartošovy charakteristiky nářečních jevů tohoto území však poznáváme, že jen některé jsou společné všem obcím, kdežto jiné (výskyt dvojího *l, ł*, zdvojené souhlásky, zvl. sykavky, např. *masso, kašša* aj.) tuto nářeční oblast rozdělují na severní a jižní část.

Etnograf Antonín Václavík pro tuto oblast uvažoval o termínech „Slovácké Zálesí,“ ale také „Zálesi mor. Slovenska“, podle něj prý „správněji“. Posléze zvolil pro svou knihu název *Luhačovské Zálesí*. Definuje je jako „území rozkládající se mezi řekou Dřevnicí a Olsavou, po případě mezi úseky železničních tratí, které údolím těchto řek probíhají, a to dráhy z Otrokovic přes Zlín do Vizovic a vláské tratí, jdoucí z Brna do Trenč. Teplé...V užším slova smyslu zabírá kraj celkem 30 – 35 obcí... Jsou to: Luhačovice, Žilín-Kladná, Přeckovice, Rudice, Rudimov, Petrůvka, Nevšová, Lipová, Slopné, Sehradice, Hor. Lhota, Dol. Lhota, Podhradí, Pozlovce, Řetechov, Pradliska (nejnověji Prádlisko), Ludkovice, Provodov, Biskupice, zčásti i Políchno, dále Kaňovice, Dobrkovice, Vel. Ořečov, (lidově Ořečové), Kelníky, Doubravy (lidově Dúbravy) Hřivínův Újezd, Březůvky a Zlámanec, který v posledním dvacetiletí přejal skoro úplně kraj „dolský“. Pro stejný nebo nepatrně odlišný kraj a hospodářské styky bývají sem někdy řaděny obce: Březnice, Bohuslavice, Jaroslavice, Kudlov, Želechovice, Zádveřice, ba i Záhořovice, Vlachovice, Haluzice, Loučka a Maršov. - V Loučce a Slopném jest silné vědomí odlišnosti od sousedních obcí, ležících na Val. Kloboucku, kde jsou již „Hornáci“, zv. i „Kotrňáci“, tj. obyvatelé, kteří říkají „kotrna“ samicím králíků nebo zajíců“ (VÁCLAVÍK 1930, s. 8 - 9). Řeči obyvatel Zálesí věnoval Václavík v rozsáhlé práci necelé tři stránky. Dialekt zařadil k nářečím slovenským, vyjmenoval několik

krajových výrazů a frazémů, podrobnější analýzu dialektu neprovedl ani o ni nepožádal žádného ze spolupracovníků (VÁCLAVÍK 1930, s. 485-487). Jak Bartošovo, tak Václavikovo vymezení Zálesí je především etnografické.

F. Bartoš dobře chápal i citlivost či ošemetnost „stanovení hranic“ mezi jednotlivými etnickými skupinami, např. mezi Horáky a Hanáky, zvláště pak mezi Valachy a Slováky (uživateli nářečí moravskoslovenských). Píše: „I bylo mi vytykáno, že počítám Vyzovsko k Valachům, ačkoliv podřečí tamější málo čím se liší od zlínského, pokládaného za slovenské. Pověděl jsem už v I. díle na str. 59, že „nesnadno vytknouti přesně hranice mezi obojím nářečím, zvláště ano obyvatelstvo samo různého jest o té věci mínění.“ Tu více kraj rozhoduje. Slováci od Hradiště i Hanáci pokládají za Valachy ty obyvatele moravské, kteří nosí haleny zvláštního střihu, v úpolí upjaté a v klinech rozkřídlené, kdežto haleny slovenské jsou volné bundy, v zadu opatřené širokým a dlouhým obojkem („cimbálem“).“ Bartoš cítil, že existují (někdy drobné, jindy významné) rozdíly mezi klasifikačními hledisky etnografickými, folkloristickými, geografickými, správnými a lingvistickými (dialektologickými). Jako vzdělaný lingvista i znalec historie a poměrů na východní Moravě věděl, že v průběhu staletí docházelo na východomoravském území jednak ke změnám organizačním - v držení panství a jejich částí, jednak k růstu populace a jejímu šíření z původně vymezených dědin. Valašská kolonizace se od doby prvních kolonistů postupně rozšířila na širší území. Přistěhovalci jazykově splynuli s domorodým obyvatelstvem a podrželi si pak hlavně kraj, způsob obživy a hospodaření. Valaši uzavírali sňatky i s obyvateli z okolí a pronikali níže do podhůří a do kraje. Vymezit tedy striktně území tzv. Valašska lze vskutku jen obtížně, a to vždy jen s použitím některého z kritérií (podle kroje, staršího způsobu obživy, výrobků hmotné kultury, písní apod.). S rozvojem průmyslové výroby na valašských panstvích se však pro část početných rodin i tato specifika narušila, původní valašské obyvatelstvo přicházelo častěji do styku s ostatními obyvateli regionu, promísilo se s nimi a přejalo jejich zvyky a částečně i způsob života. Za Valachy se začali pokládat nejen autochtonní potomci valašských kolonistů,

ale i další obyvatelé regionu, jehož jižní hranici na Valašskokloboucku a Vizovicu lze určit jen obtížně a vskutku záleží spíše na obyvatelích, zda se za Valachy pokládají nebo ne, případně je za Valachy podle nějakých příznaků (mluvy, obleku, obživy) pokládají obyvatelé okolních obcí nebo regionů. Striktní jazykovou hranici Valašska ve východní části Moravy pod Beskydami jazykovědci ani nehledají.³⁾ V šedesátých letech dvacátého století se o to pokusil dialektolog Antonín Vašek, v jehož studii je i bohatý soupis literatury a pramenů k dějinám Valachů a valašské kolonizace (VAŠEK 1967, s. 7). Někteří badatelé území Valašska zarputile vymezují hranici výskytu několika specifických valašských pasteveckých lexikálních jednotek bez přihlídnutí k tomu, že po jazykově, zvl. fonologické a morfologické stránce mají základní jazykové prvky společné s okolními nářečimi. Dialektologové je považují za součást východomoravských nářečí, která dělí na severní, střední a jižní. Současná terminologie užívá pro valaštinu název „severní (valašská) východomoravská podskupina (BDK 1954; BĚLIČ 1972, s. 271 n.), ke střední skupině patří mj. nářečí luhačovického Zálesí. Jižní (slováckou) skupinu pak tvoří dialekty, jichž se užívá v obcích na jih od Uh. Brodu až po vesnice ležící jihovýchodně od Břeclavi. Někteří dialektologové považují nářečí užívaná od hranice Zlín - Valašské Klobouky až po Břeclav za jeden nářeční celek. Nezpochybnou však ani existenci podskupin uvnitř větších nářečních celků (např. na luhačovickém Zálesí, nářečí na Břeclavsku aj.). Za jedinečnou považují existenci okrajových typů nářečí, jako jsou např. nářečí dolská, kopaničářská a nářečí kelečské na okraji nářečí východomoravských. K této diferenciaci dospěli po mnoha desetiletích, po vyloučení hodnotících kritérií, která s jazykovým hodnocením dialektů nesouvisela.

Bartošova gramatická a dialektologická terminologie odpovídala tehdejšímu zvyklostem, jazykovědnému názvosloví a úrovni jazykového bádání vůbec. V jeho dělení dialektů na nářečí, různorečí a podřečí⁴ se záhy orientujeme. Jeho dialektologická práce byla pro další generace dialektologů velmi podnětná. Základní charakteristiky moravských dialektů dobře rozeznal a podle dobových metod co nejdetailněji popsal. Jeho dělení na

nářečí slovenské, lašské, hanácké a české užívali někteří dialektologové ještě v polovině dvacátého století (BARTOŠ 1895, s. II, III). Vyjmenováním obcí výskytu s jazykovými jevy zaznamenal jejich areály a v mnohém usnadnil práci dialektologům dalších generací. Již zmíněná Havránekova práce (HAVRÁNEK 1934) Bartošovy poznatky zobecňuje daleko širěji. Jestliže Bartoš popisoval detailně nářeční znaky pro jednotlivá území, která bychom mohli dnes nazvat nářeční mikroareály, Havránková studie již charakterizuje i velké nářeční celky, které se vyznačují základními společnými podstatnými jazykovými znaky, zvl. pak fonologickými, příp. i morfologickými. Člení české jazykové území na nářečí české skupiny západní, přechodná nářečí česko-moravská, nářečí moravská a nářečí lašská, a zřetelně jazykovými znaky vyděluje hranici nářečí slovenských (moravsko-slovenských) a lašských. B. Havránek již cílevědomě užíval dialektologické badatelské metody - jazykového zeměpisu. Hraniční obce s výskytem konkrétního jazykového jevu spojuje čarami (izoglosami), čímž je zřetelně odděluje od jazykového jevu na druhé straně hranice odlišného, např. výskyt hlásky *-ř x r* (*řepa - repa*) na moravsko-slovenské hranici (srov. HAVRÁNEK 1934, 89), *ó x ú* (*móka - múka*) na hranici nářečí středomoravských (hanáckých) a východomoravských, výskyt *y, i x* jedinému *i* (výslovnost *lyko, lipa x liko, lipa* v severní a jižní části východomoravských nářečí) atd. Touto metodou lze postihnout jazykovou charakteristiku velkého územního celku, neboť svazky izoglos označujících společné nářeční jevy vytvářejí hranice, uvnitř kterých se užívá toho či onoho dialektu a vně hranic jsou již dialekty jiné. Uvnitř nářečního celku, v jeho jádru, obvykle neprobíhají žádné izoglosy. V průběhu dějin se však (podle možnosti) stýkali obyvatelé příhraničních dědin panství, sousedních vesnic rozdílných nářečních celků. Přejímali navzájem zvyky i nářeční prvky. Průběh všech izoglos v hraničních oblastech není tedy vždy zcela totožný, hranice některých jevů místy překračují hranice a zasahují do území dialektu jiného. Na hranicích dvou různých dialektů tak vznikají i pásy tzv. nářečí přechodných, okrajových.

F. Bartoš upozornil mj. i na to, že mluva měst (např. Zlína) se liší od mluvy venkovského okolí.

Tento poznatek rozšířil B. Havránek (HAVRÁNEK 1934, s. 85) i na mluvu měst Třebíč, Velké Meziříčí, Holešov, Přerov a Kroměříž a z podnětu Jaromíra Bělíče (BĚLIČ 1962, s. 569n.) vznikla později řada monografií a disertačních prací pojednávajících o mluvě měst, např. práce M. Krčmové o mluvě obyvatel v Brně nebo J. Kolaříka o mluvě obyvatel Zlína (KRČMOVÁ 1981, KOLAŘÍK 1990).

Metodou jazykového zeměpisu byly od padesátých let dvacátého století zpracovány jak dialektologické studie, tak monografie pojednávající o dílčích úsecích větších nářečních celků. Patří k nim mj. práce Bělíčova (BĚLIČ 1954), studie brněnského dialektologického kolektivu (BDK 1954), studie Šlosarova (ŠLOSAR 1958, s. 387 - 390) nebo Chloupekova (CHLOUPEK 1959, s. 82), nářečí na Zlínku zpracoval i J. Kolařík (KOLAŘÍK 1995, 203). Metoda umožňuje zkoumat výskyt jazykových jevů a přinést ucelené pohledy na zeměpisné rozrůznění národního jazyka v jeho složce mluvené. V padesátých až šedesátých letech dvacátého století podle ní proběhl na území Čech, Moravy a Slezska rozsáhlý jazykový výzkum, jehož výsledky v současnosti zpracovává kolektiv vědců z Ústavu pro jazyk český AV ČR v pětidílném *Českém jazykovém atlase* (BALHAR, JANČÁK a kol. 1993 n.). Jeho tvůrci jsou si vědomi toho, že „územní členění našich dialektů není dílem náhody, ale výsledkem působení různých jazykových a mimojazykových činitelů. Za nářečními hranicemi se skrývá velmi často velmi složitý vývoj společnosti; hranice jazykových jevů se nejednou kryjí s hranicemi starých administrativních a správních celků, s hranicemi, které bránily společenskému styku lidí“ (ČJA II 1997, text na přebalu).

Dialektologická terminologie používá pro pojmenování nářečních celků v maximální míře názvů geografických, tradiční názvy etnografické apod. slouží jako pojmenování pomocná. Současná dialektologie dělí nářečí na území České republiky v podstatě takto: Nářeční skupinu českou (v užším smyslu) tvoří nářečí středočeská, jihozápadočeská a severovýchodočeská s okrajovými úseky, nářečí jihovýchodočeská (českomoravská) s okrajovými úseky. Nářeční skupina středomoravská (hanácká) se dělí na podskupiny centrální, jižní, západní (s okrajovými úseky) a východní. Členění nářeční

skupiny východomoravské (moravskoslovenské) na dvě základní skupiny - jižní (slováckou) a severní (valašskou) a okrajová nářečí (dolská, kopaničářská a kelečská), jak jsme připomněli výše. Nářeční skupinu slezskou (lašskou) tvoří podskupina jižní (moravská), západní (opavská), východní (ostravská). V příhraniční oblasti existují též nářečí polsko-českého smíšeného pruhu.

Závěr

Dialektologická badání a metodika zpracování jazykového materiálu od doby Bartošovy nesporně pokročily. Využití lingvisticko-geografických postupů doplněných moderní počítačovou technikou umožnilo kriticky zpracovat velké množství písemných i zvukových záznamů nářečních textů a dotazníků a vypracovat jak lingvistické charakteristiky, tak soubory map, které zřetelně a jednoznačně vyznačují hranice výskytu jazykových jevů (fonologických, morfologických, lexikálních). Nesporným přínosem F. Bartoše je, že nejen pečlivě vypracoval obšírný popis moravských nářečí, ale usiloval i o co nej přesnější vymezení zeměpisné hranice jednotlivých nářečních celků. Důležitý je také jeho poznatek, že se hranice dialektů vždy nekryjí s hranicemi etnografických či politických celků. Právě těmito kritickými poznatky podnítil další generace dialektologů, aby při studiu nářečí eliminovali nepodstatná hlediska a sledovali především kritéria lingvistická s přihlédnutím k nezbytným podmínkám historického, společenského či politického vývoje zkoumaného kraje a lidového jazyka v něm a vymezovali hranice výskytu nářečních jevů, příp. hranice nářečních celků podle objektivních jazykových kritérií.

Poznámky:

- 1) Stejně jako přejímaly i jiné složky lidové kultury duchovní i materiální (písň, nápěvy, taneční či krojové prvky, vhodné nástroje apod.).
- 2) J. Bělíč v monografii říká: „Termín dialektologický neodpovídá ani geografickým poměrům kraje. Z fyzikální mapy nářečně dolského území vidíme, že krajina je většinou kopcovitá a hornatá...Z uvedených důvodů by se snad spíše hodilo označení „nářečí chříbská“, poněvadž střední a největší část dolského území je v oblasti Chří-

bů, k nimž vlastně patří i Ždánický les. Zůstáváme však při starém označení, protože se v dialektologii už vžilo a obecně se ho užívá.“

- ³⁾ O úsilí stanovit přesné hranice etnika valašského a lašského svědčí i příspěvek Jaroslava Štíky v tomto sborníku. V jeho publikacích lze nalézt i bohatou literaturu odkazující k historickým, etnografickým i jazykovým aspektům moravského Valašska.
- ⁴⁾ Někteří současní lingvisté užívají dnes pro nespisovné jazykové útvary (dialekty, slangy aj.) termínu „útvary substandardní“.

Literatura:

- BALHAR, J., JANČÁK P. a kol. 1993 n.: *Český jazykový atlas 2*. Praha: Academia, 1997.
- BARTOŠ, F. 1886, 1895: *Dialektologie moravská I., II.* Brno: Matice Moravská.
- BĚLIČ, J. 1954: *Dolská nářečí na Moravě*. Praha: ČSAV.
- BĚLIČ, J. 1972: *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- BĚLIČ, J. 1962: *Ke zkoumání městské mluvy*. Slavica Pragensia IV, s. 569n.
- BRNĚNSKÝ DIALEKTOLOGICKÝ KOLEKTIV (J. Chloupek, S. Králík, A. Lamprecht, J. Skulina, D. Šlosar, A. Vašek): *K diferenciaci moravskoslovenských nářečí a k jejich vztahu k českému národnímu jazyku*. Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university A2, Brno 1954. (BDK).
- HAVRÁNEK, B. 1934: *Nářečí česká*. Československá vlastivěda III, Jazyk. Praha: Sfinx.
- CHLOUPEK, J. 1959: *Diferenciace východomoravských nářečí*. Vlastivědný věstník moravský XIV.
- KOLAŘÍK, J. 1990: *Běžně mluvený jazyk ve Zlíně*. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha. Kandidátská disertační práce.
- KOLAŘÍK, J. 1995: *Dialekt na Zlínku*. In: Zlínsko. Vlastivěda moravská. Muzejní vlastivědná společnost v Brně – Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Brno, s. 203 – 218.
- KRČMOVÁ, M. 1981: *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- TRÁVNÍČEK, F. 1926.: *Moravská nářečí*. Praha: Národopisná společnost československá.
- VÁCLAVÍK, A. 1930: *Luhačovské Zálesí*. Příspěvek k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané. Luhačovice: Musejní společnost v Luhačovicích.
- VÁŠEK, A. 1967: *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě*. Praha: Academia.
- VÁŽNÝ, V. 1934: *Nářečí slovenská*. Československá vlastivěda III, Jazyk. Praha: Sfinx.

Klasifikace morfoložických jevů v učebnicích Františka Bartoše ve světle gramatického učiva současných učebnic

Jana Marie Tušková

František Bartoš je autorem několika prací, které se zabývají problematikou české gramatiky. Jako první vyšla v roce 1874 jeho rozsáhlá studie *O instrumentále*. Pak následovala *Skladba jazyka českého*, která tvořila druhý díl *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské*. Poprvé byla vydána v roce 1878 a pak ještě sedmkrát. Pro Bartoše byly typické také snahy po jazykové čistotě, které se promítly do několika pojednání a kritik uveřejněných například v Komenském, Obzoru, Věstniku českých profesorů, ale také v knihách *Rukověť správné češtiny* (1891, 1893) a *Nová rukověť správné češtiny* (1901).

Při srovnání pojetí morfoložických jevů u F. Bartoše a v dnešních učebnicích budeme vycházet ze dvou jeho knih, a to ze *Skladby jazyka českého* (dále jen *Skladba*) a *Nové rukověti správné češtiny*. Bartošovy výklady ve *Skladbě* jsou určeny tehdejšími studentům středních škol a učitelských ústavů, ale jejich vysoká odborná úroveň i způsob výkladu připomíná spíše dnešní mluvnice či vysokoškolské učebnice gramatiky. Současným učebnicovým výkladům se blíží zařazením cvičení v závěru některých oddílů a občasným upozorněním na chybná užití jazykových jevů. *Nová rukověť správné češtiny* je určena širší veřejnosti a jak sám autor uvádí, nezabývá se popisem jevů, které jsou známy z každé mluvnice, ale vysvětluje jen vybrané, pro češtinu typické jazykové jevy, přičemž uvádí jak jejich správné, tak chybné užití. Vzhledem k úrovni obsahu výkladů i jejich formě jsme srovnávali Bartošovy práce se dvěma dnešními vysokoškolskými učebnicemi, a to *Češtinou pro učitele* (HUBÁČEK a kol. 2002) a knihou *Čeština – řeč a jazyk* (ČECHOVÁ a kol. 2000).

V případě Bartošovy *Skladby* jsme pracovali s vydáním z roku 1883. Autor zde uvádí, že toto

vydání se liší od vydání předešlých (1878, 1880). Je zde např. na jiných základech pojata „nauka o předložkových pádech“, upravována byla také celá první část knihy „O větě jednoduché“, jsou přidána cvičení. V knize je přes její název zahrnuta i morfoložická problematika. Pozornost je jí věnována v první části, která nese název „O větě jednoduché“, v oddíle pojmenovaném „O významě slov u větě“. Najdeme zde popis jednotlivých slovních druhů a tvarů, velká pozornost je věnována především problematice pádů, a to z hlediska jejich syntaktických funkcí, a slovesných tvarů. Z dnešního pohledu můžeme říci, že se zde mísí výklady morfoložické a syntaktické. Často se nejedná o souvislý a vyčerpávající popis příslušné problematiky, jak ho známe z mluvnice, ale o zpracování jen určitých vybraných oblastí. Toto je typické především pro stručné oddíly věnované ohebným druhům slov, a to substantivům, adjektivům, zájmenům a číslovkám, kde nenajdeme přehledy vzorových paradigmat. Z neohobných slovních druhů se autor věnuje jen částicím. Všechny popisované jevy jsou prezentovány řadou příkladů, pokud to autor považuje za důležité, zařazuje rovněž cvičení k vybrané problematice.

Ne všechny výklady jazykových jevů a termínů, které F. Bartoš uvádí, se shodují s těmi, jež najdeme v dnešních gramatikách či učebnicích. Uvedme nyní některé z nich: Slova se dělí do osmi „slovních tříd“ (slovních druhů): podstatná jména, přídavná jména, číslovky, „náměstky“ (zájmena), slovesa, předložky, příslovce, spojky. „Mezislovce“ (citoslovce) se za zvláštní slovní třídu nepovažují. České termíny pro konkrétní a abstraktní substantiva znějí jména „srostitá“ a „odtažitá“. „Jména srostitá“ (konkréta) se definují pouze jako označení samostatných osob a věcí, skutečných nebo smyšlených, a kritéria pro jejich členění nejsou ještě zcela zpracovaná – dělí se do čtyř skupin: jména vlastní, obecná, hromadná a látková. Informace týkající se adjektiv, číslovek a zájmen jsou kusé a věnují se vysvětlení vybraných jevů, zejména těch, v nichž tehdejší uživatelé spisovné češtiny chybují. Například při mluvení s úctou se má užívat místo zájmena 2. osoby výrazů: *Vaše Láska, Vašnost, ... Oznamuje se Láskám Vaším*, tzn. vám. Spojenina *kdo ten, co to* – znamená přece někdo, přece něco „*Pomůže ti kdo ten.*“ (BARTOŠ 1883, s. 33).

Značnou pozornost věnuje Bartoš problematice pádů. Jedná se o rozsáhlý, propracovaný, asi třicetistránkový oddíl, ve kterém je fundovaně podána charakteristika jednotlivých pádů, ale pouze z hlediska jejich syntaktických funkcí. Výklad je provázen bohatými příklady jevů a dle potřeby doplněný cvičeními. Text však neobsahuje na rozdíl od současných prací charakteristiku pádu jako gramatické kategorie. O tom, jak odborně přesný a vyčerpávající popis zde Bartoš vytvořil, nás může přesvědčit fakt, že řadu zde uváděných informací najdeme v současných mluvnicích a učebnicích.

Porovnejme například pojetí genitivu. Bartoš uvádí čtyři druhy genitivu, a to zvolací, přívlastkový, předmětný, příslovečný. Současné práce neznamenávají existenci ve větě nezávislého genitivu zvolacího, např. „*Víte světa obludného!*“, „*Ó té nehody!*“ (BARTOŠ 1883, s. 50). Shodně s Bartošem se dnes mluví o uplatnění genitivu jako přívlastku, upřesňuje se, že se jedná o přívlastek neshodný. Mezi genitivu přívlastkové řadí Bartoš také tzv. genitiv celkový (partitivní) „*devět zubův*“ (BARTOŠ 1883, s. 41) a mluví v jeho případě o závislosti na číslovkách od pěti nahoru. Dnešní práce, které tento typ spojení zahrnují, uvádějí, že se jedná o tzv. genitiv numerativní „*ve třídě bylo deset chlapců*“ (HUBÁČEK a kol. 2002, s. 92), který funguje ve větě jako subjekt.

A jaké shody a rozdíly vykazují další dva typy genitivu – předmětový a příslovečný? Genitiv předmětový se ve skladbě objevuje u několika skupin sloves, která vyjadřují „nějakou dělivost“, např. *přidat, ubrat; okusit, zkusit, pocítit; dát, půjčiti, poslati, koupiti* atd. „*V kalné oči písku nepřisypuji.*“ „*Boháč vína okusil.*“ (BARTOŠ 1883, s. 45). Dnes se zpravidla genitiv u těchto sloves nahrazuje akuzativem. Jako genitiv záporový uvádí Bartoš předmět po slovesech přechodných „*Hladovitý žaludek uší nemá.*“ (BARTOŠ 1883, s. 42), který současná čeština nahradila akuzativem. Z dalších rozdílů připomeňme existenci tzv. genitivu určovacího, který blíže specifikuje substantivum „*V Tatrách stříbra kov se ukrývá.*“ (BARTOŠ 1883, s. 40), tzn. kov, a to stříbro. Dále tzv. genitivu vztahového, který označuje předmět, k němuž se nějaká činnost vztahuje tak, že na něj přechází, a to u sloves *pomněti, zapomněti, vzpomínati, pamatovati, napomínati, všímati*

si, vážiti si, např. „*Loňského sněhu nevzpomínej.*“ „*Zapomněla jsem věnečka zeleného.*“ (BARTOŠ 1883, s. 43). Většina uvedených sloves má dnes vazbu s akuzativem. V námi sledovaných učebnicích najdeme také četné shody, např. u genitivu ve funkci přívlastku se uvádí existence genitivu přívlastkovačícího a vlastnosti, v případě předmětového genitivu např. genitiv odlukový a dotykový.

U genitivu ve funkci příslovečného určení uvádí Bartoš genitiv časový, srovnávací a měrový. Genitiv srovnávací se dnes běžně neužívá „*deštivé léto horší podzimku*“ (BARTOŠ 1883, s. 50), byl nahrazen vazbou se slovem *než*. Na tuto tendenci však už sám Bartoš poukazuje. Genitiv měrový měl širší užití než dnes, např. po adjektivech *dlouhý, široký, tlustý...* „*Koryto může být hluboké dlani nebo vic.*“ (BARTOŠ 1883, s. 50). Současné práce popisují naopak ještě další druhy genitivu s významem příslovečného určení, např. příčiny, podmínky, účelu.

V další kapitole „O pádech předložkových“ je popsána jiná možná klasifikace pádů, a to dělení na pády předložkové a nepředložkové. Pozornost je věnována předložkovým pádům, které jsou charakterizovány podle funkcí, jež plní ve stavbě věty. Podrobně se Bartoš zabývá tzv. pády místními, časovými, příčinnými a způsobovými. U každého z nich uvádí bohatý výčet předložek, které jsou pro daný pád charakteristické. V přehledech se objevují také předložky dnes už neužívané nebo užívané zřídka, případně předložky existující, ale pojící se s jiným pádem. Např. *obapol, dle* ve významu místním: „*Oběsili dva lotry obapol jeho. Srbové dle moře se usadili.*“, *s* ve významu časovém nebo *o* ve významu způsobovém: „*S neděle některý den vás navštívíme.*“, „*O živý svět bych to neučinil.*“ (BARTOŠ 1883, s. 71–74). Upozorňuje rovněž na některé případy chybného zaměňování pádů, za které považuje např. užití předložky *mezi* ve spojeních „*stál mezi dveřmi, mezi řečí*“ (místo *ve dveřích, za řečí*) (BARTOŠ 1883, s. 81), či na chybné užívání opisů místo předložek, např. „*Vezměte nás do svého středu.*“ (místo *mezi sebe*) (BARTOŠ 1883, s. 82).

Současné práce charakterizují pády především na základě funkce, kterou plní ve větě. Další kritéria, mezi nimiž je i dělení na pády prosté a předložkové, přímé a nepřímé, o kterých mluví také F. Bartoš, užívají jako více či méně doplňkové.

Součástí Skladby je také rozsáhlá kapitola věnovaná morfologické problematice slovesa. Pozornost je zaměřena na problematiku slovesného vidu a v souvislosti s ní se Bartoš zabývá také významem různých slovesných předpon, dále se věnuje slovesnému času, rodu, způsobu a tzv. jmenným tvarům slovesným (infinitiv, přechodníky a přičesťi). Při srovnání se současnými pracemi najdeme některé odlišnosti, např. v pojetí slovesného rodu, částečně způsobu, či v rozsahu užití přechodníků nebo v existenci tzv. supina.

Cílem *Nové rukověti správné češtiny* (1901) je stejně jako u její starší verze *Rukověti správné češtiny* (1891), řečeno slovy Bartošovými, odstraňování „jazykové anarchie“, která se šíří působením škol, úřadů, novin, spisovatelů. Uvedené tituly můžeme zařadit mezi tzv. brusičskou literaturu, chtějí zachovávat čistotu jazyka a vychovávat veřejnost. Knihy nemají charakter učebnic a neobsahují cvičení. Způsob výkladu je heslovitý, autor se soustředí pouze na ty jevy, jež činí uživatelům problémy, respektive upozorňuje na chybná užití. Při popisu tvarů preferuje tvary původní, vycházející z lidové řeči – české i moravské, často odmítá novotvary a kolísání a dovolává se přitom historických a lidových kořenů jevů. Vystupuje také proti snaze označovat některé jevy za moravismy a odstraňovat je z tohoto důvodu z užívání: „Vytýkati jakési „moravismy“ ve skladbě a fraseologii české, je nesprávné. Co je dnes na Moravě, bylo do nedávna také v Čechách, a najdeme-li to zároveň v jiných nářečích slovanských, jmenovitě v polském a ruském, je to jistě dobře slovanské a tedy i dobře české.“ (BARTOŠ 1901, s. 8).

Popis značné části tvaroslovných jevů je opět spojen s jevy skladebními. Výklady v oddílu „Skladba“ vycházejí z velké části z jeho knihy *Skladba jazyka českého* (1883), viz výše. Z části, o které je Bartoš rozšířil, upozorníme např. na oblast týkající se jmenného rodu, v níž se zabývá kolísáním mezi maskuliny s měkkým zakončením a femininy, např. *kancelář, seminář, koupel* a úplným přechodem zeměpisných jmen (*Kroměříž, Olomouc, Pankrác...*) k femininům důsledkem provedení tzv. české přehlásky. V rámci problematiky zájmen a číslovek kritizuje vliv němčiny projevující se např. v užití nezdržaných tvarů osobních zájmen ve

spojení se slovesy (*já se poroučím*) nebo číslovky *jeden* „*To byla jedna radost, dívati se na ně z okna.*“ (BARTOŠ 1901, s. 29) či v nadměrném užívání ukazovacích zájmen *ten, tento, onen*. Z neohebných slovních druhů věnuje tentokrát pozornost příslovcím a spojkám.

V oddíle označeném „Tvarosloví“ se pouze stručně zabývá některými izolovanými jevy, které bychom dnes zařadili do problematiky formálního tvarosloví ohebných druhů slov. Nejvíce pozornosti věnuje deklinaci substantiv, kde předkládá výčet deseti problematických oblastí, v nichž doporučuje správné tvary a upozorňuje na ty méně vhodné či nesprávné.

Z uváděných jevů jsme se zaměřili na problematiku maskulin zakončených na *-l* a feminin zakončených na *-la*, u nichž bylo *-l* původně tvrdé. Jedná se o substantiva: *anděl, konšel, manžel, kotel, mozol, popel, smysl, úmysl, průmysl, týl, účel, úhel, úkol, uzel, vrchol, živel; jehla, truhla, berla, perla*. Podle Bartoše by se měly zachovávat tvary původní, tj. tvrdého skloňování tehdejších vzorů *chlap, dub* a *ryba*, a nepripouštět kolísání podle měkkých vzorů. Proto např. tvary genitivu singuláru *popele*, dativu singuláru *popeli*, vokativu singuláru *anděli, manželí* či akuzativu plurálu *anděle, manželé* považuje za nesprávné. Jan Gebauer ve své *Mluvnici české pro školy střední a ústavy učitelské* (1895) o maskulinech na *-l* uvádí, že v nářečích bývá kolísání, které proniká i do spisovného jazyka, ale výše jmenovaná maskulina také řadí k tvrdé deklinaci bez možnosti kolísání. V případě feminin na *-la* však kolísání mezi tvrdým vzorem *ryba* a měkkým *duše* už připouští a uvádí, že se stále více jmen přiklání k měkkému skloňování, např. přejatá feminina ve tvarech nominativu singuláru *berla/berle, perla/perle* (GEBAUER 1895, s. 98).

A jaký je současný stav? Mohli bychom říci, že v řadě případů právě takový, před kterým Bartoš varoval a označoval dnes užívané tvary za chybné. Kolísání mezi měkkými a tvrdými vzory zasáhlo některá jmenovaná maskulina a výrazněji se prosadilo v deklinaci zejména přejatých feminin. Například maskulinum *kotel* má zdvojené paradigma podle tvrdého i měkkého vzoru (HUBÁČEK a kol. 2002, s. 108), jména *anděl, manžel* mají ve vokativu singuláru již jen nové tvary *anděli, manželí* a u maskulina *manžel* jsou uváděny dubletní koncovky také v akuzativu plurálu *-y/-e* a instrumentále plurálu *-y/-i* (ČECHOVÁ a kol. 2000, s. 168).

V případě feminin na *-la* Lamprecht a kol. (1986, s. 158) uvádí, že už ve staré češtině kolísala některá přejatá substantiva na *-la* (původně *a*-kmeny), např. *berla/berle*, *kapitula/kapitule*, což bylo přirozeným důsledkem zániku rozdílu mezi tvrdým a měkkým *l*. Necháme-li stranou stav v některých současných nářečních oblastech, kde mají feminina na *-la* v různých pádech (Gsg., Dsg., Npl.) tvary podle vz. *růže* (ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS 4, 2002), a zhodnotíme stav ve spisovné češtině, můžeme říci, že většina domácích feminin má deklinaci vz. *žena*. Tvary podle obou vzorů se objevují u ojedinelých přejatých substantiv, zejména u jména *berla*. Zde je kolísání rozsáhlé, paralelní tvary najdeme v singulárové i plurálové deklinaci. Současné práce však nejsou v popisech feminina *berla* jednotně, např. podle *Příruční mluvnice češtiny* (1995, s. 258) má platit věcné rozlišení, tj. ve významu „biskupská berla“ se jméno skloňuje podle vz. *žena* a ve významu „pomůcka pro chození“ podle vz. *růže*. *Česká mluvnice* (1981, s. 151) upřesňuje, že uvedené rozlišení se vztahuje k plurálové deklinaci, v Lsg. je dubleta bez tohoto rozlišení, tj. (*o*) *berle*/*(o)* *berli*.

Pokusili jsme se zjistit stav v současném úzu, a to v materiálu rozsáhlého korpusu SYN2000 obsahujícího 100 milionů slovních tvarů, který je součástí Českého národního korpusu. Korpus SYN2000 je reprezentativním korpusem současné psané češtiny a zahrnuje převážně texty z let 1990 - 1999, z nichž 60 % tvoří publicistika, 25 % odborná literatura a 15 % beletrie. V případě přejatého feminina *berla* korpus prokázal paralelní deklinaci podle obou vzorů ve většině pádů, doklady chybí jen pro tvar dativu singuláru, v nominativu plurálu se vyskytla pouze koncovka vz. *růže*. Ze zjištěných frekvenčních hodnot vyplývá, že v singuláru byla častěji volena deklinace vz. *žena*, v plurálu vz. *růže*. Rozdílně od mluvnice se jeví distribuce věcného odlišení tvarů substantiva. V singulárové deklinaci se tvary vz. *žena* užívaly v obou významech, podoby vz. *růže* pak především ve významu „pomůcka ...“. V plurálové deklinaci převažuje zřetelně význam „pomůcka ...“, a to jak u frekventovanějších tvarů vz. *růže*, tak u méně frekventovaných tvarů vz. *žena*. Z dalších doložených feminin na *-la* kolísala už jen dvě přejatá jména, tj. *kabela* - v Gsg. *kabely/kabele* a Apl. *kabely/kabele*; *perla* - v Gpl. *perel/perlí* a Apl. *perly/perle*; a jedno domácí, tj. *bedla* - v Npl. *bedly/bedle* a Gpl. *bedel/bedlí*.

Závěrem lze konstatovat, že Bartošův často puristický přístup k vývoji jazyka je pochopitelný a poplatný době,

ve které žil. Vyzvedával jazyk lidu, a právě ten považoval za vzor jazykové čistoty. Jeho doporučení typu co je správné či nesprávné, co je či není chyba, dnešní jazykověda opustila a nahradila tvrzeními co je vhodné - nevhodné, frekvenčně omezené - rozšířené, vývojově progresivní. Avšak změna přístupu nijak nesnižuje vysokou úroveň gramatických částí Bartošových pedagogických prací, které vynikají systematickostí, znalostí odborně problematiky, bohatostí příkladů jazykových jevů a jasností výkladů.

Literatura:

- BARTOŠ, F. 1874: *O instrumentále*. Praha: F. A. Urbánek.
 BARTOŠ, F. 1883: *Skladba jazyka českého*. 4. vyd. Brno: K. Winkler.
 BARTOŠ, F. 1891: *Rukověť správné češtiny*. Telč: E. Šolc.
 BARTOŠ, F. 1901: *Nová rukověť správné češtiny*. Telč: E. Šolc.
 ČECHOVÁ, M. a kol. 2000: *Čeština - řeč a jazyk*. Praha: ISV.
 Český jazykový atlas 4. 2002: Praha.
 GEBAUER, J. 1895: *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské I*. 2. vyd. Praha-Videň, F. Tempný.
 HAVRÁNEK, B. - JEDLIČKA, A. 1981: *Česká mluvnice*. 4. vyd. Praha: SPN.
 HUBÁČEK, J. a kol. 2002: *Čeština pro učitele*. 3. vyd. Opava: Vademecum Bohemiae.
 LAMPRECHT, A. a kol. 1986: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Příruční mluvnice češtiny. 1995: Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Klasifikace vybraných syntaktických jevů v učebnicích Františka Bartoše ve světle syntaktického učiva v současných mluvnicích češtiny

Ivana Kolářová

1. V pohledu na skladební jevy se František Bartoš projevuje nejen jako lingvista zabývající se teoretickými otázkami, ale také jako učitel, který se zajímá o problémy jazykové kultury a dbá důsledně na správné vyjadřování. Bartoš syntaktické jevy nejen popisuje, ale také řadu z nich hodnotí z hlediska jazykové správnosti a upozorňuje na chyby, kterých se uživatelé jazyka dopouštějí. Pokusíme se srovnat Bartošův pohled na vybrané syntaktické jevy (základní větné členy a jejich vyjadřování, bezpodmětové věty, konkurence substantivního shodného přívlastku a nominativu jmenovacieho) s názory ve vybraných mluvnických pracích od konce čtyřicátých let dvacátého století a v pracích publikovaných po roce 2000.

2.1 Do skladby v pojetí F. Bartoše jsou začleněna nejen témata o stavbě věty jednoduché (o větných členech a vztazích mezi nimi), o souvětí, o řeči přímé a nepřímé, ale také témata, která jsou v současných mluvnických pracích a v učebnicích českého jazyka pro základní a střední školy řazena do tvarosloví. 90 ze 164 stran, které jsou ve 2. dílu Bartošovy *Mluvnice češtiny pro školy střední a ústavy učitelské* (1883, s. 34–123) věnovány skladbě, tvoří kapitola „O významu slov ve větě“, zahrnující výklady o jednotlivých slovních druzích a jejich gramatických kategoriích. Takové širší pojetí skladby je typické také pro Františka Trávníčka, jehož „Skladbu“ v *Mluvnici spisovné češtiny* (1951) tvoří dvě přibližně stejně rozsáhlé části: „Větosloví“ se zabývá druhy vět podle různých kritérií, větnými členy, souvětím apod., „Významosloví“ pojednává o slovních druzích a jejich gramatických katego-

riích. Kapitulu „Slovní druhy a jejich mluvnické kategorie“ zařadil do své knihy *Základy české skladby* (1962, s. 68–154) František Kopečný: tvoří cca 26 % rozsahu celé práce (93 stran z 359).

2.2 V současných mluvnicích češtiny pro základní a střední školy zahrnují kapitoly ze skladby výklady o větě a její modalitě, o kladu a záporu, o stavbě věty jednoduché – větných členech a vztazích mezi nimi, o souvětí, o zvláštích větné stavby (srov. např. NOVOTNÝ A KOL. 1992, s. 70–102; STYBLÍK – ČECHOVÁ – HLAVSA – TEJNOR 1992, s. 90–120 aj.). Předpokládá se, že s terminologií týkající se např. funkce slovesného způsobu se setkáme ve skladebních kapitolách o modalitě věty (NOVOTNÝ A KOL. 1992, s. 71–73), resp. o větách podle funkce (srov. STYBLÍK – ČECHOVÁ – HLAVSA – TEJNOR 1992, s. 91 n.), o komunikačních funkcích výpovědi (GREPL – KARLÍK 1992, s. 199 n.), stejně tak lze očekávat, že termíny z tvarosloví „slovesa plnovýznamová“, „slovesa pomocná“, „slovesa modální“ se objeví ve výkladech o přísudku slovesném a slovesně jmenném, slovesném jednoduchém a složeném. Podrobněji však tvaroslovná problematika v kapitolách týkajících se skladby v současných učebnicích a mluvnických pracích zpravidla vysvětlována není.

2.2.1 Pro současnou skladbu a pojetí základních větných členů, a především pro pojetí nevyjádřeného podmětu, může být podnětem poučení F. Bartoše, že jsou věty, v nichž se podmět nevyjadřuje zvláštním slovem (BARTOŠ 1883, s. 6–7) – říká o nich, že „podmět jejich obsažen jest ve slovese.“ Upozorňuje na to, že v češtině není obvyklé vyjadřovat podmět osobními zájmeny (v Bartošově terminologii „náměstkami“, srov. s. 7), pokud to nevyžaduje důraz. Je zde možné vidět společné rysy s didaktickým přístupem K. Svobody (1977), který nedoporučuje vést žáky k tomu, aby si do vět místo nevyjádřeného podmětu dosazovali zájmena *on, ona, ono*. Žáci si totiž návyk dosazovat tato zájmena přenášejí i do učiva o větách bezpodmětových a mohou pak dojít k názoru, že věty „*Přítížilo se mi. Daří se mi dobře*“; jsou věty podmětové, v nichž je slovo *ono* – ve skutečnosti uvozovací nebo zdůrazňovací částice – podmětem („*Ono se*

mi přitížilo. Ono se mi daří dobře.“). Zajímavý se může z hlediska současného uživatele češtiny jevit názor, že v následujícím typu souvětí je chybně vytvořena druhá věta: „Vydal se do Ameriky hledat štěstí, ale nebylo tam.“ – Správné by podle vyjádření Bartoše bylo užití genitivu: „Vydal se do Ameriky hledat štěstí, ale nebylo ho tam.“ (BARTOŠ 1901, s. 43).

Místo termínu „přisudek“ užívá Bartoš termín „výrok“, který se vyjadřuje „slovesem výrokovým“ (znamená zřejmě „sloveso plnovýznamové“), sponovým slovesem *býti* a „jménem výrokovým“ (tj. jménem, které tvoří neslovesnou část slovesně-jmenného přísudku), infinitivem, „příměrem“ uvedeným spojkou *jako*, popř. celou větou (srov. BARTOŠ 1883, s. 7). Za pozornost stojí Bartošova klasifikace druhů vět podle „patera způsobu výroku“ (BARTOŠ 1883, s. 10–11), odpovídající klasifikaci vět podle postoje mluvčího (STYBLÍK – ČECHOVÁ – HLAVSA – TEJNOR 1992, s. 91n.), podle komunikačních funkcí (GREPL – KARLÍK 1992, s. 199) nebo podle modalit (NOVOTNÝ 1992, s. 71n.). Bartoš rozlišuje věty „úsudkově“ (v současných mluvnících jsou hodnoceny jako „oznamovací“), „přací“, „rozkazovací“, „tázací slovné“ (tj. tázací věty, na které lze odpovídat pouze slovy *ano*, *ne*, popř. *nevím* a pro které se v současných mluvnících užívá termínu „otázky zjišťovací“; srov. BARTOŠ 1883, s. 10; NOVOTNÝ a kol. 1992, s. 71) a „tázací větné“ (tj. tázací věty, na něž je třeba odpovídat celou větou; v současných mluvnících jsou nazývány „otázky doplňovací“; srov. BARTOŠ 1883, s. 11; NOVOTNÝ a kol. 1992, s. 72).

2.2.2 Kapitola o bezpodmětových větách patří k nejzajímavějším. Objevují se v ní výraznější rozdíly ve srovnání s pojetím v pracích jiných výše citovaných autorů a pozoruhodné hodnocení některých konstrukcí z hlediska správnosti/nesprávnosti jejich tvoření. K bezpodmětovým větám Bartoš řadí (1883, s. 12–14):

A. Věty se slovesy „zjevů, zvláště přírodních“, např. „Zahřmělo a zablesklo se. Loni nám potlouklo.“

B. Věty se slovesy neosobními ve zvrtném tvaru: „Jak se vám jelo (sedělo, kopalo)? Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.“

C. Věty se záporným tvarem slovesa *být*, věty se slovesem *přibývat*, *ubývat*;

D. Věty s neosobním slovesem a s dativem: „Tanulo mu na mysli. Selhalo mu.“

E. Věty se slovesy *být* (ve tvaru *jest*, *bylo*) a s příslovci nebo s podstatnými jmény, která přebírají funkci příslovci: „Počalo zima býti. Dobře vám bylo.“

F. Věty s akuzativem, vyjadřujícím počet *pět* a více nebo počet neurčitý: „Čtyři sta jich zbylo. Masa bylo hojnost. Bylo nás hromadu.“

Ad A) Jde o základní typ bezpodmětových vět, které jsou jako příklady uváděny jak v současných učebnicích pro základní a střední školy (STYBLÍK – ČECHOVÁ – HLAVSA – TEJNOR 1992, s. 100–101; NOVOTNÝ a kol. 1992, s. 170; GREPL – KARLÍK 1992, s. 170), tak ve vysokoškolských učebnicích nebo teoretických mluvnických pracích (ŠMILAUER 1947, s. 102–104; TRÁVNÍČEK 1951, s. 624–625; KOPEČNÝ 1962, s. 322; HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1986, s. 340; GREPL – KARLÍK 1998, s. 330). Věty typu „Loni nám potlouklo...“ současné mluvnice neuvádějí, podle Šipkové (1992, s. 42–43) jde o struktury živé v nářečích východomoravských a slezských, popř. v nářečích hanáckých, ale jsou omezené na několik sloves: „Zabílo ho na místě. Tag vám s ním zavangovalo.“

Ad B) Věty se zvrtnými slovesy typu „Spalo se mi dobře. Jde se mi dobře.“ Šmilauer (1947, s. 111) hodnotí jako „věty s trpnou vazbou neosobní“ a považuje je zřejmě za typ odlišný od tzv. vlastních bezpodmětových vět. Hauser (2003, s. 33–35) je nazývá „nevlastními větami bezpodmětovými“. Z autorů učebnic pro základní a střední školy jim věnují pozornost Grepl a Karlík (1992, s. 173). Ve všech mluvnických pracích dvacátého století a v pracích vydaných po roce 2000 jsou tyto typy vět jednoznačně hodnoceny jako bezpodmětové.

Ad C) Zatímco názory Bartoše a současných lingvistů i autorů učebnic na bezpodmětové věty uvedené v **A** a **B** se shodují, projevují se výrazné rozdíly v Bartošově přístupu a přístupu současných

lingvistů k větám se záporným tvarem slovesa *být* a k větám se slovesy *přibývat*, *ubývat*. Podle Bartoše by se tato slovesa měla pojit výhradně s genitivem: „*Peněz přibýlo, ctnosti ubylo.*“, stejně jako záporný tvar slovesa *být* s genitivem záporovým: „*Nemocna jest už pátý rok, a není žádná pomoci.*“ Věty s týmiž slovesy a nominativem, např. „*Nemocna jest už pátý rok, a není žádná pomoc.*“, považuje Bartoš za chybné, ještě více kriticky se staví k větám, v nichž je místo genitivu užitá předložková vazba *na + lokál*: „*Obecenstvu ubylo na vnímavosti.*“. Podle Bartoše je správná pouze věta: „*Obecenstvu ubylo vnímavosti.*“, věta s předložkou *na* prozrazuje vliv němčiny (BARTOŠ 1901, s. 43). V Bartošově hodnocení se zřejmě odráží vliv puristických tendencí, podobný názor najdeme u Hattaly (1877, s. 288). V současné české lingvistice je v pohledu na tyto konstrukce rozdíl mezi mluvnicemi pro základní a střední školu a mezi mluvnicemi vysokoškolskými a teoretickými pracemi. Grepl a Karlík (1992, s. 12) hodnotí větu „*V přehradě ubylo vody.*“ jako podmětovou, v níž genitiv nahrazuje nominativ. Věty s nominativem se od vět s genitivem podle Grepla a Karlíka liší tím, že nezdůrazňují potřebu vyjádřit množství nebo část tzv. genitivem partitivním. Upozorňují však na to, že ve škole se tyto případy posuzují jako věty bezpodmětové, neboť žáci základní a střední školy se učí, že podmět se vyjadřuje pouze výrazem v 1. pádě. Za podmětové považují konstrukce s genitivem partitivním, popř. i s genitivem záporovým i autoři prací starších – srov. Šmilauer (1947, s. 117), Trávníček (1951, s. 758).

Ad D) Větám s neosobním tvarem slovesa a dativem, který označuje proživatele, věnují pozornost všechny citované mluvnice, srov. „*Matce se zželelo/bylo líto dítěte.*“ (NOVOTNÝ a kol. 1992, s. 70; GREPL – KARLÍK 1992, s. 170, s. 172; proživatele, tj. subjekt, který daný stav prožívá, vyjadřuje dativní tvar *matce*); „*Štýská se mi; Ulevilo se mi.*“ (HAUSER 2003, s. 33 n.; proživatele označují dativní tvary zájmena *mi*). Názor všech uvedených autorů mluvnicích prací i názor Šmilauera, Kopečného, Trávníčka a Havránka a Jedličky se jednoznačně shoduje s názorem Bartoše, tj. i oni považují tyto věty za bezpodmětové.

Ad E) Větami se slovesem *býti* typu „*Zima bylo.*“ se zabývají vysokoškolské učebnice a teoretické mluvnické práce. K bezpodmětovým řadí jak typ „*Bylo zima.*“, tak typ „*Byla zima.*“ všichni citovaní autoři kromě Trávníčka (1951, s. 627–628). Podle něj jsou věty „*Byla zima. Byla tma.*“ podmětové, zatímco věty „*Bylo zima. Bylo tma.*“ bezpodmětové. Také Bartoš chápe jako strukturně odlišné věty „*Bylo tuze zima.*“ (bezpodmětová) a „*Byla tuhá zima.*“ (podmětová), popř. „*Včera bylo sv. Mikuláše.*“ (věta bezpodmětová) a „*Včera byl svátek sv. Mikuláše.*“ (věta podmětová) (srov. BARTOŠ 1883, s. 13).

Ad F) Konstrukce „*Čtyři sta jich zbylo. Masa bylo hromadu.*“ jsou téměř ve všech novočeských mluvnicích považovány za podmětové (srov. např. TRÁVNÍČEK 1951, s. 625–629; GREPL – KARLÍK 1992, s. 236–237).

Bartoš považuje za nesprávné užívání vět s tzv. neurčitým podmětem – expletivním slovem *to*, např. „*Po každém blesku v okolí skublo to kuličkami. Najednou to zašumělo listím.*“ (BARTOŠ 1901, s. 41–42), považuje je za projev vlivu němčiny (*to* považuje za překlad německého *es*). Současné mluvnice takové konstrukce nehodnotí jako správné nebo nesprávné, některé je posuzují z hlediska stylového a z hlediska jejich začlenění do gramatického systému češtiny, např. jako struktury vznikající v důsledku komunikačních potřeb (ŠTÍCHA 2003, s. 446). Věty s neurčitým podmětem jsou řazeny některými lingvisty k větám podmětovým (TRÁVNÍČEK 1951, s. 620–624; NOVOTNÝ a kol. 1992, s. 175), ale častěji k větám bezpodmětovým (ŠMILAUER 1949, s. 41–52; KOPEČNÝ 1962, s. 324; GREPL – KARLÍK 1992; GREPL – KARLÍK 1998, s. 233; ŠTÍCHA 2003, s. 440).

2.2.3 Bartoš se staví odmítavě také k užívání nominativu jmenovacího konkurujícího substantivnímu shodnému přívlastku, který před nominativem jmenovacím jednoznačně upřednostňuje. Správné je tedy podle Bartoše spojení v *městě Litoměřicích, do vsi Biskupic, nikoliv v městě Litoměřice, do vsi Biskupce* (BARTOŠ 1883, s. 16–17). Užívání spojení v *širém sousedství obce Drahubudice;*

srážka vlaků mezi stanicemi Lužná a Řeňčov; na hoře Tábor považuje Bartoš za projev „úplné otupělosti jazykového citu“ (BARTOŠ 1901, s. 125). Zvláště kriticky se pak staví ke spojování věcného jména a neskloňovaného jména vlastního: *knihtiskárna J. Rokyta* (správně má být *Rokytova tiskárna* nebo *tiskárna J. Rokyty*). Pronikání nominativu jmenovacího do češtiny kritizuje Bartoš také z toho důvodu, že jeho užívání považuje za odraz německého vlivu. Za vhodnější považuje užívání shodného přívlastku substantivního než užívání nominativu jmenovacího Trávníček (1951, s. 762–763), Šmilauer (1947, s. 195, s. 206–207), Havránek – Jedlička (1986, s. 373), Novotný a kol. (1992, s. 90). Autoři prací z 90. let a prací vydaných po roce 2000, např. Grepl – Karlík (1992, s. 54) i Hauser (2003, s. 53) však upozorňují na stále častější pronikání nominativu jmenovacího do češtiny zejména ve spojení obecného jména s vlastním jménem cizího původu: *na hoře Malaga*. S hodnocením tohoto jevu z hlediska správnosti nebo nesprávnosti se však v jejich pracích neseškáváme.

3. Ukazuje se tedy, že přístupy k základním vět-
ným členům především ve vztahu k problematice
vět podmětových a bezpodmětových nejsou vždy
zcela jednoznačné ani v Bartošových mluvnických
pracích, ani v mluvnících čtyřicátých let a druhé
poloviny dvacátého století a v pracích po roce
2000. Od současných autorů mluvnických prací
se Bartoš liší tím, že věnuje výraznější pozornost
nedostatkům, které se objevují při užívání kon-
krétních syntaktických prostředků, a to zejména
v *Nové rukověti správné češtiny* (1901). V Barto-
šově *Mluvnici češtiny pro školy střední a ústavy
učitelské* (1883) jsou ke každé dílčí kapitole řazena
i praktická cvičení.

Literatura:

- BARTOŠ, F. 1883: Mluvnice češtiny pro školy střední a ústavy učitelské. Díl II. Skladba. Brno. 4. vyd.
- BARTOŠ, F. 1901: Nová rukověť správné češtiny. Telč: Emil Šolc.
- HATTALA, M. 1877: Brus jazyka českého. Praha: T. Mourek.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. 1992: Učte se s námi skladbě češtiny. Praha: SPN, 1. vyd.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. 1998: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia, 1. vyd.
- HAUSER, P. 2003: Základy skladby češtiny. Brno: Masarykova univerzita, 1. vyd.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. 1986: Česká mluvnice. Praha: SPN, 5. vyd.
- KOPEČNÝ, F. 1962: Základy české skladby. Praha: SPN, 2. vyd.
- NOVOTNÝ, J. a kol. 1992: Mluvnice češtiny pro střední školy. Praha: Fortuna, 1. vyd.
- STYBLÍK, V. – ČECHOVÁ, M. – HLAVSA, Z. – TEJNOR, A. 1992: Přehledná mluvnice češtiny pro základní školy. Praha: Fortuna, 1. vyd.
- SVOBODA, K. 1977: Didaktika českého jazyka a slohu. Praha: SPN, 1. vyd.
- ŠIPKOVÁ, M. 1992: Stavba věty v mluvených projevech. Skladba hanáckých nářečí. Jinočany: H + H.
- ŠMILAUER, V. 1947: Novočeská skladba. Praha: Kruh přátel českého jazyka, 1. vyd.
- ŠTÍCHA, F. 2003: Česko-německá srovnávací gramatika. Praha: Argo.
- TRÁVNÍČEK, F. 1951: Mluvnice spisovné češtiny. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951. 3. vyd.

Příspěvek byl zpracován s podporou grantového projektu GA405/06/1057 *Kapitoly z gramatiky češtiny*.

Písňové sbírky Františka Bartoše¹⁾

Marta Toncrová

Edice lidových písní Františka Bartoše patří spolu se sbírkami Františka Sušila k základním písňovým pramenům z Moravy, ze Slezska a z moravsko-slovenského pomezí. Byly vydány tři, s odlišnými názvy, různého obsahu a rozsahu, rozdílně zpracované. Nejstarší s titulem *Nové národní písně s nápěvy do textu vřaděnými* (dále jen B I) vyšla v roce 1882,²⁾ další (B II) o sedm let později³⁾ a třetí, na níž se podílel vedle F. Bartoše také Leoš Janáček (B III), má vrocení 1899 - 1901.⁴⁾ Na rozdíl od nejstarších edic podobného charakteru, tj. sbírek Františka Sušila *Moravské národní písně*, které zahrnují rovněž území Moravy a Slezska, vyšly o několik desítek let dříve a jsou dílem jednoho autora, přesněji řečeno sběratele a editora.⁵⁾ F. Bartoš sbírky sice připravil pro vydání, ale sběratelů, kteří do nich přispěli, byla celá řada. Bartošovy sbírky byly vydány před více než sto lety, tedy před značně dlouhou dobou, a dnes jsou prakticky nedostupné. Když v roce 1941 bylo realizováno kritické vydání Sušilovy třetí sbírky ve zpracování Bedřicha Václavka a Roberta Smetany a o deset let později jeho přetisk,⁶⁾ zdálo se logické, že bude následovat i příprava kritického vydání všech tří Bartošových sbírek. Takový záměr se skutečně zrodil na půdě Československé akademie věd krátce po jejím vzniku v roce 1952, a to v nově ustanoveném Ústavu pro etnografii a folkloristiku (nynější Etnologický ústav AV). Toto pracoviště navázalo na činnost moravsko-slezského výboru Státního ústavu pro lidovou píseň, který byl činný až do vzniku Československé akademie věd. V roce 1955 svolal Karel Vetterl, tehdy vědecký pracovník zmíněného ústavu, poradu odborníků k tomuto záměru. Byli přizváni badatelé zastupující akademická pracoviště, vysoké školy, umělce, státní archiv a vydavatelství (Jan Racek, Jiří Horák, Oldřich Sirovátko, Josef Stanislav, Alois Gregor, Karel Dvořák, Robert Smetana, Jiří Vysloužil, Karel Plicka, Václav Pletka a Jaroslav Vanický).⁷⁾ Kritické vydání Bartošo-

vých sbírek ovšem stavělo před editory složitější úkol, než tomu bylo v případě sbírky Sušilovy. Problémem, který bylo nutno vyřešit především, bylo základní uspořádání edic. Bartošovy sbírky byly zpracovány dvojím způsobem. První, z roku 1882, byla sestavena z oddílů věnovaných několika moravským regionům. Jsou zastoupeny tyto oblasti a lokality: Zlínsko, Břeclavsko, Vsetínsko, Lišeň u Brna, Žďár nad Sázavou, Slezsko a „písně z různých končin Moravy“. Bartoš zařadil do publikace vlastní zápisy, s jejichž hudební stránkou se však spolehl na pomoc učitelů-hudebníků, další hotové sbírky převzal od Antonína Novotného, Josefa Vylvěčky, Pavla Pavelky a Sigismunda Vašátka. Následující edice byly sestaveny tematicky bez ohledu na územní rozšíření písní. B II obsahuje tyto písňové druhy: balady, písně milostné, svatební, manželské, oddíl písní hospodních, tanečních a hodových, ze života, z přírody, elegické, vojenské, žertovné a satirické, popěvky milostné, popěvky rozmanité, písně hudecké, zavádky, kapitolu nazvanou Muzikantská večera, písně nábožné a doplňky. Podobné části najdeme rovněž v B III: balady, milostné, svatební, manželské, ze života, elegické, vojenské, žertovné a satirické, hospodní a hodové, tance, nábožné, legendy a v závěrečném přídavku jsou otištěny „hlasy živnostníků“.

Všechny tři písňové edice se liší rozsahem, třetí sbírka je několikanásobně větší než první. Také počet lokalit a sběratelů narůstá, jak to vyplývá z předmluvy k B II a jak ukazují příslušné rejstříky. Ty jsou součástí teprve poslední sbírky. V předmluvě k B II otiskl editor několik poznámek o vzniku první a druhé sbírky: „...příspěním několika, ochotných pomocníků podařilo se mi nasbíratí výše 400 písní, jež vydány na světlo r. 1882 nákladem K. Winikra v Brně.“ O něco dále v témže pojednání čteme: „R. 1883 a 1884 sbíraje po Moravě a Slezsku materiál etnografický pátral jsem všude také po písňích národních, dařilo se mi však v té příčině jen tam, kde se mi poštětilo naléztí vzdělaného hudebníka, který by mi napsal nápěvy, neboť moje skrovné hudební vědomosti na to bohužel nepostačují.“⁸⁾ Mezi Bartošovými spolupracovníky vynikl zvláště Martin Zeman z Velké nad Veličkou. Bartoš zapisoval texty a Zeman nápěvy, navíc sbíral také sám a písně zasílal Bartošovi do Brna. Celkem je

do B II zařazeno 358 jeho zápisů. Zeman také „prohlédl vytištěné již písně, vytknul potřebné opravy a přičinil důležité varianty“. Byly odstraněny jen tiskové chyby, exempláře s dalšími opravami, poznámkami a doplňky sběratelů zůstaly uschovány pro případ nového, „opraveného a rozmnoženého vydání“.⁹⁾ Z dalších přispěvatelů uvádí Bartoš M. Kotáska z Lipova (31 písní), ze Strání a Březové přispěl Alois Doufalík (31 písní), z Lanžhota na Podluží zaslal E. Folprecht 23 písní, František Dušek z Tvrdomic 10 písní, Josef Dufek z Průšánek 9 písní. Od Leopolda Vichy z Kopřivnice získal Bartoš sbírku, z níž vybral 96 zápisů. Z Lišně u Brna (dnes jedna z brněnských čtvrtí) pocházejí zápisy od Františka Mašíčka a jeho syna Cyrila. Jakub Vrbas poslal Bartošovi sbírku ze Ždánic, ze Žarošic, z Mrákotína a od Břeclavi, z nichž bylo vybráno pro publikování celkem 140 zápisů. František Koželuha přispěl hudeckými písněmi z Bilovic u Uherského Hradiště a řada dalších sběratelů poskytla menší písňové soubory. Sigismund Vašátko, kterého Bartoš označuje jako jednoho z nejlepších znalců slovanských písní, poslal množství variant ke sbírce F. Sušila. Bartoš z nich upotřebil pouze sedm, poznamenal však, že ostatní „varianty zůstanou uschovány, kdyby snad někdy dojíti mělo na nové vydání sbírky Sušilovy“.¹⁰⁾ Už ve své druhé sbírce využil Bartoš vydatně služeb skladatele Leoše Janáčka. Píše o tom: „Zvláště díky zavázán jsem p. Lvu Janáčkovu, učitelu hudby při zdejších ústavě učitelském, vynikajícím znalci hudebnímu, kterýž si neobtěžoval přehrávat mi všechny písně na piáně a mně takto pomáhal vybírat, co se do sbírky hodilo.“¹¹⁾

V B II a B III jsou kromě rozsáhlého písňového materiálu, na nějž se nejčastěji upozorňuje, i další významné kapitoly. Jde o dvě souhrnné studie o lidových písních. Jednu z nich publikoval F. Bartoš ve sbírce z roku 1889 pod názvem Několik slov o lidových písních moravských. Bartošovo pojednání označené jako „několik slov...“ předkládá 152 stránek, v nichž se editor zamýšlí nad mnoha stránkami existence a tradování lidových písní na Moravě a ve Slezsku. Mezi známé patří nepochybně pasáže o jednotlivých moravských kmenech, tj. obyvatelích jednotlivých národopisných regionů, a jejich podílů na tvorbě lidových písní. Je zde dále část věnovaná zpěvním příležitostem, obsahu

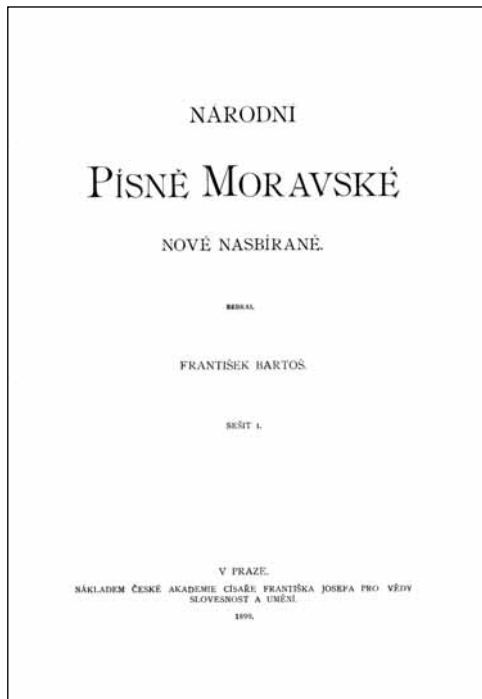
textů a písňovým druhům, instrumentální hudbě s popisem gajd, píše se o lidových tancích, o kulané na Zlínsku, sedlácké a starosvětské z Hornáčka, jsou připojeny rovněž partitury instrumentálního doprovodu z pera M. Zemana (viz výše), na tehdejší dobu čin přímo průkopnický. V pojednání jde dále o etický a kulturní obsah písní, odrážející realitu každodenního života, vnějšího i vnitřního, a formální stavbu textů. Hudební stránku zpracoval L. Janáček,¹²⁾ následující části o skladatelích a zpěvácích písní a o úpadku lidového zpěvu. Další významnou součástí Bartošových sbírek je Janáčková studie *O hudební stránce moravských lidových písní*, kterou publikoval v B III. Představuje první a na dlouhou dobu také jedinou syntetizující práci o moravském hudebním folkloru.¹³⁾ Veřejnosti je dostupná díky tomu, že ji zařadil Jiří Vysloužil do díla *Leoš Janáček: O lidové písni a lidové hudbě*, takže ji není třeba blíže představovat.¹⁴⁾

Pozornost se zpravidla upírá k vlastnímu písňovému materiálu sbírky. Mnohé informace však poskytují předmluvy editora. Vyplyvá z nich např. postoj Bartoše k tzv. úpadkovým písním. Nebyl vysloveně odmítavý, i když jsou známy Bartošovy názory na to, jak vkus lidí upadá a s ním i hodnota písní: „Písně textem i nápěvem úpadkově vybrakovaly se a odložily. Takových písní všechny skoro příspěvky větší menší počet obsahovaly a jest jich všech se tři, čtyři sta. Pro historické i psychologické studium zpěvu národního byly by právě tyto písně nemálo důležité; než otiskovati je bylo by na ten čas přepychem.“¹⁵⁾

Z předmluvy ke třetí písňové edici, vydané po svazcích v letech 1899 – 1901, je na místě připomenout hodnocení jedné z nejstarších sbírek moravských a slezských lidových písní z roku 1819, tzv. guberniální. Bartoš ji označuje jako soubor, v němž je soustředěno jen málo pravých lidových písní: „Většinou pak jsou tam písně jednak církevní, vypsané z kancionálův a kostelních zpěvníků, jednak písně světské, jež původ svůj vzaly ve společnosti městské, od obecného lidu značně rozdílné. Tyto jsou asi takového rázu, jako písně, jež umístil Kollár ve druhém svazku svých Zpěvůnek pod názvem písní městských, rehtorských apod.“¹⁶⁾ Bartoš ovšem svůj názor změnil a přes původní výhrady pak poměrně hodně vytěžil pro svou třetí sbírku, do které zařadil celkem 219 písní.¹⁷⁾

Nacházíme zde rovněž vysvětlení, proč jsou zahrnuty do sbírky i písně ze Slovenska. Nejde totiž o zanedbatelný počet písní, u nichž je připojen údaj „Z Uherské strany“ nebo název konkrétní slovenské lokality, např. „Z Holiča“. Bartoš označil nářečí obcí na Horňácku a Kopanicích, v těsném sousedství Slovenska, jako uhersko-slovenské, nikoli moravské, a proto neváhal „přibratí do sbírky písní moravských také slovenské písně ze sousední strany uherské téhož rázu obsahového a nářevového...“.¹⁸⁾ Konečně jsou zde uvedeny důležité poznámky k jazyku zapsaných písní. Problémy se objevují u písní z lašských a slezských obcí, které byly zapsány převážně v češtině, nikoli v místním nářečí blízkém polštině. Bartoš ponechává texty tak, jak byly zapsány. Nicméně už v první sbírce najdeme poznámku o případné revizi dialektu.

Potřeba vyřešit řadu problémů a rozporů vyvstala před těmi, kteří stanuli před nelehkým úkolem znovu vydat monumentální Bartošovo editorské dílo, a to v podobě odpovídající současné úrovni bádání. Nelze říci, že by se editoři zabývali přímo otázkou jazykové stránky publikovaných písní už v padesátých letech minulého století, při plánech na první reedici. Patrně se vzhledem ke složení přípravného kolektivu badatelů, v němž nebyl zastoupen lingvista nebo dialektolog, na poradě řešily jiné otázky. V úvahách z roku 1955 o uspořádání kritického vydání podle regionů měla svou váhu skutečnost, že by taková koncepce umožnila představit regionální styly a současně by se podařilo udržet pohromadě zápisy jednotlivých příspěvatelů. Ve sbírkách vydaných F. Bartošem byly jednotlivé národopisné oblasti Moravy a Slezska zastoupeny rozdílně. Nejpočetnější byly záznamy z východní Moravy, na kterou připadlo 2600 písní (sem je zahrnuto rovněž Slezsko a moravsko-slovenské pomezí). Haná a Brněnsko jsou zastoupeny 700 písněmi. Zbytek, tj. 600 písní, připadá na ostatní regiony. Vzhledem k tomu, že by se takovým uspořádáním písně od sebe notně vzdálily tematicky, uvažovalo se o jejich propojení pomocí odkazů. Byl podán i další návrh, který směřoval k seskupení všech dostupných variant jednotlivých písní, aby tak uživatel získal představu o rozšíření písní, o jejich vývojových a územních variantách či o zastoupení ve zpěvním repertoáru. V konečném usnesení shromážděných

odborníků převážil názor, podle něhož se nemá do koncepce Bartošových sbírek radikálně zasahovat a dílo má být ponecháno jako historický dokument. Odpovídalo to i běžné praxi v ostatních zemích, kde se řešil podobný problém s vydáváním historicky vymezeného písnového materiálu už edičně zpracovaného. Významným doplněním měly být rejstříky, které by umožnily materiál zřehlednit. Z rozhodnutí kolektivu vyplynulo, že reedice měla obsahovat tyto rejstříky:

1. rejstřík textových incipitů, (s odkazy propojujícími písně začínající různou podobou jednoho slova, např. Když - dež - dyž)
2. rejstřík lokalit (alfabeticky průběžně zpracovaný pro všechny tři díly)
3. rejstřík krajový (podle národopisných oblastí, s incipity)
4. rejstřík spojující staré vydání s novým
5. rejstřík písní podle kategorií - instrumentální (taneční) písně a vokální
6. rejstřík písní podle druhů
7. odkazový rejstřík (v případech spojení více textů s jedním nápěvem)
8. tóninové složení sbírky

9. dialektologický slovníček

10. rejstřík zkratek

11. rejstřík sběratelů

Jako zcela průkopnický čin navrhl K. Vetterl rejstřík motivů. Na programu jednání byla také otázka umístění komentářů k jednotlivým písním. Mohly být připojeny buď přímo k písním, anebo zvlášť až na konci edice. Kromě názvu lokality, jména zpěváka a data zápisu měly obsahovat údaj o situaci nebo příležitosti, kdy se píseň zpívala, následovalo by jméno zapisovatele či sběratele, druh písně a srovnávací odkazy. Vzhledem k tomu, že by bylo nutno uvádět zvlášť poznámky Bartošovy, které byly nedůsledné, a vzhledem k tomu, že by vyčerpávající komentáře příliš zatěžovaly vlastní sbírku, došel kolektiv k rozhodnutí, že konfrontace bude provedena pouze se základními tištěnými sbírkami K. J. Erbeny, F. Sušila, J. Kollára, F. Bartoše a se *Slovenskými spevy*.

Názory se při tomto rozhodování rozcházely. Pokud se sbírka považovala za umělecký dokument, tak jak ji chápal sám Bartoš, nebylo na místě do ní zasahovat a všechna doplnění by se měla umístit za písně. V kolektivu se však objevil i nápad, aby všechny opravy a doplňky byly provedeny a připojeny přímo k písni. V tomto stadiu byl dokument ukončen. Byly stanoveny zásady, jak postupovat při zpracování archivního materiálu k Bartošovým sbírkám, bibliografie, listkového katalogu písní apod. O tom, zda diskuse ještě dále pokračovala, či jak dalece přípravné práce pokročily, nejsou doklady. Víme jen, že se reedice neuskutečnila a že záměr znovu vydat Bartošovy sbírky se opět vynořil zhruba o třicet let později.

O plánu na kritické vydání pojednal ve svém příspěvku na konferenci Dušan Holý, který byl vedoucím osmnáctičlenného kolektivu, s nímž uzavřelo smlouvu na kritické vydání Bartošových sbírek hudební nakladatelství Panton. Plánovalo se stejné pořadí písní jako v původním vydání, rozvržení na jednotlivé svazky však bylo jiné. Podle původního rozdělení měla být ponechána pouze nejstarší sbírka z roku 1882, a to jako 1. svazek doplněný studií o F. Bartošovi. Ostatní materiál, včetně příslušných rejstříků, mělo tvořit dalších devět svazků. Plánovala se některá doplnění – např. tónové řady obsažené v jednotlivých písních. Naopak vynechat se měly srov-

návací poznámky, které v původním vydání odkazovaly na sbírku F. Sušila, J. Kollára, K. J. Erbeny, F. Koželuhy a některé další. Byly neúplné a nedůsledné a v novém vydání se s nimi nepočítalo.

Rovněž textovou stránku, např. slezské nářečí, bylo nutno podrobit revizi, jak na to upozornil sám Bartoš v předmluvě ke sbírce z roku 1882, kde poznamenává, že tyto písně neznal z vlastního poslechu a že bude nutno provést opravy textů v případném dalším vydání.¹⁹⁾ Jedním ze záměrů bylo doplnit vydaný materiál tím, co nebylo do sbírky zařazeno. V padesátých letech provedl studium pozůstalých materiálů pracovník Státního archivu v Brně Václav Pletka, který na výše uvedené poradě v roce 1955 informoval, že v Bartošově pozůstalosti se dochovalo 1500 zápisů, z toho polovina s nápisem. Plánovalo se také srovnání s původními rukopisy, pokud se nacházejí v Bartošově pozůstalosti a pokud je editor jako už nepotřebné nezničil.

Z realizace druhého plánu na reedici sešlo v důsledku změn, které nastaly po roce 1989. Tehdy vydavatelství Panton zaniklo. Z toho, co bylo v podstatě už v konečné podobě připraveno pro kritické vydání 1. svazku (tj. B I), nebylo mnoho využito. Přesto se část této nejstarší sbírky dočkala publikování. Jan Trojan, jeden z členů autorského kolektivu připravované kritické edice, vydal v roce 1996 výběr, přesněji jednu pětinu z materiálu publikovaného v nejstarší, nejméně dostupné Bartošově sbírce.²⁰⁾ Další akce proběhla z iniciativy Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, které připravilo v roce 2003 reprint B I. Zůstal zachován obsah i vnější podoba, která na základě kopií pořízených scannerem přibližuje uživatelům a zájemcům původní vazbu a notosazbu.

Část B III, na jejíž přípravě se spolu s F. Bartošem podílel L. Janáček, byla vydána reprintem v roce 1995.²¹⁾ Z celkového množství 2057 písní bylo otištěno 183 s variantami, což je zhruba necelá desetina. Další svazky vydány nebyly. Tím končí aktivity, které se podařilo v opětovném vydání Bartošových sbírek vyvolat. Ve srovnání s výsledky podobných snah v případě Sušilovy sběratelské a editorské práce – máme na mysli jeho poslední, třetí sbírku (1853 – 1859), která se podle dosavadního bádání dočkala devíti vydání (některých ovšem nedoložených)²²⁾ – to není příliš potěšující

bilance. Bartošovy sbírky jsou stále hůře dostupné pro folklorní soubory i další zájemce. Navíc druhá sbírka z roku 1889 byla vytištěna na nekvalitním papíře, takže většina exemplářů se drolí, láme, a jejich další využívání je tak vážně ohroženo. Zveřejnění sbírek na internetových stránkách je pak řešením jen částečným a zdaleka ne dostatečným.

Poznámky:

- ¹⁾ Tento příspěvek neodeznel na konferenci konané ve Zlíně v dubnu 2006 u příležitosti 100. výročí úmrtí Františka Bartoše. Nevznikl s cílem hodnotit Bartošovu ediční činnost. Snaží se pouze stručně připomenout zejména těm, kteří s Bartošovými písňovými sbírkami denně nepracují, co všechno může zájemce ve stolecích, ba víceletých edicích najít. A dále chce upozornit na osudy projektů, které usilovaly o nové kritické vydání. O tom, že s tím počítal už sám Bartoš, svědčí některé jeho poznámky, na něž se upozorňuje v textu. Hodnocení najde zájemce v časopise *Český lid*, kde je publikoval v roce 1956, zejména s ohledem na Bartošovu práci s lidovou písní, Jiří Vysloužil u příležitosti padesátého výročí Bartošovy smrti: *Nad folkloristickým dilem Františka Bartoše (nar. 13. 3. 1837 v Mlatcově u Zlína, zemřel 11. 6. 1906 tamtéž.)* *Český lid* 43, 1956, s. 110-114.
- ²⁾ Brno, K. Winiker.
- ³⁾ *Národní písně moravské, v nově nasbírané. Ve sbírku pořádal a vydal František Bartoš.* Brno 1889. Nákladem Matice moravské.
- ⁴⁾ *Národní písně moravské v nově nasbírané. Ve sbírku upravil František Bartoš. Po stránce hudební pořádal Leoš Janáček.* Praha 1899 - 1901. Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Rozmezí let 1899 - 1901 se u třetí Bartošovy sbírky uvádí z toho důvodu, že na původním titulním listě byl uveden rok vydání 1899, jako editor F. Bartoš (viz příloha). Tisk se však protáhl až do konce roku 1901. Během té doby pracoval Janáček na úvodní kapitole. Jak dokládá korespondence Bartoše s Janáčkem (T. Straková: *František Bartoš a Leoš Janáček. Vzájemná korespondence.* Gottwaldov 1957, Krajské museum v Gottwaldově), teprve v dopise s poštovním razítkem 6. 12. 1901 adresovaném Janáčkovi mohl Bar-
- toš konstatovat, že „konečně všechno dotištěno“ (Straková, s. 20, č. 39). Přes Bartošovu domluvu s Akademií, aby písně vyšly v jednom svazku, vycházely nakonec v sešitech (sešitem se mysli svazek 1. a 2.). Z korespondence (Straková s. 29, pozn. 40) plyne, že první část B III, označená jako 1. sešit, vyšla v roce 1900 a měla 480 stran a v roce 1901 byly spojeny obě části v jednu (s rozsahem CXXXVI + 1196 stran). Změnil se i titulní list, na kterém přibýlo jméno Leoše Janáčka jako spoluautora a je uveden nový rok vydání (1901). V bibliografickém údaji respektujeme celou dobu vydávání B III, tedy dobu vymezenou léty 1899 a 1901.
- ⁵⁾ F. Sušil: *Moravské národní písně.* Brno 1835. Nákladem vlastním, tisk J. J. Trassler; týž: *Moravské národní písně: sbírka nová s 288 nápěvy od F. S.* Brno 1840. Nákladem vlastním, tisk vdova R. Rohrera; týž: *Nápěvy k nové sbírce moravských národních písní.* Brno 1840. Nákladem vlastním, tisk vdova R. Rohrera; týž: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými.* Brno 1860, 2. vydání, K. Winiker.
- ⁶⁾ *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými.* Sebral a vydal František Sušil. Sestavili, studii o Sušilově sbírce, rejstříkem o místním a krajovém původu písní a jinými pomůckami opatřili Robert Smetana a Bedřich Václavek. Třetí vydání Praha 1941, Čin. Čtvrté vydání, Praha 1951, Vyšehrad.
- ⁷⁾ Pozůstalost Karla Vetterla uložená ve sbírkách EÚ, signatura R, č. 15. Viz též O. Sirovátka: *O nové vydání písňových sbírek F. Bartoše.* *Český lid* 43, 1956, s. 143-144.
- ⁸⁾ Srov. B II, předmluva s. VII.
- ⁹⁾ B II, předmluva s. VII.
- ¹⁰⁾ B II, předmluva, s. IX.
- ¹¹⁾ B II, předmluva s. IX.
- ¹²⁾ L. Janáček: *Hudební stránka. (O formě závěrové, o slohu, o modulaci, o svéráznosti.)* In: B II, *Několik slov...*, Brno 1889, s. CXXIV-CXXX.
- ¹³⁾ J. Gelnar: *Janáčkův folkloristický odkaz před lety a dnes.* In: Aktuální problémy současné folkloristiky. Studie o Těšinsku 14. *Český Těšín* 1989, s. 8-10. Muzeum Těšinska, Český Těšín a Ústav slavistiky ČSAV v Brně. Dosud v rukopise je komentovaná antologie Jiřího Vysloužila *Lidová*

píseň na Moravě a ve Slezsku I. - III. (Brno 1954 - 1957). Teprve v roce 2003 se podařilo vydat práci Karla Vetterla a Olgy Hrabalové, připravěnou do tisku ještě za života autora (K. Vetterl, 1898 - 1979), *Nápěvy lidových písní z Moravy a Slezska a jejich základní melodické typy*. Brno 2003, Etnologický ústav AV ČR v Brně.

¹⁴⁾ L. Janáček: *O lidové písni a lidové hudbě. Dokumenty a studie*. K vydání připravil a poznámkami opatřil Jiří Vysloužil. Praha 1955, s. 241-380, SNKLHU.

¹⁵⁾ B II, předmluva s. IX.

¹⁶⁾ B II, předmluva s. V.

¹⁷⁾ B III, předmluva. O tom, jak se stavěl F. Bartoš k jedné z nejstarších sbírek moravských a slezských lidových písní a jak ji použil ve své editorické činnosti, píše S. Souček ve stati *Jak použito sbírky lidových písní a tanců moravských a slezských*. Národopisný věstník československý 5, 1910, s. 1-23.

¹⁸⁾ B III, předmluva.

¹⁹⁾ B I, předmluva.

²⁰⁾ Jan Trojan: *Nové národní písně Františka Bartoše (1882). Faximile vybraných zápisů s komentáři*. Zlín 1996, Studijně dokumentační středisko Františka Bartoše.

²¹⁾ *Národní písně moravské. Sebral František Bartoš, hudebně pořádal Leoš Janáček. Kniha první: Písně baladické*. Praha 1995. ERM.

²²⁾ Dušan Holý: *Budou ještě reedice Sušilových písnových sbírek?* In: František Sušil (1804 - 1868). Odkaz a inspirace. Redakce Věra Frolcová. Město Rousínov - Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště 2004. Rousínov 2004, s. 51-65.

Tato práce vznikla v rámci výzkumného projektu Kulturní identita a kulturní regionalismus v procesu formování etnického obrazu Evropy, číslo AVOZ 90580513.

Resumé o neuskutečně reedici Bartošových písňových sbírek

Dušan Holý

Reedice všech tří písňových sbírek Františka Bartoše (z nichž – jak víme – na třetí s ním spolupracoval Leoš Janáček) měla vyjít v pražském nakladatelství Panton. Do přípravy jsem se snažil v průběhu osmdesátých let minulého století zapojit široký kolektiv, který jsem svolal mnohokrát ke schůzkám, aby se dostatečně prodiskutovaly hlavní zásady. Nemělo totiž jít o reprint, ani o pouhý mechanický přepis, ale o velmi jemné a co nejpřesněji vysvětlené zásahy do stránky slovesné i hudební. S nakladatelstvím bylo dohodnuto, že ony tři tvarově různé sbírky vyjdou v jednotném formátu a ve více svazcích, v nichž samozřejmě bude zachováno původní číslování Bartošovo i přesto, že tu místy došlo ke zjevným nedostatkům. K jednotlivým záznamům měla být však doplněna pořadová čísla od jedničky po n , bez ohledu na jednotlivé sbírky. Původní čísla měla být větší, nově zavedená menší – tak jak je tomu ve Václavkově a Smetanově vydání Sušila. Také stránkování nové edice – všech jejích svazků – mělo být průběžné, ale s údaji o stranách v prvních vydáních každé ze tří sbírek. Nebylo by to nic nového, známe to jistě všichni z různých kritických edic starších prací, kde původní stránkování běží po vnějších okrajích stránek. Mělo by to svůj význam při hledání v reedici, protože mnozí badatelé (ostatně i sám Bartoš) odkazovali spíše na strany, kde se píseň nachází, nežli na čísla písní. Zavedení malých pořadových čísel mělo zase celou edici zpřehlednit odkazem na jedinou číslici. Bylo by to nesporně výhodné pro závěrečný svazek, v němž měly být různé rejstříky, především však zde měl být porovnán „Bartoš s Bartošem“. Kdo jen trochu listoval v jeho sbírkách, dobře ví, kolik je zde variant, a to jak slovesných, tak hudebních. Aby se uživatel reedice mohl ve vícesvazkovém vydání snadno orientovat, bylo dohodnuto, že nad každou stránkou budou údaje, o kterou ze tří sbírek jde a pod jaký název byly příslušné písně zařazeny.

Proti původnímu vydání měly být ve vydání novém – pro snadné odkazování při srovnávání textů – číslovány strofy a v první sloce měl být respektován zpěvní tvar sloky. Každý nápěv měl být doplněn uvedením tónové řady s označením tónu, jimž nápěv začíná a končí. Jaký význam to má, naznačil jsem ve studii *Janáčkovy redakce záznamů písňových nápěvů* (in: Aktuální problémy současné folkloristiky. Český Těšín 1989, s. 30-42). Velmi mnoho pozornosti bylo věnováno stránce jazykové. Zásady vypracoval dialektolog Rudolf Šrámek a měly být podle plánu publikovány spolu s ostatními vysvětlivkami hned na úvod reedice.

Vše skončilo se zánikem vydavatelství Panton po roce 1989. Není to tedy má velká vina, že reedice padla, i když vedení velkého kolektivu pro mne nebylo vůbec snadné. Povím však ještě, že než k tomu pádu došlo, uvažovalo se též o jiné formě kritického vydání. Přiměl nás k tomu muzikolog Miloš Štědroň, když psal posudky na její pojetí. Řeč byla jasná: vydat to celé „jak leží“ bez zásahů – tj. formou reprintu doplněného ovšem kritickými komentáři na konci každé sbírky.

Pár vět na závěr? Zde jsou: kdybych se měl rozhodovat dnes, klonil bych se k reprintu s kritickými poznámkami. Ano, každý odborník touží přece vidět originál.

Jsem rád, že zde mohu dodatečně – po ověření – doplnit, že náš absolvent Jan Blahůšek, zaměstnaný v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici, si vzal na starost zpřístupnění všech tří sbírek na internetu. Zájemci mají možnost využívat zpracovaný materiál na adrese www.nulk.cz v rubrice hlavní nabídky Elektronické knihovny, kde lze na obrazovce sledovat nejen text, ale nechat si notový záznam také přehrát. Viděl jsem i slyšel jsem už ukázky při obhajobě úkolů strážnického ústavu, jichž se po řadu let zúčastňuji jako předseda komise. A dodávám ještě, že kolega Blahůšek se nezříká úlohy doplnit též kritické poznámky. Přislíbil jsem, že mu k tomu poskytnu veškeré podklady, k nimž jsem v průběhu přípravných prací k reedici dospěl. Jen mne mrzí, že po nedávném stěhování to nemohu provést ihned, ale doufám, že časem vše najdu.

Zveřejnění formou CD rom – web přijde, jak známo, levněji než forma tištěná a nemusí se vůbec uvažovat o nákladu. Navíc lze vše snadno opravo-

vat i doplňovat. Najdou-li se však prostředky, proč by sbírky nemohly vyjít i knižně? Jaký hlad je po nich, prokázalo nedávné vydání reprintu Sušilovy sbírky ve velkém nákladu ve vydavatelství Mladá

fronta a koneckonců i vydání reprintu první Bartošovy sbírky z iniciativy Karla Pavlišťika z Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Vydání jsou rozebrána! A to je suma sumárum ode mne vše.

Národní písně moravské v nově nasbírané (B II) jako pramen pro nápěvovou analýzu: centrální tóny v melodice „písní milostných“

Jiří Luska

Úvod

Pisňové sbírky plnily od svých počátků mimo jiné i roli pramene pro analýzu hudební stránky lidové písně. Týká se to i Bartošových sbírek, které představují jeden z nejbohatších pramenů moravské lidové písňové kultury. F. Bartoš byl zastáncem komplexního a co možno nejplastičtějšího zachování písňového bohatství. Cítil, že každý zápis je už předem nedokonalý, protože zachycuje momentální podobu variačního vývoje nápěvu, ale nikoli realie, ve kterých vznikl, ani psychické pohnutky autora, které podnítily jeho spontánní tvůrčí proces. Nicméně je známo, že i když Bartoš neprováděl notové zápisy písní, trval na jejich kvalitě. Proto si zodpovědně vybíral zapisovatele nápěvů (z nich nejznámější je Martin Zeman) z řad učitelů, duchovních apod. Nutno přiznat, že při zvažování, kterou sbírku zvolit jako pramen pro naši studii, to byl nejen motiv tak trochu lokálně patriotický, pramenící z našeho vztahu ke Zlínu, ale především kvalita samotného Bartošova sběratelského odkazu, která rozhodla, že jej alespoň částečně oživíme v jeho „terciárním životě“.

Hudební stránka moravské lidové písně byla sledována v kontextu sběratelských a teoretických aktivit již několika badatelskými generacemi. Zájem o lidový živel v druhé polovině osmnáctého století, podněcující několik sběratelských vln v devatenáctém i dvacátém století, konzervujících české, moravské a slovenské folklorní bohatství, byl provázen poučeným a stejně tak i zaníceným úsilím teoretickým a propagačním. Moravská lidová píseň byla nezdědkou sledována za paralelního a komparujícího zájmu o sousední českou a slovenskou lidovou píseň. Badatelé si byli vědomi, že tak zřetelněji vystoupí charakteristické rysy moravské lidové písně z hlediska formálního, melodického, tonálního, rytmického, interpretačního ad. i činitele, které její

hudební stránku ovlivnily (veršová a větná intonace, hudební nástroje, gregoriánský chorál, artifiční hudební kultura, psychické stavy ad.). Z aspektů zde jen letmo nastíněných a synteticky v současnosti dobře zpracovaných¹⁾ si připomeňme alespoň znaky, které se dotýkají tématu sledovaného v této studii. Týká se to zejména vymezení moravské lidové písně jako tzv. typu vokálního oproti českému typu instrumentálnímu, jak to provedli již klasici Otakar Hostinský, Leoš Janáček, Bedřich Smetana a Robert Smetana, abychom vzpomenu alespoň ty nejvýznamnější. Podnětné je také Trojanovo zpřesnění²⁾, výstižně hovořící o hraničním rázu lidové hudební kultury na Moravě a vzájemném působení východní nápěvné melismatiky a západní vertikální struktury. Nezbytné je při tom přihlížení k vývojovým fázím moravské lidové písně, které korespondují s její hudební strukturací. Jan Trojan je rozlišuje do tří časových pásem. Nejstarší, archaické období, je představováno neúplnými stupnicovými řadami, kolisavými tóny, archaickými nápěvnými obraty a descendenční vokální melodikou. Druhé období je charakterizováno modalitou. Poslední období je založeno na durových a mollových stupnicových řadách. Za podstatný znak moravské lidové hudební kultury, jako výslednice vzájemného prolínání archaických, starých i nových prvků, je nutno považovat také její hybridnost.³⁾

I samotná melodická linka lidové písně byla studována z mnoha hledisek. Centričnost však nebyla sledována tak frekventovaně, jako kupříkladu celkový tvar melodické linky, její rozsah, intervalové složení nápěvu, motivická výstavba, tónové systémy, harmonická podmíněnost melodie atp.⁴⁾ Jak dále uvidíme, jednotlivé výklady principu centričnosti byly uskutečňovány z různých hudebně teoretických i hudebně historických východisek.

V poslední etapě svého badatelského období se této problematice věnoval Hugo Riemann, který nachází centrální tón v útvaru „pyknon“, terminologicky převzatém ze starořecké hudební teorie, v níž je pyknon chápán jako zhuštěný celistvý chromatický útvar, jehož rozpětí je menší nebo se rovná polovině čistě kvarty. U Riemanna se kolem centrálního tónu seskupují dva jiné tóny, mezi nimiž je rozpětí velké nebo malé tercie. Tato tercie má být nositelkou tonálního základu nápěvu.⁵⁾

Jistou podobnost s Riemannovým pyknonem má tzv. jádro. Josef Hutter při jeho konstrukci vycházel z požadavku středověkých hudebních teoretiků o nutnosti přípravy tzv. finalis, tj. tónu, k němuž spěje melodická line, v níž je skrytě obsažena směrová tendence. Přípravou finalis vzniká útvar, v němž je tón připravován tóny sousedními (velkou nebo malou sekundou), a to buď shora nebo zdola. Tón, který je připravován, se nazývá „centrální“ a obalující tóny nazval Hutter „leittony“, tj. tóny, které převádějí.⁶⁾ Na teorii jádra Hutter sleduje celý „vývoj monodie od centrálního tónu jádra cestou, jež na straně jedné vede k vytvoření moderní [dur, moll - J.L.] stupnice a na straně druhé k přehodnocení melodického centrálního tónu na základní tón harmonii“.⁷⁾ Znamená to tedy, že Hutterův centrální tón se v harmonickém myšlení vztahuje na stránku tonální, respektive tónickou, nikoli čistě melodickou.

Na Hutterových závěrech stává také Josef Stanislav. Vychází z předpokladu, že v hudebním myšlení se časem ustálily opěrné intervaly a jejich hraniční tóny, které ve vědomí přeznívají přes tóny ostatní. Hraniční tóny představují tóny centrální, jež jsou postupně obalovány jinými tóny.⁸⁾

Ve smyslu melodickém hovoří o centru Karel Janeček, který je definuje jako „tón, ke kterému se melodická linie několikrát vrací jako k významné své opoře“.⁹⁾ Melodické centrum je možno nalézt v melodických liniích vyvážených nebo mírně stoupajících či klesajících. Může mít podobu tónu středního nebo v monotónních melodiích i tónu okrajového. Melodická linie vytváří svým pohybem melodická centra spíše na tónické tercii nebo kvintě, než na základním tónu tóniky. Jako příklad odkazuje na moravskou lidovou píseň z Uherskobrodská *Maliny, maliny*.

Janečkovo pojetí melodického centra podpořil Pavel Klapil s odkazem na dvě varianty české lidové písně *Holka modrooká*.¹⁰⁾ V první variantě je to kvinta a ve druhé durová tercie, které se podílejí na zdůraznění tónického kvintakordu, který je nejvýraznějším reprezentantem tóniny.

Janečkovo pojetí melodického centra lze obecněji chápat v rámci systému melodických celků seřazených na základě hierarchičnosti. Karel Risinger, autor tohoto hierarchického systému, zařadil melodické

centrum do hierarchie kvalitativní¹¹⁾, která je tvořena melodickými útvary, „v nichž jeden určitý tón je centrem, k němuž jsou ostatní tóny funkčně vztahovány“. Za takové centrum považuje i tón, „který se statisticky daleko častěji vyskytuje v průběhu melodie než jiné a k němu se melodie stále vrací...“.¹²⁾

Z předchozích názorů je zřetelné, že se v nich zrcadlila vývojová dynamika několika staletí a že pojetí jednotlivých autorů korespondovalo se specifičností, jakou přisuzovali obecnému principu centricnosti i jeho uplatnění v archaickém, starším modálním období či v době převládajícího dur-mollového hudebního myšlení. Byly také naznačeny možnosti existence jednoho nebo dvojího centrálního tónu. Na těchto teoretických předpokladech bylo provedeno třídění melodického písňového materiálu.

Analytická část

Pro rozbor jsme zvolili oddíl písní milostných Bartošovy druhé písňové sbírky (B II) z roku 1889,¹³⁾ v níž jsme očekávali dostatečně rozvinuté melodický půdorys, aby i uplatnění metodiky melodického rozboru bylo možné považovat za adekvátní. Postup při analýze byl následující. V prvé řadě bylo posuzováno, zdali se ve sledovaném melodickém útvaru nachází zřetelné melodické centrum reprezentované centrálním tónem. Pokud ne, byla píseň z analýzy vyloučena. V kladném případě následovalo stanovení centrálního tónu podle kritéria četnosti jeho výskytu. Po jeho vyhledání bylo sledováno, jaké má centrální tón postavení v rámci stupnicové řady modálního nápěvu, nebo jaká je jeho vazba na tonální stránku nápěvu, a jak se případně navzájem ovlivňují. Jak bylo již naznačeno, byla uplatněna kvantitativní metoda s výpočtem relativní četnosti výskytu sledovaných melodických stupňů, kterou jsme posléze doplnili podrobnějším kvalitativním pohledem.

Analýza zahrnuje 272 písňové nápěvy. Z nich byly nalezeny centrální tóny v kontextu celé písně nebo její části ve 129 případech, což představuje necelou polovinu (47,7 %) sledovaného písňového vzorku. V roli jednoho centrálního tónu jsme našli první, třetí, pátý, spodní pátý, osmý a čtvrtý stupeň. Vůbec se nevyskytl centrální tón na druhém, šestém a sedmém stupni.

Údaje o četnosti výskytu jednotlivých stupňů v úloze melodického centra jsou shrnuty v následující tabulce. (Viz tabulku 1.)

Zaznamenali jsme také poměrně častý výskyt dvou centrálních tónů v kontextu jednoho nápěvu. Výskyt této melodické polycentričnosti, jak bychom mohli tento jev pojmenovat, je z hlediska zúčastněných tónů velmi variabilní, jak ukazuje tabulka č. 2. Vedle kombinací stupňů vystupujících již samostatně jsme zaznamenali navíc i stupeň druhý. (Viz tabulku 2.)

Kvantitativní stanovení výskytu centrálního tónu (v relativních četnostech) bylo předstupněm pro další kvalitativní sledování nápěvných rysů s podrobnějším vykreslením konkrétních případů, jejichž výskyt je již značně individuální. Variabilitu výskytu centrálních tónů jsme tedy mohli dále vysledovat v těchto konstelacích:

- centrální tón je zřetelný pouze v první polovině nápěvu, pak se vytrácí;
- totéž lze zaregistrovat v případě dvou melodických center, v nichž jsou zřetelné centrální tóny pouze v první části (čtyřech taktech) nápěvu;
- první a druhá část nápěvu jsou s rozdílnými centrálními tóny, třetí část je bez centrálního tónu;
- centrální tón je zřetelný jen ve střední části, v první a třetí části nápěvu absentuje;
- každá část dvoudílného nápěvu má jeden zřetelný centrální tón, který je rozdílným stupněm nápěvu

- v nápěvu s tonálním vybočením je centrální tón zřetelný v první části, ve druhé se vytrácí;
- v modulujícím nápěvu se centrální tón z první části stává centrem melodickým i tonálním;
- při výskytu dvou centrálních tónů je zpravidla jeden zřetelnější;
- hlavní centrální tón je narušován centrálním tónem vedlejším, který je k němu v intervalovém poměru velké sekundy;
- dva centrální tóny mohou tvořit orámování nápěvu;
- dva stejně zřetelné centrální tóny jsou k sobě ve vzájemném poměru čistá kvarta nebo čistá kvinta a lze je chápat jako hybrid pozůstatků archaické vzestupné kvartové nebo kvintové kostry a nového tonálního charakteru nápěvu.

Variabilita nápěvné centričnosti se projevila v postavení centrálního tónu v nápěvu, respektive některého z jeho dílů, ve vztahu k tonalitě a modulaci (vybočení) a ve vzájemném vztahu centrálních tónů v případě jejich dvojího (trojího) výskytu. Můžeme zde hovořit o monocentričnosti stejně jako o nálezů řady nápěvů vykazujících melodickou polycentričnost. Lze dále konstatovat, že ve sledovaném písňovém vzorku se nacházely nápěvy vykazující znaky modalit (4 v dórském, 2 v lydickém a 2 v mixolydickém modu) v celkovém počtu 8 písní, což činí 6,2 %. Rozbor tónorodu dur-mollových písní ukázal, že mírně převážil durový charakter nápěvů v počtu 56 (43 %) oproti 34 nápě-

Tab. 1 Samostatné stupně v roli melodického centra

Stupeň	1.	3.	5.	spodní 5.	4.	8.
Počet písní	20	38	29	2	1	4
Relativní četnost (%)	15,5	29,5	22,4	1,5	0,7	3,1

Tab. 2 Výskyt melodické polycentričnosti

Stupně	1-3.	1-5.	1-spod.5.	1-4.	1-8.	2-5.
Počet písní	8	4	2	1	2	2
Relativní četnost (%)	6,2	3,1	1,5	0,7	1,5	1,5

Stupně	2-3.	3-5.	4-5.	5-spod.5.	5-8.	3-4-5.
Počet písní	2	10	1	2	1	1
Relativní četnost (%)	1,5	7,7	0,7	1,5	0,7	0,7

vům mollovým (26,4 %). Zbývající necelou čtvrtinu náspěvů tvořily různé rodové, tonální a stupnicové kombinace. Jejich nejpočetnější skupinu tvořily změny tónorodu: první díl dur se závěrem do moll, nebo opačně, moll se dvěma díly v dur. Dále dur se středním dílem v moll, a naopak moll se středním dílem v dur (10). Celkový počet těchto rodových variant činil 18 písní. Další skupina je tvořena kombinacemi durového tónorodu s lydickým modem buď v podobě středního lydického dílu, nebo druhého lydického dílu modulujícího o čistou kvartu výše (3 písně). V jednom případě se jakoby z dávných hlubin vynořily náznaky vzestupné kvartové kosterní struktury, evokující nejstarší archaické období existence lidové písně.

Poznámky:

- ¹⁾ Srovnej STOLARŤÍK, I. *Lidová píseň a lidová hudba v českých zemích a na Slovensku*. In: KLAPIL, P. (ed.): *Lidová píseň a hudební výchova*. Olomouc: Hanex 1997.
- ²⁾ TROJAN, J. *Moravská lidová píseň - melodika, harmonika*. Praha: Editio Supraphon 1980, s. 18.
- ³⁾ Tamtéž, s. 19.
- ⁴⁾ TYLLNER, L. *Úvod do studia lidové písně*. České Budějovice: PdF v Českých Budějovicích 1989, s. 134-135.
- ⁵⁾ RIEMANN, H. *Folkloristische Tonalitätsstudien I - Pentatonik und tetrachordale Melodik*. Leipzig: Forschungsinstitut für Musikwissenschaft 1916.
- ⁶⁾ Termínem „leitton“ je v dnešní německé terminologii běžně označován harmonický citlivý tón. Hutter ještě o citlivém tónu nehovořil, ale v jeho pojetí jednohlasém i v harmonické větě má společnou funkci - vytvoření dokonalého, tj. stupňovitého závěru. Monodické leittony mohly být buď půltónové zdola či shora (subsemitonium, suprasemitonium) nebo celotónové zdola či shora (subtonus, supratonus). Harmonický citlivý tón je vždy půltón buď stoupající nebo klesající.
- ⁷⁾ HUTTER, J. *Melodický princip stupnicových řad*. Praha: Filosofická fakulta University Karlovy 1929, s. 6.
- ⁸⁾ Srovnej STANISLAV, J: *O lidové hudbě, písni, tanci a lidové tvořivosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1958.

- ⁹⁾ JANEČEK, K. *Melodika*. Praha: SNKLHU 1956, s. 59.
- ¹⁰⁾ KLAPIL, P. Typická melodická centra Smetanova a Dvořákova. In *Sborník prací PdF UP v Olomouci*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, str. 3-4.
- ¹¹⁾ Srovnej RISINGER, K. *Hierarchie hudebních celků v novodobé evropské hudbě* (Praha: Panton 1969), v níž jsou rozlišeny hudební útvary hierarchické a nehierarchické. Hierarchické celky se dále člení na typ centrický (kvalitativní) a distanční (kvantitativní).
- ¹²⁾ Tamtéž, s. 15.
- ¹³⁾ BARTOŠ, F. *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská 1889.

Janáčkovy záznamy a jejich redakce ve třetí Bartošově sbírce

Jarmila Procházková

Tento příspěvek tematicky navazuje na připravovanou kritické vydání folklorních záznamů Leoše Janáčka. Jedná se o dílčí sondu, která může být smysluplná v situaci, kdy se hovoří o nových vydáních Bartošových sbírek a kdy se iniciuje diskuse o jejich plánované podobě.

František Bartoš a Leoš Janáček se potkávali celé čtvrtstoletí. Jak upozornila Theodora Straková, k prvnímu setkání těchto výrazných osobností došlo nejpozději počátkem osmdesátých let devatenáctého století na půdě Českého čtenářského spolku a ve Vesně v Brně.¹⁾ Výsledkem jejich společného úsilí byly publikace věnované jak výuce hudební výchovy, tak i původní sbírky lidových písní a tanců.²⁾ Janáček již byl svědkem příprav druhé Bartošovy sbírky (1889), když se s Bartošem scházeli u debat nad hudební stránkou.³⁾

Spolupráce se naplno rozvinula při pořádání třetí sbírky. Dokumenty vypovídají o konkrétním rozdělení úkolů jen útržkovitě. Jsou to zejména Bartošovy dopisy z roku 1899, tedy z doby tisku prvního a příprav druhého dílu (sešitu). Mladší kolega komparoval duchovní písně zapsané Martinem Zemanem s vhodnými kancionály. Ležela na něm i větší zodpovědnost při výběru materiálů do druhého dílu (sešitu), jenž byl z velké části věnován tanečnímu folkloru. Všechny skladatelovy záznamy se nacházejí ve druhém dílu, tištěném až v roce 1900. Své další záznamy, které Janáček nemohl do druhého dílu dodat z tematických důvodů, se pak snažil včlenit alespoň do své předmluvy. Zde máme na mysli především záznamy z Březové, získané v květnu a srpnu 1899, tedy v době, kdy již probíhaly korektury a tisk prvního dílu.⁴⁾

Janáček je uveden jako sběratel u celkového počtu čtyřiceti sedmi písní a tanců. Skladatel učinil výběr ze svých sběrů z valašských, lašských a slováckých lokalit, které soustřeďoval od roku 1888. Díky dochovaným pramenům máme možnost kon-

frontovat původní a redakčně upravené podoby stejných zápisů.

Základní otázka je, v jaké míře byly záznamy kompletní. U téměř třetiny nebyly otištěny texty, které nacházíme v Janáčkových prvopisech. Podobný výběr proběhl i v případě popisů tanců. Janáček si v terénu učinil poznámky u téměř padesáti tanců, z toho u dvou desítek se jednalo o přesné poznámky k pohybovému projevu tanečníků. Do B III je však otiskl jen v jednom případě, u tance ševcovský z Valašské Polanky (B III / 1805). Ostatní tance byly publikovány bez popisů: Horní Sklenov (1), Kozlovice (8), Kunčice (1), Petřvald (1), Tichá (1) a Valašská Polanka (5). V této souvislosti je nutno připomenout, že na začátku devadesátých let se dobře rýsovaly možnosti edice *Národní tance na Moravě*, a v této době bylo připravováno celkem padesát úprav pro klavír (a zpěv), které provázely podrobné popisy.⁵⁾

U písní a tanců byla doplněna záhlaví, která podávají informaci o místě sběru. Podobně jako v celé sbírce jsou i u Janáčkových záznamů zapotřebí mnohá upřesnění, neboť došlo k několika posunům a nepřesnostem. Např. „paseka u Janičků“, ve skladatelových prvopisech též jako Johanova paseka, byla samostatná obec Janová u Vsetína (B III / 1789 a 1791). Stejně marginální upřesnění se týká hudebníků z Březůvek. Sběratel záznamy označil podle místa jejich společného setkání jako luhačovicke (B III / 1738, 1739).

Významnější posuny nastávají v případech, kde musíme dosud citované lokality výslovně opravit. Je to píseň *Již všecy sirotky* (B III / 1821), uváděná jako z Petřvaldu, která však byla zachycena u Jana Mikesky v Košatce nad Odrou. V předmluvě nacházíme dosud neidentifikovaný záznam ze stejné lokality, tanec *Sem, sem, sem já rád / Sem, sem tuze rád*.⁶⁾

Chybný údaj Myší (Mniší) u balady *Ztratil se kravarenka / Ztratil se kravarenka v lesě* (B III / 1828) má jednoduché vysvětlení. Janáček byl touto písní okouzlen a zachytil ji celkem pětkrát: při své návštěvě u cimbalisty Jana Myšky v Petřvaldu v roce 1888, o rok později u cimbalisty Františka Klepáče v Kunčicích pod Ondřejníkem, v roce 1890 u Josefa Matuly v Hukvaldech-Horním Sklenově a ve stejném roce rovněž u Josefa Křístka

v Mniši. Naposledy ještě 5. 8. 1906 u skupiny žen z Horního Sklenova. Do B III zvolil variantu zapsanou u Matuly v Horním Sklenově.

Troji chybné označení Kozlovice je možno opravit u tanců kovář (B III / 1868), zeman (B III / 1870) a zahradník (B III / 1873). První jmenovaný tanec pochází z Kunčic, další dva z Petřvaldu. Opět se zde setkáváme s překrytím repertoáru, přičemž sběratel otiskl úplnější a delší verze z jiných lokalit a v záhlaví ponechal obec, která mu utkvěla v paměti coby symbol tanečních produkcí. Tabulka uvádí Janáčkovy záznamy v B III s upřesněním lokalit. (Viz tabulka 1.)

Ediční příprava hudební stránky záznamů přinášela různé problémy, mj. byl skladatel nucen ověřovat, do jaké míry jsou jeho zápisy z terénu schopny publikování. Z praxe znal skutečnost, že u vokálního a instrumentálního projevu existují značné odchylky při interpretaci téhož nápěvu.⁷⁾ Při zápisu v terénu zřejmě neměl dost času, aby zachytil specifika obou složek. V prvním období proto v jeho záznamech docházelo ke sloučení vokálního a instrumentálního hlasu. Velmi častá je situace, kdy vokální složku nahrazuje či simuluje zpravidla vrchní hlas nástrojového doprovodu, a o zpěvu tak podává svědectví pouze text písně nebo doprovodné komentáře.

V Petřvaldu byly takovým způsobem zapsány písně *Bystrá voda vylela; Když sem já šel kolem dvorka; Zabili Matuška; Ještě jednu na rozchodnu; Já jsem zeman, koní nemám; Když jsem z lesa vyšel.*⁸⁾ V Košatce n. O. došlo při zápisu ke sloučení cimbálu a zpěvu na jednu notovou osnovu u všech záznamů. Píseň *Již všecky sirotky* (B III / 1821) pak byla otištěna tím způsobem, že text nebyl podložen do hudební struktury pod notovou osnovu cimbálu, ale byl publikován až za záznamem. Rovněž všechny záznamy z Březůvek slučují zpěv a cimbál na jednu notovou osnovu, dokonce je tu ponechána linie nápěvu v basovém klíči, když ji interpret hrál ve spodní poloze. Proto také najdeme v B III (1738 a 1739) Janáčkovy záznamy z Březůvek bez textu, který bychom mohli dohledat v prvopisech.

Zejména tam, kde se vyskytuje bohatší ornamentika, se dodatečně rozdělení vokální složky zdá být problematické. Janáček k němu přistoupil jen v jediném známém případě. Jedná se o záznam

z Janové *A já dycky pohlédám* (B III / 1789), který má v prvopise v první části sloučenou notovou osnovu, zatímco v tištěné podobě jej nalezneme rozepsaný se zpěvem a cimbálem zvlášť. Jiná píseň z Janové *Aj, dyž sem já k vám chođival* (B III / 1791) sice začíná na společné notové osnově cimbálu i zpěvu, avšak v závěrečné části eviduje odlišný vývoj vokálu (tacto byla také otištěna).

Ve Valašské Polance došlo většinou k oddělení linie zpěvu, cimbálu a případných houslí. Přesto i zde byla zapsána píseň *Aj, dobrý večer, paní fojtová* na společné notové osnově zpěvu a cimbálu. Byla tacto otištěna v B III (č. 1796) a dokonce po letech i v *Moravských písničkách milostných.*⁹⁾ V materiálech z Březové byly zpěv a gajdy spojeny např. u písní *Ve jménu Božiem iděme; Na stotisíckrát buď pozdravená.*¹⁰⁾

Jako nejdokonalejší se z tohoto hlediska jeví skupina záznamů se zřetelným odlišením vokálního a instrumentálního hlasu. Podle známých pramenů lze soudit, že k tomu došlo poprvé v Lipově. Píseň *Dyž mně dáš perečko* (B III / 1737) najdeme otištěnou v úplnosti i s textem a samostatným zpěvním hlasem.

Ve sběru z Valašské Polanky se setkáváme s takovou důsledností u mnohých písní, např. *Stojí hrušička* (č. 1795) je navíc s poznámkou o odlišném rytmickém členění nápěvu ve vokální a instrumentální složce. Na příkladu záznamů ze Strážnice je možno opět demonstrovat, že si byl Janáček této problematiky dobře vědom. Jeho záznam *Darmo, rodiče, darmo modlíváte* (B III / 1731) má v prvopise zapsanou celou jednu sloku textu, který nebyl otištěn kvůli absenci zpěvného hlasu. Všechny Janáčkovy záznamy ze Strážnice, otištěné v B III (1729, 1730, 1731) jsou čistě instrumentální, ačkoliv texty v prvopisech i jméno zpěvačky jsou důkazem, že Janáček slyšel jejich vokálně-instrumentální podobu. V Březové, díky výraznějším odchylkám zpěvného hlasu a hlasu gajd, Janáček zapisoval samostatně oba hlasy ve větší míře (s výjimkou výše jmenovaných písní). Jeho záznamy zpěvu s doprovodem gajd jsou publikovány v předmluvě k B III.

O Janáčkově se mluví jako o jednom z prvních sběratelů, kteří projevovali zájem o intonační odchylky od diatonického vnímání hudebního folk-

Tabulka 1.

Incipit v nadpisu / u not			Lokalita v B III	Opravená lokalita
Měl sem štěstí i neštěstí	B III	1729	Strážnice	Strážnice
Slaviček zpívá	B III	1730	Strážnice	Strážnice
Darmo, rodiče, darmo nakládáte	B III	1731	Strážnice	Strážnice
Dyž mně dáš perečko	B III	1737	Lipov	Lipov
Ej, jako sú ty hory černé	B III	1738	Luhačovice	Březůvky
Leží Janko zabitý	B III	1739		Březůvky
A já dycky pohlédám / A já dycky pohlédám	B III	1789	Od Vsetína. Paseka u "Janičků"	Janová
Ani som ševcova	B III	1790		Valašská Polanka
Aj, dyž sem já k vám chodíval	B III	1791	Od Vsetína. Paseka u "Janičků"	Janová
Mlynářská pocta	B III	1792	Polanka	Valašská Polanka
Za stodolenu / Za stodolenu, za našú	B III	1793	Polanka	Valašská Polanka
Dyž já pojedu doň Pořankú	B III	1794	Polanka	Valašská Polanka
Stójí hruščička na poři	B III	1795	Polanka	Valašská Polanka
Aj, dobrý večer, paní fojtová	B III	1796	Polanka	Valašská Polanka
Trhało děvče, trhało trávu	B III	1797	Polanka	Valašská Polanka
Liboce se, liboce	B III	1798	Polanka	Valašská Polanka
Ptáčku jeřabatý	B III	1799	Polanka	Valašská Polanka
Tobě je dobře a mně zle	B III	1800	Polanka	Valašská Polanka
Můj koníček vraný	B III	1801	Polanka	Valašská Polanka
Vyletěl ptak/ Vyleťeť pták hore nad oblaky	B III	1802	Polanka	Valašská Polanka
Nám, nám, jako nám	B III	1803	Polanka	Valašská Polanka
Obracany	B III	1804	Polanka	Valašská Polanka
Ševčovská [!] (ševce)	B III	1805	Polanka	Valašská Polanka
Starodávny / Bystra voda vyřela	B III	1820	Petřvald	Petřvald
Již všechny sirotky	B III	1821	Petřvald [!]	Košatka n. O.
Zahrejte mi do tanečka	B III	1822	Petřvald	Petřvald
Jak sem ja ščasny rok dočkala	B III	1823	Petřvald	Petřvald
Přeletěla lastovénka přes ten černý les	B III	1824	Petřvald	Petřvald
Když sem ja šel kolem dvorka, kapaly mi slzy z oka	B III	1825	Petřvald	Petřvald
Co su to za tině	B III	1826	Z Myší u Hukvald	Mniší
Oj, pod dědinu na rovni	B III	1827		Jasenice
Ztratila se kravarenka / Ztratila se kravarenka v řesě	B III	1828	Z Myší [!]	Horní Sklenov
V širem poli/poři hruška stojí	B III	1829	Sedliště	Sedliště
Srňátko	B III	1849	Petřvald	Petřvald
Ztratila se na salaši	B III	1861	Kozlovce	Kozlovce
Trnka	B III	1862	Kozlovce	Kozlovce
Komár	B III	1863	Kunčice	Kunčice p. O.
Čeladenský	B III	1864	Čeladná	Kunčice p. O.
Požehnaný	B III	1865	Kozlovce	Kozlovce
Kohout	B III	1866	Kozlovce	Kozlovce
Hodinář	B III	1867	Kozlovce	Kozlovce
Kovář	B III	1868	Kozlovce [!]	Kunčice p. O.
Dymák	B III	1869	Kozlovce	Kozlovce
Zeman	B III	1870	Kozlovce [!]	Petřvald
Kyjový	B III	1871	Kozlovce	Kozlovce
Kolo	B III	1872	Tichá u Frenštátu	Tichá
Zahradník	B III	1873	Kozlovce [!]	Petřvald

loru.¹¹⁾ Potřebu zachytit interval menší než půltón sběratel poznačil poprvé v autografu sběru z Velké nad Veličkou z roku 1891, kde u písně *Žalo dívča trávu, přežalo jahodu* následuje noticka: „kolísání mezi *es - e, hes - h.*“ Zápisy sólové hry Pavla Trna z roku 1893 pak vykazují časté pochybnosti týkající se výšky tónu. Pro značení „neurčitosti tónové výšky“ Janáček někdy využívá slovní opis, obvykle pak tuto situaci značí odrážka nad notou, která je opatřena zřetelnou posuvkou. V záznamu z Hukvald-Horního Sklenova (*Ztratila se kravarenka v lese*, 5. takt.) najdeme i situaci opačnou, kdy je béčko nad notou se zřetelnou odrážkou. Tyto zkušenosti se projeví i u notace písní v B III. Zastavme se ještě u písně *Ptáčku jařabatý* z Valašské Polanky. Zpěv je zachycen se zřetelným *g²*, zatímco cimbál má všude *gis¹*. Ve skutečnosti Janáček v terénu slyšel a zapsal jinou notu pro cimbál a jinou zpívanou, což dokládá sběratelova poznámka u hlasu cimbálu („*gis!* pozor zpěv jak byl!“). V B III /1799 se pak objevila posuvka nad *gis*, která byla určena zpěvnímu hlasu a má tedy jinou funkci, než ve výše uvedených případech.

Později, v roce 1926, se skladatel k problému analyticky vyjádřil ve studii *O tónině v lidové písni: podstata tóniny*.¹²⁾ Naznačil tehdy připravované ediční řešení takových situací v edici *Moravské písně milostné*, hovořil o „stupních mlhavých“ a inkriminovaná místa značil vlnovkou nad notovou osnovou a otazníkem.¹³⁾ V pozdější verzi předmluvy s názvem „K notaci lidové písně“ komentoval tóny neurčité výšky: „Notační vzhled doplňují zvláštní značky pro drobněji diferencované tóny, než je půltón neb i čtvrtón. Jsme tu blízci mlhovině tónové, známé již z glisanda nápěvků mluvy.“¹⁴⁾

Tyto pasáže bývají často citovány v souvislosti s Janáčkovými modernistickými tendencemi. Speciální notační značky pro mikrointervalu evidujeme v janáčkovských materiálech z období kompozice *Sinfonietty*. Muzikolog Miloš Štědroň vysvětluje tento zájem kontaktem a poznáním tvorby skladatele Aloise Háby, se kterým se Janáček seznámil v roce 1923.¹⁵⁾ Na Janáčkovu značení čtvrtónů ve folklorním materiálu však Hábova notační technika neměla žádný vliv.

Také u předznamenání nastaly při redakčních pracích diskutabilní situace. V terénu Janáček značil předzname-

nání či posuvky způsobem, který nemůžeme paušalizovat. Nelze tu vystopovat pravidla, která byla platná pro některou konkrétní etapu jeho sběratelských aktivit nebo pro určitý typ nástrojového doprovodu, opět tu hrála roli náhoda a časové omezení. Z hudebního hlediska je sledovaný parametr závislý na charakteru hudebního materiálu. Ale ani tady neplatí, že u záznamů s jednoznačně identifikovatelnou tóninou najdeme vždy předznamenání. Bývá však častější, než v případech, kdy je tónorod ozvláštněn diatonickými flexemi a výše popisovanými intonačními zvláštnostmi. Takové situace jsou bez výjimky značeny místní posuvkou. V relativní úplnosti se předznamenání objevuje v prvopisech sběrů z většiny lokalit, zatímco v prvopisech z Kunčic p. O., Petřvaldu, Hukvald-Horního Sklenova, Hukvald 1906 a z Prostřední Bečvy je daný problém řešen nestejně – u části záznamů je předznamenání, část má posuvky.

Při přípravě záznamů k tisku Janáček tato značení přehodnocoval. Z takových situací vznikla chybná zdvojení předznamenání a místních posuvek, jak je najdeme např. v B III (1729 – 1. a 8. takt; 1730 – 4., 5., 6. a 9. takt; 1737 – 4. takt). I v této souvislosti stojí za zmínku prvopisy z Valašské Polanky, kde je cimbál zaznamenán s odlišným předznamenáním než později dopisované, o tón niž laděné housle.

Od začátku devadesátých let devatenáctého století skladatel cílevědomě uvažoval o soustředěném zpracování a zachycení nástrojové hudby, která mu byla synonymem hudby harmonické. Od roku 1892 se spoléhal na spolupracovníka Martina Zemana, který zapisoval hru hornáckých hudců. Do B III byly zařazeny mnohé Zemanovy zápisy, které byly úplnější a podrobnější než Janáčkovy. Skladatel studoval hudeckou hru také v jiných lokalitách než jen ve Velké nad Veličkou. Do B III zařadil výsledky své sběratelské činnosti ze Strážnice (B III / 1729–1731) a z Lipova (B III / 1737). Při jejich redakci rozepisoval původně torzovitě, schematické náznamy duvajového doprovodu do kompletních partů.¹⁶⁾

Také zápis ornamentiky si v terénu vyžádal mnohé zkratky. A právě jejich zpětné rozepisování do přesného detailu způsobilo nejvíc problémů, zejména v případě tremola u cimbálu. Skladatel je zkráceně označoval škrtnutou nožičkou a interval vytvářený tremolem byl většinou vyjádřen číslem.

Změnou detailu při přepisu pak docházelo k záměně, která zásadním způsobem ovlivnila hráčskou techniku. Vyplývá to např. ze srovnání prvopisu písně z Petřvaldu *Jak sem já šťastný rok dočkala* s jeho otištěnou podobou (B III / 1823). V 5. a 6. taktu prvopisu je patrné, že noty na spodní notové osnově představují příraz s první a třetí dobou ve vrchní notové osnově. Při nepřesném přepisu na půlovou hodnotu a při vnímání škrtnuté nožičky jako zkratky pro tremolo byla otištěna výsledná podoba, která je v dané situaci nehratelná.¹⁷⁾

Tolik tedy několik vybraných příkladů toho, s jakou problematikou by se mohli setkávat editoři zmíněné sbírky. Jak již bylo řečeno, tento příspěvek chtěl být konkrétní sondou vypovídající o stavu pramenů a možnostech kritického přístupu k nim. Samozřejmě se dotýká dílčí problematiky jednoho sběratele, výjimečné osobnosti, která po sobě zanechala mimořádně rozsáhlou a komplikovanou pramennou základnu. Díky tomu bude Janáčkův sběratelský odkaz řešen v rámci monografického zpracování. Je jasné, že u jiných sběratelů, jejichž odkaz je zahrnut v Bartošových sbírkách, taková pramenná základna není vždy k dispozici. V každém případě by bylo záslužné opravit chyby, mnohé ze sledovaných parametrů přehodnotit a pokusit se najít možnosti pro moderní způsob zpracování a prezentace.

Poznámky:

- 1) STRAKOVÁ, T. *František Bartoš a Leoš Janáček: vzájemná korespondence*. Gottwaldov (Zlín): Krajské muzeum, 1957, s. 3–4.
- 2) BARTOŠ, F., JANÁČEK, L. *Kytice z národních písní moravských*. 1. vyd. Telč: E. Šolc, 1890. Titiž, *Kytice z národních písní moravských, slovenských i českých*. 3. rozšíř. vyd. Telč: E. Šolc, 1901. Jejich společná předmluva ze třetího vydání s nadpisem *Kytice z národních písní moravských*. *Předmluva*, byla znovu otištěna in VYSLOUŽIL, J. (red.) *Leoš Janáček: O lidové písni a lidové hudbě: Dokumenty a studie*. Praha: SNKLHU, 1955 (dále jako LJLPH), s. 145–150.
- 3) B II = BARTOŠ, F.: *Národní písně moravské, v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská, 1889;
- B III = BARTOŠ, F., JANÁČEK, L.: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1899–1901.
- 4) Předmluva *O hudební stránce národních písní moravských*. In B III, s. I–CXXXVI. Přetištěno in LJLPH, s. 241–380. Janáčková předmluva procházela v létě 1901 obsahovou a jazykovou revizí Bartošovou i prof. Antonína Truhláře za akademií. Tiskla se v poslední fázi na podzim roku 1901, podobně jako „Obsah písní dle začátků“. Srov. Bartošovy dopisy z 10. července a 5. srpna 1901 in STRAKOVÁ 1957, č. 35 a 36. V soupisu sběratelů (B III, s. 1186) byly opomenuty Janáčkovy záznamy č. 1801–1804.
- 5) Srov. kritické vydání JANÁČEK, L.: *Národní tance na Moravě a další úpravy lidových tanců pro klavír, (zpěv) a taneční soubor*. Red. J. Procházková a J. Matuszková. Brno: Editio Janáček, 2006.
- 6) B III s. CXXII; edice LJLPH, s. 365–366.
- 7) Srov. HOLÝ, D. *Odnosi instrumentalnog i vokalnog izražavanja u narodnoj muzici*. Narodno stvaralaštvo. Folklor 1965 (leden–duben), sv. 13–14, s. 1069–1077. Tato skutečnost je doložena na odchylkách rytmických modelů, které se vyskytují v rámci metroritmického a rytmického půdorysu.
- 8) Všechny texty zapsané v Petřvaldu působí dojmem dodatečně dopsaného textu a většinou nejsou přesně umístěny pod patřičné části nápěvu.
- 9) JANÁČEK, L., VÁŠA, P. *Moravské písně milostné*. Praha: Orbis, 1930–1937 (dále jako MPM), č. 27, 1f. Je to jediná píseň otištěná v MPM, která byla Janáčkem zapsaná před zahájením činnosti Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku v roce 1906.
- 10) B III, s. LXV–LXVII; LJLPH s. 309–310.
- 11) KOŠŤÁL, A. *Zápis lidových písní a tanců: kapitola z práce „Lidová píseň a čeští skladatelé 20. století“*. Hudební věda 1971, roč. 8, č. 1, s. 41–52.
- 12) LJLPH, s. 453–454.
- 13) V MPM se dané příklady objevily s označením odrážky nad křížkem (MPM, 132, 1b), béčkem nad odrážkou (MPM, 7 s komentářem na s. 12), nebo se úplně vytratily (MPM, 49, 1b).
- 14) LJLPH, s. 508.

- ¹⁵⁾ ŠTĚDRŇ, M. *Leoš Janáček a hudba 20. století: paralely, sondy, dokumenty*. Brno: Nada-ce Universitas Masarykiana aj., 1998, s. 122, 144-145.
- ¹⁶⁾ Srov. charakteristiku a analýzu doprovodu označovaného „duvaj“ in HOLÝ, D. *Rytmičké zvláštnosti v lidové taneční hudbě na Horňácku*. Slovenský národopis 1965, roč. 13, č. 1, s. 57-65).
- ¹⁷⁾ Srov. jiný příklad in DVOŘÁK, K. *K otázkám transkripce lidové nástrojové hudby*. Národopis-né aktuality 1971, roč. 8, č. 3, s. 233.

Tato práce vznikla v rámci výzkumného projektu Kulturní identita a kulturní regionalismus v procesu formování etnického obrazu Evropy, číslo AVOZ 90580513.

Odkaz Františka Bartoše hudební pedagogice

Judita Kučerová

Dílo Františka Bartoše je z hlediska hudební pedagogiky pozoruhodné v několika oblastech: 1. patřil k prvním osobnostem českého kulturně společenského života, které upozorňovaly na šíření lidových písní prostřednictvím školy; 2. k výchovným účelům pořídil výběrové antologie z písňových sbírek; 3. ze stejného důvodu vydal publikaci s výklady vybraných písňových textů; 4. nesmírné možnosti uplatnění folklorních zápisů zejména ve školní hudební výchově nabízí tři sbírky moravských lidových písní, publikace *Naše děti a Bartošova a Janáčkova Kytice z národních písní moravských*. Tyto skutečnosti jsou odborné veřejnosti dobře známy, zajímalo mne však, do jaké míry působí reflexe Bartošových myšlenek v současném školním prostředí a nakolik jsou uplatňovány v hudebně výchovné praxi.

Ad body 1 a 2

Bartošova učitelská činnost a jeho přesvědčení o významu školního prostředí a výchovy¹⁾ jej motivovaly nejdříve k pořízení antologie lidové poezie, vybrané z písňových sbírek Karla Jaromíra Erbena, Františka Sušila, Jana Kollára a Josefa Vlastimila Kamarýta. *Anthologii z národních písní československých*, vydanou v roce 1874, sestavil jako výběr nejkrásnějších a nejcennějších písňových textů vhodných pro výchovné účely. Při výběru ukázek se řídil obsahem písňových textů na základě vlastních estetických měřítek.

O šestnáct let později byla vydána další výběrová publikace, která měla z hlediska hudebních aktivit nesmírný význam. Tentokrát Bartoš spolupracoval s Leošem Janáčkem. S ohledem na hudební a poetickou hodnotu písní společně sestavili výběr 174 moravských nářevů, který měl napomáhat zpřístupnění lidových písní, uložených ve sbírkách, i praktickým hudebním účelům. *Kytice z národních písní moravských* (1890) byla pro velký zájem vydána v nezměněné podobě ještě o dva roky poz-

ději a v roce 1901 rozšířena o několik českých a slovenských lidových písní.²⁾ Tento výběrový zpěvník, otištěn záměrně v kapesním formátu, se stal skladateli L. Janáčkovi základem pro kompozici klavírních doprovodů k některým písním Kytice, a to v souboru *Moravská lidová poesie v písních* ([1908]). Jeho záměru odpovídá podtitul publikace: *53 nejkrásnějších písní z Kytice Fr. Bartoše a ...* Janáček těmito kompozicemi písňových doprovodů umělecky navázal na Bartošovy myšlenky a vytvořil dílo, které od svého vzniku až po současnost poskytuje podněty nejen výkonným interpretům, ale především mládeži ve specializovaných hudebních školách.

Je známo, že myšlenkou o šíření lidových písní také prostřednictvím školy se zabývaly vedle Bartoše i další osobnosti kulturního a vědeckého života. Význam školní a rodinné výchovy při předávání zapomínaných lidových písní zdůrazňoval např. v roce 1891 Jan Neruda v jednom ze svých fejetonů publikovaných v *Národních listech*.³⁾ O Janáčkových aktivitách v tomto okruhu jsem již hovořila. Myšlenkami péče o folklorní dědictví se v devadesátých letech devatenáctého století vážně zabýval Otakar Hostinský. Přestože etnologická a etnomuzikologická problematika nebyla jediným okruhem jeho badatelských zájmů, považoval projevy tradiční lidové kultury a folkloru za součást národní kultury a umění, kterou je třeba nejen studovat, ale hledat nové cesty, jak ji uchovávat a rozvíjet. Možnost renesance folkloru a předávání jeho hodnot spatřoval ve výchovných prostředcích, a to v rámci školy i různých osvětových zařízení. V jedné ze svých studií v devadesátých letech uvedl, že fond lidových písní se může šířit mezi lidmi „hlavně přispěním školy“.⁴⁾ Problematiky školní péče o folklorní projevy se částečně dotkl také Vladimír Helfert.⁵⁾

Ještě hlouběji se myšlenkami šíření lidových písní zabýval Bedřich Václavek. Na přelomu třicátých a čtyřicátých let minulého století specifikoval požadavky praktické péče o lidovou píseň a lidové umění.⁶⁾ Zdůrazňoval, že by nebylo správné upadnout do romantického obdivu k tradiční lidové kultuře, je však třeba využít jejich projevů k dalším tvořivým činnostem.

Vědecký odkaz Otakara Hostinského a Bedřicha Václavka aktualizovali a rozvíjeli přibližně před třiceti

lety Oldřich Sirovátka⁷⁾ a Dušan Holý.⁸⁾ Významnou pasáží Sirovátkova textu je mj. vyzvednutí myšlenek, které Václavek zacílil ke školní výchově. Oba badatelé zdůraznili, že velkým úkolem učitelů je vštěpovat dětem lásku k lidovým písním, rozvíjet jejich záliby ve zpěvu, udržovat zásobu místních a krajových písní apod. D. Holý navázal na teze svých předchůdců a aktualizoval je v několika směrech. Zdůrazňoval nadčasovou platnost hodnot tradiční lidové kultury a folkloru a nutnost péče o ně. V této souvislosti pojednal o možnostech tvořivého předávání hudebně folklorního dědictví dalším generacím. Formuloval přesvědčení, že „mladá generace bude přijímat folklor tak, jak ji budeme toto kulturní dědictví předávat a předkládat, zda se nám podaří jasně ukázat na hloubku folkloru, jeho pravdivost, prostotu a ryzost“.⁹⁾

Význam osobnosti učitele při předávání lidových písní několikrát připomněla Marta Toncrová, a to v souvislosti s výzkumy folklorního repertoáru dětí¹⁰⁾ nebo při hudebně pedagogických jednáních.¹¹⁾

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že Bartošova myšlenka o nutnosti školní péče o folklorní dědictví je více než sto let aktuální. Proměňují se pouze podmínky její praktické realizace, které jsou závislé na celkovém vývoji kulturně společenského života. Také Bartošova snaha (realizovaná i s Leošem Janáčkem) o zpřístupňování folklorního materiálu mládeži pomocí výběrových písňových edicí našla pro svou aktuálnost následovníky. Brzy po F. Bartošovi navrhol O. Hostinský pořídit v souvislosti s písňovými sběry výběr nejlepších a nejceněnějších písní pro uplatnění ve školách, rodinném i širším společenském prostředí. Tuto myšlenku uveřejnil ve své přednášce *Lidová píseň v Rakousku*, otištěné v Českém lidu v roce 1907.¹²⁾ Tendence ve vydávání výběrových zpěvníků neustala v podstatě dodnes. Důkazem jsou četné publikace rozmanitého typu a bohužel také kvality.

Ad bod 3

V roce 1903 byla nakladatelem Ottou v Praze vydána publikace *Sto lidových písní československých s rozborů a výklady*. Její autor F. Bartoš vybral sto poetických textů lidových písní různých sbírek, které opatřil výklady o obsahu a estetickém působení útvarů. Bartošova myšlenka o při-

blížení obsahu písně, vysvětlení neznámých pojmů apod. se jeví jako nadčasová. V současné hudebně výchovné praxi se bohužel velmi často setkáváme s tím, že děti nevědí, o čem zpívají, nerozumí obsahu písně, protože jim je učitel nepřiblížil. Tento stav jsem si ověřila také při výzkumu ve školách v souvislosti s písňovým repertoárem dětí a jejich postoji k hudebnímu folkloru.¹³⁾ V některých učebnicích se objevují vysvětlení neznámých pojmů v písních, výklad jejich obsahu však záleží na erudici učitele. Námět pro dnešní hudební pedagogiku spočívá ve smyslu a významu Bartošovy publikace; způsob jeho výkladu odpovídá estetickým normám přelomu devatenáctého a dvacátého století.

Ad bod 4

K největšímu odkazu Františka Bartoše po hudební stránce patří bezesporu tři sbírky moravských lidových písní.¹⁴⁾ V této souvislosti se nabízel otázka, nakolik pronikly písně z jeho sbírek do školních učebnic a zpěvníků. Při sledování problematiky mi byl oporou Václavkův a Smetanův incipitový katalog písní,¹⁵⁾ obsažených v českých společenských zpěvnících zejména z devatenáctého století. Dále dílčí dříve citované studie Marty Toncrové, Lubomíra Tyllnera¹⁶⁾ a hudebního pedagoga Pavla Jurkoviče.¹⁷⁾ Vycházela jsem rovněž z rozboru učebnic hudební výchovy pro základní školy a nejpožívanějších zpěvníků z období přibližně posledního půlstoletí.

P. Jurkovič se dotkl výběru písní ve zpěvnících a školních učebnicích minulých generací v jedné ze svých metodických studií. Při rozboru *Příruční knížky* Josefa Leopolda Zvonaře z roku 1866, určené pro měšťanské dívčí školy, poukázal na převahu teoretických činností nad zpěvem. V publikacích, vydaných v posledních desetiletích devatenáctého a počátkem dvacátého století, shledával již nárůst hudebních aktivit ve výuce, písňový repertoár však tvořily převážně umělé písně, často naivně výchovného typu. Tyto tendence dokládá také *Nový školský zpěvník* Františka Pivody a Aloise Vávry z roku 1893 pro třídy obecné a měšťanské školy. Rovněž zde jsem zaznamenala převahu umělých písní nad lidovými.

Podle P. Jurkoviče se začíná školní repertoár utvářet díky publikaci *Národní písničky*, vydané

Václavem Vilímem v roce 1915. Při studiu školních učebnic a zpěvníků dospěl Jurkovič k souboru nejčastěji zařazovaných písní v průběhu dvacátého století. Podobnou analýzu jsem uskutečnila při srovnání folklorního materiálu ve všech řa-

dách učebnic a zpěvníků, používaných od šedesátých let minulého století až do současnosti.¹⁸⁾ Získala jsem tak i obraz o výskytu písní z Bartošových sbírek v učebnicích a zpěvnících pro žáky základních škol.

1. Výskyt písní z Bartošových sbírek v učebnicích a zpěvnících pro žáky ZŠ:

Název písně	Otištěno ve školních učebnicích v letech	V Bartošově sbírce
Byla láska	1994	B I / 45
Či je, či je, či je děvče	1992	B III / 1716
Dybych byla vtáčkem	1960, 1965, 1987, 1996	B II / 133a
Dúbravěnko zelená	1992	B II / 572
Hájíčku zelený	1965	B I / 3
<i>Hali, belí</i>	1960, 1965, 1998 (2x)	B I / 119
Jakú sem si frajírku	1997, 1998	B I / 140
Ked si já zazpyévám	1965, 1997	B II / 119
Pásla husy pode dvorem	1978, 1986	B III / 1620
<i>Sivá holubičko</i>	1965, 1988, 1996	B I / 326, B III / 1698
<i>Spadla mi šablíčka</i>	1960, 1965, 1982, 1991, 1996 (2x)	B I / 54
Stoji šohaj pod naším okénkem	1994	B II / 136a
Šla děvečka do háječka	1992	B II / 99
Teče voda z javora	1960, 1992, 1996	B III / 1050
U Česina bembne bijom	1965 (úprav. nářečí), 1988, 1996	B I / 365
V Brně na Štymberku	1992, 2001	B II / 615
V širem poli hruška stoji	1960, 1989	B III / 1829
<i>Voděnka studená</i>	1960, 1965, 1988, 1996, 1998 (2x)	B I / 32
Vyletěl holoubek ze zlata	1992	B II / 929
Za hory, za lesy	1960, 1998	B II / 343a

Do školního prostředí pronikly také dvě písně z publikace *Naše děti*

Škubajte kravičky	1985, 1998	Naše děti ¹⁹⁾ , s. 205
Vondráši, Matóši	1995	Naše děti, s. 234

Kurzívou označené písně se vyskytovaly podle P. Jurkoviče ve školních učebnicích a zpěvnících v průběhu celého dvacátého století. Doplníme-li Jurkovičovo konstatování²⁰⁾ a naše sledování údaji v incipitovém katalogu Bedřicha Václavka a Roberta Smetany, lze doložit kontinuitu některých z těchto písní už od osmdesátých let devatenáctého století, kdy byly zařazovány do společenských zpěvníků. Nepřetržitě otištění bylo zjištěno u tří nářevů z první a druhé Bartošovy sbírky (B I a B II) a jedné písně z Kytice. Tyto písně se vyskytovaly ve společenských zpěvnících a posléze školních učebnicích již více než sto let. Jedná se o písně *Dybych byla vtáčkem* (ve společenských zpěvnících 1903 - 1922); *Spadla mi šablíčka* (1886 - 1924); *Voděnka studená* (1886 - 1931) a *Ej, láska, láska* (1903 - 1935), která je publikována v Bartošově a Janáčkově Kytici s nářevem zaznamenaným v Sušilově sbírce (nikoli v B III).

2. Ve školních učebnicích a zpěvnících se objevují i písně z Bartošovy a Janáčkovy Kytice, které byly autory vybrány mj. ze Sušilovy sbírky²¹⁾ (*Moravské národní písně s nářevy do textu vřaděnými*). Nejčastěji byly zařazovány písně: *Divča, divča, laštovička* (S 495); *Ej, láska, láska* (S 508); *Ej, Janku, Janičku* (S 507); *Jenom ty mně, má panenka, pověz* (S 565); *Křepelenka křepelala* (S 1526); *Muzikanti, co děláte* (S 1769); *Proč, kalino, v struze stojíš* (S 808).

3. Dvě písně z první Bartošovy sbírky (*Voděnka studená* a *Chodila po včelínku*) a jedna píseň z Bartošovy a Janáčkovy Kytice (*Divča, divča, laštovička*) jsou dokonce v současné hudebně výchovné praxi uplatňovány při intonačním výcviku pomocí tonální metody písňové. Nářevy jsou dětem oporou při vytváření sluchových představ.

4. S písněmi, otištěnými v Bartošových sbírkách i v Kytici, se ve větší míře setkávají studenti na pedagogických fakultách. Např. na pracovišti v Brně a Plzni²²⁾ vytvářejí budoucí učitelé hudební výchovy klavírní, popř. houslové doprovody k moravským nářevům vybraným z Plickova *Českého zpěvníku*. V tomto případě jsou z didaktických důvodů do skript zařazovány vesměs složitější nářevy tzv. vokálního okruhu písní, kterým se většinou tvůrci učebnic pro děti a mládež vyhýbají.

4. Ojedinele se staly nářevy z Bartošových sbírek námětem úprav pro dětské pěvecké sbory.

K takovým skladbám patří např. dvojhlasý sbor s doprovodem klavíru *U Těšina bubny bijom* Petra Ebena (B I/365), čtyřhlasá a capella úprava písně *Důbravěnko zelená* (B II/572) brněnského dirigenta Jaroslava Dostalíka nebo tříhlasý sbor téhož názvu libereckého sbormistra Zdeňka Uherka. Píseň *Ked si já zazpívám* (B II/119) je rovněž upravena pro sbor dvěma autory (P. Jurkovičem a J. Dostalíkem). Píseň *Vdávala se koza* (B III/s. 761) a *Křepelenka křepelala* (S 1526, Kytice 134) se staly částí triptychu *Lidové písně o zvířatech* Víta Nejedlého pro jeden hlas s doprovodem klavíru. Nářev *Ej, láska, láska* (S 508, Kytice 1) několikrát ve sborových úpravách uplatnil Zdeněk Uherk, např. v samostatné čtyřhlasé skladbě či ve suitě na lidové texty pro dětský sbor a malý instrumentální soubor. Působivou tříhlasou skladbu s klavírním doprovodem vytvořil na texty písně *Už je ráno* (B II/493) Miloslav Kabeláč. P. Jurkovič upravil pro dvojhlasý sbor píseň *Kerá je tá hvězdička má* (Kytice 101).

Také texty z publikace *Naše děti* inspirovaly české tvůrce ke sborovým kompozicím. Zpěv ptáků (*Naše děti*, s. 55-63) ztvárnil až v devítihlasém sboru *Ptačí koncert* P. Jurkovič. Texty i nářevy moravských helekaček *Pas sa, kravičko, pas sa* (s. 205) a *Heló, Aničko* (s. 207, 208) uplatnil J. Dostalík. Luboš Fišer vycházel ve skladbě *Fašank* (čtyřhlasý sbor s doprovodem klavíru) z textu písně *Pod šable* (*Naše děti*, s. 256). Skladby jsou vytvořeny s různými sborově didaktickými cíli a tomu odpovídá i stupeň jejich umělecké stylizace.

Závěr

Z uvedeného přehledu vyplývá, že písně z Bartošových sbírek do školních zpěvníků a praxe pronikly, byť v malé míře. Přibližně dvacítkou nářevů, které byly v různé intenzitě zařazovány do učebnic posledních padesáti let, nepředstavuje skutečně velké zastoupení vzhledem k celkovému počtu písňových záznamů v Bartošových sbírkách. Jednou z příčin tohoto stavu je jistě téměř nedostupnost Bartošových sbírek učitelské veřejnosti. Vyjma reedice první sbírky F. Bartoše z roku 1882 (Zlín 2003 a publikace Jana Trojana z roku 1996²³⁾), zůstaly druhá (1889) a třetí sbírka (1899-1901) pouze v prvním vydání. Nezbyvá mi než zdůraznit

tuto skutečnost, která trápi již léta mnohé odborníky (viz příspěvek D. Holého) také v kontextu hudební pedagogiky. Z vlastní zkušenosti mohou říci, že např. v Moravské zemské knihovně jsou dostupné veřejnosti pouze první dvě sbírky. Srovnáme-li např. uplatnění záznamů z Bartošových a Sušilových sbírek, pronikly písně ze Sušilovy publikace do školního prostředí ve větší míře. Díky několika reedicím této sbírky existuje také větší množství písňových kompozic (zejména v oblasti sborové praxe), inspirovaných záznamy v knize.

Další okolností, která působí na menší výskyt písní z Bartošových sbírek ve školních učebnicích, je charakter nářevů. Všimneme-li si písní, které pronikly do školního prostředí a staly se součástí školního repertoáru, jedná se vesměs o nářevy melodicky a rytmicky méně komplikované, durové tonality, s jednodušší latentní harmonií. Spíše ojediněle se objevují složitější nářevy, např. taneční píseň ke kulaně ze Zlínska *Byla láska, už i není* (B I/45) nebo píseň mazurkového typu z Lašska a Slezska *Šla děvečka do háječka* (B II/99), *V širem poli hruška stojí* (B III/1829). Tento stav odpovídá zřejmě hudebně didaktickým záměrům tvůrců učebnic, kteří se většinou složitějším nářevům tzv. východního okruhu vyhýbají. Přitom by měly být tyto písně pro svou hudební a poetickou hodnotu zařazovány do učebnic přinejmenším pro dospívající mládež. Bohužel řada současných tvůrců učebnic pro dospívající příliš s uplatněním českého, moravského a slezského hudebního folkloru ve výuce nepočítá.

Několik málo písní z Bartošových sbírek se však přece do školního repertoáru dostalo; byly tradičně zařazovány do školních zpěvníků v průběhu dvacátého století až dodnes. Zpočátku zřejmě napomohly jejich šíření také společenské zpěvníky, později se stal tvůrcům učebnic důležitým pramenem *Český zpěvník* Karla Plicky. Mnoho autorů učebnic textů pro žáky různého věku z něj čerpá dodnes. Dalším významným pramenem byla učitelům bezesporu Bartošova a Janáčkova *Kytice z národních písní moravských*, která byla vydána ještě za Bartošova života třikrát (potřetí rozšířena o několik českých a slovenských písní). Přibližně třetina písní uvedené publikace se stala díky Janáčkovým klavírním doprovodům nenahraditelnou součástí pěvecké

výchovy na uměleckých školách. Písňové záznamy z Bartošových sbírek ojediněle uplatnili také autoři sborových kompozic pro děti.

Na závěr bych ráda odpověděla na otázky, které jsem si kladla v úvodu svého příspěvku. Reflexe myšlenek Františka Bartoše v oblasti současné hudební pedagogiky je zřejmá. Některá část jeho odkazu se stala samozřejmostí, např. jeho přesvědčení o předávání folklorního dědictví ve školách. Je však třeba stále tuto myšlenku připomínat a aktualizovat ji vzhledem k proměnám ve společnosti. Velká část Bartošova poselství, byť má nesmírnou sílu i dnes, však nebyla uplatněna ve školní hudební výchově v žádoucí míře. Do této oblasti patří zpřístupňování folklorního materiálu mládeži, přiblížení jeho obsahu, a zejména uplatňování záznamů z jeho písňových sbírek. Snad se situace zlepšit s tolik očekávanou reediicí.

Poznámky:

- ¹ F. Bartoš: *Anthologie z národních písní česko-slovenských ze sbírek K. J. Erbena, F. Sušila, J. Kollára a J. V. Kamarýta*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1874, s. IV.
- ² F. Bartoš - L. Janáček: *Kytice z národních písní moravských, slovenských i českých... 3. rozmnož.* vyd. Telč: E. Šolc, 1901.
- ³ J. Neruda: *Dvě slovíčka včas o národní písní*. Národní listy 28. června a 5. července 1891.
- ⁴ O. Hostinský: *Česká světská píseň lidová*. Praha 1906, s. 5. Studie z devadesátých let, publikované časopisecky, byly souborně otištěny v této knize.
- ⁵ V. Helfert: *K otázce našeho hudebního folkloru*. Morava. Měsíčník pro život sociální, vědecký a umělecký I, 1925, s. 230-236; týž: *Základy hudební výchovy na nehudbních školách*. Praha 1930, s. 32 ad.
- ⁶ Text přednášky *Lidová píseň* znovu objevena byl později otištěn ve výboru studií. Srov. B. Václavěk: *O lidové písní a slovesnosti*. Red. J. Dvořák. Praha 1963, s. 236-240.
- ⁷ O. Sirovátka: *Bedřich Václavěk a péče o lidovou píseň*. Národopisné aktuality 10, 1973, č. 1, s. 15-26.
- ⁸ D. Holý: *O životnosti folklóru*. Národopisné

- aktuality XVI, 1979, č. 2, s. 125-130; týž: *Odkaz Otakara Hostinského teorii lidové písně*. In: Pocta Otakaru Hostinskému. Red. R. Pečman. Brno 1982, s. 187-198.
- ⁹⁾ D. Holý: *O životnosti folklóru*, o. c., s. 126.
- ¹⁰⁾ M. Toncrová: *Písňový repertoár dětí na současné vesnici*. In: *Dítě a tradice lidové kultury. Současný stav a proměny. Lidová kultura a současnost*, sv. 6. Ed. V. Frolec. Brno 1980, s. 31-38; *Formování zpěvnosti a písňového repertoáru školní mládeže v nově osídlené vesnici na jižní Moravě*. In: *Revoluční přeměny jihomoravského venkova*. Red. V. Frolec. Brno 1981, s. 216-219.
- ¹¹⁾ M. Toncrová: *Lidová píseň v hodinách hudební výchovy*. In: *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno vzdelávacom procese. Zborník príspevkov zo seminára v Polnom Kesove 20.-22. apríla 1993*. Nitra 1993, s. 87-92; *Lidová píseň v učebnicích*. In: *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Nitra 1995, s. 30-35; *Lidová píseň a hudební výchova z pohledu folkloristy*. In: *Lidová píseň a hudební výchova*. Olomouc 1997, s. 71-75.
- ¹²⁾ O. Hostinský: *Lidová píseň v Rakousku*. Český lid 16, 1907, s. 161-164.
- ¹³⁾ J. Kučerová: *Výchova k hodnotám hudebně folklorního dědictví ve školách*. (Sondy do postojů dospívající mládeže k hudebnímu folkloru.) Disertační práce. Brno 2002.
- ¹⁴⁾ F. Bartoš: *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: K. Winkler 1882; týž: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Brno: Maticе moravská 1889; F. Bartoš - L. Janáček: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1899 - 1901.
- ¹⁵⁾ B. Václavěk - R. Smetana: *Český národní zpěvník. Písně české společnosti 19. století*. Praha 1949 (původní necenzurovaná verze). Tento soubor písňových incipitů ukončili autoři rokem 1935.
- ¹⁶⁾ L. Tyllner: *Společenské a školní zpěvníky a jejich vliv na zpěvní repertoár české společnosti*. In: *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*, o. c., s. 15-21.
- ¹⁷⁾ P. Jurkovič: *Lidová píseň ve škole*. Praha: Muzikservis /2000/.
- ¹⁸⁾ Výčet titulů všech učebnic a zpěvníků zde pro jeho rozsáhlost neuvádím. Do roku 1989 se jednalo o publikace vydané Státním pedagogickým nakladatelstvím. Na tvorbě učebnic se autoricky podíleli: J. Berkovec, F. Blaha, J. Budík, O. Duzbaba, I. Hurník, M. Janovská, P. Jurkovič, Z. Kaňák, M. Krčma, M. Matzner, J. Mihule, R. Posová, R. Rajmon, J. Snětina, M. Střelák, M. Vařechová. Po roce 1989 bylo vydáno souběžně několik řad nových učebnic např. ve vydavatelstvích Fortuna, Jinan, Nová škola. Na jejich vzniku se podíleli kromě některých zmíněných autorů také J. Brabec, Cisař, L. Hurník, J. Jaglová, M. Charalambidis, B. Knopová, J. Kolář, J. Koutský, M. Lišková, F. Mouryc, J. Pilka a I. Štíbrová.
- ¹⁹⁾ F. Bartoš: *Naše děti*. Zlín: Krajská knihovna Františka Bartoše a Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně 2005.
- ²⁰⁾ Srov. P. Jurkovič: *Lidová píseň ve škole*, o. c., s. 5.
- ²¹⁾ Ve svém textu odkazují na vydání z roku 1951. Srov. F. Sušil: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*, Praha: Vyšehrad 1951.
- ²²⁾ Srov. A. Kutnohorská - B. Bajarová: *Výběr lidových písní k řízené improvizaci klavírního doprovodu pro posluchače hudební výchovy pedagogické fakulty*. Brno 1994: Masarykova univerzita; M. Ulrychová - J. Bezděk: *Moravská lidová píseň pro potřeby teoretických předmětů. Bibliografie k problematice moravské lidové písně*. Plzeň 2001: Západočeská univerzita v Plzni. Pavel Klapil z Pedagogické fakulty v Olomouci uplatňuje ve svém učebním textu *Doprovod lidových písní Čech a Moravy* (Olomouc 1993: Univerzita Palackého) širší spektrum pramenů; tři Bartošovy sbírky a *Kytici z národních písní moravských* však v soupisu literatury neuvedl.
- ²³⁾ J. Trojan: *Nové národní písně Františka Bartoše* (1882): faksimile vybraných zápisů s komentáři. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy 1996.

Literatura:

- BARTOCHA, J. 1906: *František Bartoš. K jeho úmrtí napsal Josef Bartoča*. Revue moravsko-slezská.
- BARTOŠ, F. 1874: *Anthologie z národních písní československých ze sbírek K. J. Erbena, F. Sušila, J. Kollára a J. V. Kamaryta*. Praha: F. A. Urbánek.

- BARTOŠ, F. 1882: *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: K. Winkler.
- BARTOŠ, F. 1888: *Naše děti*. Brno: J. Barvič.
- BARTOŠ, F. 1889: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská.
- BARTOŠ, F. - JANÁČEK, L. 1890: *Kytice z národních písní moravských*. Telč: E. Šolc. (2. vyd. 1892)
- BARTOŠ, F. - JANÁČEK, L. 1899 - 1901: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- BARTOŠ, F. 1903: *Sto lidových písní československých s rozbory a výklady*. 1. vyd. Praha: J. Otto.
- BARTOŠ, F. - JANÁČEK, L. 1901: *Kytice z národních písní moravských, slovenských i českých...* 3. vyd. Telč: E. Šolc.
- BARTOŠ, F. - SUŠIL, F. - KADAVÝ, J. 1880: *Album písní národních. Výbor 50 písní z Moravy, Slezska a Slovenska dle sbírky prof. Bartoše, Sušila a Kadavého. Pro piano harmonizoval Bohuš Pazdírek. Sv. I.-VI.* Olomouc: Lud. R. Pazdírek.
- DEVÁTOVÁ, A. - PAVLIŠTÍK, K. 1997: *Bibliografie díla Františka Bartoše*. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.
- DEVÁTOVÁ, A. - PAVLIŠTÍK, K. 1998: *Tabulkový životopis Františka Bartoše*. Zlín: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně.
- Dúbravěnko zelená. České a slovenské lidové písně v úpravách pro dětský pěvecký sbor.* Red. Jaroslav Dostalík. Olomouc: Pěvecko-hudební spolek Žerotín a Český hudební fond Praha 1991.
- JANÁČEK, L. [1908].: *Moravská lidová poesie v písních. 53 nejkrásnějších písní z Kytice Fr. Bartoše a ...* Telč: E. Šolc.
- Památce Františka Bartoše*. Zlín: Osvětový sbor ve Zlíně 1937.

O Laších a Valaších a o jejich vzájemném vztahu

Jaroslav Štika

Snad o žádné jiné etnografické skupině obyvatel našeho státu není tolik dohadů jako o Valaších a Laších. U těch druhých, kterým věnujeme větší pozornost, je dokonce zpochybňována jejich existence. Náš příspěvek se omezí především na vztah a na hranici mezi těmito skupinami, nevyhneme se však ani jiným problémům.

V *Dialektologii moravské* z roku 1886 i v následujících příspěvcích vymezil František Bartoš území Lašska. Počítal k němu Opavsko, úzký pruh severozápadního Těšínska, část pruského Slezska až po Ratiboř a na Moravě okolí měst Frenštát, Štamberk, Příbor, Brušperk, Moravská Ostrava, Místek a Frýdlant. Dodal ještě, že lid žijící na tomto území nazývá svoji řeč moravštinou a sebe nepojmenovává nijak. V té moravské části se spíše hlásí k Valachům a za Lachy pokládá obyvatele dalších vsí. Bartoš uzavírá: „...jakkoli tedy jméno Lach, lašský vůbec uято není, ponechávám ho ... za souborný název.“

K pojmenování rozsáhlé oblasti specifického nářečí využil tedy Bartoš názvu, který se k části tohoto území tradičně pojil, ale za Bartošovy návštěvy se už neužíval. Dělo se tak v čase zanikání lidové tradice, kdy z výrazných diferencčních znaků vázících se k této oblasti zanikalo tradiční odívání a v horské oblasti salašnické hospodaření a zůstal především dialekt. Dělo se tak v čase formování regionální vlastivědy, kdy označení jednotlivých regionů se stalo praktickou potřebou. Název Laško postupně přijala kulturní veřejnost a Bartošovo vymezení se na tom významně podílelo.

V horských a podhorských obcích se však lid nadále hlásil k Valachům. V této atmosféře Janáček přejmenovává původní Valašské tance na Lašské. Ve velkém knižním díle o Národopisné výstavě československé z roku 1895 se pro Frenštátsko, Kozlovice a Kunčice pod Ondřejníkem jednou užívá označení Valašsko a Valaši, jindy Laško a Laši.

Na Frýdecku a severozápadním Těšínsku dochází v čase od první světové války do poloviny minu-

lého století k jakési umělé regeneraci „lašství“. Zasloužil se o to především vlastivědný pracovník Joža Vochala. Ve svém díle představil Lachy jako starý slezský kmen, jehož příslušníci se prý ještě donedávna hlásili k Lašsku a k jeho kultuře. V současnosti se k Lachům hlásí především folklorní soubory na Frýdecku. Do Lašska zahrnují také horské obce z Beskyd; tuto část nazývají Horním Laškem.

Co o Lašsku soudí odborná literatura? Většina autorů se kloní spíše k cizímu, umělému a pozdnímu původu tohoto názvu. Tak i Zdena Vachová ve svých prvních studiích ze šedesátých let minulého století (později svůj názor změnila). Podle Vlasty Matějové byly názvy Valach, Lach i Gorol uměle vneseny mezi lid. Podobně i Josef Křenek, který shromáždil zajímavý historický materiál. Zcela jednoznačně se o Laších a Lašsku vyslovil Richard Jeřábek. Zejména „buditelské“ aktivity Joži Vochaly a básníka Ondry Lysohorského považuje za literární mystifikaci nepodloženou ověřitelnými fakty.

Nejdříve se pokusíme odpovědět na otázku, zda Laši jako etnografická skupina vůbec existovali. Předkládáme některá fakta o jejich existenci a o jejich vztahu k Valachům:

1. Jen za pouhý náznak považujeme početná přijmení Lach na Těšínsku, a to již od sedmáctého století;

2. V těšínském urbáři z roku 1755 najdeme zajímavou vsuvku: „Pod horami ve vsi Ustroni jsou dva usedlíci usazení proti sobě: U Romana a U Lacha. Tak se mohla před časy rozdělovat kolonizace z jedné strany rumunská a z druhé lašská. Názvem Laši jsou obecně označováni venkované.“ (z něm.);

3. Popis panství hukvaldského z let kolem roku 1830 vypočítává a rozlišuje obce lašské a valašské. Valaši sídlí v horách blíže slovenské hranice a pyšní se originálností svého valašského oděvu, kdežto oděv Lachů sídlících v níže položených obcích je jen napodobením městských způsobů. Stejně rozděluje Lachy a Valachy ve své topografii Moravy i Řehoř Wolny, rodák příborský. Podobně vypočítává lašské a valašské obce úředník téhož panství Leopold Hansmann v roce 1842.

Už méně konkrétně, většinou však ve stejném duchu psali o sídlech Lachů a Valachů Josef Bayer

v roce 1817, Alois Maniak v roce 1838 a František Sušil v roce 1840.

Výrazné rozdíly můžeme doložit v tradičním oděvu těšinských Lachů na jedné straně a těšinských Valachů a Goralů na straně druhé. Jsou dokumentovány v pracích Jana Vyhliďala, Drahomíry Stránské a Jiřiny Králové. V moravské části Lašska tradiční oděv už od počátku devatenáctého století zanikal a byl vystřídán oděvem městským. Názvů „lachotiny“ či „lachotinky“ se v sousedících krajích užívalo jako pejorativního označení městské módy.

Lze tedy oprávněně uzavřít, že etnografická skupina Lachů na východní Moravě a v západní části Těšinska skutečně existovala, že se odlišovala od sousedů, což je možno doložit u oděvu, a že ještě v první polovině 19. století bylo možno vymezit rozsah této oblasti.

V poslední části mého příspěvku se vyslovím k původu, významu a k rozšíření názvu Lach. Setkáváme se s ním v pásmu po celé délce Západních Karpat, počínaje polskými Běščadami na východ od Tater a konče Slezskými Beskydami na západě. Všude tam představovali jakýsi protipól k Valachům a Goralům, jejichž sídla leží v horské oblasti Karpat. Laši však nesídlili po obou stranách karpatského pohorí. Nalezneme je pouze na severní straně, na polském území, velmi zhruba řečeno od Lvova po Krakov.

K významu a původu názvů Laši se vyslovila řada polských lingvistů, historiků a etnografů, a též naši Pavel Josef Šafařík, Lubor Niederle, Ladislav Hosák, František Kopečný a jiní. Je nepochybné, že východní Slované (konkrétně Ukrajinci) takto označovali lid polské národnosti. V sedmnáctém století se tohoto názvu užívalo i v diplomatické mluvě, mezi lidem v hraniční oblasti ukrajinsko-polské ještě i ve dvacátém století.

Jen obtížně se vysvětluje příčina výskytu Lachů v tak dlouhém pásmu v rovině pod severními svahy Karpat. Podle některých indicií bychom mohli za šířitele tohoto názvu označit valašské kolonisty a z nich lid ukrajinského původu. Jejich významný podíl na etnickém složení kolonistů můžeme doložit i z našeho území. Valaši a Goralí názvem Laši označovali lid polský žijící na rovině v jejich sousedství.

Jak víme, západní výběžky Karpat se od Slezských Beskyd stáčeji směrem jihozápadním na

naše území. Sem, do hraničních hor mezi Moravou a Slovenskem, přišli koncem patnáctého století a zejména v šestnáctém století valašští kolonisté a s nimi i název Laši pro lid v údolí. Území Lachů však končí před Radhoštskými Beskydami, nepokračuje dál na Rožnovsko a Vsetínsko, kde se už s lašskými sídly nesetkáváme. K Lašsku tedy počítáme západní část hukvaldského panství, Frýdecka-Místecka a severozápadní část Těšinska. Je to území, na kterém zaznamenáváme některé společné rysy s kulturou slezskou, zejména pak specifické nářečí. Je pravděpodobné, že právě proto užíli valašští kolonisté i pro tuto oblast označení Laši.

Naši konstrukci můžeme doložit mnoha doklady a navíc i pracemi polskými, zejména studii Mieczysława Karaše. Přesto nepovažujeme otázku Lachů za dořešenou. Významnou podporu našeho názoru jsme však nečekaně našli v dile nejvýznačnější osobnosti naší historie a jazykovědy osmnáctého století, Josefa Dobrovského. V dopise Josefu Valentinu Zlobickému datovaném 26. prosince 1788 Dobrovský, zabývající se v tom čase slovní zásobou a nářečím českého jazyka, píše: „Mein Mährisches Idiotikon wächst von Tag zu Tag. Hinter Freiberg gibt es noch Čechen, die von den Wallachen Laši, singul. Lach, genannt worden.“ („Můj moravský idiotikon se rozrůstá ze dne na den. Za Příbořem jsou ještě Češi, kteří jsou od Valachů jmenováni Laši, sing. Lach.“)

Mohlo by připadat neobvyklé, že se Dobrovský vyslovuje k tak specifické otázce a mohli bychom též zpochybnit důvěryhodnost jeho tvrzení. Sledujeme však dále. Z odpovědi Zlobického, zaslané obratem, se dovidáme o zdroji Dobrovského informací. Byl jim farář či kaplan ze Starého či Nového Jičína, s největší pravděpodobností Dobrovského žák ze semináře na Hradisku, který podobné poznatky sdělil i Zlobickému. V listopadu téhož roku se Dobrovský vrací k otázce Lachů a k jejich odlišení od „Wasserpolaků“. Píše: „V Příboře říkají, když tovaryš přichází z vandru a po česku mluví, on sy tu řeč popsul.“

Z korespondence s jinou osobností moravské vlastivědy, Janem Petrem Cerronim, se dovidáme, že Dobrovský i nadále vzájemný vztah Valachů a Lachů sledoval. V roce 1796 se údajně vydal k Frýdku do Paskova, kde byl farářem opět jeho

žák z hradištského semináře Jan Volný. Ten jej měl provázet dále na Těšín, Jablunkov a Čadcu až k pramenům Visly. Všude tam se měl Dobrovský seznámit s životem Valachů přímo na salaších. Záznamy o cestě a o jejich výsledcích jsme však doposud nenašli. Není však bohužel vyloučeno, že v tom čase se opět ozvaly Dobrovského deprese a že k cestě nedošlo.

Ve stručnosti jsme představili některé problémy týkající se Lachů. Doložili jsme jejich existenci, rozšíření v rámci Moravy i celých Západních Karpat, i jejich vazbu na Valachy a valašskou kolonizaci. Pokračovali jsme v řešení otázek, které před sto dvaceti lety vyslovil František Bartoš.

Literatura:

- BARTOŠ, F. 1886: *Dialektologie moravská*. 1. díl. Brno, Matice Moravská.
- BARTOŠ, F.: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*, sv. 1. Velké Meziříčí: J. F. Šašek 1883; sv. 2. Velké Meziříčí: J. F. Šašek 1885.
- VACHOVÁ, Z. 1969: *K vývoji slezských oblastí lidové kultury*. Český lid, 56, s. 9-14.
- JEŘÁBEK, R. 1987 (1988): *Ethnische und ethnographische Gruppen und Regionen in den böhmischen Ländern (17. - 20. Jahrhundert)*. In: Ethnologia slavica 19, s. 122-164.
- KŘENEK, J. 1993: *Joža Vochala, život a dílo. Tzv. lašská otázka v interpretaci Joži Vochaly*. In: Práce a studie Muzea Beskyd ve Frýdku-Místku. Frýdek-Místek: Muzeum Beskyd ve Frýdku-Místku, s. 5-25.
- KARAŠ, M. 1972: *Lach i Walach*. In: Studia z zakresu socjologii, etnografii i historii. Kraków, s. 115-131.
- ŠTIKA, J. 2003: *Názvy Lach, Valach, Gorol a název regionu*. Těšinsko, 5. díl. Český Těšín: Muzeum Těšinska - Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 93-123.
- DOBROVSKÝ, J. 1908: *Korrespondence Josefa Dobrovského. Díl III. Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781 - 1807*. K vydání upravil Adolf Patera. V Praze: Česká Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Od Bartošovy sbírky *Naše děti* k současnému stavu bádání o kultuře dětí*

Jana Pospíšilová

Výzkum dětí nepatřil v naší folkloristice k tak etablovaným tématům oboru, jako je např. zkoumání lidové písně nebo prozaického folkloru. Dětský folklor se v našich zemích začal zaznamenávat od počátku devatenáctého století v rámci sběru veškeré lidové slovesnosti. Komplexnější zájem o děti jako zvláštní věkovou skupinu se u nás projevil až koncem téhož století, a to po vydání průkopnické sbírky Františka Bartoše *Naše děti* (1888). Ve svém příspěvku podávám přehled bádání o dětech a jejich kultuře v naší vědě s ohledem na vývoj v zahraničí, přičemž navazuji na podrobnou inventarizaci a kritický rozbor dosavadních sbírek a pramenů Olgy Hrabalové v *Českém lidu* (1975).

Bartošovu sbírku a její dosud platné členění do oddílů „Děti v rodině“, „Děti mezi sebou“ a „Děti v obci“ považujeme za pramen, podnět a připomínku vazeb, ve kterých se děti nacházejí. Jak všichni víme, stala se tato sbírka základem k pozdějším krajo- vým sběrům a výzkumům. Pokračovatelem Bartoše byl na Valašsku Matouš Václavek (jeho zápisy zařadil Bartoš i do sbírky *Naše děti*), ve Slezsku a na Hané Jan Vyhliďal, na Horácku Josef Dufek, na Slovácku Augusta Šebestová či Františka Svobodová-Goldmanová. Monografickou práci Františka Josefa Čečetky *Od kolébky do hrobu* (1900) překonali svou metodou Josef Dufek (1893), Augusta Šebestová (1900) a Karel V. Adámek (1900), kteří sledovali dosud nezaznamenávaná sociální témata a zachytili podrobnější pasportizační údaje. Zejména Šebestová v kapitole „Dětství“ knihy *Lidské dokumenty* (1900) se od svých předchůdců lišila v tom, že neupravovala a nestylizovala své zápisy: „...nikdy nenosila brýle romantického nadšení o neporušenosti a dokonalosti prostého lidu“ (ŠEBESTOVÁ 1947/HAVRÁNEK, s. 9). Tyto a další nejmenované sbírky či kapitoly v regionálních nebo místních monografiích se staly základem dalšího sběru a studia dětského folkloru a dětské kultury.

Bádání o dětském folkloru u nás dostalo organizační a odborné zázemí v polovině padesátých let minulého století, kdy byl sběr těchto projevů zařazen do celkového pracovního plánu brněnského pracoviště tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes EÚ AV ČR). Inventarizaci základních pramenů a literatury k dětskému folkloru O. Hrabalové (1975) předcházela její ojedinelý návrh na třídění dětského folkloru (1959). Její příspěvek přináší kritický rozbor dosavadních sbírek a pramenů. Na základě systemizace O. Hrabalové byl zpracován brněnský archiv dětského folkloru z Moravy s přibližně 7000 zápisy. Nejvýrazněji přispěly do této rukopisné sbírky Ludmila Mátlová-Uhrová, Zdenka Jelínková, O. Hrabalová a Alžběta Turečková. Výzkumy byly prováděny v rámci celých regionů, anebo byly pořizeny menší soubory zápisů z jednotlivých obcí. Úroveň zápisů je ovšem různorodá: od stručných popisů bez náležitých pasportizačních údajů až po detailní zápisy s nákresem. Na území Čech bohužel podobná sbírka pořizena nebyla (HRABALOVÁ 1975, s. 144). Po druhé světové válce se dětským folklorem – vedle svého celoživotního zájmu o lidový tanec – soustavně zabývala Z. Jelínková. Svou činností navázala na tradici vydávání regionálních sbírek: její zápisy a ediční počiny z jednotlivých oblastí Slovácka, z Valašska, Brněnska a západní Moravy tvoří rozsáhlý fond obsahující na 5000 variant dětského folkloru a folkloru dětí. Sebraným materiálem se zabývala také z hlediska jeho dalšího uplatnění v dětských folklorních souborech (SIROVÁTKA 1992). Publikovala rozsáhlý soupis literatury k dětskému folkloru (1971).

Další nové směřování v národopisném studiu dětí přineslo badatelské zaměření v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze v sedmdesátých letech dvacátého století, kdy Vladimír Scheufler v souvislosti s výzkumem pražského dělnictva důkladně zpracoval téma pražské děti. Ne všechny jeho práce však byly vydány knižně, některé – například monografie *Pražské děti* (1975) a *Volný čas a dětské hry pražského předměstí třicátých let* (1974) – jsou k dispozici jen jako interní tisk rozmnožený cyklostylem. Obraz o životě velkoměstských dětí od poloviny devatenáctého století do počátku 2. světové války na příkladu Prahy je podán také ve

studiích Jiřiny Svobodové *Rodina a rodinný život pražského dělnictva* (1981) a V. Scheuflera *Děti, jejich volný čas a hry* (1981). Také Scheuflerova studie zaměřená na autentické prameny k dětským hrám (1976) a mechanismy tradování dětských her je doplněna vlastními vzpomínkami a názory zkoumaných subjektů, někdejších konkrétních členů chlapecké skupiny.

Na brněnském akademickém pracovišti se na konci sedmdesátých let dvacátého století zformovala výzkumná skupina, jež v jedné obci v nově osídleném jihomoravském pohraničí a později také na Podluží sledovala folklorní projevy a zábavy dětí (Jak žije folklor...1980; Náš kraj...1982). Výzkumy a bádání sedmdesátých let vyústily v jednání na mezinárodní konferenci, konané v roce 1979 ve Strážnici u příležitosti Mezinárodního roku dítěte, a ve sborník z této konference s názvem *Dítě a tradice lidové kultury* (1980). Uvedená publikace i další sborníky obsahující referáty ze strážnických konferencí věnovaných dětem přinášejí stále intenzivnější interdisciplinární pohled etnografů, folkloristů, pedagogů, psychologů či historiků: *Společensví dětí a kultura* (KRIST 1997), *Folklor pro děti a děti pro folklor* (KRIST 2000). Mimo to vznikly na půdě Ústavu lidové kultury ve Strážnici dva víceoborové projekty, jež při spolupráci psychologie, pedagogiky a etnologie směřovaly k posouzení role lidové kultury v utváření kulturní identity, lokálního povědomí a vztahu k domovu – zejména u dětí navštěvujících folklorní soubory. Výsledky výzkumů byly publikovány ve sbornících *Kde jsme doma* (SCHAUEROVÁ 1997) a *Ke kořenům domova* (SCHAUEROVÁ 1999).

V poslední polovině či třetině dvacátého století se badatelé z českých zemí soustředili nejen na tradiční dětský folklor, ale zaznamenávali a studovali pokud možno celou oblast dětské kultury: dětský zpěv, vyprávění, dětské hry a folklorní projevy, obyčeje a slavnosti, pověry, hračky, hry a koníčky-hobby, oděv a ozdobné doplňky dětí, sociální a mezigenerační kontakty ad. O poznání dětské kultury z hlediska moderní folkloristiky, resp. etnologie, usiloval na sklonku dvacátého století výzkumný projekt „Kultura dnešních dětí a mládeže se zvláštním zřetelem k folklorním projevům“ (GA AV ČR A0058604) kolektivu z brněnského akade-

mického pracoviště, jehož výsledkem jsou mnohé dílčí příspěvky a zejména sborník studii *Rajče na útěku* (POSPÍŠILOVÁ 2003). Od devadesátých let dvacátého století sleduje děti v longitudinálním výzkumu základních škol na území hlavního města *Pražská skupina školní etnografie* (KUČERA 1992). Zkoumá prostředí školy, prolétání a vztahy mezi kulturou žákovskou a učitelskou, typy a chování žáků aj. (Typy žáků 1995). Speciální pozornost z etnologického hlediska věnuje dětskému prostředí Dana Bittnerová (1996, 1998, 1999).

Kapitoly a odstavce věnované dětskému folkloru a životu dětí jsou obsaženy rovněž v mnohých národopisných monografiích věnovaných jednotlivým českým, moravským a slezským regionům a obcím. Dále jsou to pasáže v příslušných oddílech *Československé vlastivědy* (1968) a nověji ve svazku *Vlastivědy moravské Lidová kultura na Moravě* (2000) a v dalších, v posledních desetiletích publikovaných regionálních vlastivědách.

Na potřebu zkoumat svět dětí a sbírat dětský folklor upozorňoval mnohokrát náš přední folklorista Oldřich Sirovátka, například v roce 1983 ve studii *Kdo udržuje současný folklor?* (2002, s. 36). Maďarský badatel Vilmos Voigt upozornil na opomíjené specifikum dětského folkloru – na nové jevy, které se kreativně včleňují do tradičního dětského folkloru. Konstatoval, že folkloristé, kteří se pohybovali v začarovaném kruhu tradicionalismu, zapomínali sbírat nové, svérázné formy (VOIGT 1981, s. 102).

Jestliže je tématu dětství a dětská kultura věnována pozornost už několik let nově a intenzivně, je to především proto, že si badatelé povšimli, jak rozsáhlou společenskou proměnou je tato věková skupina od poslední třetiny dvacátého století zasažena. Diskuse o dětství v sociologické, psychologické, kulturně-historické, ale i etnologické literatuře reflektuje proměny a problémy, jež vznikají v souvislosti s industrializací, globalizací a urbanizací mnohých oblastí života, se změnou vztahu a odstupu mezi generacemi a s přiblížením se světu dospělých a dětí, anebo také se změnami, které přineslo období postsocialismu (NOSÁL 2002). Kulturu dětí ovlivňují nebo spoluvytvářejí vedle rodiny a institucionálních prostředků výchovy též prvky masové kultury, vysoké kultury, ale i folklorní prv-

ky, které se uskutečňují ve světě personální, přímé komunikace. Kultura dětí je otevřená oblast, která je schopna přijímat nejrůznější podněty z okolního světa. Na jedné straně se vyznačuje archaickými prvky s dlouhodobým tradováním, na druhé straně rychle vstřebává nově se utvářející jevy. Děti jsou při svých hrách a zábavách integrovány v kolektivní paměti, která jim poskytuje obsahy, formy a komunikativní struktury. Tato paměť obsahuje jevy, které jsou výsledkem delší nebo kratší tradice (J. Assmann podle FISCHER 1995/96).

Vzhledem k tomu, jak se utváří život dítěte, a s přihlédnutím k tomu, že dítě je jako člen společnosti propojeno s činností řady společenských institucí, ozývá se volání po interdisciplinárním přístupu v badání o dětech. Fenomén dětství a jeho poznávání jsou neoddelitelné od historie a kultury dané společnosti; pozornost věnovaná dětství jako sociální kategorii, dětem jako sociální skupině a současně dětem jako nositelům určité kultury je spjata se vznikem moderních států, s oddělením dětí od světa práce a se zařazením dětí do systému institucionální výchovy.

Tradiční sociologie se zabývala dětstvím jako přípravným stadiem života a v něm spíše případy patologických; paradigma sociálních věd – dětství jako přípravná fáze lidského života – bylo postupně překonáváno. Měnil se přístup k chápání dětství, uvažovalo se o dětské kompetenci a nezávislosti. Paradigma sociálního konstruktivismu objevilo dětství jako nesamozřejmou kategorii sociální reality. Od poloviny osmdesátých let dvacátého století bylo vydáno mnoho nově orientovaných knižních publikací a v roce 1990 se sociologové dětství poprvé setkali na Světovém kongresu sociologie.

Podle sociálních psychologů je každý člověk členem mnohých sociálních skupin, přičemž – podle převládajících vztahů – lze tyto skupiny charakterizovat jako primární skupiny anebo organizace (formální a neformální). Při realizaci povinností, zájmů, zábav a her se venkovské i městské děti pohybují ve **čtyřech** základních skupinách, rovinách. Každá z nich má jiný charakter, jiné složení členů a jiné skupinové normy a cíle. Vedle primárních skupin, jakými jsou **rodina** a **přátelství**, se vztahy uskutečňují na úrovni organizací, k nimž řadíme všechny výchovně-vzdělávací instituce mající charakter

formální organizace. V jejich rámci se mohou vytvořit skupiny, jež můžeme označit jako organizace **neformální**. Děti prožívají den ve všech těchto seskupeních, přičemž členství jednotlivých z nich nelze oddělit, neboť se vzájemně doplňují anebo podmiňují.

V rodině se vytváří specifická kultura, členové rodiny komunikují navzájem rozličným způsobem, vyvíjejí se zde vlastní rodinné rituály a návyky, vztahy mezi členy, mezi dospělými a dětmi. Při dnešní liberální výchově se děti stávají partnery rodičů, diskutuje se s nimi u stolu o tom, kam se pojedě na dovolenou, jaké kdo bude mít nebo chce mít povinnosti v domácnosti, a dokonce se rodiče nechávají dětmi oslovovat křestním jménem. Současně jsme svědky ještě dožívání autoritativních způsobů výchovy a generačního odstupu.

Specifická dětská tradice se vytváří tam, kde mají děti možnost izolovat se od dospělých a při každodenním nebo častém kontaktu vytvořit své vlastní normy chování. Přirozeností dětí je stáhnout se do vlastní společnosti, která jim poskytuje možnost se identifikovat se sobě rovnými. Přezdívky, tajná řeč, skryše a bunkry jim umožňují oddělit se od světa dospělých. Parta si vytváří svá vlastní pravidla, hierarchii členů a mimoděk je učí chování v daném společenství. Mezi vrstevníky existuje určitý druh vzájemné výchovy.

V tradičním výkladovém rámci socializace dítěte stojí proti sobě dva světy: dospělí a děti. Socializace je chápána jako proces stávání se plnohodnotným členem společnosti. Dítě se socializuje, tzn. adaptuje se na svět dospělých za jejich přispění, avšak nesmíme zapomínat v tomto směru také na roli vrstevníků a kamarádky skupin, part nebo školních tříd. Dětský psycholog Zdeněk Matějček poukazuje na činitele, které dětem pomáhají ve zdraví přežít sociální katastrofu, jakou byla třeba válka v Chorvatsku: je to vedle matky také příslušnost k náboženskému nebo vesnickému společenství, ale také skupina druhých dětí (peer group), společné dětské aktivity i škola (MATĚJČEK 1995, s. 19).

Úkolem etnologa je poukázat na podíl tradice, folkloru a přímé komunikace v dětském světě. Těžiště našich výzkumů je zejména v kamarádky skupinách, neformálních skupinách a jejich projevech.

V posledních desetiletích se v bádání o dětech u nás uplatňuje kontextuální metoda, kterou O. Sirovátka nazval také metodou sociologickou, neboť dává výzkumu písně, prózy a celého folkloru sociologický aspekt (SIROVÁTKA 2002, s. 17). V centru pozornosti stojí nejen interpret, posluchači, ale celé sociální prostředí a vazby související se zkoumaným jevem. Při výzkumu také vědomě uplatňujeme emický a etický přístup. Tato dvě hlediska – pohled těch, které zkoumáme, a pohled výzkumníků – umožňují kombinace a doplnění obou přístupů a objektivnější výsledky výzkumu (SALZMANN 1996, s. 66). Při terénním výzkumu pracujeme – při použití audiovizuální techniky – metodou zúčastněného pozorování, řízeného rozhovoru, metodou dotazníků/anket a metodou biografickou. Kombinace různých metod a pramenů je plodná; může podat značně pravdivý obraz o světě dětí. Být úspěšný při sběru dětských projevů, veršů, vyprávění a zjišťování jejich názorů znamená vcítit se do jejich postojů a problémů. Děti by měly mít dojem, že sběratel je na jejich straně. Německý badatel Ernst Borneman, jenž se proslavil svou sbírkou dětských veršů se sexuální či skatologickou problematikou, zapisoval nebo pořizoval magnetofonové nahrávky na dětských hřištích a získával důvěru a zájem dětí mj. tím, že bral s sebou psa nebo kočku. Kočka na obojku byla pro děti dokonce ještě větší senzací a posloužila mu účinně při navazování kontaktů (BORNEMAN 1972, s. 184).

Osvědčuje se výzkum ve školách, ve školních třídách (BOČKOVÁ 1980), a to při použití jak metody dotazníku, tak rozhovoru. Kombinace obou metod je velmi plodná. Materiál pro své obsáhlé studie sbírali na školách například britští badatelé Iona a Peter Opie (1969), Lea Virtanen z Finska (1978) a nejnověji i brněnský tým (FROLCOVÁ, POSPÍŠILOVÁ, TONCROVÁ 2003).

***

Referát vychází z rozsáhlejšího textu Kultura dětí. Byl publikován ve sborníku Kultura – Společnost – Tradice. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie. Ed. L. Tyllner – Z. Uherek. Praha 2005

Literatura:

- ADÁMEK, K. 1900: *Lid na Hlinecku*. Praha: „Archeologická komise při České akademii císaře F. Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- ARIÉS, P. 1975: *Geschichte der Kindheit*. München: Carl Hanser Verlag.
- BARTOŠ, F. 1888: *Naše děti*. Brno: J. Barvič.
- BAUSINGER, H. 1987: *Kultur für Kinder – Kultur der Kinder*. In: Köstlin K. ad. (ed.): *Kinderkultur*. Bremen, Bremer Landesmuseum für Kunst- und Kulturgeschichte, s. 11-18.
- BITTNEROVÁ, D. 1996: *Prezdivka v kontextu kultury dětské skupiny*. In: *Lidě města 8*. Praha: Institut základů vzdělanosti ad., s. 55-62.
- BITTNEROVÁ, D. 1998: *Dětský památník - příklad transmise a transformace kulturního fenoménu*. In: Kol. autorů: *Transmise kultury a škola. Cahiers du Cefres 15*, Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, s. 159-170.
- BITTNEROVÁ, D. 1999: *Transmise dětských formalizovaných her v herním repertoáru dětské skupiny*. *Český lid 86*, 4, s. 315-323.
- BITTNEROVÁ, D. 1999: *Skákání gumy v druhé polovině 90. let 20. století*. In: *Lidě města 2*. Praha: Institut základů vzdělanosti ad.: s. 107-121.
- BORNEMANN, E. 1972: *Das Bild des Geschlechtlichen in den Liedern, Reimen, Versen und Sprüchen deutschsprachigen Großstadtkinder*. *Jahrbuch für Volksliedforschung 17*, s. 181-207.
- ČEČETKA, F. J. 1900: *Od kolébky do hrobu*. Praha: V. Kotrba.
- DUFEK, J. 1893: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí: náklad vlastní.
- FISCHER, H. 1995/96: *Kinderfolklore*. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 31*, s. 181-224.
- FROLEC V. 1980: *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno: Blok.
- FROLCOVÁ, V. 1997: *Místní a regionální tradice lidové kultury v životě dětí jako perspektivní hodnoty domova*. In: Schauerová A. a kol.: *Kde jsme doma. Mentální reprezentace domova jako výraz kulturního vědomí dětí z folklorních souborů*. Strážnice: Ústav lidové kultury, s. 69-101.
- FROLCOVÁ, V. 2003: *Jak slaví a neslaví velikonoce*. In: Pospíšilová J. (ed.): *Rajče na útěku*. Brno: Doplněk a Etnologický ústav AV ČR, s. 133-184.

- HRABALOVÁ, O. 1975: *Dětský folklór. K současnému stavu jeho českých pramenů a literatury*. Český lid 62, 3, s. 140-150.
- HRABALOVÁ, O. 1957: *Folklór dětí v díle Františka Bartoše*. In: *Ze života a díla Františka Bartoše*. Sborník studií. Gottwaldov: Krajské museum v Gottwaldově, s. 81-86.
- HRABALOVÁ, O. 1959: *K dětskému folklóru a jeho třídění*. Český lid 46, 3, s. 97-103.
- Jak žije folklór mezi dětmi*. 1980. Hrabalová O., Jelínková Z., Pospíšilová J., Šrámková M., Toncrová M.: *Národopisné aktuality* 17, 1, s. 31-38.
- HRABALOVÁ O. 1982: *Dětské hry, říkadla a hádanky*. In: *Náš kraj. Moravská Nová Ves - Brno: JZD Jana Černého, Muzejní a vlastivědná společnost*, s. 219-236.
- JELÍNKOVÁ, Z. 1971: *Soupis literatury k dětskému folklóru a k práci v dětském souboru lidových písní a tanců*. In: *Bulletin Taneční bibliografie*, sv. 9. Praha: Ústav pro kulturně výchovnou činnost.
- JELÍNKOVÁ, Z. 1954: *Dětské hry a říkadla z Horňácka*. Praha: SNKLHU.
- JELÍNKOVÁ, Z. 1983: *Dětské hry, říkadla, písně a popěvky z Horácka*. Třebíč: OKS B. Václavka.
- JELÍNKOVÁ, Z. 1984: *Jak si hrají děti v Ořechově*. Brno: OKS Brno-venkov. Spolu s Š. Homolkovou.
- JELÍNKOVÁ, Z. 1985: *Dětské taneční hry z Válašska*. Gottwaldov: OKS.
- JELÍNKOVÁ, Z. 1967: *Říkadla, hry a tance dětí z Dolňácka*. Uherské Hradiště: Okresní osvětový dům.
- JELÍNKOVÁ, Z. 1982: *Za našó rájó*. Brno: MKS S. K. Neumanna.
- KRIST, J. (ed.) 1997: *Společenství dětí a kultura*. Sborník příspěvků. Strážnice: Ústav lidové kultury ve Strážnici.
- KRIST, J. (ed.) 2000: *Folklór pro děti a děti pro folklór*. Konference středoevropského sektoru CIOFF. Strážnice: Ústav lidové kultury ve Strážnici.
- MATĚJČEK, Z. 1994: *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál.
- MESSERLI, A. 1993: *Kinderfolklore*. In: *Enzyklopädie des Märchens*, sv. 7. Berlin - New York: de Gruyter, s. 1269-1278.
- KUČERA, M. 1992: *Školní etnografie. Přehled problematiky*. Praha: Pedagogická fakulta UK.
- MÁTLOVÁ-UHROVÁ, L. 1975: *Ukolébavky, houpačky a hry s batolaty na Hané*. Brno: MKS.
- MÁTLOVÁ-UHROVÁ, L. 1978: *Děti na Hané. Jejich výtvarně tvořivé hry a zábavy v přírodě*. Prostějov: OKS.
- MÁTLOVÁ-UHROVÁ, L. 1985: *Taneční hry dětí na Hané*. Ostrava: KKS.
- NOSÁL, I. 2002: *České dětství v kontextu socialismu a postsocialismu: diskurzy a reprezentace*. Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 8. Sociologie jako umění Možného. K sedmdesátinám brněnského sociologa. Brno: Masarykova univerzita.
- OPIE, I. a P. 1969: *Children's Games in Street and Playground*. Oxford, Oxford University.
- Náš kraj. Folklór, obyčeje, historie, nářečí a jména v tradici a současnosti družstevních vesnic Moravská Nová Ves, Hrušky, Týnec a Tvrdonice*. 1982. Brno: JZD J. Černého a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- PECK, E. 1884: *Valašské národní písně a říkadla s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: vlastním nákladem.
- POSPÍŠILOVÁ, J. 2003: *Co si školáci vyprávějí*. In: Pospíšilová J. (ed.): *Rajče na útěku*. Brno: Doplněk a Etnologický ústav AV ČR, s. 17-72.
- POSPÍŠILOVÁ, J. (ed.) 2003: *Rajče na útěku*. Brno: Doplněk a Etnologický ústav AV ČR.
- ROBEK, A. - MORAVCOVÁ, M. - ŠTASTNÁ, J. (ed.) 1981: *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848 - 1939*. Praha: Academia.
- SALZMAN, Z. 1996: *O několika tématech v současné antropologii*. Acta universitatis carolinae - philosophica et historica 4. Studia ethnographica 10, s. 65 - 75.
- SATKE, A. 1973: *Současná žakovská anekdota ve Slezsku a na Ostravsku*. Český lid 60, 2, s. 70-85.
- SATKE, A. 1991: *Z našeho žakovského humoru*. In: *Úsměv a smích. Anekdoty a humorky slezského venkova a hornického Ostravska*. Karviná: Gramma, s. 153-163.
- SCHAUEROVÁ, A. a kol. 1997: *Kde jsme doma. Mentální reprezentace domova jako výraz kulturního vědomí dětí z folklorních souborů*. Strážnice: Ústav lidové kultury ve Strážnici.
- SCHAUEROVÁ, A. a kol. 1999: *Ke kořenům domova. Tradice lidové kultury - Rodina - Škola*

- *Folklorní soubor*. Strážnice: Ústav lidové kultury ve Strážnici.
- SCHEUFLER, V. 1974: *Volný čas a dětské hry pražského předměstí třicátých let*. In: Etnografie dělnictva 2, Národopisná knihovna 10, Praha: ÚF ČSAV, s. 3-31.
- SCHEUFLER, V. 1974: *Dětské hry našeho století se zaměřením na pražská předměstí*. In: Etnografie pražského dělnictva. Referáty z pracovní konference... Zpravodaj KSVI, Praha: ÚF ČSAV, s. 77-81.
- SCHEUFLER, V. 1975: *Pražské děti*. In: Etnografie pražského dělnictva. Maketa sv. II., Praha: ÚF ČSAV, s. 1-59.
- SCHEUFLER, V. 1976: *Dva autentické prameny k pražským dětským hrám*. Český lid 63, 2, s. 84-92.
- SCHEUFLER, V. 1981: *Děti, jejich volný čas a hry*. In: Robek A. - Moravcová M. - Šťastná J. (ed.): Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848 - 1939. Praha: Academia, s. 136-151.
- SIROVÁTKA, O. 2002: *Folkloristické studie*. Brno: EÚ AV ČR.
- SIROVÁTKA, O. 1992: *Nad dílem Zdenky Jelínkové*. In: Zdenka Jelínková. Bibliografická příloha Národopisné revue č. 3. Strážnice: Ústav lidové kultury, s. 24.
- SVOBODOVÁ, J. 1981: *Rodina a rodinný život pražského dělnictva*. In: Robek A. - Moravcová M. - Šťastná J. (ed.): Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848 - 1939. Praha: Academia, s. 107-136.
- SVOBODOVÁ-GOLDMANNOVÁ, F. 1958: *Říkadla a hry slováckých dětí*. Uspořádala a zpracovala Olga Kadlčíková-Hrabalová. Gottwaldov: Krajské muzeum v Gottwaldově.
- ŠEBESTOVÁ, A. 1947: *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky*. Praha: F. Borový.
- TONCROVÁ, M. 2003: *Co si zpívají*. In: Pospíšilová J. (ed.): Rajče na útěku. Brno: Doplněk a Etnologický ústav AV ČR, s. 73-132.
- Pražská skupina školní etnografie 1995: *Typy žáků. Zpráva z terénního výzkumu*. Praha: Pedagogická fakulta UK.
- VÁCLAVEK, M. 1902: *Děti na Moravském Valašsku. Jejich hry a jiné zábavy*. Jičín: Kabátník a spol.
- VIRTANEN, L. 1978: *Children's Lore. Review of Finnish Linguistics and Ethnology 22*. Helsinky.
- VOIGT, V. 1981: *Otázky folklorismu a dětského folklóru v súčasnom zkúmaní folklóru*. Slovenský národopis 29, 1, s. 101-105.
- VYHLÍDAL, J. 1909: *Hanácké děti*. Brno: Benediktinská knihtiskárna.

Tato práce vznikla v rámci výzkumného projektu Kulturní identita a kulturní regionalismus v procesu formování etnického obrazu Evropy, číslo AVOZ 90580513.

Aktuální pedagogické podněty z díla Františka Bartoše

Markéta Pavlišťiková

Přestože je František Bartoš znám jako vynikající etnograf, folklorista a dialektolog, nemění to nic na skutečnosti, že jeho rozsáhlé pedagogické dílo patří i po uplynutí více než sta let od jeho vzniku k vzácným kulturním a společenským hodnotám. Přínos celého Bartošova díla pro dovršení procesu národního obrození a pro rozvoj národního života na Moravě koncem devatenáctého století byl oceňován i za jeho života a zdůraznění jeho důležitosti nechýbí v žádné z životopisných studií o něm.

F. Bartoš byl povoláním středoškolský profesor a pedagogické činnosti se věnoval od ukončení vysokoškolských studií v roce 1864 až do odchodu na zasloužený odpočinek v roce 1898, tedy plných 34 let. Při aktivní a svědomité učitelské práci vznikla nejen všechna díla pedagogická, ale i velká většina vědeckých děl národopisných, folkloristických a jazykovědných. Bartošovo pedagogické mistrovství, jeho moderní přístup k výchovným a vzdělávacím problémům své doby, výchovné a vzdělávací cíle, jeho zaujetí, s nímž své povolání vykonával bez ohledu na osobní oběti, jeho schopnost být žákům osobním příkladem, to vše svědčí o povýšení povolání na poslání.

Ač profesorem latiny a řečtiny, byl milovníkem, obhájcem a „brusičem“ mateřského jazyka českého, pravým vlastencem. Při každé příležitosti Bartoš svým žákům dokazoval, že český jazyk je jazykem národa s prastarou kulturní tradicí, že český jazyk je schopen vyjádřit vše, co moderní národ evropský ve vědě i v umění vyjádřit potřebuje. Jeden z jeho žáků napsal:

„I v hodině latinské a řecké měli jsme vědomí, že jsme čeští studenti, na českém ústavě, učíme se pro svůj národ a že máme jednou dělat svému národu čest. Hodně se učit, hodně umět, tím si zajistíme úspěch v životě a národu prospějeme.“ (BARTOCHA 1907, s. 90). Pro Bartoše bylo úsilí mluvit správně česky požadavkem mravnosti, čestnosti a charakteru. Tento kategorický a zdánlivě přepja-

tý požadavek zdůrazňoval, když burácel při ledabylém užívání mateřštiny:

„Mateřštinou ctí se národ. Národ, jenž pozbyl své mateřštiny, vzdal se svého hlasu v člověčenstvu. Národní čest závisí na mateřštině...“ (BARTOCHA 1907, s. 103).

O tom, že nebyl pouhým proklamátorem těchto myšlenek, svědčí fakt, že se problematikou samotné výuky českého jazyka vážně zabýval. K řešení teoretických problémů výuky významně přispíval svými studiemi, které publikoval v časopise Komenský, vydávaném od roku 1873 v Olomouci, v časopise *Národ a škola*, v Listech filologických a paedagogických, *Paedagogiu*, *Časopisu Matice moravské*, v *Obzoru* i v Listech literárních. O tematickém rozsahu a rozmanitosti jeho zájmů svědčí několik titulů: *Příspěvky k české skladbě* (*Časopis Matice moravské*, 1870), *Jakou zkázu běže náš druhdy přesný i určitý jazyk skrze novináře a mladší spisovatele české* (*Časopis Matice moravské*, 1871), *Jak bychom měli těžiti z neporušené řeči lidu na prospěch jazyka spisovného* (*Časopis Matice moravské*, 1873), *Drobné příspěvky k dětské psychologii* (Komenský, 1901), *Také několik slov k reformě ústavů učitelských* (*Národ a škola*, 1901).

Bartošova představa o moderní výuce českého jazyka na národních i středních školách byla jasná. Za nejdůležitější považoval, aby „...učitelstvo samo se přiučilo správně češtině, aby ji šířilo do škol a do spisů a zůstalo věrným strážcem přesnosti jazykové, aby se naučilo správně vnikati do duše dětské a přiměřeným způsobem na ni účinkovati...“ (BARTOCHA 1907, s. 134). Uvedené zásady uplatňoval Bartoš důsledně ve své učitelské praxi. S tím se ovšem nespokojoval. K tomu, aby se „učitelstvo samo přiučilo správně češtině“, napomáhaly jeho statě filologické i tzv. články „brusičské“, usilující o čistotu českého jazyka.

Na pomoc všem, kdo chtěli dobře vládnout mateřským jazykem, též vydal *Skladbu jazyka českého*, jejíž předností v té době byla „...přehlednost látky, jasnost výkladů a hojnost krásných příkladů, vazeb a rčení, které autor čerpal z nejlepších pramenů“ (GREGOR 1968, s. 31), jež se od roku 1878 do roku 1899 dočkala osmi vydání. Dvakrát (1891 a 1893) byla vydána jeho *Rukověť správné češtiny* a v roce 1901 vyšla *Nová rukověť správné češtiny*.

Kromě snahy o užívání čistého mateřského jazyka ve školách byl F. Bartoš i kritikem tehdejších čítanek a literatury pro děti a mládež vůbec. K tomu, aby učitelé češtiny mohli „správně vníkat do dětské duše a přiměřeným způsobem na ni účinkovati“ (BARTOCHA 1907, s. 134), směřovalo jeho vydávání čítanek i doplňkové četby. Každá *Čítanka pro I., II., III. a IV. ročník středních škol* vyšla v pěti až sedmi vydáních a po roce 1918 vycházely dlouho znovu ve zpracování Jana Kabelíka. *Malá slovesnost*, kterou připravil spolu s Janem Evangelistou Kosinou, umožňovala žákům vyšších tříd českých středních škol poznat základní estetické principy tvorby soudobých básníků a spisovatelů. Vyšla od prvního vydání v roce 1874 osmkrát. Ve školách byla užívána po třicet let. Její deváté vydání připravili v roce 1906 Bartošovi žáci František Bílý a Leandr Čech.

Když Bartoš kritizoval jednostranné, vulgárně didaktické zaměření a nízkou jazykovou i uměleckou úroveň většiny tehdejší literární produkce pro děti a mládež, měl svou vyhraněnou představu o tom, jak by měly knihy určené dětem vypadat a v čem je nutná náprava. Své názory publikoval na mnoha místech, nejsoustavněji je však vložil ve čtyřdílné stati *Život a literatura*, která vyšla v brněnském *Obzoru* v roce 1882. Literatura pro děti a mládež byla podle něj nedílnou součástí národní literatury. O převaze didaktizujících nekvalitních textů určených dětem píše: „...právě v tomto oboru jeví se hyperprodukce až přílišná a škodlivá, která způsobuje, že vedle výborných knížek se všelico na světlo vydává, co mladým čtenářům nejen žádného užítku nepřináší, nýbrž v nejedné příčině na škodu jest“ (BARTOŠ 1882, s. 146). Nebezpečí plynoucí z toho, že se musí dětský čtenář „...nudit v potu tváří umělou literaturou dětskou našich paedagogů“ (BARTOŠ 1882, s. 163) znepokojuje Bartoše natolik, že při kritice jednoho z „veleděl“ tohoto druhu zahřímá způsobem, jaký by od tohoto ctihodného vědce nikdo nečekal: „Může-li něco pitomějšího i jen pomýšleno býti, nežli jsou tyto ‘didaktické’ sprostoty?! Nevyhubili se jimi všecek něžnější cit, všecken smysl pro krásu v samém zárodku?“ (BARTOŠ 1882, s. 164).

Opět u Bartoše vedle kritiky soudobé literatury pro děti a mládež můžeme sledovat konkrétní činy

směřující k nápravě. Protože samostatnou četbu dětí a mládeže považuje za neoddělitelnou součást výuky mateřskému jazyku na školách národních i středních, protože práci s knihou při výuce mateřského jazyka považuje za samozřejmou součást práce pedagogické, vidí jedinou cestu k nápravě ve zvýšení umělecké úrovně literatury pro děti a mládež. Za nejspolehlivější způsob, jak tohoto zvýšení umělecké úrovně dosáhnout, považuje včeňování lidové slovesnosti (CHALOUPKA 1985, s. 36-39). Její přednosti shledává v přirozenosti, citové sféře a psychologickém přístupu k dětem: „Naše dětská literatura prstonárodní vzala svůj původ ve společnosti dětí, snad i jejich spolupůsobením; lid skládá tuto literaturu byl sám dítětem svým naivním, mythickým názorem světovým a svou básnickou náladou. Skladatelům této literatury nebylo třeba teprve sestupovati a snižovati se ku svým schovancům a vpravovati se v náladu myslí sobě zcela cizí a nepřirozenou, jakož činiti jest našim paedagogům učeným. Naše dětská literatura prstonárodní jest nejčistším výronem srdce mateřského, jest diktována samou přírodou, odtud její cena nehynoucí a důležitost nepomijející“ (BARTOŠ 1882, s. 161).

Oprávněnost svého přesvědčení o potřebě včeňování lidové slovesnosti do výuky na národních, ba dokonce i v mateřských školách (Bartoš je nazývá dětskými zahrádkami) zdůvodňuje řadou logických důkazů. Mají-li být u dítěte rozvíjeny duševní schopnosti „...methodicky, dle přirozených zákonů psychologických a osvědčených pravidel paedagogických“ (BARTOŠ 1882, s. 177), pak je nutné začít rozvíjením jeho fantazie neboli slovy Bartoše „obrazivosti“. Toho lze neúčinněji dosáhnout „poesii, tím nejvlastnějším plodem fantazie“, nejlépe poezií lidovou, protože „totě přirozená, čistá, čerstvá poesie“ a nad ni nemůže být „...nic chápavosti dětské přiměřenějšího“. „Dítě,“ zdůrazňuje Bartoš, „žije kromě sebe ve světě obrazivosti stvořeném... Pročež chybují velice naši paedagogičti spisovatelé, a to i nejlepší a nejproslulejší z nich, když odvádějí dítě násilím z jeho světa...usilují uvésti je v sebe samo“ (BARTOŠ 1882, s. 177). Pro využití lidové poezie ve školní výuce dodává: „Než od této poesie nesmějí se odlučovati dva důležité živlové, s nimiž ona zároveň vypučela a jimiž se navzájem doplňuje: zpěv a hry. Již říkadla dětská

‘nedeklamují’ se způsobem obyčejným, nýbrž ‘říkají se’, neboli pějí, recitují zvláštním rytmem melodickým, v němž dětská paměť má velikou oporu...“ (BARTOŠ 1882, s. 178).

Ve stati, z níž cituji Bartošovy myšlenky, jsou dále charakterizovány jednotlivé druhy dětského folkloru s poukazem na možnosti jejich využití. Dětské hry a říkadla podle Bartoše uvádějí dítě „v blažený styk s veškerou přírodou vodíc je po ní od milé vesny až do tuhé zimy...vzbuzují v něm lásku ku přírodě...učí je pozorovati všechny úkazy přírodní každého dne celého roku ... Přerozmanitými hrami společenskými, jichž jaro, léto, podzim a zima poskytují hojnost v jiné a jiné způsobě sdružuje je s rovnými sobě, probouzejíc a rozvíjejíc v něm takto důležitý pro budoucnost smysl společenský. Výroční zase obyčeje a hry obřadní...spojující jednotlivce s veškerou obcí jsou nemalé důležitosti paedagogické“ (BARTOŠ 1882, s. 178). Lidové pohádky jsou plny krásných příběhů, jimiž je probouzena „v mladém srdci bujará odvaha k činům šlechtným, útrpnost s utiskovanými, důvěra v konečné vítězství pravdy a ctnosti a pokoření vítězíci na čas nešlechtnosti“ (BARTOŠ 1882, s. 179). Ani na využití pověstí Bartoš nezapomněl a zdůraznil: „K pohádkám pěkně by se družily pověsti národní a místní, těm však, bohužel, u nás posavad příliš málo péče věnováno. Divno zajisté, předivno, že se nenašlo posud u nás něžného srdce pro naši milou mládež bijícího, jež by ji vypravovalo překrásné naše pověsti národní: o praotci Čechu, o Krokovi a jeho dcerách, o Přemyslu oráči, o Blániku atd.“ (BARTOŠ 1882, s. 179). I v tomto případě nezůstal Bartoš jen u veřejné výzvy. Je známo, že osobně povzbuzoval spisovatele k literárnímu zpracování pověstí a dával jim k dispozici materiál. Mezi těmi, s nimiž takto spolupracoval, byl i Alois Jirásek. Z Bartošova materiálu zpracoval pro páté vydání *Malé slovesnosti* moravskou pověst *O Ječminkovi*, kterou později zařadil do *Starých pověstí českých*. Ty pak Jirásek Bartošovi „...na důkaz upřímné úcty“ věnoval (ZAPLETAL 1969, s. 75).

K výčtu možností výchovného působení jednotlivých druhů lidové slovesnosti neopomněl Bartoš dodat: „Nic se nebojme, že se duše dětská naplní fantastickými představami a lichými názory; pomysleme, že právě tyto představy a tyto názory jsou nej-

prvotnějším tvarem poesie, a nenaplní-li se duše dětská jimi, zůstane prázdna“ (BARTOŠ 1882, s. 179).

Podněcování a využívání dětské fantazie v poznávacím i výchovném procesu považuje Bartoš za důležitou součást moderního pedagogického přístupu: „Školní vyučování a vzdělávání rozumové, dávající nazírat na věci s jiných stránek a objasňující mu příčinnou jejich souvislost, vede je [dítě M.P.] z jeho světa pohádkového a uvede do světa skutečného. ...Dítě, jež nesmělo mítí fantazie, bude mužem bez nadšenosti, jeho život bude bez oživující teploty“ (BARTOŠ 1882, s. 179).

Přestože při řešení problémů reformy výuky mateřského jazyka na českých školách viděl Bartoš zcela jednoznačně v lidové kultuře „obrodu mravní, jazykovou i výchovnou“, nikdy nepodlehł naivně romantickým představám o její výlučné a samospasitelné roli. Naopak. S pedagogickým citem, uvážlivostí a prozíravostí konstatuje: „Avšak mládeži dospívající literatura lidová sama o sobě nikterak nestačí. Třeba ji doplňovati jak umělou literaturou zábavnou..., tak literaturou poučnou, již se literatuře lidové z příčin na snadě jsoucích naprosto nedostává“ (BARTOŠ 1882, s. 180).

Po více než sto letech uplynulých od doby, kdy F. Bartoš začal uplatňovat své představy o potřebě reformy výuky mateřského jazyka na českých školách a v souvislosti s tím i o potřebě zvýšení umělecké kvality literatury pro děti a mládež lidovou slovesností, považuje se vše, co ve své době průkopnický probojovával, za věc samozřejmou. Lidová kultura je využívána při výchově dětí a mládeže od mateřských škol po školy střední i v mimoškolní zájmové činnosti.

Oceněním osobních zásluh F. Bartoše o rozvoj české literatury pro děti a mládež a o výchovu i vzdělání budoucích generací našeho národa literární historii uzavírám přehled aktuálních podnětů Bartošova pedagogického díla:

„Bartošovo pojetí ve svém ústředním smyslu směřovalo k jisté jednotě literatury pro mládež a celonárodního písemnictví. Příklonem k folklóru a k národně uvědomovací, lidovými linii národního písemnictví se rozšiřovalo zúžené intencionální chápání dětské literatury...“ (ZAPLETAL 1969, s. 59).

„František Bartoš ...usiloval o model literatury, která by byla všestranně lidu blízká a srozumitelná,

z něho vycházela a k němu se vracela, která vyrůstající z přirozených potřeb spodních vrstev objímala by celý národ..." (ZAPLETAL 1969, s. 58).

„V jeho literárně výchovné práci padly zábrany, jež škola dlouho stavěla v cestu pronikání folklóru do slovesného konzumu mládeže..." (ZAPLETAL 1969, s. 71).

„Bartošův přínos v tomto smyslu znamenal víc než rozšiřování repertoáru školní četby a vyrovnávání křiklavých disproporcí mezi ní a úrovní té literatury, která pozitivně ovlivňovala četbu mládeže mimo školu. V čítankové četbě neshledával František Bartoš pouze materiál vhodný k výuce. Stala se mu nástrojem hromadného šíření lidové slovesnosti a umělé literatury v širokých vrstvách... Jeho rozhodující přínos čítankové četbě spočíval ve vytváření a upevňování jejich základních fondů, trvalého jádra, jež se stalo dlouhodobou součástí školní četby mládeže, nesené národně výchovatelskými a uvědomovacími tendencemi" (ZAPLETAL 1969, s. 72).

Svou diplomovou prací, která vznikla v roce 1987 a z níž pocházejí tyto teze, jsem se chtěla

zařadit k těm učitelům, jimž bylo a je srozumitelné a současným podmínkám přizpůsobitelné Bartošovo nabádání: „Ovšem pak bude svatou povinností našeho učitelstva, by onen osvědčený paedagog, dětská naše poesie lidová, z našich domácností se nevytrácela, nýbrž opět do nich se vracela!“ (BARTOŠ 1882, s. 178).

Literatura:

BARTOCHA, J. 1907: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč, E. Šolc.

BARTOŠ, FR. 1882: *Život a literatura*. Obzor 5, s. 145-147, 161-165, 177-181, 209-217, 321-325.

GREGOR, A. 1968: *O životě a díle Františka Bartoše*. Brno, Musejní spolek v Brně.

CHALOUPKA, O. a kol. 1985: *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež*. Praha, Albatros.

ZAPLETAL, Z. 1969: *Mezi folklórem a literaturou*. In: K minulosti i dnešku literatury. Sborník prací Pedagogické fakulty UJEP. Brno, s. 55-77.

Počátky českých středních škol na Moravě v poslední třetině 19. století a František Bartoš

František Hýbl

Konec šedesátých a počátek sedmdesátých let devatenáctého století přinesl oživení i v oblasti vzdělání, výchovy a organizované činnosti učitelstva. Po prohrané prusko-rakouské válce v roce 1866 začíná v rakouské monarchii nová vlna pokrokových opatření. Právo spolčovací (1867), zrušení konkordátu (1868), vydání tzv. říšského školního zákona (1869) a jiná státoprávní opatření oprostila částečně školu od vlivu církve, germanizačních snah a povolila zakládat učitelské organizace i české obecné, měšťanské a střední školy.

Po přípravné etapě se národní školství na Moravě začíná úspěšně rozvíjet. Celá tato druhá etapa je charakterizována novými typickými znaky. Projevuje se to především těmito změnami:

1. středoškolská profesoria a učitelstvo jsou hlavními aktéry tohoto procesu, jejich společenské postavení se podstatně lepší;
2. kněží, pod pohrůžkou pronásledování církevní hierarchií, stojí většinou stranou, nebo dokonce zpátečnický vystupují proti těmto novým změnám;
3. Olomouc se stává centrem českého učitelského dění na Moravě;
4. vznikají nové učitelské organizace - Spolek moravských učitelů v Olomouci (1870)¹⁾ a okresní učitelské jednoty Komenský nebo Budeč;
5. rozvoj pedagogické teorie, metodické a didaktické literatury znamenal podstatné zlepšení vyučovacího procesu na školách všech stupňů;
6. vznikají nové české obecné, měšťanské a střední školy.

Celé toto druhé období od poloviny šedesátých let do konce osmdesátých let devatenáctého století lze dělit opět na další dvě etapy. Počátek je charakterizován zakládáním středních škol a učitelských spolků na Moravě. Středoškolská profesoria

byli mluvčími celého učitelského stavu a všemožně se snažili vymanit učitelstvo z nebezpečného vlivu německého liberalismu, který by znamenal národní netečnost, případně i odnárodnění. Od osmdesátých let pak funkce, které zastávali středoškolská profesoria v učitelských spolcích, přejímali učitelé obecných a měšťanských škol, kteří byli většinou vzdělání a vychování právě těmito profesory.

***

České střední školy na Moravě měly nesmírný vliv na národní uvědomění moravského učitelstva. Významnou úlohu v popularizaci těchto škol měl i moravský tisk, který nejednou vyzýval české obyvatelstvo, aby posílalo své děti do českých škol. Např. Moravská orlice²⁾ uveřejnila výzvu k zápisu do nižších slovanských gymnasií v Brně a Olomouci.³⁾ „My Čechoslované na Moravě neměli jsme až dosud, ač jsme náramnou většinou obyvatelstva, ani jednoho středního ústavu, na němžto by se vyučovalo jazykem českým ... Teprve ministru Belcredimu⁴⁾ bylo zústaveno, aby vymohl pro nás dvě česká nižší gymnasia. Máf to býti jen splátkou na rovnoprávnost národa našeho ve vlastní zemi ... konečně se nám dostane tolik vyšších škol gymnasiálních a reálných s vyučovacím jazykem českým, kolik nám jich po právu Božím a pozitivním co většině přísluší.“

První dvě česká „slovanská“ gymnázia se stala základem pro pozdější rozvoj středního i vysokého školství nejen na Moravě, ale i v Čechách a na Slovensku.⁵⁾ Po těžkých začátcích se v sedmdesátých letech začaly české střední školy na Moravě rozrůstat. Velkou zásluhu na tomto rozvoji českých středních škol na Moravě měl zemský školní inspektor pro české střední školy MUDr. Gustav Bozděch (1819 - 1902), který tento úřad zastával na Moravě v letech 1869 - 1872. Vlastenecká horlivost tohoto inspektora se nelíbila vídeňské vládě, a proto se rozhodla v roce 1872 tento úřad zrušit. Bozděch pak odešel do Českých Budějovic, kde se stal ředitelem českého státního gymnázia.⁶⁾

V čele nově založených středních škol stáli většinou výborní, vlastenecky smýšlející pedagogové pocházející z Čech, kteří za pomoci nadšených, neméně zkušených profesorů překonávali počáteční obtíže, způsobené především Němci, kteří zastávali čelná místa v nadřízených úřadech a v městské správě.

Prvním ředitelem Slovanského gymnázia v Brně byl klasický filolog Karel Wittek (1824 - 1902),⁷⁾ kterému v počátcích pomáhali tito profesori: Václav Royt,⁸⁾ Theodor Lazar, Vojtěch Kotsmich, Vilém Tkaný, Adam Stoška a katecheta Vladimír Šťastný.⁹⁾

V následujících letech se pak do historie ústavu, ale i moravského školství natrvalo zapsali profesori František Bartoš,¹⁰⁾ František Rypáček, František Koláček, Antonín Vašek,¹¹⁾ Jan Kapras,¹²⁾ Edvard Formánek¹³⁾ a řada dalších. Brněnské Slovanské gymnázium mělo značný vliv na národní probuzení moravské metropole. Svými vědeckými pracemi se profesori tohoto ústavu nemalou měrou zapsali do historie počátků české vědy na Moravě.

Nejvýznamnějším českým gymnáziem na Moravě v devatenáctém století bylo Slovanské gymnázium v Olomouci. U jeho zrodu stáli ředitel Jan Evangelista Kosina¹⁵⁾ a profesori Josef Sytko,¹⁶⁾ Jakub Škoda,¹⁷⁾ Josef Fiala, Vilém Tkaný a dva suplující: Vojtěch Ryšánek a Josef Hrdlička. V dalších letech

zde vyučovali významní představitelé kulturního i národního života Moravy Jan Havelka,¹⁸⁾ Josef Bartoča,¹⁹⁾ Vincenc Prasek,²⁰⁾ Karel Koblížek²¹⁾ a řada dalších.

Právě z tohoto gymnázia se stalo kádrové zázemí budoucích vedoucích pracovníků v oblasti českého středního školství. Jeho profesori se stávali řediteli českých středních škol²²⁾ a dále pak i zemskými školními inspektory.²³⁾ Z podnětu profesorů tohoto ústavu byla založena v roce 1870 i první učitelská organizace na Moravě Spolek moravských učitelů v Olomouci.

Srovnáme-li činnost obou Slovanských gymnázií, vidíme, že v poslední třetině devatenáctého století po všech stránkách olomoucký ústav předčí brněnský. Nemalou zásluhu na tom měl ředitel Jan Evangelista Kosina a jeho uvědomělý a pracovitý pedagogický kolektiv. Jejich zásluhou se povznesl národní a kulturní život v Olomouci i na celé střední Moravě. Svými podnětnými návrhy ovlivnili národní sebevědomí nejen na celé Moravě, ale i v Čechách a na Slovensku.²⁴⁾

V pořadí třetím českým gymnáziem na Moravě bylo reálné gymnázium v Přerově. Vzniklo z popudu poslance a pokrokového kněze Ignáce Wurma a Jakuba Škody.²⁶⁾ Posledně jmenovaný také tento ústav v prvních letech řídil. Jeho neúnavnými pomocníky zpočátku byli Josef Šikola,²⁷⁾ Karel Altman a Hynek Krch, později i František Oščádal a Karel Kramář. Také toto gymnázium mělo podíl na národním sebevědomí moravského obyvatelstva. V letech 1875 - 1882 studoval v Přerově i značný počet Slováků (např. Vavro Šrobár). V důsledku zřízení českého gymnázia v Uherském Hradišti jich později ubylo.²⁸⁾

Do roku 1900 vznikly tyto další střední školy na Moravě v těchto městech:²⁹⁾

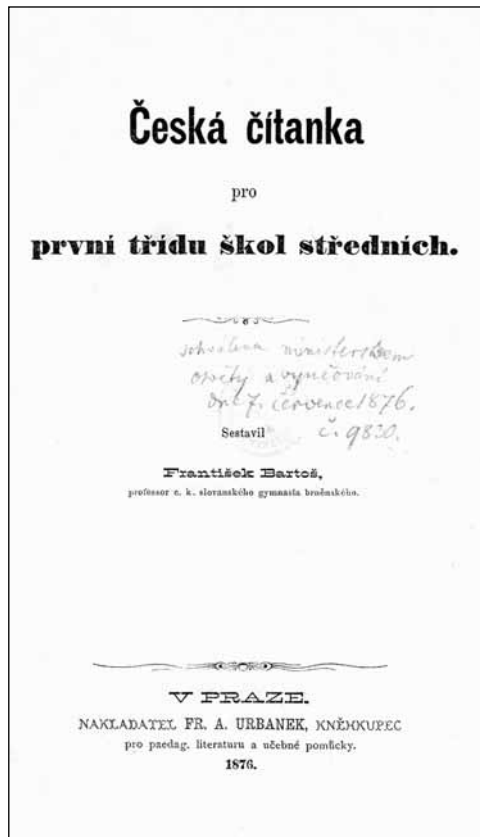
- 1871 nižší slovanské gymnázium v Třebíči
- reálka v Telči
- učitelský ústav v Brně
- nižší slovanské gymnázium v Hranicích
- státní nižší gymnázium ve Valašském Meziříčí
- reálná škola v Prostějově
- 1872 ženský učitelský ústav v Brně
- 1880 česká reálka v Brně
- 1881 soukromé gymnázium Ústřední matice školské v Uherském Hradišti

- 1882 soukromé gymnázium v Kroměříži
 1884 české gymnázium v Uherském Hradišti
 1894 česká reálka v Hodoníně a zemská reálka v Novém Městě
 1895 Matiční reálná škola v Lipníku nad Bečvou
 Matiční gymnázium v Místku
 1896 soukromé gymnázium v Zábřeze
 (Gymnasiální matice zábřežské)
 zemská reálka v Uherském Brodě
 1897 reálná škola v Jevíčku
 státní gymnázium ve Strážnici
 obecné reálné gymnázium v Moravské Ostravě
 1898 reálná škola v Kroměříži
 státní gymnázium v Prostějově
 obecné gymnázium v Kyjově
 1899 soukromé gymnázium Ústřední Matice
 školské ve Vyškově
 reálná škola v Holešově
 gymnázium ve Velkém Meziříčí

Z uvedeného výčtu je zřejmé, že úspěšné výsledky výchovně vzdělávací práce českých středoškolských profesorů prvních dvou Slovanských gymnázií (v Brně a v Olomouci) daly předpoklad vzniku dalších českých středních škol. Ty však ve svém počtu silně zaostávaly za německými. Tak v roce 1876 bylo na Moravě (bez Slezska) 28 německých a pouze šest českých středních škol. Obrat ve prospěch českého živilu nastal až od druhé poloviny devadesátých let.

Snad o žádném středoškolském profesoru z Moravy a jeho pedagogické činnosti nebylo tolik napsáno, jako právě o Františku Bartošovi. Josef Bartoča vydal v Telči u Emila Šolce pozoruhodnou knihu *Z pamětí a života Fr. Bartoše*, kde v úvodních sto stranách popisuje žákovské a pak studentské působení na školách ve Zlíně, v Olomouci a pak na vysokých školách ve Vídni (1860 - 1864), charakterizuje jeho učitele, profesory, spolužáky a přátele.³⁰⁾ Podrobně si všímá jeho pedagogického mistrovství ve Strážnici, v Olomouci a v Těšíně v letech 1864 - 1869. Zvláštní pozornost věnoval Bartošovi učitelské práci v Brně (1869 - 1898) v průběhu školního roku, o prázdninách v Mladcově a ve Zlíně, i jeho veřejné a literární činnosti. Neméně zajímavá byla i Bartošova neúnavná činnost na odpočinku před nemocí (1898 - 1902) a pak v jejím průběhu (1902 - 1906). V závěru pak autor popisuje poslední chvíle, smrt Barto-

še a charakterizuje jeho osobní vlastnosti, názory a zásluhy.

Atmosféru Slovanského gymnázia v Brně popsal na téměř čtyřiceti stranách i bývalý Bartošův student Jan Herben v *Knize vzpomínek*, která vyšla v pražské Družstevní práci v roce 1935.³¹⁾ Dvě kapitoly věnoval svým nejmilejším brněnským profesorům Bartošovi a Roytovi, na které s láskou a úctou vzpomínal. Bartoš vyučoval Herbena až v tercii češtinu, řečtinu a snad i latinu. Podle Herbena měl Bartoš malou, zavalitou postavu, snědý obličej s krátce přistřiženými vlasy i vousy. „Nedělal dojem příjemný. Vypadal pošmouřaně a škaředě hleděl. I hlas jeho byl řezavý, nehezky. Po několika hodinách už jsme do něho trochu viděli. Škaředě hledí, ale dobře myslí. Jeho zpýtavý, úkosný pohled udržoval sice ve škole ticho a vzornou kázeň, ale dokonce nezračil se v něm nelida. Snad za měsíc znal nás všechny, ač nás bylo jistě k padesáti. Ale ne pouze jménem, nýbrž věděl, odkud jsme,

čím jsou naši rodiče, v jakých poměrech studujeme, u koho bydlíme³²⁾ ... Na jeho hodinu jsme se těšili, jistě tak smím napsati za mnohé ... Bartoš byl krajanem Komenského, a proto se co možná psalo na tabuli, aby to utkvělo v očích. A to je asi všechno, co vím o pedagogické metodě jeho“.³³⁾

V další části textu Herben vysoce vyzvedl Bartošovy vědecké filologické práce, zvláště pak jeho *Dialektologii*, o které se v Masarykově Athenaeu příznivě vyjádřil i samotný Jan Gebauer. Neméně pochvalně hodnotil i další práce z dějin české literatury, *Malé slovesnosti* či novými učebnicemi pro české střední školy, které nahradily čitanky Františka Ladislava Čelakovského a vídeňského ministra kultu a vyučování Josefa Jirečka. Oběma autorům v čitankách zcela chyběl národní duch. Výběr autorů textů končil čtyřicátými léty devatenáctého století. Bartoš do svých čitanků zařadil i soudobé české básníky a prozaiky Jana Neruda, Vítězslava Háška, Karolínu Světlou, Elišku Krásnohorskou, Svatopluka Čecha, Jaroslava Vrchlického a další. Jeho čitanky naopak postrádaly ukázky z díla Karla Hynka Máchy a Karla Havlička Borovského. K českým autorům zařadil Bartoš i současné jihoslovenské, ruské a polské autory.

Herben stručně charakterizoval i Bartošův soukromý život. Pro vědu prý se badatel neoženil, bydlel a stravoval se v Besedním domě a o jeho dva pokoje se starala posluhovačka. Žil velmi skromně a své úspory dával jako „nejmenovaný dárc“ Ústřední Matici školské, Matici brněnské a jiným literárním i dobročinným spolkům.³⁴⁾ V polovině sedmdesátých let jen prostějovské reálce každý měsíc poukazoval poštou 60 až 70 zlatých, které uspořil.

V závěru své vzpomínky na Bartoše se Herben zmiňuje o ochladnutí vztahů učitel versus žák, zvláště v názoru na pravost Rukopisů, které Bartoš považoval za pravé, za což byl kritizován nejen v Athenaeu Arnoštem Krausem, ale i týmž autorem v Čase. „Profesor Bartoš mi psal vyčítavý dopis. Vyčítal mi porušení piety žakovské. Při vši veliké úctě a lásce, kterou jsem k němu zachoval jako učiteli svému, nebyl jsem tehdy už žákem Bartošovým. Drahý Bartoš nedovedl se vžít do nového hnutí, které nás koncem let osmdesátých zachvátilo. Náš criticismus ho bolel, my zase odrůstali jeho idylic-

kým názorům vědeckým i literárním. Je to stará historie pokolení starého a mladého, otců a dětí.“³⁶⁾

Na konci života se Bartoš uzavřel před veřejností a byl silně ovlivněn klerikální společností. „Naše cesty se příliš rozkřížily, ačkoli ještě na universitě bylo mým ideálem: ve škole být učitelem jako Bartoš a mimo školu literárně pokračovati ve studiích lidopisných. Všeljaké ty moje národopisné obrázky moravské z prvních let osmdesátých jsou pokusem stavěti výš, na Bartošovi; od líčení zevnějšího života pronikat k psychologii lidu a politicky ukazovat také, kde čeho potřebuje. Jen v jednom směru neodchýlili jsme se od Františka Bartoše nikdy a snad jsme se tomu právě od něho naučili: vidět v lidu našem – a v nikom jiném – základ národa, přispívat k jeho štěstí a potírat všechno nedemokratické a nečeské (šlechtu a Řím), co podzírá kořínky toho drahého lidu. Lásce k lidu naučila se jistě od něho sta a sta jeho žáků.“³⁷⁾ Herbenova vzpomínka na Bartoše byla otištěna také ve zlínské publikaci *František Bartoš 1837 – 1937* (s. 37 – 48).

Hodnocení života a práce F. Bartoše po jeho

smrti v roce 1906 byla věnována značná pozornost. Nekrology i pozdější studie byly napsány J. Bartochou, F. Bílým, L. Čechem, J. Černíkem, V. Flajšhansem, J. Herbenem, M. Hýskem, J. Kabelíkem, V. F. Kretzem, F. Pastrnkem, V. Praskem, S. Součkem, V. Tillem, V. Vávrou, I. Wurmlem, Č. Zibrtem a dalšími.³⁸⁾ Z pozdějších studií k Bartošovu pedagogickému odkazu bych chtěl upozornit na vynikající práci M. Hýska, uveřejněnou v 73. čísle Národních listů v roce 1937.³⁹⁾ Autor v ní podrobně rozebral stav českých čítanek na počátku druhé poloviny devatenáctého století a vysoce vyzvedl novátorský přístup tohoto brněnského středoškolského profesora k tvorbě nových, moderních učebnic české mluvnice a literatury. Bartoš v nich zúročil nejen didaktickou zkušenost. Mnohdy se radil i s Gebauerem a také s Kosinou o některých zvláštностech i jednotlivostech. *Malá slovesnost* vyšla v roce 1876 za autorství Bartoše a Kosiny.⁴⁰⁾

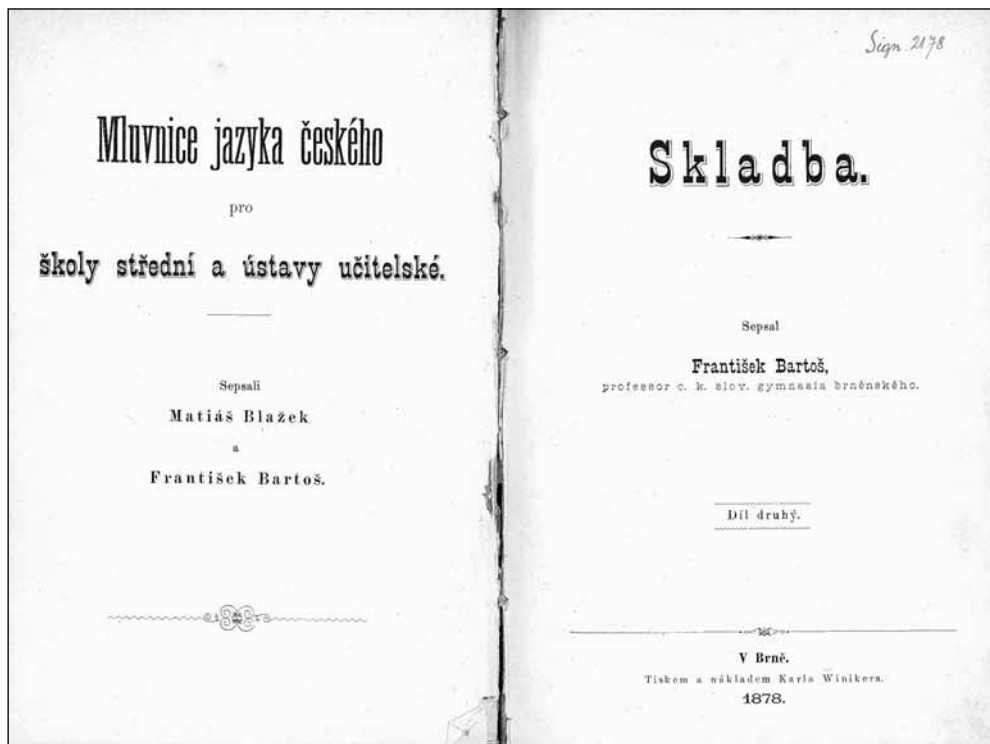
V dalších vydáních *Malé slovesnosti* jsou uvedeni jako spoluautoři F. Bílý a L. Čech. Čítanky Františka Bartoše po jeho smrti upravoval J. Kabelík. Téměř všechny jeho čítanky a učebnice se nacházejí ve sbírkovém fondu oddělení dějin školství Muzea Komenského v Přerově.⁴¹⁾ Nemohu než skončit již zmíněným Hýskovým hodnocením Bartoše, se kterým se plně ztotožňuji: „Fr. Bartoš se zasloužil o celé naše školství a zejména o moravské; sloužil mu s Jungmannovskou oddaností a měl úspěchy, jež z něho činní jednoho z našich nejlepších pedagogů. Kdo měli štěstí, že byli jeho žáky, nikdy na něho nezapomenou; na začátku gymnasia se dostalo tohoto štěstí také mně a dodnes na svého pana ředitele vzpomínám s nejděčnější úctou.“⁴²⁾

Poznámky:

- ¹⁾ Spolek moravských učitelů v Olomouci se v roce 1882 přeměnil v Ústřední spolek jednot učitelů na Moravě.
- ²⁾ Moravská orlice, 11. 7. 1867.
- ³⁾ V roce 1868 bylo brněnské gymnázium změněno na vyšší, olomoucké gymnázium až v následujícím roce. Název Slovanské gymnasium si brněnské podrželo do roku 1881, olomoucké do roku 1891. (Podíl na císařově rozhodnutí zřídit v Brně tuto střední školu má brněnský stolař-

ský mistr J. B. Rudiš, který byl členem deputace u císaře, kdy dlel v r. 1866 v Brně a žádal císaře, aby povolil zřízení české střední školy.)

- ⁴⁾ Hrabě Richard Belcredi byl bratrem českého vlastence a dlouholetého předsedy Matice Moravské hr. Egberta Belcrediho.
- ⁵⁾ Literatura k českým středním školám: Čeněk, J.: *Střední školství, jeho vývoj a problémy*. Praha 1926; *Stručný pedagogický slovník*. 5. Praha 1900, red. J. Klika, s. 1812-1820; Kádner, O.: *Dějiny pedagogiky, díl 3., svazek 3*. Praha 1923; Kádner, O.: *Vývoj a dnešní soustava školství 1*. Praha 1929; Faimanová, A.: *Dějiny školství rakouské po roce 1848. Se zvláštním zřetelem na školství české*. Praha, E. Šolc [po r. 1911]; Šafránek, J.: *Školy české. 2 svazek, r. 1848 - 1913*. Praha 1918; Veselá, Z.: *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. MU Brno 1992; Vlk, A.: *Slavnostní přednáška o rozvoji českého středního školství*, uveřejněná ve Věstníku Ústředního spolku českých profesorů, roč. 1, 1894, s. 97; Vybrál, V.: *Ke vzniku středního školství na Moravě*, a Šaňka, H.: *Dějiny prvního českého gymnasia v Brně*. In: První české gymnasium v Brně. Brno 1967, s. 13-31; Zatím málo používaným pramenným materiálem jsou výroční zprávy a slavnostní almanachy českých středních škol na Moravě, ve kterých se nachází nepřeborné množství cenných informací. Srov.: Jarolímek, A.: *Středoškolský vývoj v zemích koruny české od r. 1848 - 1867*. In: 15. výroční zpráva vyššího gymnasia v Zábřezě za školní rok 1910-11. Zábřeh 1911, s. 3-43, či Bulín, H.: *Vznik českých středních škol na Moravě*. In: 60 let (1867-1927) českého gymnasia v Brně. Brno 1927, s. 11-15, či 110 let budovy gymnasia. Brno 1994. Největší zpracovaná sbírka výročních zpráv se nachází ve fondech oddělení dějin školství Muzea Komenského v Přerově.
- ⁶⁾ V důsledku aktivní a nezištné národněvzdělávací práce Gustava Bozděcha (1819 - 1902) se vídeňská vláda rozhodla roku 1872 zrušit tento úřad. G. Bozděch pak odešel do Českých Budějovic, kde se stal ředitelem českého státního gymnasia. (Srov.: Nerad, F.: *Dějiny ústavu*. In: Památník první české státní reálky v Brně 1880 - 1930. Brno 1930, s. 16-17.)

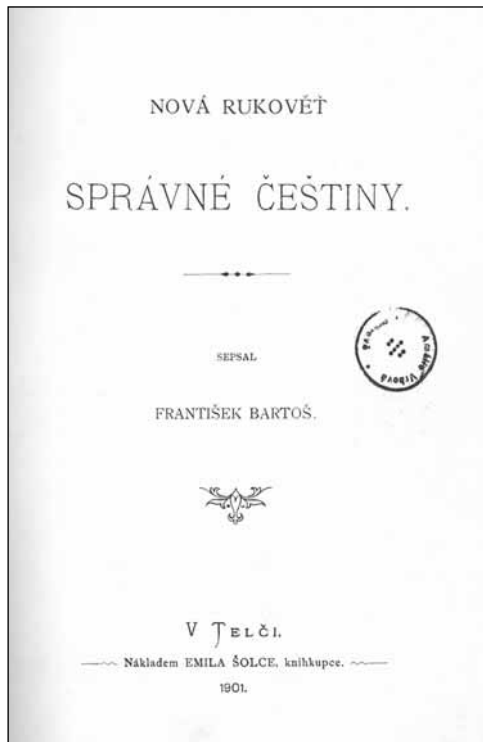
- ⁷⁾ Literatura o K. Wittkovi: Rypáček, F.: *Školní rada Karel Wittek, první ředitel I. českého gymnasia státního v Brně*. 36 program prvního českého gymnasia státního v Brně. Brno 1903, s. 13-31; Mrštík, V.: *Santa Lucia*. Vydání Matice lidu, s. 25 (Popisuje zde pedantsky přísného prof. K. Wittka.)
- ⁸⁾ Václav Royt, vynikající moravský historik a metodik dějepisu, redaktor Časopisu Matice Moravské.; Herben, J.: *Vzpomínky na profesora Royta*. In: *Šedesát let českého gymnasia v Brně 1867 - 1927*. Brno 1927, s. 61-69; Dvořák, R.: *Nekrolog V. Royta*. In: *Program II. českého gymnasia v Brně*. Brno 1907.
- ⁹⁾ Kameníček, F.: *Vznik a kulturní význam prvního českého gymnasia v Brně*. In: *Šedesát let českého gymnasia v Brně 1867 - 1927*. Brno 1927, s. 8-9.
- ¹⁰⁾ František Bartoš (16. 3. 1837 - 11. 6. 1906). Literatura: Bartocha, J.: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč - Kutná Hora 1906; Čech, Leander: *O významu vědecké práce Fr. Bartoše*. Časopis Matice moravské roč. 31, 1907, s. 1-17; Sborník: *1837 - 1937 František Bartoš*. Zlín 1937; Dvořák, R.: *Za Františkem Bartošem*. In: *Pátá výroční zpráva druhého českého gymnasia státního v Brně*. Brno 1906, s. 3-7; *Ze života a díla Františka Bartoše*. Sborník studií. Gottwaldov, Krajské museum v Gottwaldově 1957.
- ¹¹⁾ Antonín Vašek: významný slezský buditel a bojovník proti pravosti rukopisů. Za své vlastenecké smýšlení byl často napadán jak Němci, tak i Čechy. V programu brněnského gymnasia nevyšel ani nekrolog A. Vaška.
- ¹²⁾ Jan Kapras: filozof a psycholog. Jeden ze zakladatelů české psychologie. V cit. Almanachu *Šedesát let ... je zajímavý článek J. Kaprase Počátek české paedopsychologie* (s. 60), který obsahuje soupis prvních prací tohoto významného moravského vědce.
- ¹³⁾ E. Formánek: výtečný moravský botanik.
- ¹⁴⁾ O kulturním významu tohoto gymnázia v devatenáctém století viz Rypáček, F. J.: *Čtyřicetiletí prvního českého gymnasia*. In: 41. program prv-

- niho českého gymnasia státního v Brně. Brno 1908.
- ¹⁵⁾ Jan Evangelista Kosina (1827 - 1899). Literatura: Kosina, J. E.: *Život starého kantora I - II*. Olomouc 1899.; Vávra, A.: *Jan Ev. Kosina a první léta našeho „Komenského“*. Komenský, 28, 1900, s. 716-720, 733-736; Kořinec, K.: *Převezení tělesných pozůstatků Jana Ev. Kosiny, prvního ředitele zdejšího českého gymnasia, z Olomouce do Bohdaneče dne 30. října 1913*. In: 45. program c. k. českého státního gymnasia v Olomouci. Olomouc 1914, s. 37-40; Čičatka, J.: *Jan E. Kosina v Olomouci (1867 - 1877)*. In: 29. výročí zpráva české státní realky v Olomouci. Olomouc 1931, s. 3-17; Němečková, J.: *Jan Ev. Kosina jako organizátor moravského učitelstva*. In. c.d. *Za hlasem Komenského*, s. 57-64.
- ¹⁶⁾ Josef Sytko (12. 1. 1839 - 20. 8. 1906). Viz nekrolog od J. Bartochy. In: 38. program c. k. českého gymnasia v Olomouci. Olomouc 1907, s. 41-43.
- ¹⁷⁾ Jakub Škoda (1835 - 1885). Literatura: Višňák, F.: *Jakub Škoda. Nástin životopisný. Přerov 1886*. (Ve spise je podrobně vylíčen život J. Škody, zajímavý je seznam divadelních her, které přeložil Škoda z francouzštiny do češtiny a které se hrály v pražském Prozatímním divadle.); Kreutz, R.: *Vzpomínka na Jakuba Škodu, prvního ředitele gymnasia přerovského*. In: Výroční zpráva státního reálného gymnasia v Přerově. Přerov 1926, s. 3-8; Sedláček, F.: *Jakub Škoda - průkopník českého školství*. Přerov 1985.
- ¹⁸⁾ Jan Havelka (23. 11. 1839 - 20. 10. 1886). Literatura: Havelkův nekrolog od R. Kreutze. In: *18tý program c. k. vyššího gymnasia slovanského v Olomouci*. Olomouc 1887, s. 21-25; Fischer, R.: *Profesor Jan Havelka rodák Loštický. Vydáno k 50letému jeho úmrtí*. Olomouc 1936; Havelka, J.: *Z mého života. Autobiografie Jana Havelky*. In: Sebrané básně a vlastní životopis Jana Havelky. Vydání posmrtné. Uspořádal V. Houdek. Olomouc 1888, s. 118-158; Kühndel, J.: *Slovanské gymnasium za prof. J. Havelky*. In: op. Cit. *Almanach Za hlasem Komenského* ..., s. 64-65.; Hýbl, F.: *Jan Havelka*. Vlastivědná zajímavost č. 214. Okresní vlastivědné muzeum Šumperk 1986.
- ¹⁹⁾ Josef Bartocha (23.3. 1859 - 4. 11. 1927).; Hýbl, F.: *Josef Bartocha*. Nové Přerovsko, r. 23 1980, č. 38, s. 5.
- ²⁰⁾ Vincenc Prasek (9. 4. 1843 - 31. 12. 1912). Literatura: Kořinec, K.: *Školní rada Vincenc Prasek*. In: 44. program c. k. čes. Státního gymnasia v Olomouci. Olomouc 1913.; Vašek, A. E.: *V paměť Vincence Praska*. Moravské noviny, 58, č. 291 (18.12. 1937).
- ²¹⁾ Karel Koblížek (30. 1. 1838 - 15. 5. 1896), Koblížkův nekrolog je otištěn ve Věstníku českých profesorů, Praha 1896, roč. 3, s. 188.
- ²²⁾ J. Škoda (Přerov), J. Lošťák (Prostějov), V. Prasek (Opava), J. Veselý (Přerov), K. Koblížek (Slaná, V. Ryšánek (Moravská Třebová), J. Diviš (Loket), R. Henninger (Kroměříž), V. Navrátil (Valašské Meziříčí), K. Kořinec (Třebíč), F. Polívka (řed. realky v Olomouci), J. Bartocha (Uherské Hradiště), I. Sigmund (Rokycany), F. Teplý (Vyškov), B. Fialka (Kroměříž), V. Šteffl (Olomouc), J. Korec (Třebíč), V. Kubelka (Prostějov), J. Mach (Místek), K. Svoboda (Valašské Meziříčí), A. Nevole (Třebíč), J. Burda (Strážnice)

ce), V. Hřivna (Olomouc), J. Bezdiček (Brno), F. Horut (Praha), A. Zavřel (Brno), V. Janků (Příbram). (Tento seznam je zhotoven pouze do roku 1900)

- ²³⁾ Zemští školní inspektori pro Čechy: J. E. Kosina, V. Kotschmich, F. Wening, E. Veber a L. Seitl. Zemští školní inspektori pro Moravu: J. Lošťák a E. Ouředníček.
- ²⁴⁾ Literatura k dějinám Slovanského gymnázia v Olomouci: Doucha, F.: *Z minulosti ústavu. K 60. výročí jeho založení*. In: Jubilejní výroční zpráva českého reálného gymnasia v Olomouci 1867-1927. Olomouc 1928, s. 3-28.; Matuška, F.: *Stručné dějiny ústavu. 39. program c. k. českého gymnasia v Olomouci*. Olomouc 1908, s. 3-28.; *Památník šedesátého výročí českého gymnasia v Olomouci 1867 - 1927*. Olomouc 1927; *Za hlasem Komenského. Památník slovanského gymnasia v Olomouci 1867 - 1957*. Olomouc 1957; *Pocta Slovanskému gymnasiu v Olomouci 1867 - 1967*, Olomouc 1967; *V sýpkách ducha. 125 let Slovanského gymnázia v Olomouci*. Olomouc 1992; . . . *vzděláván budíž* . . . Olomouc 2002.
- ²⁵⁾ Jak došlo k zřízení tohoto gymnázia popisuje F. Višňák - c.d., s. 13.
- ²⁶⁾ Jako poznámka č. 17.
- ²⁷⁾ Vávra, V.: *Profesor Josef Šikola*. In: 42. roční zpráva c. k. vyššího státního gymnasia v Přerově. Přerov 1916, s. 3-4.
- ²⁸⁾ Počty žáků přerovského gymnázia v letech 1871 - 1895, jejich národnost, jazykovou příslušnost, náboženství a bydliště rodičů uvádí J. Kabelík v práci *Prvních 25 let trvání c. k. gymnasia v Přerově*. Přerov 1896, s. 44. (Jde o zvláštní otisk programu přerovského gymnázia z roku 1896.)
- ²⁹⁾ Tento výťah jsem provedl na základě následující literatury: *Stručný pedagogický slovník* 6. Red. J. Klika a K. Štech. Praha 1909, s. 1812-1820, heslo: *Střední školství české. Program c. kr. českého gymnasia v Olomouci*. Olomouc 1908, s. 20; *Památník první české reálky v Brně 1880-1930*. Brno 1930, s. 16. K upřesnění údajů jsem použil celé řady výročních zpráv a almanachů, které jsou uloženy ve sbírkovém fondu oddělení dějin školství Muzea Komenského v Přerově, p.o.

³⁰⁾ Bartoča, Josef: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč, [b.r.v.].

³¹⁾ Herben Jan: *Knihá vzpomínek. Družstevní práce*. Praha 1935.

³²⁾ Tamtéž, s. 56-57.

³³⁾ Tamtéž, s. 57.

³⁴⁾ Tamtéž, s. 64-65.

³⁵⁾ Tamtéž, s. 65.

³⁶⁾ Tamtéž, s. 66.

³⁷⁾ Tamtéž.

³⁸⁾ Hýsek, M.: *Literární Morava v letech 1849 - 1885*. Praha 1911, s. 304.

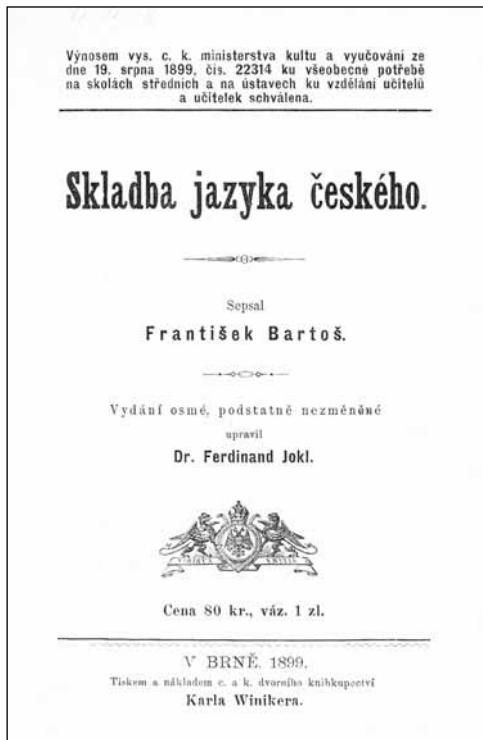
³⁹⁾ Hýsek, M.: *K učebnicím Frant. Bartoše*. In: *Literární besedy*. Topič, Praha 1940, s. 87-98.

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 93.

⁴¹⁾ Seznam učebnic Františka Bartoše ve sbírce učebnic oddělení dějin školství Muzea Komenského v Přerově (zpracovala Marta Konířová):

- **Anthologie z národních písní československých**. Praha, F. A. Urbánek 1874. 176 s.

- **Česká čítanka pro první třídu škol střed-**

- ních.** Praha, F. A. Urbánek 1876, 204 s.; 2. vyd., opravené. Praha, F. A. Urbánek 1878, 203 s.
- **Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.** 2. vyd., opravené. Brno, K. Winiker 1886, 203 s.; 5. vyd., přepracované. Brno, K. Winiker 1897, 255 s.; 6. vyd., nezměněné. Brno, K. Winiker 1900, 255 s.; 7. vyd., pozmeněné. Brno, K. Winiker 1905, 254 s.; Vydání osmé podle nových osnov učebných upravil J. Kabelík. Brno, K. Winiker 1910, 259 s. nebo 266 s.; 9. vyd., přepracované, podle nových osnov učebných upravil J. Kabelík. Praha, Šolc a Šimáček 1921, 270 s.; 10. vyd., zkrácené, upravil J. Kabelík. Praha, Šolc a Šimáček 1924, 270 s.
  - **Česká čítanka pro třetí třídu škol středních.** 2. vyd., zcela přepracované. Brno, K. Winiker 1893, 183 s.; 3. vyd., přepracované. Brno, K. Winiker 1896, 204 s. [?, zřejmě chybějí strany]; 4. vyd., přepracované. Brno, K. Winiker 1900, 258 s.; Vydání šesté podle nových osnov učebných upravil J. Kabelík. Brno, K. Winiker 1912, 264 s.; Vydání sedmé podle nových osnov učebných upravil J. Kabelík. Praha, Šolc a Šimáček 1920, 329 s.
  - **Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních.** 2. vyd., nezměněné. Brno, K. Winiker 1886, 171 s. [?, chybějí strany]; 3. vyd., přepracované. Brno, K. Winiker 1894, 202 s.; 4. vyd., zcela přepracované. Brno, K. Winiker 1897, 220 s.; 6. vyd., pozmeněné. Upravil J. Kabelík. Brno, K. Winiker 1906, 248 s.; 7. vyd. podle nových osnov učebných upravil. J. Kabelík. Brno, K. Winiker 1913, 341 s.; Vydání osmé upravil J. Kabelík. Praha, Šolc a Šimáček 1921. 407 s.
  - KOSINA, J. - BARTOŠ, F. (ed.): **Malá slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili...** Brno, K. Winiker 1876, 325 s.
  - BARTOŠ, F. - BÍLÝ, F. - ČECH, L. (ed.): **Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili...** 5. vyd., zcela přepracované. Brno, K. Winiker 1895, 439 s.; 6. vyd., nezměněné. Brno, K. Winiker 1897, 439 s.; 7. vyd., podstatně nezměněné. Brno, K. Winiker 1899, 439 s.; 8. vyd., podstatně nezměněné. Brno, K. Winiker 1902, 439 s.
  - **Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské. Díl druhý. Skladba.** Brno, K. Winiker 1878, 172 s.; 2. vyd., opravené. Brno, K. Winiker 1880, 173 s.
  - 3. vyd., zcela přepracované. Brno, K. Winiker 1882, 196 s.; 4. vyd., přehlednuté. Brno, K. Winiker 1883, 196 s.; 5. vyd. Brno, K. Winiker 1886, 194 s.; 6. vyd., podstatně nezměněné. Brno, K. Winiker 1889, 192 s.
  - **Rukověť správné češtiny.** Telč, Emil Šolc 1891, 101 s.; 2. vyd., rozmnožené. Telč, Emil Šolc 1893, 216 s.
  - **Nová rukověť správné češtiny.** Telč, Emil Šolc 1901, 228 s.; Telč, Emil Šolc 1903, 228 s.
  - **Skladba jazyka českého.** 7. vyd., zcela přepracované upravil Ferdinand Jokl. Brno, K. Winiker 1895, 148 s.; 8. vyd., podstatně nezměněné upravil Ferdinand Jokl. Brno, K. Winiker 1899, 148 s.
  - 42. Cit. studie M. Hýska: *K učebnicím Frant. Bartoše*, s. 98.

Korespondence Františka Bartoše s Janem Evangelistou Kosinou

Miloš Melzer

Není mnoho témat, které ve vztahu k Františku Bartošovi nebyly do dnešních dnů zpracovány či vyhodnoceny, a to i přesto, že se jedná o osobnost, jejíž pracovní a badatelský záběr byl mimořádně široký. V titulu konference pořádané ke 100. výročí úmrtí bylo uvedeno - František Bartoš dialektolog, pedagog a národopisec. Chtěl bych upozornit na všechny uvedené obory s přidáním hodnotícího pohledu na vývoj české literatury, a to na základě vzájemné korespondence s Janem Ev. Kosinou, který byl v době svého působení na Moravě uznávaným činitelem v otázkách třibení českého jazyka ve skladbě, pravopisu apod.

O životě a díle F. Bartoše byla napsána řada článků, studií i samostatných titulů, u Jana Ev. Kosiny tomu tak není, a proto bude vhodné uvést několik životopisných údajů. Narodil se v roce 1827 v Josefově, v rodině vojenského kováře, a služba otce ve vojenských garnizónách zavedla rodinu do mnoha míst c. k. monarchie. V období dospívání na něj zapůsobil dlouholetý pobyt v Haliči, kde v Březanech absolvoval gymnázium a ve Lvově studoval filozofii a právo. Po návratu do Čech dokončil na pražské univerzitě studia historie a češtiny (1852). Od roku 1853 působil na gymnáziu v Hradci Králové, kde si rozšířil aprobaci o latinu a řečtinu. V roce 1867 byl povolán k řízení právě založeného českého gymnázia v Olomouci. Nastalo hvězdné období Kosinova života, pomoravtělého Čecha, jak se o něm vyjádřil Arne Novák ve své studii do sborníku ke 100. výročí narození Františka Bartoše, který vydala zlínská Městská rada a Osvětový sbor (NOVÁK 1937, s. 20-24). Ve funkci ředitele vedl gymnázium k rozkvětu. Byl iniciátorem řady národních akcí ve městě i širším regionu. Uvědomoval si nedostatečné odborné vzdělání učitelů i jejich chabou národní uvědomělost. Jako nejúčinnější prostředek k nápravě měly sloužit uči-

telské spolky. Zasadil se o ustanovení Matice školské v Olomouci (1872) a výrazným způsobem se podílel na založení Ústředního spolku jednot učitelů na Moravě (1873). Spolupracoval s Janem Havelkou při zahájení vydávání časopisu Komenský (1873). Vahou své osobnosti podporoval edici časopisu Koleda (1876). Do knižní podoby pod titulem *Hovory olympské* zpracoval formou dialogů obhajobu mateřského jazyka ve školách, brusičské snahy o jazykovou čistotu, význam dialektů pro obohacování spisovného jazyka atd. V tomto období spolupracoval s F. Bartošem. V roce 1877 byl jmenován na místo zemského inspektora v Praze. Zavalen úřednickou prací a inspekčními povinnostmi vzpomínal na tvůrčí atmosféru na Moravě. V roce 1888 odešel do důchodu. Pobýval v Bohdanči, v roce 1894 se odstěhoval do Olomouce, kde v Národním domě v roce 1897 oslavili jeho sedmdesátiny, a v roce 1899 zemřel.¹⁾

V pozůstalosti F. Bartoše uložené v Moravském zemském archivu v Brně je 121 Kosinových dopisů z let 1874 - 1889. Lze předpokládat, že se nedochovaly všechny. Největší počet, celkem 41 kusů, pochází z roku 1876, z let 1881, 1883 a 1885 není žádný dopis.²⁾ Tento soubor písemností byl již v minulosti badateli excerpován. V roce 1913 publikoval v Hlídce Času František Pražák *Příspěvek k moravské kritice a literatuře, zvláště ke kriticismu Kosinovu (Dopisy Kosina - Bartoš)*, přetisk byl uveřejněn v knize *Tvůrčí Morava* (Praha 1941, s. 52-57). Autor se zabýval atmosférou doby při vzniku časopisu Komenský, charakterizoval J. E. Kosinu, jeho postavení v Olomouci i později v Praze, sledoval vývoj bojů o pravost Rukopisů apod. Vzhledem k pramenné základně je zajímavé konstatování, že dopisů bylo v roce 1913 na dvě stovky a podle jejich datování si Kosina s Bartošem psali někdy denně. Můžeme tedy usuzovat, že v průběhu následujících let došlo k jejich částečnému rozchvacení. O korespondenci s Kosinou uložené v Bartošově pozůstalosti se rovněž zmiňuje Jan Skutil v příspěvku *Z olomouckých styků Františka Bartoše* (Zprávy Krajského vlastivědného muzea, leden 1957, č. 68, s. 52-53). Jeho zájem se však soustředil na dopisy psané Josefem Bartochou. Naposledy z bohaté korespondence čerpal Dušan Jeřábek při zpracovávání studie *Jan Ev. Kosina* (Vlastivěd-

ný věstník moravský, 15, 1960, s. 225-232). Takto z jednoho úhlu pohledu byly prezentovány styky a spolupráce mezi dvěma nejvýznamnějšími představiteli českého jazykového hnutí a obrozeneckého nadšení sedmdesátých a osmdesátých let devatenáctého století na Moravě. Stanoviska Bartoše jsou vydedukována z textů Kosinových dopisů. Jejich vzájemná korespondence nebyla doposud vyhodnocena, eventuálně kolacionována. Pokusím se tento úkol splnit a vytvořit poněkud plastičtější obraz vztahů obou osobností.

V pozůstalosti J. E. Kosiny, která je uložena v Památníku národního písemnictví v Praze, se vyskytuje 75 Bartošových dopisů. Dochovala se korespondence z let 1874 až 1893 a z uvedeného množství i rozboru textů je zřejmé, že také není kompletní. Řada dopisů zmizela již u adresáta nebo při pozdější manipulaci. Nejvíce dopisů, celkem deset, je z roku 1878, roky 1881 a 1892 není datován žádný dopis. V kolekci se vyskytuje pět nedatovaných listů a pouze z oslovení „Čtěný pane řediteli“ či „Velečtý pane inspektore“ můžeme jejich napsání rozdělit rokem 1877, kdy Kosina odešel z ředitelského místa v Olomouci do Prahy do funkce zemského školního inspektora.³⁾

První dochovaný dopis napsal František Bartoš 8. dubna 1874. Je zřejmé, že kontakty měli již několik měsíců, ne-li roků. O tom svědčí nejen důvěrné oslovení „Příteli milý, miloučký“, ale i vlastní text dopisu, ve kterém Bartoš reagoval na podněty z předešlého listu. Hlavním tématem bylo sestavení české čítanky pro střední školy. Uspořádání obsahu považoval za nelehký úkol a naznačoval cesty k výsledku. Uvažoval o spolupráci s Eliškou Krásnohorskou či Adolfem Heydukem, jako ukázkou novely otisknout část Turgeněvových Lovcových zápisků, pověsti měl napsat Jan Havelka. Žehral na současný stav obrozenecké činnosti a doslova píše „je nás pracovníků málo, starší důkladné pokolení odumírá a mladí epigoni jsou ponejvíce nedouci, lenoši, od nich nelze nic očekávat.“ Užití plurálu by snad nasvědčovalo o Bartošově snaze zaangażovat Kosinu do tvorby čítanky. Respekt Bartoše ke Kosinovi, který provází celou korespondenci, byl daný nejen desetiletým věkovým odstupem, ale i uznáním společenského postavení Kosiny a velkou mírou vrozeného ohledu velmi skromné-

ho Bartoše. Kosina v odpovědi byl ochoten vyhovět Bartošovu přání, překážky viděl ve zdravotní situaci rodiny i v úřednických povinnostech ředitele školy. Objevil se soulad v pozitivních názorech na tvorbu Svatopluka Čecha, který byl příležitostně zdůrazňován v dalších listech.⁴⁾

Téma čítanky pokračovalo v následujících dvou letech. Po shromáždění materiálů Bartoš požádal Kosinu o korektury a opravy mluvnických či slohových chyb. V polovině roku 1875 (dopis ze 14. července 1875) poslal rukopis pražskému nakladateli Františku Urbánkovi.⁵⁾ Zmiňoval se o opravách, které učinil v ukázkách českých klasiků a navozuje diskusi o tendencích k čistotě českého jazyka, které v této oblasti vyvrcholily Bartošovým vydáním *Babičky* Boženy Němcové s jeho jazykovou úpravou (1888).

Česká čítanka pro první třídu středních škol, kterou sestavil František Bartoš, vyšla v roce 1876 v Praze. Kosina o ni rozsáhle a příznivě referoval na stránkách časopisu *Komenský*, a při této příležitosti se obořil na anonymního recenzenta v *Národních listech*, který zaujal negativní stanovisko.⁶⁾ Zkušenosti s novináři měl většinou špatné, jinak by do dopisu Bartošovi z 15. 8. 1875 neuvědl „Kěž pánbůh národ náš zproští těch proklatých mazalů novin. Je to cháska ničemná.“ Tuto expresi vyvolal olomoucký Našinec, který hanil práci Matice školské.

Čítanka se dočkala několika upravených vydání a následovaly edice čítanek pro vyšší ročníky. Koncem roku 1876 poslal Bartoš výměry honorářů Kosinovi (45 zl.) a Havelkovi (9 zl. 37 kr.) za odvedenou práci na čítance a doporučuje částku strhnout z předplatného *Časopisu Matice moravské* (ČMM). V uvedeném roce se Bartoš stal redaktorem ČMM. Kosina mu nabídl kolportování mezi studenty. Přihlásilo se 201 předplatitelů, což byl velmi solidní zájem.⁷⁾

I když je z roku 1876 v Kosinově pozůstalosti uložen pouze jeden Bartošův dopis, z druhého archivního pramene máme vědomí o jednačtyřiceti listech, které Kosina adresoval svému příteli. Z tohoto zdroje můžeme zmapovat další, jak bychom řekli dnešní terminologií, společné projekty.

Především to byla *Malá slovesnost*. První vydání antologie české literatury vyšlo ve stejném roce

jako čítanka. Bartoš po konzultaci s Kosinou provedl výběr ukázek a Kosina zpracoval většinu teoretických výkladů. Učebnice vyvolala velký rozruch mezi středoškolskými učiteli i odbornou veřejností. Například v srpnu psal Kosina Bartošovi o chvále Malé slovesnosti z úst Jana Gebauera, který současně oba autory vyzval ke zpracování druhého dílu. Pro Kosinu bylo příznačné, že v říjnu oznámil zahájení prací na druhém díle a v listopadu Bartošovi napsal, že odstupuje od práce na druhém svazku.⁸⁾ Učebnice se dočkala několika upravených vydání, kde se objevily úryvky z nových děl české i světové literatury. Kniha byla po třicet let nejpobulárnější učební pomůckou v hodinách českého jazyka na středních školách.

V tomto roce i v následujících letech vyzýval Bartoš Kosinu ke psaní kritických článků o současné literární produkci. Oceňoval především zevrubnost pojetí recenzí a roli hrálo zřejmě souznění duší k dílům některých autorů. Kosina nejen sliboval, ale i psal. Na stránkách ČMM (roč. 8, 1876) se v rubrice Literární rozhledy objevil rozsáhlý posudek na román Bohumila Havlase *Tiché vody* (1876), který kritizoval po stránce obsahové i formální, *Epickým básním* (1876) Jaroslava Vrchlického vytýkal odklon od národní látky a chválí *Zoru* Almanach omladiny moravské.⁹⁾

Z dopisů je zřejmý široký záběr diskusí, které vedli. Vyměňovali si názory o nezbytnosti brněnského nakladatelství pro moravskou literární obec, uvažovali o vzniku organizace moravských spisovatelů. Objevila se problematika brusu, ve které oba přátelé opět našli, tak jako již několikrát, shodu. Tzv. moravská kritika hodnotila literární díla podle jejich mravní ideje, vlastenecké i morální tendence a zároveň přísně stíhala mluvnické a jazykové chyby. Pochopitelně brusičství nebylo jevem ryze moravským, jak dokládá vydání *Brusu jazyka českého*, které sestavila komise sborem Matice české zřízená v Praze v roce 1877, o kterém referoval F. Bartoš na stránkách Komenského.¹⁰⁾ Zaznamenáváme první zmínky o práci Kosiny na *Hovorech olympských* a *Vzpomínkách starého vlastence*, později kantora. Kosina rovněž projevil odborný zájem o rukopis Gebauerovy mluvnice, který autor poslal Bartošovi k posouzení.¹¹⁾ V dopise ze 16. listopadu 1876 se těší na Bartošem avizované etnografické

rozpravy a svoji podporu vyjádřil slovy „ano Bartůšku, tuti pravá půda.“

Intenzitu přátelství můžeme posoudit i podle výměny ryze privátních informací. Opakovaly se vzájemně výzvy k návštěv Brna či Olomouce, které nebyly vždy vyslyšeny „Ale po panu Františkovi ani potuchy“, píše Kosina. Bartoš si stěžoval na svůj zdravotní stav, Kosina měl starosti se zdravím své ženy. Velmi emotivní dopis napsal Bartošovi 12. ledna 1877, kdy nastala u jeho ženy krize (zemřela 22. ledna). Chválí Bartošovi, že zůstal svobodný, neboť radosti manželské musel zaplatit hořem a strastmi. V takové situaci neměl myšlenky na tvůrčí práci.¹²⁾

Z Bartošových dopisů se dozvídáme o výzvě nakladatele Františka Urbánka k druhému vydání čítanky. Rozepisoval se o účelu *Koledy*. Tento časopis začal vycházet v předešlém roce v Olomouci za redakce Jana Havelky a podpory Jana Ev. Kosiny a měl vyplnit prostor pro popularizační tiskovinu. Objevila se i ryze profesní témata. Děkoval Kosinovi za zaslání nové učební osnovy českého jazyka a s podivem konstatoval její výraznou shodu s osnovami brněnského gymnázia. Žádal Kosinu o zprostředkování nových návrhů od učitelů na inovaci čítanky, sděloval své potěšení z četby rukopisu *Hovorů olympských*, které charakterizoval jako mistrovské dílo.¹³⁾ Kosina postupně doplňoval témata Hovorů, které uveřejňoval v *Komenském – O hudbě a tanci* (1882), *Škola a žurnalistika* (1883), *O vkusu v literatuře naší* (1889).

V této době Kosina zpracoval recenzi na *Katolický kancionál*, který uspořádat F. P. Paimon a vydal v Olomouci 1876. Poněkud se obával negativní reakce duchovních a požádal Bartoše, aby rukopis dal k přečtení „otci Procházkovi“. Arbitrem byl Matěj Procházka, katecheta na vyšším německém gymnáziu v Brně, Sušilův přítel a význačný církevní i vlastenecký publicista. Recenze získala pozhřebání a byla publikována.¹⁴⁾ Až do září máme zprávy pouze z Kosinových dopisů. Informoval „Milého Bartoška“ o starostech kolem stavby nové budovy gymnázia, rozčilil se nad příznivou kritikou Nerudových fejetonů, kde v závěru bylo uvedeno, že za několik let bude Nerudův sloh vzorem klasické češtiny, vyjádřil svoji spokojenost s výsledky maturitních zkoušek.¹⁵⁾

26. září 1877 je datován první Kosinův pražský dopis, ve kterém rekapituloval události kolem odchodu z Olomouce a příchodu na místodržitelství do Prahy. V dopise psaném na sv. Václava (28. září 1877) Bartoš psal o nabídce článků pro ČMM, pochlubil se zahájením publikování příspěvků *Ze života moravského lidu*.¹⁶⁾ Navrhoval, zda by olomoučtí absolventi na pražských vysokých školách nemohli zapůsobit na žáky malostranského gymnázia ve věci abonmá ČMM. Především však vyzval Kosinu k napsání kritiky pro literární rubriku ČMM. Ještě jednou se Kosina chopil péra, aby napsal do ČMM (roč. 11, 1879) příznivou kritiku na básnickou sbírku Vladimíra Šťastného *Kytka z Moravy*.¹⁷⁾ Dnes již můžeme jen spekulovat jakou publikační činnost by Kosina vyvíjel, kdyby nedošlo v letech 1883 – 1890 k vydavatelskému výpadku ČMM, ale po obnovení jeho vydávání se Kosinovo jméno na rozdíl od Bartoše neobjevuje mezi autory.

Vzájemná korespondence z konce roku 1877 se točí kolem prvního knižního vydání Hovorů na téma *O jazyku a literatuře*. Kosina měl zájem, aby dílo vyšlo na Moravě a předal Bartošovi plnou moc k jednání s brněnským nakladatelstvím Karla Winikera. Bylo nezbytné upřesnit některé technické dotazy. Bartoš předpokládal, že Matice moravská odebere pro své členy 500 kusů. Publikaci přisuzoval trvalou cenu a očekával příznivé působení v národním a literárním životě.¹⁸⁾ Na jiném místě si stěžoval na potíže s pražským nakladatelem Urbánkem, který otálel s vyplácením honoráře za druhé vydání čítanky a Bartošovi nesdělil její náklad. Žádal Kosinu, aby pro novou čítanku poslal něčoho do knihkupectví a obdržel tak konečně důkaz, že kniha skutečně vyšla. Kosinovy listy z druhé poloviny roku mají charakter itineráře inspekčních cest po českých středních školách v Plzni, Klatovech, Domažlicích, Příbrami apod.

Začátkem roku 1878 došlo k výměně dopisů, jejichž obsah potvrzoval neměnné stanovisko pisatelů k trendům v české literatuře. Kosina informoval Bartoše o připravované schůzce u Sofie Podlipské s Jaroslavem Vrchlickým a dalšími mladými literáty. Bartoš v odpovědi nastolil témata pro avizované setkání. Za zbytečný považoval příklon k epickému básnictví a oponoval názoru, že vlastenecké lyrické básně zevšedněly. Útočil na obsah Lumíru a doslo-

va napsal „aby Lumír pěstoval uváženější směr, aby zanechal sprosté frivolnosti a fantasmagorie jaké jmenovitě Arbes pěstuje“. Nabádal Kosinu, aby v tomto duchu působil na pražskou společnost, což bylo naprosto iluzorní, Kosinovy názory neměly v Praze žádný ohlas.¹⁹⁾ Také v únorovém listu (13. února 1878) měl Bartoš výhrady k Lumíru „ti lidé nedovedou psát trochu klidně bez zbytečného vzteku a kde nic tu nic“. Chtěl znát Kosinův názor na Vrchlického tvorbu a rovněž jej zajímal úsudek na román Karoliny Světlé uveřejňovaný v *Osvětě* – „zdá se mi, že ta panička má pořád stejně figurky – nimravé“ a upozornil, že v dubnu začne v Brně pod redakcí V. Šťastného vycházet poučně zábavný časopis *Obzor*. Měl být jakousi protiváhou Lumíru a *Osvěty*.

Kosina zásoboval Bartoše pikantnostmi z pražského literárního prostředí, které se mu donesly. Vrchlický s Juliem Zeyerem měli být u Karoliny Světlé a ta mu vyčítala světovost jeho básní. V prudké konverzaci se Vrchlický prý vyjádřil, že Čechové mohou být rádi, že píše česky. K. Světlá měla z hádky ochuravět. V Umělecké besedě zazněl celkem pochvalný referát o Vrchlického básních. V diskusi se objevily výčitky, že básně nepíše v národním duchu. Zeyer vystoupil na obranu „budeme tedy skládat písničky ala jede, jede poštovský panáček“.²⁰⁾ V polovině roku 1878 jsou v Bartošových dopisech údaje o korekturách, úvahy o dalších publikačních plánech. Dotazoval se rovněž, zda sleduje Komenského a k jeho úrovni se vyjádřil lapidárně „je to hrůza, jak časopis zjalověl“.²¹⁾

Další vyměněné listy se zabývaly duševním rozpoložením Kosiny. Ten v dopise z 21. října 1878 svůj stav popsal zevrubně. „Nepoznávám sám sebe, pryč humor. Denně sedám ku stolu, abych něco nesmrtelného svěřil papíru a nic. Všechn svět mě mrzí. Kéž jsem nikdy neopouštěl Olomouc.“ Bartošovy listy plní výzvy, aby nepodléhal depresím a povstal ze své apatie. „Měl byste se postavit do čela nového ruchu, který se na všech stranách tak utěšeně probouzí. Stav mládeže – není jím vina škola – mládež česká vdechuje plnými doušky zlotřilou literaturu – nihilismus, blahosklonnost.“ Doporučoval také návštěvu lékaře. Kosina odpověděl: „Vůle mi nechybí, nedostává se zdraví – fyzického i duševního a nejlepším léka-

řem by byl Bartoš, kdybych s ním mohl každý den chvílku pohovořit“.²²⁾

Z prosincových dopisů téhož roku je zřejmé, že se Kosina vrátil ke své práci. Přislíbil intervenci, aby Bartošova gramatika i slovesnost (2. vydání) získaly ministerskou aprobaci. Dotazoval se, proč Bartoš tak příznivě hodnotil Nerudovy *Písně kosmické*, a upozornil jej, že další kritikou dopálil Arbese a může se brzy stát hrdinou nějakého kosmického romaneta.

V jarních měsících následujícího roku naplnily Bartošovy listy především ohlasy na vydání *Hovorů olympských*. Setkal se s nadšeným souhlasem, například členové brněnského čtenářského spolku navrhovali poslat autorovi poděkování za vzácné dílo. Obzor otiskl nadšenou úvahu Matěje Procházky a současně také konstatoval, že „pražské listy neinformují, objednávky z Čech jsou slabé. Na jednom našem ústavě se objednálo více výtisků nežli v Praze do komise zadáno.“

Také se objevily první signály sporu, který se brzy rozrostl do celospolečenských rozměrů. Bartošův kolega Antonín Vašek připravil spisek *Filologický důkaz, že Rukopisy Královovský a Zelenohorský, též zlomek evang. sv. Jana jsou podvržená díla Václava Hanky, ve kterém hodlal uveřejnit důkazy*. Bartošovo stanovisko k pravosti Rukopisů v této fázi sporu je zřejmé z následujícího textu dopisu Kosinovi. „Potloukal se tam starý Šembera, ale neukázal se mezi námi, neboť jsou tu tři nepřátelé pravdy – Brandl, Šťastný a Bartoš. Z Itálie poslal pozdrav neohroženému obhájci pravdy – Vaškovi.“ Ale i názor Bartoše se vyvíjel a byl ovlivňován novými badatelskými poznatky. Byly to především studie Jana Gebauera, který v přípravě na obhajobu pravosti Rukopisů nalezl řadu chyb a omylů. Pro Bartoše byl Gebauer nejlepším znalcem staročestiny i poctivým člověkem a jeho námitky zpochybnily i víru Bartoše v pravost Rukopisů.²³⁾

V dopise z 19. května 1879 v korespondenci s Kosinou poprvé Bartoš vyjádřil obdiv k lidové kultuře. „Na svátky zamířím do milého kraje moravského snad na Břeclavsko na etnografický výzkum. Žeň bude hojná, ale je čas, aby se sbíralo, než všechno odvěje jedovatý dech moderní kultury. V tom vidím nejpřednější úlohu svého života a rád bych jí věnoval kdekjakou prázdnu chvílku.“

Stojí za zmínku, že v roce 1879 byly oběma přátelům uveřejněny ve Světozoru v rubrice Portréty životopisy. Bartošův vyšel bez autorizace v červnu a Kosinův zveřejněný v listopadu napsal právě Bartoš.

V Bartošových dopisech z roku 1880 se i nadále objevovaly výzvy k práci. Žádal Kosinu, aby nerezignoval na práci pro národ, neboť práce je nejlepším lékem na trudnomyslnost, kterou asi vyvolaly některé pražské ohlasy na Hovory. Aby Kosinu přivedl na jiné myšlenky, požádal jej o korektury nového vydání čítanky. Ke spolupráci nedošlo, protože 18. července 1880 Bartoš lituje, že se čítance „nedostalo Kosinova jemného pilníku“. Stále se snažil přimět Kosinu napsat do Časopisu Matice moravské úvahu o dvou posledních sbírkách básní J. Vrchlického. Čas ukázal, že na nabízené náměty reagoval Kosina pouze sliby.

Bartoš poslal 14. ledna 1882 sedmistránkový dopis. Psal o svém nadšení z nového Hovoru, který je pro něj důkazem, že „Kosina jediný umí nejlépe psát česky“. Žehrá na jalové práce současné literární produkce a jak je zřejmé z recenze na knihu *Továrník Vít, aneb poctivost dochází již zde na světě odměny*, kterou uveřejnil na stránkách Komenského, neváhá kvalifikovat některá díla jako nebezpečná pro mládež.²⁴⁾ Vděčným tématem zůstala kritika Vrchlického tvorby. Neopustil stanovisko puritána, obává se o osud mládeže odchované takovou poezií a vyzývá k vystoupení proti takové neřesti. Věř, že jeho přítel by nejlépe dovedl vytvořit názorový protipól českým novinám (*Osvěta*, *Květy* aj.), které oplývají kamařáckou chválou o světovosti Vrchlického poezie.²⁵⁾

Vedle Vrchlického se vyhrnil jeho názor na Adolfa Heyduka. „Co ten člověk obásní, je na pováženou. Tolik žvástu snad nikdy nebylo vytištěno.“ Kritizuje jakési dobové pořadí českých básníků, v němž je Vrchlický uváděn na prvním místě, Heyduk na druhém a třetí místo prý patří Svatopluku Čechovi, který by však podle něj měl být na místě prvním. Svoje stanovisko se rozhodl promítnout do nového vydání *Slovesnosti*. Heydukovy verše hodlal nahradit ukázkami z díla Čecha, např. *Ve stínu lípy*. Kosina přislíbil respektovat změny, ale chtěl se s nimi seznámit.²⁶⁾

V následujících listech seznamoval Bartoš Kosinu se svými terénními cestami a úvahami s tím spojenými. V roce 1882 prošel okoli lipnické, hranic-

ké, novojičínské, příborské, kelečské, brušperské, frýdecké a českou část Těšínska. Byl spokojený s množstvím získaného materiálu, i když často jeho cesty limitovala nepřízeň počasí. Ohromil jej jazykový poklad uložený mezi lidmi a doslova uvedl „dialektolog a etnograf pokochá se na našem venkově znamenitě“.²⁷⁾

Také rok 1883 zahájil cestami do terénu a z okolí Uherskobrodská se vrátil „s kořistí dosti hojnou“. Pro nové vydání *Slovesností* naléhal na Kosinu, aby připravil změny definic balady a romance. Informoval o dalších úpravách. Mezi popisy přibral Nerudovo *Mrtvé město* (Pompeje), do vědeckých statí část vlastní rozpravy *Příroda v naší poesii lidové* a mezi balady zařadil několik národních písní. Současně dal k úvaze, zda by se do výkladu neměla uveřejnit kapitola o humoru. Spoléhal na Kosinu, což ovšem nebylo reálné. Svého přítele průběžně seznamoval i s dalšími výzkumnými cestami. V jarních měsících se pohyboval po Brněnsku, Strážnicku, Kloboucku, Brodecku a Kroměřížsku. Nasbíral na tři sta písní. I v listech z druhé poloviny roku se dále zaobírá svými plány na sběr lidových písní.²⁸⁾ Navštívil Kopanice, Drahanskou vrchovinu, Prostějovsko, Vyškovsko, Kojetínsko. V dopise z 10. října 1883 uvedl „zbývá mně prošmejdít ještě značný kus milé Moravy“ a vyrazil na Hustopečsko. Současně se stále vracel ke *Slovesnostem*. Zaslal Kosinovi polovinu honoráře ze třetího vydání (200 zl.), což bylo vzhledem k pasivitě spoluautora prvního vydání více než přátelské gesto. Snad se domníval, že finanční efekt vyvolá Kosinovu aktivitu pro přípravu teoretických změn v dalším vydání.

Z 20. února 1884 se dochoval Bartošův dopis Kosinovi, který poskytuje zajímavý úhel pohledu na prezentaci textů lidových písní. Učitel Zavádil se jej dotazoval, zda by měli žáci národních škol zpívat lidové písně v původním dialektu či ve spisovném jazyce. Bartoš byl přesvědčen, že by to měl být spisovný jazyk, což je překvapující s přihlédnutím k jeho zaujetí lidovou písní a dialektem, ale pochopitelné vzhledem ke snaze prosazení spisovného jazyka. Kosina zaujal opačné stanovisko, upřednostňoval dialekt, což svědčí o jeho toleranci i zdravém úsudku v některých otázkách jazyka.

O prázdninách následujícího roku se Bartoš podle vlastních slov stal kosmopolitou a s Františkem

Bílým procestoval během čtrnácti dnů Rakousko, Štýrsko, Solnohradsko a Bavorsko až k Mnichovu. Dojmy z cesty shrnul do věty: „Takových krás máme v naší vlasti také dost.“²⁹⁾ Stěžoval si na nával práce. Prováděl korektury k prvnímu dílu dialektologie, připravoval páté vydání *Skladby jazyka českého* a druhé vydání čítanky pro 4. třídy. Svou práci však zbytečně bagatelizoval při srovnávání s Kosinovou tvorbou. Těšil se na další část paměti *Starého kantora*, které vycházely od roku 1884 na pokračování v Komenském.

Kosinovy dopisy jsou plny stesku nad nedostatkem času, soustředění k vědecké či literární práci, a dokonce pro nadměrnou administraci ztrácí kontakt se školstvím. Stěžoval si, že ani po devíti letech pražského působení zde nemá upřímného přítele, všude viděl intriky, neupřímnost. Bartoše ctil jako svou morální oporu a nepředpokládal již ze své strany zpracování většího vědeckého díla, protože zkostnatěl v byrokratickém životě. Přemýšlel už o své penzi, kterou plánoval strávit v Olomouci nebo v Brně.³⁰⁾

Bartošovy listy z roku 1886 jsou naopak plné činorodosti. Na požádání redakce Komenského zpracoval *Naše děti*, které vycházely ve čtyřiatřiceti pokračováních i v roce 1887. Byl zaneprázdněn tvorbou čítanky pro 3. třídy. Vzpomínal na množství práce, kterou musel vynaložit na dialektologii, ale nelitoval. Zachraňoval dědictví po předcích a sám konstatoval: „Nynější jazyk vypadá proti dialektu jako dýchavičný valášek proti bujnému Tátošovi.“ Ke stále ještě probíhajícím bojům o Rukopisy poznamenal: „Boje se rozvášnily až je z toho člověku hnus a ošklivo. Mně imponovaly pouze námitky Gebauerovy.“³¹⁾

V Bartošově dopisu z 24. listopadu 1887 zaznamenáváme zprávu, že nákladem Matice moravské vyjde sbírka moravských lidových písní. List z února 1888 je plný pobouření nad články v časopisu *Čas*, které se hanlivě vyjadřují o obrozenecké práci. V březnu reagoval na zprávu o Kosinově úrazu (zlomená pravá ruka), jeho úmysl odejít do důchodu a myšlenku, aby se Bartoš ucházel o jeho místo. Ten oceňuje Kosinovo přátelství a šlechetnost, ale zažádal o místo ředitele na nižším českém gymnáziu na Starém Brně. 9. září 1888 již posílá Kosinovi dopis s oslovením „Milý Fráňo“ z Bohdanče,

místa svého nového stálého bydliště na odpočinku. Chlácholí Bartoše před jeho obavami z ředitelování a předpovídá, že časem bude mít více času na svou literární práci. V listu z 31. října 1888 potvrdil Bartoš Kosinovu předpověď slovy „čert není tak hrozný, jak ho člověk maluje“.

Bartošovu korespondenci z konce roku 1888 vyplňují obligátní témata. Kosina by měl zpracovat kritiku básnických sbírek J. Vrchlického, kterého obviňuje z napodobování, protože co nevyčte ve francouzských či italských sbírkách, to neví. Kosinovy Hovory si získaly obdivovatele především mezi čtenáři *Obzoru*. Pochlubil se, že četl („slabikoval“) Tolstého čítanku pro lid a jen tak na okraj poznamenal, že se tiskne druhý svazek jeho druhé písňové sbírky.³²⁾

Z Kosinových listů z roku 1889 se Bartoš dočte o jeho politických ambicích. Jednou jej lákali mladočeši, podruhé staročeši. Nakonec všechny odmítl. Poslední Kosinův dopis z pozůstalosti F. Bartoše je datován 20. listopadu 1889. Reaguje v něm na smrt kněze Matěje Procházky a informuje o přípravách druhého vydání *Hovorů* (vyšly roku 1890); snad se prý podaří knižně vydat i *Život starého kantora*. V listu z roku 1890 připomněl Bartoš své jmenování do České akademie a opět své zásluhy poněkud bagatelizuje „octl se mezi akademiky spíše jako takový bratr z Moravy“.³³⁾

Poslední dopis v Kosinově pozůstalosti je z 23. listopadu 1893 a Bartoš v něm popisuje své zaneprázdnění školními pracemi, zpracování ohromné látky pro druhý díl dialektologie, ale především v něm poukazuje na zastaralost posledního vydání *Slovesnosti* z roku 1883. Pro množství nové látky navrhuje přizvat k novému vydání dva další spolupracovníky, a to Františka Bilého a Leandra Čecha („budou tedy čtyři autoři“) a očekával Kosinův souhlas. Jak vše dopadlo, víme z historie – Kosina se na přepracovaném vydání v roce 1894 nepodílel.

Korespondence mezi Bartošem a Kosinou, byť se dochovala v jisté torzovitosti, ilustruje kulturní atmosféru doby především ve spektru české společnosti a dokládá mimořádné přátelské vztahy mezi oběma muži. Jejich přátelství vzniklo a rozvíjelo se na základě shodných pohledů na český jazyk, literaturu, morálku, estetická i etická kritéria. Pokud se objevily drobné rozdíly, jejich překonání bylo

bezkonfliktní a elegantní. Přátelské vztahy z oblasti odborných i profesních zájmů přecházely až do výměny informací soukromého rázu. Zvláště Kosina ve svém pražském působišti postrádal častější osobní kontakty. Už současníkům musel být zřejmý rozdíl ve významu a budoucnosti díla obou přátel. Shodné lingvistické názory a úvahy o literatuře byly brzy jako zastaralé překonány i učební pomůcky antikvoval čas, ale Bartošův přínos v oblasti dokumentace lidové slovesnosti zůstává trvalým a významným.

Poznámky:

- ¹⁾ Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. H-L, s. 864-865, Praha, Academia, 1993. Srov. Kosina, J. E.: *Život starého kantora*. Olomouc, R. Promberger, 1901.
- ²⁾ Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond G 33, pozůstalost Františka Bartoše, korespondence s J. E. Kosinou.
- ³⁾ Památník národního písemnictví v Praze (dále jen PNP), fond pozůstalost Jana Ev. Kosiny, korespondence s F. Bartošem, přír. čís. 79/68.
- ⁴⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis z 14. 7. 1874.
- ⁵⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopisy z 22. 6. 1875 a 14. 7. 1875.
- ⁶⁾ Kosina, J. E.: *Česká čítanka pro první třídu škol středních*. Komenský, roč. 4, 1876, č. 16, s. 252-253; č. 17, s. 268-270; č. 18, s. 282-285 (recenze).
- ⁷⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis ze 14. 11. 1876.
- ⁸⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopisy ze 14. 8. 1876, 15. 10. 1876 a 23. 11. 1876.
- ⁹⁾ Kosina, J. E.: *Rozhledy literární*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) roč. 8, 1876, s. 156-181.
- ¹⁰⁾ Bartoš, F.: *Brus jazyka českého*. Komenský, roč. 5, 1877, č. 9, s. 141-142, č. 10, s. 156-158, č. 11, s. 171-172, č. 12, s. 188-189 (recenze).
- ¹¹⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis ze 16. 11. 1876.
- ¹²⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopisy z 20. 9. 1876 a 12. 1. 1877.

- ¹³⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopisy z 22. 1. 1877 a 3. 2. 1877.
- ¹⁴⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis z 18. 1. 1877, srov. ČMM, roč. 9, 1877, s. 84-92.
- ¹⁵⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis z 6. 6. 1877.
- ¹⁶⁾ Bartoš, F.: *Ze života lidu moravského*. ČMM, roč. 9, 1877, s.136-153, roč.10, 1878, s. 1-67, 125-145; roč. 11, 1879, s. 1-20, 51-64, 157-175; roč. 12, 1880, s. 1-21.
- ¹⁷⁾ Kosina J. E.: *Kytka z Moravy*. ČMM, roč. 11, 1876, s. 41-49 (recenze).
- ¹⁸⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis z 28. 10. 1877, srov. PNP, pozůstalost J. E. Kosiny, dopis z 6. 11. 1877 a 9. 12. 1877.
- ¹⁹⁾ MZA, fond 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis z 18. 1. 1878, srov. PNP, pozůstalost J. E. Kosiny, dopis 21. 1. 1878.
- ²⁰⁾ MZA, fond 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis z 15. 2. 1879 a 1. 3. 1878.
- ²¹⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopis z 18. 3. 1878.
- ²²⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopis z 13. 11. 1878, srov. MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis z 8. 11. 1878.
- ²³⁾ PNP, pozůstalost J. E. Kosiny, dopisy z 30. 4. 1879, 2. 10. 1879 a 11. 3. 1886.
- ²⁴⁾ Bartoš, F.: *Nebezpečná kniha*. Komenský, roč. 10, 1882, s. 443-438.
- ²⁵⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopis z 6. 2. 1882.
- ²⁶⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopis z 5. 3. 1882.
- ²⁷⁾ PNO, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopis z 21. 11. 1882.
- ²⁸⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopisy z 24. 1. 1883 a 14. 5. 1883.
- ²⁹⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopis z 25. 10. 1885.
- ³⁰⁾ MZA, fond G 33, pozůstalost F. Bartoše, dopis z 26. 3. 1886.
- ³¹⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopisy z 20. 3. 1886 a 3. 6. 1886.
- ³²⁾ PNP, fond J. E. Kosina, dopisy z 21. 11. 1888 a 7. 12. 1888.
- ³³⁾ PNP, fond pozůstalost J. E. Kosiny, dopis z 19. 6. 1890.

Prameny:

MZA Brno, fond G 33, pozůstalost Františka Bartoše, korespondence s Janem E. Kosinou v letech 1874 - 1889.

Památník národního písemnictví v Praze, fond pozůstalost Jana E. Kosiny, korespondence s F. Bartošem z let 1874 - 1893, přír. č. 79/68.

Literatura:

BARTOŠ, F. (ed.) 1883: *Česká čítanka pro první třídu středních škol*. Třetí vydání. Praha: F. Urbánek.

BARTOŠ, F. - BÍLÝ, F. - ČECH, L. (ed.) 1894: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních*. Páté, přepracované vydání. Brno: K. Winiker.

Časopis Matice moravské, roč. 1 - 14, 1869 - 1882, roč. 15-17, 1981 - 1893.

HEJSEK, M. [1937]: *František Bartoš*. In: *František Bartoš 1837 - 1937*. Zlín: Tisk, s. 9-19.

JEŘÁBEK, D. 1960: *Jan Evangelista Kosina*. *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 15, s. 225-232.

Komenský, roč. 1-18, 1873 - 1890.

KOSINA, Jan E. 1890: *Hovory olympské*. Praha: I. L. Kober.

KOSINA, Jan E. 1901: *Život starého kantora*. Olomouc: R. Promberger.

Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, A - G. Praha: Academia, 1985, s. 140-143; H - L. Praha: Academia, 1993, s. 864-865.

NEŠPOR V. 1947: *Dějiny Slovanského gymnasia v Olomouci (1867-1947). Símě hořčičné*. Památník 80 let Slovanského gymnasia v Olomouci. Olomouc, s. 11-50.

NOVÁK, A. [1937]: *František Bartoš - Moravan*. In: *František Bartoš 1837 - 1937*. Zlín: Tisk, s. 20-24.

PRAŽÁK, F. 1941: *Příspěvek k moravské kritice a literatuře zvláště ke criticismu Kosinovu (Dopisy Kosina-Bartoš)*. Tvůrčí Morava. Praha, s. 52-57.

SLAVÍK, B. 1940: *Hanácké písemnictví*. R. Promberger, Olomouc.

Světovzor, roč. 13, 1879, č. 26 a 45.

Ke spolupráci Vincence Praska s Františkem Bartošem

Milada Písková

Jména František Bartoš a Vincenc Prasek evokují v přítomnosti mj. pojmy brusičství, purismu a křečovitého úsilí o čistotu českého jazyka v devatenáctém století, které bylo podmíněno obranou českého jazyka a české národnosti v rámci dobové společenské rivality české a německé národnosti. Praskův jazykový brus¹⁾ je v jeho životě nejen celoživotním traumatem, ale také významným předělem na cestě k bádáním vlastivědným a historickým. S odmítnutím svých názorů a požadavků, týkajících se čistoty českého jazyka, se nikdy nesmířil, ne proto, že by nebyl schopen přijmout oprávněnou kritiku, ale především proto, že odborníci z řad pražských jazykovědců jeho brusičské snahy spíše přehlíželi a hlavními kritiky jeho prací byli většinou novináři, v čele s Vítězslavem Hálkem.²⁾ Pro Praska i Bartoše bylo na poli jazykového purismu příznačné, že zde „nad střídavě uvažujícím filologem často vítězil upřímný cit zaníceného vlastence“.³⁾

Kdo byl Vincenc Prasek? Pojednání o spolupráci Praska a Bartoše by bylo možné zařadit jak do národopisného bloku, tak do jazykovědného, ale i do dějin školství na Moravě a ve Slezsku. V. Prasek byl podobně jako F. Bartoš významnou osobností kulturního, společenského a vědeckého života na Moravě a ve Slezsku v devatenáctém století a na počátku století dvacátého. Narodil se roku 1843 v Milostovicích u Opavy, v českém prostředí. V době jeho středoškolských studií ho ovlivňovaly osobnosti jako Antonín Vašek (otec Petra Bezruče) a vlastenecké citění se tak stalo jednou z výrazných Praskových osobnostních složek. Univerzitu vystudoval ve Vídni, kde si zvolil obor klasická filologie. Právě tady vzniklo celoživotní přátelství dvou budoucích středoškolských profesorů, ředitelů gymnázií, kategorických zastánců čistoty českého jazyka, vlastenců a vědců, jejichž odkaz je dodnes využíván a rozvíjen.

Je nepochybné, že Bartošova vědecká činnost byla ve srovnání s úsilím Praskovým koncentrova-

nější a systematictější. Přesto Prasek za sebou zanechal rozsáhlé vědecké projekty, zčásti realizované, a mnohé uskutečněné organizační plány. Byl spoluzakladatelem prvního českého muzea na Moravě (Muzeum Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci) a Muzejního spolku v Olomouci.⁴⁾ Na jeho iniciativy navázali Ignát Wurm, Jan Havelka a Jindřich Wankel. V roce 1883 se mu naskytlá příležitost vrátit se do rodného Slezska, když předtím učil řadu let na Slovanském gymnáziu v Olomouci. Přijal místo ředitele na prvním českém gymnáziu, soukromém Matičním gymnáziu v Opavě. Vytvořil zde pracovní kolektiv, který pokračoval zdárně v jeho díle i po jeho nuceném odchodu do Olomouce v roce 1895.

Jeho ředitelská činnost, stejně jako vědecká práce, byly mnohdy zlehčovány. Na druhé straně Praskovy aktivity veřejně ocenil ve svých *Podobiznách* sám Jan Neruda. Praskova koncepce střední školy by mohla být inspirativní v mnohém i pro školu současnou. V Opavě vybudoval na svou dobu moderní a prosperující gymnázium, které vychovávalo své žáky v souladu s antickými ideály, dbalo na rozvoj ducha i těla. Měl také silné sociální citění, zajímal se o životní podmínky svých žáků, dokázal sehnat finance na stipendia a podpůrné fondy. I když strávil většinu svého profesního života v Olomouci (1867 - 1883, 1895 - 1905), jeho pedagogická činnost kulminovala v Opavě. Odcházel sem s velikými plány, mnohé se mu podařilo realizovat. Do Olomouce se vracel nerad, považoval to za svou prohru, ale nakonec zde učil ještě celých deset let, než odešel do výslužby jako školský rada. Poté se usadil v Napajedlích, kde jeho žena zdědila domek a kde žily jeho nevlastní sestry. Do Napajedel ale jezdil od svých studentských let a je také autorem prvních dějin města.⁵⁾ Jak píše v jednom z dopisů F. Bartošovi, těžce si zde zvykal, ale nakonec i pro Napajedla vykonal spoustu užitečných věcí. Byl např. jedním z hlavních organizátorů Sjezdu moravských měst v roce 1904 v souvislosti s postavením nové napajedelské radnice. Přednášel zde pro učitele, žáky, učně a vůbec pro veřejnost. Vytvořil koncepci *Napajedelského sborníku* a *Napajedelských novin*. Energeticky se zúčastňoval společenského života, přispíval do regionálních novin a časopisů. K jeho nejbližším přátelům z řad

Napajedlanů patřil cestmistr a radní Kajetán Kleve-
ta. V Napajedlich také Prasek dokončil svou životní
pouť a je pohřben na místním hřbitově.

Z Praskova rozsáhlého díla přežily do dneš-
ní doby práce týkající se slezské vlastivědy, jeho
topografický slovník (který zůstal v rukopise, ale je
hojně využíván jeho pokračovateli), a nepochybně
výsledky jeho organizační činnosti, např. vybudov-
ání českého gymnázia v Opavě,⁶⁾ založení Matice
opavské,⁷⁾ založení prvního českého vědeckého
časopisu ve Slezsku atd.

Za nejslabší článek Praskovy odborné činnosti
bývají považovány jeho práce filologické. Nejest-
řeji se k nim vyslovil, ovšem až po Praskově smrti,
František Pražák: „Počiná filologickými studii,
poměrně nejslabšími, dává jim nářer vědecký,
přechází úplně k folkloristice, pak k historii.“⁸⁾
V *Přehledných dějinách literatury české* najdeme
jemnější odsudek: „Při zpracování látky historické
a hlavně filologické vadil mu často nedostatek hle-
diska kritického.“⁹⁾

F. Bartoš je dnes vnímán hlavně jako přední
moravský dialektolog, národopisec, sběratel folk-
lorního materiálu.¹⁰⁾ V životě obou ale můžeme
najít řadu styčných bodů. Oba se zajímali o čistotu
českého jazyka z pohledu vlasteneckých snah dru-
hé poloviny devatenáctého století, oba se zabývali
coby jazykovědci syntaxí, oba zaujaly kramářské
tisky jako druh literatury.

Jejich spolupráci odbornou i osobní přátelství
lze sledovat od dob jejich vídeňských studií až do
konce Bartošova života (Prasek svého přítele přežil
o šest let).¹¹⁾

„Úzké styky s Bartošem, jehož hned zpočátku si
velice vážil, určily do velké míry směr jeho práce,
která ve filologii a historii měla vždy snahu co nejví-
ce přizpůsobovati výsledky bádání snahám, filozo-
fii, charakteru lidu,“ říká opět F. Pražák.¹²⁾

Prasek i Bartoš získali odborné základy ke své
profesi ze stejného zdroje. Na vídeňské univerzitě
jim přednášeli profesori Bonitz, Miklošič, Šembera
ad. S Miklošičem udržoval Prasek po léta písemný
kontakt a ten většinu Praskových prací hodnotil
pozitivně. Prasek se svým učitelem často konzul-
toval mnohé závěry, posílal mu k posouzení své
studie včetně nekontroverznějších. Jak Miklošič,
tak Bartoš Praska povzbuzovali k odborné práci,

Bartoš ho v mnohém usměrňoval. Když se Prasek
rozhodoval, zda má přijmout místo ředitele gymná-
zia v Opavě, byl to právě Bartoš, který ho v jeho
rozhodování podpořil: „Ty jediný jakožto rodilý
Slezan, rozhodný a obezřetný našinec ústav ten
zvelebiti může.“¹³⁾

V písemné pozůstalosti V. Praska¹⁴⁾ se dochoval
soubor Bartošových dopisů z let 1878 – 1906, ze
kterého se můžeme dozvědět řadu zajímavých infor-
mací o životě obou osobností, o jejich spolupráci
a přátelství, ale i o společenských událostech
poslední třetiny devatenáctého století na Moravě
i ve Slezsku. Prasek a Bartoš nejenže udržovali po
celý život písemný styk, ale scházivali se také osob-
ně, a to jak v Napajedlich, tak v Mladcově a nepo-
chybně také v Brně. Prasek totiž od roku 1879 pil-
ně přispíval do *Časopisu Matice moravské*, jehož
byl Bartoš redaktorem.¹⁵⁾ Také tady se odrážela
odborná Praskova práce. Takřka v každém ročníku
časopisu, a to po více než dvacet let, zde najde-
me jeho studie. Zabýval se mj. tematikou místních
jmen (*Studie o místních jménech, Dějiny jména
Tišnova, Obřany – Obersatz, Kelemancia – Olo-
mouc, Eborudunum – Brno, Jméno Velehrad* ad.),
otiskuje zde historické stati (*K dějinám cirkve brat-
ské, Prudnicko příslušenstvím někdy moravským,
Augustin „doktor“ a Olomoučané, Řemeslnické
cechy v Kroměříži* ad.). *Časopis Matice moravské*
přinášel také recenze Praskových knih a studií.
Např. v roce 1877 recenzoval Vincenc Brandl jeho
studii *Čeština v Opavsku*, roku 1893 referoval Fran-
tišek Kameníček o knize *Prameny dějin opavských
a těšínských*, v roce 1899 otiskl obsáhlý referát
o *Tovačovské knize ortelů olomouckých*. Praskova
spolupráce s *Časopisem Matice moravské* skončila
v roce 1909, tedy tři roky po Bartošově smrti. Pra-
sek dokonce vystoupil z Matice moravské. Těmto
událostem předcházel ostrý konflikt s novým redak-
torem časopisu F. Kameníčkem.

Myšlenkové a názorové souznění V. Praska
a F. Bartoše se odráželo také ve výběru témat jejich
studií, a to nejen filologických. Oba zaujala pololi-
dová tvorba, v té době považovaná za úpadkovou
literaturu. V organizační práci to pak byl zájem
o budování českých škol, a to nejen gymnázií,
ale také českých odborných škol, škol pro řeme-
slníky. Bartoš povzbuzoval Praska v regionálním

bádání: „Co se týče místních dějepisců, toť podnik veledůležitý, jen chystej a připravuj...“¹⁶⁾ A hned zdůrazňuje: „Hleď všude, kde možná, moment vlastenecký vytknouti.“¹⁷⁾

Ze vzájemné korespondence obou osobností lze také vysledovat, jak jejich přátelství léty narůstalo. Jestliže první dopisy mají nadpis „Čtěný pane kolego“, brzy se mění oslovení ve „Čtěný příteli“ nebo „Milý příteli“.¹⁸⁾

Spolupráce Vincence Praska s Františkem Bartošem je dosud jednou z nevyhodnocených kapitol jejich činnosti a může osvětlit mnohé události nejen v jejich profesním životě, ale také v dění celomoravském. Jistě by k tomu napomohlo vydání vzájemné korespondence, kterou mají dosud badatelé k dispozici v archivech.

Poznámky:

¹⁾ PRASEK, V.: *Brus přispěvečkem ke skladbě srovnávací*. Praha 1874.

²⁾ Viz *Paměti Vincence Praska*. Opava: Matice slezská 2006, s. 93n.

³⁾ VAŠEK, A.: *František Bartoš – dialektolog moravský*. In: *Ze života a díla Františka Bartoše*. Gottwaldov: Krajské muzeum v Gottwaldově 1957, s. 87.

⁴⁾ Vincenc Prasek byl v roce 1883 jedním z hlavních iniciátorů založení českého Vlasteneckého muzea v Olomouci (později Muzea Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci). Vytvořil jednu z koncepcí jeho stanov, spolu se svým žákem A. Jiříčkem otiskl v olomouckých novinách Našinec výzvu ke čtenářům, aby podpořili vznik nového muzea a muzejního spolku. V jeho bytě byly shromažďovány první muzejní sbírky. Protože ale ještě téhož roku dostal nabídku místa ředitele nového českého Matičního gymnázia v Opavě, odešel z Olomouce do Opavy, kde působil až do roku 1895.

⁵⁾ PRASEK, V.: *Paměti městečka Napajedel a dědin panství napajedelského odedávna příslušných*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek 1881.

⁶⁾ Prasek v Opavě vybudoval materiální i personální základ nového ústavu. Protože se ale stal nepohodlným, nebyla mu prodloužena v roce 1895 pracovní smlouva v Opavě a musel se vrátit na

Slovanské gymnázium do Opavy. Považoval to za velkou nespravedlnost a životní neúspěch.

⁷⁾ Byl spoluzakladatelem Matice opavské, založil Muzeum Matice opavské, archiv Matice opavské, inicioval prezentaci Slezska na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895 atd.

⁸⁾ Viz *Časopis Matice moravské*, roč. 57, 1913, s. 357.

⁹⁾ NOVÁK, A. – NOVÁK, J.: *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc, R. Promberger, 1936.

¹⁰⁾ CHALOUPKA, V.: *Příruční slovník české literatury od počátků po současnost*. Brno: Centa, 2005.

¹¹⁾ V. Prasek se narodil v roce 1843, zemřel v roce 1912. F. Bartoš se narodil v roce 1837, zemřel v roce 1906.

¹²⁾ *Časopis Matice Moravské*, roč. 57, 1913, s. 357n.

¹³⁾ ZAO, fond Vincenc Prasek, Korespondence s F. Bartošem.

¹⁴⁾ ZAO, fond. Vincenc Prasek, i.č. 772, kart. 6.

¹⁵⁾ F. Bartoš byl redaktorem Časopisu Matice moravské v letech 1876-1882.

¹⁶⁾ Dopis F. Bartoše z 28. 4. 1880. ZAO, fond Vincenc Prasek.

¹⁷⁾ Tamtéž.

¹⁸⁾ ZAO, fond Vincenc Prasek, Korespondence s F. Bartošem.

František Bartoš, Vladimír Šťastný a časopis *Obzor*

Andrea Zobačová

Když jsem poprvé nahlédla do korespondence v Bartošově pozůstalosti, objevila jsem tam dopisy několika osob, s jejichž jmény jsem se setkala v souvislosti s činností tzv. družiny Sušilovy,¹⁾ skupiny literárně aktivních kněží shromážděných kolem svého bývalého profesora z brněnského bohosloveckého ústavu Františka Sušila. Samotný název „družina Sušilova“ není oficiální, šlo spíše o neformální kolektiv, vzdělance, jimž „Sušil nebyl autoritou ve smyslu organizátorském, nýbrž spíše vůdčím duchem“ (ALTMAN 2003, s. 123). K hlavním osobnostem patřili první Sušilovi žáci ze čtyřicátých a padesátých let devatenáctého století, z nichž byl v písemném styku s Františkem Bartošem Jan Soukop.²⁾ Další dva duchovní přímo ke zmíněné družině nepatřili, ale měli k ní blízko: byli to Jan Vychodil³⁾ a Pavel Vychodil,⁴⁾ s nímž Bartoš spolupracoval při vydání Sušilova životopisu.⁵⁾ Ovšem nejvýznamnější osobou z hlediska dochované korespondence je Vladimír Šťastný, který bývá označován za nejmladšího příslušníka družiny a básníky nejnadanějšího Sušilova následovníka. Bartoše a Šťastného pojilo téměř šestatřicetileté nerozlučité přátelství (SÁŇKA 1927, s. 83; HERBEN 1935, s. 65), byli kolegy na C. k. slovanském gymnasiu v Brně (od roku 1881 C. k. vyšší gymnasium české; SÁŇKA 1967) a v letech 1870–1871 spolu bydleli. Oba patřili ke členům brněnského Slovanského čtenářského spolku (od roku 1882 přejmenovaného na Český čtenářský spolek),⁶⁾ Matice moravské⁷⁾ a Vesny (ŠŤASTNÝ 1936, s. 145). Bartoše pojilo velké přátelství také se sestrou Šťastného Josefínou, jak dokazovaly četné vlastnoruční podpisy na knihách, které jí věnoval (ŠŤASTNÝ 1936, s. 119) a také tón dvou dopisů, které se dochovaly.⁸⁾

Vladimír Šťastný (Literární Morava, s. 123–124; ŠŤASTNÝ 1936) se narodil 17. 3. 1841 v Rudíkově u Velkého Meziříčí jako nejstarší ze sedmi dětí v tradiční učitelské rodině. Jeho otec František (zemřel

1858) psal poučné články o štěpařství a hospodaření do kalendářů (např. Moravanu) a časopisů pro lid, sbíral pohádky a pověsti a veršoval. Hoch ve svém mládí zažil příkladný soulad mezi školou a farou, tedy něco, co musel ve svém dalším životě stále více postrádat. Gymnaziální studia zahájil v Jihlavě, po roce přešel do Brna, kde měl zaopatření v chlapeckém biskupském semináři, po maturitě roku 1860 vystudoval bohosloví a 4. 6. 1864 přijal kněžské svěcení. Vyplnil tak přání rodiny i své vlastní: později si poznamenal, že „se nikdy nezabýval myšlenkou, jako bych mohl býti něčím jiným než knězem“.⁹⁾ Po krátkém působení v Židlochovicích se vrátil do Brna zprvu jako prefekt chlapeckého semináře a po založení zdejšího prvního českého gymnázia patřil k prvním členům učitelského sboru. Profesorem náboženství byl ustanoven 12. 9. 1867 a v úřadu byl potvrzen po vykonané zkoušce 21. 12. téhož roku.¹⁰⁾ Pro potřeby studentů vydal *Učebnici katolického náboženství pro I. třídu škol středních* (1881; ŠŤASTNÝ 1936:71). Roku 1894 byl jmenován biskupským radou a 1896 se mu dostalo hodnosti čestného papežského komoří s titulem „Monsignore“. Od sedmdesátých let s ním žily v Brně maminka a sestra, společně bydleli v různých bytech: na Hřbitovní (dnes Kounicova), v Besedním domě, Radvitově (dnes Marešova) a krátce na Haberlově (dnes Smetanova). Po odchodu Šťastného do výslužby v říjnu 1899 žili střídavě v Brně (poslední příbytek našli v domě Milosrdných sester III. řádu sv. Františka na Siroťci, dnes Grohova) a v Obřanech (dnes brněnské předměstí), kde si koupili malou vilku na břehu řeky Svitavy. Na konci života trápila Šťastného srdeční choroba a prohlubující se osamělost: po přátelích Kosmákovi, Brandlovi a Bartošovi – se všemi se postupně rozloučil na stránkách *Obzoru*,¹¹⁾ zemřely i sestra (1907) a maminka (1909).¹²⁾ V. Šťastný, už hodně nemocný, dožil v péči řeholních sester, zemřel 20. 8. 1910 v Brně a o tři dny později byl pohřben na brněnském ústředním hřbitově.¹³⁾

Na Šťastného náboženské a vlastenecké zanícení zapůsobil rudíkovský kaplan Jan Špírk, rozhodujícím způsobem jej ovlivnili Matěj Procházka (na gymnáziu) a hlavně František Sušil. Podobně jako Procházka a Sušil propůjčil Šťastný své síly dvěma spolkům, které ve druhé polovině devatenáctého

století výrazně ovlivnily církevní život na Moravě. V prvé řadě šlo o Katolickou jednotu (později přejmenovanou na svatoklimentskou) ustanovenou roku 1848, aby pěstovala v širších vrstvách obyvatelstva pomocí náboženské osvěty a sociálně charitativní činnosti katolickou víru a čelila postupující sekularizaci celé společnosti a zvýšenému vlivu liberalismu. Po roce 1870 postupně vytvořila organizační jádro katolického politického hnutí (MALÍŘ 2003, s. 348–350). Dále se účastnil činnosti Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, vydavatelského spolku založeného v létě 1850. V červnu 1870 se stal členem jeho výboru a za tři léta jednatelem. Po smrti M. Procházký¹⁴⁾ jej nahradil ve funkci starosty Dědictví – úřad vykonával až do své smrti (MASÁK 1932, s. 163, 217–264; DĚDICTVÍ 1985). Dědictví se postaralo také o Štastného posmrtnou památku: nechalo zasadit desku na rodném domě v Rudíkově a pečovalo o jeho hrob, později prohlášený za čestný (MASÁK 1932, s. 299–300).

Jako básník i dlouholetý redaktor *Obzoru* se Štastný inspiroval sušilovským heslem „Církev a vlast!“ (srov. ŘEPA 2001, s. 66), sám vzpomínal, jak Sušil posuzoval jeho první větší báseň (ŠTASTNÝ 1936, s. 42). Poprvé se představil několika básněmi v kalendáři *Moravan* roku 1860 – mimo jiné se rozloučil se svým zesnulým otcem skladbou *Na hrobě otcově*.¹⁵⁾ Soustavnější literární činnost zahájil v bohosloví, kdy společně s Josefem Klímou založili domácí vlastnoručně psaný časopis *Jaro* (1861), který o rok později přeměnili v litografovanou česko-německou *Concordii*;¹⁶⁾ po odchodu redaktorů z alumnátu časopis zanikl. V letech 1870 – 1877 Štastný s Klímou znovu spolupracovali jako redaktori *Hlasu*, tiskového orgánu Katolické jednoty, jehož literární přílohou byl dvě léta i časopis *Obzor* (do svého osamostatnění roku 1880). Samostatně vydal Štastný sbírky *Kvítí májové* (1869), *Vánoční dárek* (1872; obsahuje i hru *Svatí tři králové*), *Kytka z Moravy* (1879), *Drobné květy* (1887),¹⁷⁾ *Hlasy a ohlasy* (1892) a *Hory a doly* (1894). Pro Vymazalovu antologii *Slovanská poezie*¹⁸⁾ překládal z ruštiny, ukrajinštiny a polštiny. Veršovanou podobu dal svému obsahově zjednodušenému překladu spisu Tomáše Kempenského *Čtvero knih o následování Krista* (1902) či mariánské *Loretánské litanii* (největší část v *Obzoru* 1904). Některé

Štastného verše byly zhudebněny; současný katolický *Kancionál* jich obsahuje šest – neznámější z nich začíná slovy *Bože, cos ráčil*. V sedmdesátých a osmdesátých letech devatenáctého století platil Štastný za nejvýznamnějšího moravského básníka, zejména přátelé (kromě Bartoše též V. Brandl či J. E. Kosina) jeho tvorbu vysoce oceňovali, ale už v té době se ozývaly rovněž opačné hlasy. Životopis tohoto kněze-buditele napsal jeho synovec Bohumil Štastný a kromě dostupné literatury využil vlastní rodinné zápisy a též prameny a zprávy z různých moravských církevních institucí. Strýcovu tvorbu ohodnotil takto: „Jsou básníci, které nutno čísti srdcem, nepítvati díla jejich do směšných maličkostí, a k nim patřil i Vlad. Štastný, jehož nevelké sice, ale cituplné básně naplňují mnohá srdce čistou radostí“ (ŠTASTNÝ 1936, s. 77).

Literární vědec Miloslav Hýsek napsal, že „tichý, usměvavý a hezký tento kněz ... byl pilný a vytrvalý literární dělník, který se usilovnou a trpělivou prací naučil dělati slušné a uhlazené verše“ a nakonec u něho zvítězilo „didakticko-katolické zabarvení“ (HÝSEK 1911, s. 238, 242). Poukázal také na ohlas sbírky *Kytka z Moravy*,¹⁹⁾ kterou sám označuje za nejlepší (HÝSEK 1911, s. 239): psal o ní jak Kosina,²⁰⁾ tak Brandl.²¹⁾ Oba hned v úvodu svých referátů přivítali, že zůstal „na půdě domácí“²²⁾ a „netěkát myslí svou za hranicemi žirných vlastí českomoravských“.²³⁾ Přesto však jedna z recenzí je částečně polemikou s hodnocením v *Koledě*, že básněmi „většinou provívá náboženská tendence, a sice katolická“, např. „když válkám husitským ... jen zhoubu a pustošení vytýká“.²⁴⁾ Brandl cituje z básně *Bouře* a oponuje: „A žádá-li někdo na knězi katolickém, aby více chválil lásku Tábora k vlasti ... ten zajisté žádá tendenčně na něm tendence“.²⁵⁾ Hýsek dále pokračuje: „Bartoš zařadil z něho hojně ukázek do svých čítanek i do *Malé Slovesnosti*, a tak český student se na všech ústavech učil ve Štastném viděti vznešeného a zaníceného pěvce z boží milosti“ (HÝSEK 1911, s. 239). Totéž potvrdil jiný literární vědec Zdeněk Zapletal, který se zabýval Bartošovou tvorbou učebnic (ZAPLETAL 1988, s. 121). Následovníky Štastný nenašel ani později mezi mladšími katolickými básníky a kritiky – až na výjimky vyplývající z piety – se k němu nehlásili.

V Moravském zemském archivu v Brně jsou uloženy pozůstalosti obou našich aktérů. Ve fondu Šťastný (obsahuje též vlastní deník z let 1874 – 1876, sešit básní a texty kázání) je uloženo 9 ks pohlednic od F. Bartoše z let 1898 – 1902 a dva dopisy z let 1904 a 1906 (adresovaný J. Šťastné). Ostatní korespondence je uložena ve fondu Bartoš: jedná se o 41 kus dopisů (výjimečně korespondenčních listků či pohlednic) Šťastného Bartošovi z let 1874 – 1906, přičemž soustavněji jsou zastoupeny dopisy až od roku 1902 a 19 z nich je nedatováno. Oproti tomu korespondence Bartoše Šťastnému je dochována mnohem celistvěji už od roku 1898, kdy se odesílatel přestěhoval na Mladcovou: jedná se o 69 kusů a 8 z nich je nedatováno. To mě vede k domněnce, že Bartoš všechny Šťastného dopisy neschovával, protože z mnoha listů z let 1898 – 1901 vyplývá, že odesílatel reaguje na psaní svého protějšku. S korespondencí úzce souvisí časopis *Obzor*. Šlo o „první český vyhraněně katolický beletristický a populárně naučný časopis, vyrostlý z literárních snah moravského kněžstva“ (*OBSZOR* 2000, s. 647); první číslo vyšlo 5. 5. 1878. Plných třicet let byl nejen jeho redaktorem, ale i „duší“ V. Šťastný (do č. 7/1908), uveřejňoval zde časové úvahy, glosy a polemiky, články historické, náboženské i literární a samozřejmě velké množství básní. *Obzor* se zaměřoval zprvu na vzdělanější čtenářstvo, zvláště studenty; v prvních dvou desetiletích své existence sdružoval většinu moravských spisovatelů a kritiků a řadu spolupracovníků z Čech. Postupně pronikal do rodin a nejspěvnější jádro čtenářů, širitelů a spolupracovníků tvořilo kněžstvo. V prvním dekádě dvacátého století zájem o časopis klesal, od roku 1906 se ze čtrnáctideníku stal měsíčník a nakonec sotva přežil svého „otce“: byl zastaven na konci roku 1910.

M. Hýsek napsal, že *Obzor* „byl národně krajně konservativní, brzdil pokrok vždy, byl-li v odporu s tradicí“ (HÝSEK 1911, s. 243) a poukazuje na stanovisko časopisu v otázce pravosti rukopisů. Hlavními osobami ve sporu o ně byli kolegové z brněnského gymnázia Antonín Vašek, otec pozdějšího básníka Petra Bezruče, a František Bartoš. Vašek vlastním nákladem vydal spis *Filologický důkaz, že Rukopis Kralodvorský a Zelenohorský, též zlomek evangelia sv. Jana jsou podvržené díla Václava*

va *Hanky* (1879, 80 s.). Bartoš nemohl „jako muž přímý a potivý dlouho uvěřiti v tak nečestný podvod literární“ (BARTOCHA 1907, s. 137). Reagoval proto článkem *Filologický důkaz, že Moravské národní písně jsou podvrženým dílem Fr. Sušila*²⁶⁾ v *Obzoru*, v němž se v letech 1879 – 1881 objevily také další příspěvky dokazující, že zmíněné rukopisy jsou pravé. Vaškův životopisec Viktor Ficek Bartošovo vystoupení ohodnotil poměrně ostře vyjádřením: „Bartoš vtiskl svými slovy Vaškovi pečeť ignoranta i nepřitele českého národa.“²⁷⁾ Proti svým odpůrcům sestavil Vašek obranu, kde se zabýval námitkami nejen Bartoše, ale i Brandla a Josefa Jirečka, úředníka ministerstva kultu a vyučování ve Vídni,²⁸⁾ k jejimuž vydání nedošlo pro jeho předčasnou smrt v prosinci 1880. Už v prvním ročníku *Obzoru* zformoval Šťastný své stanovisko k soudobé literární produkci takto: „Kdežto politikové napsali na prapor svůj odpor proti světo-běžnému liberalismu, pokud podvracoval práva po otcích zděděná, otevřela mu literatura brány své dokořán, pokud se týkal náboženství a mravů, ba

+ 1. číselník T. k. 1896.

Milý příteli!
 Promiňte mi, že tak dlouho stálím
 projevův kým redaktorů díky za váš
 1. díl. Díla Slovniku T. k. Je to krásná,
 velká díla a křehkém kým Dopisuj, byste
 mohli provázeti též ostalim, zorněny dré;
 zejména, byste mohli národní zanechati
 slov; jistotopis, který by hlavně uložil, bolik
 matoucí z raděná mládeži naší; mohli
 býti zorněny zornem pravěho vlastenství
 „předměstního“. Myslím, že by Vás tato
 práce ani tak nenamáhala a že byste
 po malých částkách kým ji dovolil. Uvěřil
 jsem z velkým radostí, před raděním
 částí v Mor. hl. že se kým, chválil Bohu,
 Dost: Dobře vede; jandliva to, kýmim“

stala se horlivou apoštolkou i výstředního nezna-
 božství i neslýchané frivolnosti.²⁹⁾ S touto ideou se
 do konce života ztotožňoval také Bartoš: duchem
 ocitovaných slov je prochnut např. posudek alma-
 nachu Máj³⁰⁾ či stati Život a literatura³¹⁾ a Ve
 prospěch českého čtení.³²⁾ Nebylo by ovšem spravedli-
 vé nazvat Bartoše pouze mravokárcem, vždyť svým
 přístupem „směřoval k odstranění disproporce
 mezi vyšší uměleckou tvorbou a produkcí pro lid
 a mládež“ (ZAPLETAL 1988, s. 107). Bartošova
 slavná rozprava Život a literatura byla zároveň kri-
 tikou i programem a „má přímo význam zakladatel-
 ský“ (ŠAJTAR 1965, s. 384, 385). Starost o četbu
 prostých lidí, zejména mladých, projevoval Bartoš
 i jako mladcovský penzista, kdy přispěl do Obzoru
 krátkým článkem *Drahota spisů pro mládež*.
 Pranýřoval, že „co lepšího napsáno od předních
 spisovatelů ... vydává se v nádherně, ilustra-
 ované úpravě a stává se takto přístupným jen něko-
 lika dětem, jimž zámožní rodičové tak drahé dílo
 koupiti mohou“ a za povinnost nakladatelů označil
 vydávat tyto spisy „co nejlaciněji“.³³⁾ Sledoval také,
 co si půjčují jeho krajané a hlavně si všiml obliby
 knih vydávaných Dědictvím sv. Cyrila a Metodě-

je: „Posud Dědictví nikterak nehoví potřebám lidu,
 většina knížek ani obsahem ani formou lidu nevy-
 hovuje. Na Mlatcově čtenáři školní knihovny, když
 jim učitel některou knihu nabízí, volají, že nejsou
 pěkné!“³⁴⁾

Hýsek rovněž napsal, že Šťastný „tiskl stranické,
 neodůvodněné pamflety nejen proti stranám svobo-
 domyslným, proti učitelstvu a dělnictvu“ (HÝSEK
 1911, s. 244). Z pohledu katolického kněze samo-
 zřejmě odůvodněné byly. Neklidná doba přelomu
 století se projevovala mimo jiné zostřenými útoky
 proti církvi i náboženství vůbec a rovněž stupňu-
 jícími se národnostními rozpory. Odrazilo se to
 i na stránkách Obzoru, především formou krátkých
 článků v rubrice Beseda. Redaktor Šťastný se při
 jejich sestavování většinou vyjadřoval ke zprávám
 otištěným v dalších novinách a časopisech. Už jsme
 se zmínili o Katolické jednotě, která se postupně
 politizovala. Další impuls k větší angažovanosti
 katolíků ve veřejném životě potom přinesla encykli-
 ka *Rerum novarum*, vydaná papežem Lvem XIII.
 v květnu 1891. Politická emancipace (vznik katolic-
 kých stran) vyvolala odpor – nově vznikající hnutí
 dostalo název klerikalismus a Šťastný jej vícekrát
 označil za strašáka sloužícího k tomu, „aby se moh-
 lo pohodlněji proti církvi a náboženství bojovati“.³⁵⁾
 Velkou pozornost věnoval i heslu *Los von Rom*
 (Pryč od Říma), motivovanému především naci-
 onalisticky (připojit Rakousko k Německu), jehož
 působením však církev v letech 1897–1910 opu-
 stilo hlavně v Čechách a Rakousku asi osmdesát
 tisíc lidí.³⁶⁾ Ovšem jeden z nejprudších bojů se svá-
 děl o vliv na školu: výrazná protikatolická tenden-
 ce se projevila na pražském sjezdu učitelů (1891)
 a v dalších letech sílila. Katolíci reagovali v srp-
 nu 1897, kdy založili na Velehradě Katolický spo-
 lek českého učitelstva na Moravě (MAREK 2003,
 s. 202, 205). Jeho iniciátorům i členům dal časopis
 Komenský,³⁷⁾ orgán Ústředního spolku jednot učitel-
 ských na Moravě, nálepku šplhavců³⁸⁾ a později
 je obvinil, že se propůjčují k podřívání a rozbití jed-
 noty vlastního stavu.³⁹⁾ Šťastný vznik spolku nao-
 pak považuje za „nutný projev ... jenž celým světem
 mocně jde a jeví se uprostřed materialistické libe-
 rální hniloby“.⁴⁰⁾ Boj o školu pokračoval i v novém
 století: v březnu 1905 vznikl ve Vídni spolek *Freie
 Schule*⁴¹⁾ a o rok později v Brně organizace *Volná*

škola. Této události se ve svém pastýřském post-ním listě věnoval brněnský biskup Pavel Huyn⁴²⁾ a Šťastný k ní dodává: „Ano, tak musí lid náš jednati na ochranu dítek svých. Jest věru svrchovaný čas, aby se celý národ náš ujal se vším důrazem svého nejdražšího pokladu, víry své křesťanské a katolické ... Lid náš katolický nemůže a nesmí škol a dítek svých svěřovati učitelům pokrokářským, kteří řídí se heslem anarchistů: Ven s náboženstvím ze škol i ze života!“⁴³⁾

Jestliže jsme citovali slova o „pokrokářských učitelích“, vězme, že nešlo o obyčejné slovo pokrok. Dostáváme se k periodiku Čas, jehož redaktorem po celou dobu existence (1886 - 1915) byl Jan Herben, Šťastného žák ze slovanského gymnázia. Na svého katechetu vzpomíná vědecky, vždyť otiskl v Obzoru jeden z jeho prvních národopisných obrázků *Ze Slovenska*⁴⁴⁾ – jednalo se o školní úkol z oktávy vypracovaný pro profesora F. Bartoše. Za honorář získaný publikováním odjel jako čerstvý maturant na studia do Prahy poté, co se definitivně rozhodl, že nevyhoví přání rodiny a nestane se knězem (HERBEN 1935, s.128-129). Herben se záhy s moravskými katolickými kruhy rozešel, na přelomu století potom vystoupil z církve a přihlásil se k evangelictví (HERBEN 1993, s. 147). Čas začal vycházet na konci roku 1886 jako čtrnáctideník (od 1889 týdeník, 1900 obdeník a v průběhu roku deník) a měl sloužit především propagaci Masarykových idejí. Od roku 1900 byl Čas orgánem tehdy založené Masarykovy České strany lidové, přejmenované roku 1905 na Českou stranu pokrokovou, běžně nazývanou realistická (PEŠTA 1997, s. 5-6). Šťastný o Času často referoval a jak dokládá korespondence, přečtená čísla posílal Bartošovi. Polemika mezi oběma periodiky proběhla už v roce 1887 kolem recenze básnické sbírky *Confiteor* Josefa Svatopluka Machara, pozdějšího dlouholetého fejetonisty Času.⁴⁵⁾ Herben na adresu svého oponenta uvedl, že „neštití se zbraní, jakých užívá židovská a lžiliberální žurnalistika“.⁴⁶⁾ Obvinění z napojení na židovské finanční zdroje musel v příštích letech snášet spíše orgán pokrokářů, např. když se Obzor odvolával na pražský týdeník Československá stráž, který nazval Právo lidu a Čas odbočkou redakci židovskoněmeckých. Redaktor si přisadil: „Známo, že tyto dva listy ... jsou i nejjíz-

livější a nejurputnější nepřátelé katolické církve a zejména duchovenstva jejího.“⁴⁷⁾

V devadesátých letech s některými názory Času Šťastný souhlasil buď úplně, nebo alespoň částečně – za „pozoruhodný“ považuje článek *Naše nepodnikavost*,⁴⁸⁾ upozorňuje na tyto skutečnosti v něm uvedené: „Vlastní podnikavost schází. Stále a systematicky chudneme a nepřátelé naši bohatnou. ... Velkostatek přechází valem do rukou nepřátelských (židovských). ... Pověděli jsme již na počátku, kde toho hledáme příčinu: v nezdravé výchově národní.“⁴⁹⁾ Ale v novém století občasný přátelský tón vůči Času mizí úplně a v korespondenci se setkáváme jenom s negativními hodnoceními na adresu jak časopisu, tak Herbena, ale i T. G. Masaryka. O něho se Obzor předtím zajímal sporadicky – začal si ho všimát v souvislosti s jeho množícími se útoky na věci náboženské, silící vliv mezi studenty a stále více i v ostatních skupinách obyvatelstva. Masaryk zprvu brojil proti katolické církvi, která je „takovým ústavem, který reformy (!) schopen není“.⁵⁰⁾ Na Husově oslavě roku 1904 „pohořil i své nynější souvěrce protestanty“, protože mířil „na všechny církve vůbec a na křesťanství samo“.⁵¹⁾ Vztah mezi katolíky a Masarykem se znovu přiosřil v souvislosti s tzv. Judovou aférou⁵²⁾ – profesor prostějovské realky Karel Juda se v katalogu ke Kupkově výstavě vyjádřil kriticky o náboženství, a byl proto v regionálním tisku napomenut místním farářem a vyzván k odvolání výroků a omluvě. Věci se chopil tisk a událost zpolitizoval, začátkem roku 1906 se totiž pomalu rozbíhal politický boj před zemskými a říšskými volbami. Olej do ohně přilil opět Masaryk, když nazval katechety státem placenými denuncianty a byl pohnán před soud, který jej následně osvobodil. Obzor pozorně sledoval aféru i osvobozující výsledek, jehož prý dosáhl tím, „že ústy svého obhájce popřel výrok, pro který byl žalován“.⁵³⁾ V této době Šťastný na Mladcovou píše: „Vzpomínám často slov Vašich, že ten démon Masaryk má nějaké zvláštní, tajné posláni od našich vrahů, aby nám otrávil duši lidu ... Divno jen, že ta mládež naše tak slepě za ním jde!“⁵⁴⁾

Bartoš v posledních sedmi letech života v Obzoru publikoval články či statě *Krakov katolický*,⁵⁵⁾ *Mžikové vzpomínky na cestu do Paříže*,⁵⁶⁾ *O nynějším hmotném úpadku našeho lidu a některých*

jeho příčinách,⁵⁷⁾ *Několik slov o pěstování zpěvu*⁵⁸⁾ a *Příspěvky k charakteristice našeho lidu*.⁵⁹⁾ Jak vyplývá z korespondence, chod časopisu ovlivňoval také svými radami, upozorňováním na literární novinky a zajímavosti v časopisech, pasáže z vlastní četby a často také kritikou nejruznějších nedostatků. Např. vytýkal opožděné vydání některého čísla nebo nedůsledně provedenou korekturu, a to i u svých prací – dochoval se korespondenční listek, na němž si přeje nahradit jednotné číslo množným.⁶⁰⁾ Hlavně v souvislosti s jazykovou kulturou narazíme občas i na ostřejší tón: „Článků v Obzoru policie Vám ovšem neskonfiskuje, ale já bych Vám s chutí leckterý skonfiskoval. Nejhrubšího barbarstva jazykového p. redaktor neměl by propouštět. Od čeho pak je redaktorem?“⁶¹⁾ Oba přátelé byli však především spolupracovníky: vzájemně si radili jak při tvorbě Bartošovy *Domácí čítanky z lidu pro lid*, vydané jako podíl Dědictví sv. Cyrila a Metoděje pro rok 1900 a Šťastného přebásnění *Čtvero knih o následování Krista* Tomáše Kempenského (1902), které Bartoš revidoval a navrhoval změny: „Překlad čte se velmi plynně a lahodně, bude to knížka vzácná. ... Přičiňuji některé poznámky, naložte s nimi dle libosti. ... Tak si to srovnajte, rozmyslete a hodili se co, použijte. Na pokračování se upřímně těším.“⁶²⁾ Šťastný odpovídá: „Srdečné díky za Vaši vzácnou ochotu a lásku, kterou korektuře Tomáše K. věnujete. Všechny výtky jsou připadné a všechny chyby jsem šťastně tuším opravil, že asi budete spokojen. ... Těší mne velice, že se Vám překlad zamlouvá, dbal jsem hlavně, aby pěkně plynul a každá věta Tomášкова téměř sentencí se stala, což prosaickým překladem, jenž musí také ku slovní věrnosti prohédati [sic!], provésti nelze.“⁶³⁾

V dopisech se Bartoš nejčastěji vrací ke zpěvu, a to jak světskému, tak i duchovnímu. Při výběru nábožných písní pro *Domácí čítanku* zasl „nad tou velebností našich zpěvů chorálních“,⁶⁴⁾ jindy jej zase dopáčila pražská konzistoř nařízením, že se smí v kostele při zpívané mši sv. zpívat pouze latinsky, protože podle jeho „mnohaleté zkušenosti ničím se tak neprojevuje pravá, srdečná zbožnost ... jako pěkným zpěvem kostelním“. ⁶⁵⁾ Povzbuzoval Šťastného ke skládání a úpravě textů, neboť „básní lid nečte, ale pěkné písně rád zpívá a těch máme veliký nedostatek“⁶⁶⁾ a v jednom dopise⁶⁷⁾ nacházíme

doklad, že jeho počínání korigoval – píseň se ujala a dodnes se při liturgii zpívá.⁶⁸⁾ Ze všech těchto úvah a z Bartošova konstatování, že čím déle se zabývá „těmi našimi milými písněmi, tím více souhlasím s Čelakovským, že nic není nad národní píseň,“⁶⁹⁾ vzešla stať *Několik slov o pěstování zpěvu*. Autor ji zakončil pojednáním o písních kostelních a tu Šťastný konstatoval, že „pichli ... do vosího hnízda“ a způsobili „hotovou revoluci, – ale velmi spasitelnou, bude se o těch věcech přemýšlet a snad přece vznikne z toho nějaká náprava.“⁷⁰⁾ „O cestách svých do Itálie, Německa a Švédska dělal si hojně poznámky,“ napsal v *Lidové čítance moravské* František Bílý,⁷¹⁾ s nimž, jeho paní a dalšími přáteli navštívil Bartoš v srpnu 1900 světovou výstavu v Paříži a do vlasti se potom vraceli přes Švýcarsko. „Je toho tu, milý příteli, že bych mohl vyplnit celý ročník Obzoru, kdybych z toho všeho nebyl zrovna omámen,“ píše Bartoš Šťastnému na pohlednici z Paříže.⁷²⁾ Později, už z domu, svůj dojem z metropole na Seině shrnul takto: „Kdo chce viděti město, musí zajeti do Paříže, Videň je proti Paříži klidným městečkem venkovským.“⁷³⁾ V roce 1902 publikoval Bartoš článek *O nynějším hmotném úpadku našeho lidu a některých jeho příčinách*, v jehož závěru apeloval na změnu poměrů těmito slovy: „Vychovávatí lid ku pracovitosti, k rozumné šetrnosti, hospodárnosti, spořivosti, pokládej každý uvědomělý úd národa za svou přední povinnost.“⁷⁴⁾ Šťastnému se svěřil: „Věřte mi, že schnu strachem o budoucnost našeho národa. Tak zle jako nyní s námi ještě nikdy nebylo!“⁷⁵⁾ O tři roky později, v souvislosti se statí *Příspěvky k charakteristice našeho lidu*, poukazyval na to, „že dřívější blahobyt lidu byl mnohem větší nynějšího“ a vyslovil otázku: „Není-li tu patrné Boží požehnání mravnosti a práce tehdejšího lidu?“⁷⁶⁾

Reflexi dobového dění na stránkách Obzoru jsme zevrubně rozebrali výše, zbývá se zmínit o dalších dvou skutečnostech, které také ovlivnily jak vnitřní, tak vnější podobu církve na přelomu století. Především šlo o působení Katolické moderny⁷⁷⁾ – oba přátelé se stavěli přinejmenším rezervovaně a často i odmítavě proti jejím „výstřelkům uměleckým a zvláště církevně reformním“ (MASÁK 1932, s. 222). Ke střetu Šťastného a modernistů došlo v roce 1899, kdy se na Velehradě uskutečnil

2. sjezd přátel Nového života a ve zprávě o něm se ocitla netaktní zmínka o Bartošovi,⁷⁸⁾ proti čemuž se Obzor ohradil slovy: „Slovutnému našemu učenci ... zajisté nenávisť Nového Života neuškodí, ale jest novým dokladem bezohledného ostracismu, kterým i katolická Moderna pronásleduje naše Aristidy.“⁷⁹⁾ Bartoš v dopise reagoval: „Děkuji Vám srdečně, že jste se mne tak přátelsky ujal proti NŽ. Ale já myslím, že celý ten útok i s tím pokřikováním byla umluvená komedie ...“⁸⁰⁾ Nutno ovšem připomenout, že na stránkách Obzoru se několikrát objevily i příznivé kritiky prací napsaných přívrženci hnutí. Radostně byl přivítán almanach Pod jedním praporem, jímž se tito katoličtí literáti představili⁸¹⁾ a pochvalu si vysloužily dvě sbírky vzešlé z vydavatelství Nový život.⁸²⁾ V jednom dopise se Šťastný vyjádřil: „Škoda, že ta prozvlklá Moderna pachtí se za světovými reformami, kdežto lidových spisovatelů se nedostává.“⁸³⁾ Ve vzájemné korespondenci se odráží také dění kolem osoby olomouckého arcibiskupa Theodora Kohna (v úřadu 1892 - 1904). Když se tento vysoce vzdělaný kněz z chudé rodiny (dědeček byl židovským konvertitou) stal moravským metropolitou, hleděli na něj mnozí s velkými nadějemi, které se však v dalších letech postupně měnily v rozčarování a averzi vůči němu. Rozhodující aféra propukla po sérii článků anonymního pisatele skrývajícího se za pseudonymem Rectus.⁸⁴⁾ Arcibiskup zahájil velké vyšetřování s cílem najít autora a postupoval přitom velmi tvrdě - v dubnu 1903 na základě nepodložených důkazů a bez možnosti obhajoby uvěznil nevinného kněze Františka Ocáska. Následně byl prozrazen skutečný Rectus, proti Kohnovi se zvedla kampaň v tisku, pořádaly se veřejné demonstrace a nakonec reagoval i papežský stolec - arcibiskup byl odvolán do Říma a donucen k abdikaci.⁸⁵⁾ Šťastný krátce po pravdivém odhalení hledané osoby píše: „Ubohý Ocásek, ale ještě ubožejší arcibiskup, který se tak blamoval před celým světem a užiti se nestydlý takového prostředku vypátrati rektusa! ... Člověk by se tomu mohl i zasmát, kdy by to nebylo tak smutné a pro nás přímo osudné.“⁸⁶⁾ Bartoš reaguje: „V naší klidné a zbožné Moravě rozmišek náboženských tuším nebylo třeba. Jeví se tu účinky vlády Tyrana.“⁸⁷⁾

Ze vzájemné korespondence poznáváme také všední život v rodině Bartošovy sestry na Mlatcově

(pravidelně zásobovali Šťastné uzenářskými výrobky a slivovici) a jsme svědky Bartošova onemocnění a průběhu choroby „velmi zákeřné, nejhorší, že ji nemocný pranic necítí“.⁸⁸⁾ Ale už před nemocí si byl vědom, že nemá času nazbyt. „Mnoho-li mi pak ještě zbývá života? Nemohu se té myšlenky zbaviti a obchází mne při ní hrůza“,⁸⁹⁾ psal více než půl roku před prvním ledvinovým záchvatem, když začínal práci na *Dialektickém slovníku*. A tu jsme účastni horečného zápasu s časem, vidíme Bartoše jako ukázněného pacienta, který však každého zlepšení využívá k další práci, často i proti vůli lékařů. „Rád jsem se zřekl všech radostí tohoto světa, jenom pracovati kdybych mohl ještě několik let“, píše v lednu 1904,⁹⁰⁾ až konečně o pár měsíců později oznamuje: „Slovník jest ukončen, pošlu ho brzy Akademii“.⁹¹⁾ Vytištění druhého sešitu tohoto svého díla se autor dočkal v posledním měsíci před smrtí a mluví se o něm v dopise ukončujícím téměř symbolicky dlouholeté přátelství. Šťastný píše: „Milý příteli! Promiňte mi, že tak dlouho otálím projeviti Vám srdečné díky za vzácný dar II.

ŘÍJEN 1910. **OBZOR** ROČNÍK XXIII. ČÍSLO 10.

FR. J. RYPAČEK: **Msgr. Vladimír Šťastný.** Pohřební vzpomínka.

N aše nejlepší ze šlechtických a nejlepších z dobrotivých a všeobecných lidí, integer vtiar scelerisque purus, věleční nobilita a myslí nejskrbnější, vzorný, zbožný a pravý kněz, obětovný a vronci vlastence, duce, ducis, pýchla i cest prvního českého gymnasia státního, laskavý, horlivý a soucitný učitel, milovaný „slávek moravských“ Vladimír Šťastný, dotrpal a došel o půl třetí hod. odpolední v oktávě Nanebevzetí Panny Marie v sobotu dne 20 srpna 1910 po životě ideálně založeném a velebném a povlekle a vysilující chorobě srdce, k níž připojil se smrtivý rak žaludku. Narodil nás a zřídil Moravu státní zřídka nenahraditelná — Význam věcného idealisty, neuváženého pracovníka a horlivce ná-

rodního ocenily časopisy kněžské poctáním, ale přece nenadáním skom, ocenily jej slovy našlennými a charakteristickými. „Hlas“ psal hned za hodinu po smrti Vladimírově: „Msgr. Vladimír Šťastný, tichý, skromný pěvec moravský, zesnul dnes v Pánu o půl třetí hodlné odpoledne po dlouholeté chorobě srdce. Šlechteta, ideální duše, která tolik milovala dle vzoru Svatého církve i vlasti, vznesla se do výšin nadvědných. Pěvec vesehradské hymny „Bože, cos ráčil“; pěvec Mariánské hymny „Zdravas, Maria“ — odesel nám navždy. V něm zemřel jeden z nejlepších synů Moravy, vzorný kněz, vzorný vlastenec, vzorný učitel, ideální básník „Lidové Noviny“ psaly dne 21 srpna: „Vera zemřel zde jeden z posledních starých vlastenců moravských,

dílu Slovníku dial. Je to krásné, veliké dílo a Bůh Vám dopřej, abyste mohl provést též ostatní záměry Svě ... Vždyť jsme s velikou radostí před nedávnem četli v Mor. Orl., že se Vám, chvála Bohu, dosti dobře vede ...“⁹²⁾ Už víme, že osud určil jinak, a tak nám nezbyvá, než s povděkem konstatovat, jak bylo dobře, že František Bartoš strávil závěr života v rodném kraji, zatímco Vladimír Šťastný v Brně. Jen tak totiž mohla vzniknout a následně se zachovat bohatá korespondence, která je dodnes v mnohém zajímavá i podnětná.

Prameny:

MZA Brno, fond G 33 – František Bartoš, korespondence Šťastný Bartošovi; Bartoš Šťastnému.

MZA Brno, fond G 69 – Vladimír Šťastný, korespondence Bartoš Šťastnému, deník Šťastného.

Poznámky:

¹⁾ Viz ŘEPA 2001, s. 65–66; ZOBAČOVÁ 2004.

²⁾ Jan Soukop (1826–1892) – farář v Doubravici nad Svitavou; zachovány 2 dopisy z let 1875–76.

³⁾ Jan Vychodil (1848–1926) – spoluobnovitel cyrilometodějských slavností na Velehradě a děkan v Želechovicích u Zlína; zachován 1 dopis a vizečka z roku 1902.

⁴⁾ Pavel Vychodil (1862–1938) – rajhradský benediktin; zachován 1 dopis z roku 1904.

⁵⁾ P. Vychodil: František Sušil. Životopisný nástin. Brno, Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských. [1898].

⁶⁾ Viz ALTMAN 1988, s. 180; též příspěvek autora v tomto sborníku.

⁷⁾ Podle seznamu členů Matice moravské byl V. Šťastný přispívajícím členem (Výroční zpráva Matice moravské za rok 1889. Časopis Matice moravské 15, 1891, s. IV, XII.). V informaci o úmrtí Šťastného je napsáno, že byl nejstarším členem výboru (Výroční zpráva Matice moravské za rok 1910. Časopis Matice moravské 35, 1911, s. 4). F. Bartoš byl členem Matice přibližně od druhé poloviny roku 1868, v letech 1876–1882 redaktorem Časopisu Matice moravské, 1891–1901 je uváděn jako redaktor spolu

s V. Brandlem, veškeré práce však vykonával F. Kameníček (H. Traub: Dějiny Matice Moravské. Časopis Matice moravské 35, 1911, s. 74, 175).

⁸⁾ G 33, Bartoš J. Šťastné, 18. 3. 1899; G 69, Bartoš J. Šťastné, 19. 3. 1906.

⁹⁾ G 69, deník V. Šťastného 21. 4. 1874.

¹⁰⁾ „... Šťastný již ve svém kouzlem čisté duše zrovna přitahoval gymnazisty, jimž byl představeným. A když stal se také jejich profesorem, a s kouzlem čisté duše spojil nejen milé obcování s každým žákem, ale i dobrotu až příslovečnou, nedivíme se, že mělo naše gymnasium jako téměř žádné jiné, nejen učitele náboženství, nýbrž přímo duchovního správce žáků.“ (SÁŇKA 1927, s. 79; další vzpomínky žáků tamtéž, s. 80, 83, 90, 104).

¹¹⁾ Za + Václavem Kosmákem. Obzor 21, 1898, s. 94–95; + Vincenc Brandl. Obzor 25, 1902, s. 1–3; + František Bartoš. Obzor 29, 1906, s. 145–147.

¹²⁾ Za + matickou (14. dubna 1909). Obzor 32, 1909, s. 141.

¹³⁾ J. Tichý: Za Vladimírem Šťastným! (+ 20. VIII. 1910). Obzor 33, 1910, s. 193; F. J. Rypáček: Msgr. Vladimír Šťastný. Pohrobni vzpomínka. Tamtéž, s. 217–222.

¹⁴⁾ Nade hrobem + Monsign. Dra Matěje Procházký. Obzor 12, 1889, s. 337.

¹⁵⁾ Moravan 9, 1860, s. 166.

¹⁶⁾ J. Rudolecký: Z dějin brněnského alumnátu. Obzor 28, 1905, s. 283–286.

¹⁷⁾ „Drobné Květy vydané r. 1887 jsou sbírkou 117 roztomilých drobných básniček, jež, jak dí Bartoš, jadrným obsahem i lahodnou formou směle se mohou postavit po bok Moudrosti otcovské Boleslava Jablonského.“ (KOREC 1900, s. 41).

¹⁸⁾ Slovanská poezije. Výbor z národního a umělého básnictva slovanského v českých překladech. Sestavil a literárními úvody opatřil F. Vymazal. Brno, Matice moravská. I. sv. 1874, II. sv. 1878. Šťastného překlady jsou v obou svazcích.

¹⁹⁾ Kytka z Moravy. Básně Vladimíra Šťastného. Brno, vl. n. 1879.

²⁰⁾ Časopis Matice moravské 11, 1879, s. 41–49.

²¹⁾ Obzor 2, 1879, s. 93–95.

²²⁾ Tamtéž, s. 93.

²³⁾ Časopis Matice moravské 11, 1879, s. 41.

²⁴⁾ Koleda 4, 1879, s. 127–128; podepsáno šif

- rou H-a, Hýsek uvádí, že šlo o Hynka Babičku, což naznačuje i poznámka v Listárně redakce za Brandlovou zprávou v Obzoru (s. 96).
- ²⁵⁾ Obzor 2, 1879, s. 95.
- ²⁶⁾ Obzor 2, 1879, s. 236-239.
- ²⁷⁾ V. Ficek: Antonín Vašek. Vlastivědné listy Severomoravského kraje 12, 1986 č. 2, s. 17.
- ²⁸⁾ V. Ficek: Antonín Vašek v boji za práva lidu a za vědeckou pravdu. Ostrava, Krajské nakladatelství 1964, s. 40, 185.
- ²⁹⁾ Slovo o literatuře. Obzor 1, 1878, s. 196.
- ³⁰⁾ v rámci recenze Nerudových Písní kosmických. Obzor 1, 1878, s. 220-222.
- ³¹⁾ Život a literatura. Literární aforismy od Frant. Bartoše. Obzor 5, 1882, s. 145-147, 161-165, 177-181, 209-217, 321-324.
- ³²⁾ Ve prospěch českého čtení. Obzor 9, 1886, s. 65-67, 81-82.
- ³³⁾ Drahoty spisů pro mládež. Obzor 22, 1899, s. 63.
- ³⁴⁾ G 33, Bartoš Šťastnému 28. 2. 1903.
- ³⁵⁾ Klerikalismus a náboženství. Obzor 27, 1904, s. 79.
- ³⁶⁾ Los von Rom. In: Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl 4. Praha, Československý kompas, tiskařská a vydav. akc. spol. 1929, s. 554.
- ³⁷⁾ Polemika mezi časopisy Obzor a Komenský měla tuto časovou návaznost: Klerikální spolek učitelů. Komenský 14/5 1897, s. 321-323; K poměru učitelstva s duchovenstvem. Komenský 4/6 1897, s. 369-373; Ve vleku klerikálním. Komenský 24/9 1897, s. 593-596; Boj proti katolickým jednotám učitelů. Obzor 20/10 1897, s. 289-291; Brněnskému „Obzoru“. Komenský 29/10 1897, s. 673-676; „Komenskému“. Obzor 20/11 1897, s. 333-334; Ještě brněnskému „Obzoru“. Komenský 3/12 1897, s. 753-756.
- ³⁸⁾ Komenský 1897, s. 371.
- ³⁹⁾ Tamtéž, 1897, s. 595.
- ⁴⁰⁾ Obzor 1897, s. 290-291.
- ⁴¹⁾ Spolek Freie Schule. Obzor 28, 1905, s. 174-175.
- ⁴²⁾ Hlas 11. 3. 1906, s. 2.
- ⁴³⁾ Pastýřský postní list. Obzor 29, 1906, s. 94.
- ⁴⁴⁾ Se Slovenska. Několik úpominek s cesty r. 1877 podává J. Herben. Obzor 1, 1878, s. 87-89, 103-105, 138-139, 149-151.
- ⁴⁵⁾ Obzor 10, 1887, 157-160, 192; Čas 1, 1887, s. 142, 166, 192, 224.
- ⁴⁶⁾ Čas 1887, s. 192.
- ⁴⁷⁾ O židovské žurnalistice. Obzor 27, 1904, s. 30.
- ⁴⁸⁾ Čas 7, 1893, s. 274-276.
- ⁴⁹⁾ Naše nepodnikavost. Obzor 16, 1893, s. 157-158.
- ⁵⁰⁾ Návštěvu u prof. dra. Masaryka. Obzor 25, 1902, s. 47.
- ⁵¹⁾ Masaryk a evandělci. Obzor 27, 1904, s. 261.
- ⁵²⁾ Případ Judův. Obzor 29, 1906, s. 47; Proti prof. Judovi. Tamt., s. 95, Prof. Dr. Masaryk před soudem. Tamt., s. 119; MAREK 2003, s. 512-526.
- ⁵³⁾ Obzor 1906, s. 119.
- ⁵⁴⁾ G 33, Šťastný Bartošovi, nedat. (1906).
- ⁵⁵⁾ Krakov katolický. Drobná vzpomínka z cesty od M. H. Obzor 23, 1900, s. 49-51.
- ⁵⁶⁾ Mžíkové vzpomínky na cestu do Paříže. Obzor 24, 1901, s. 4-5, 21-22, 39-40, 51-52, 101-103.
- ⁵⁷⁾ O nynějším hmotném úpadku našeho lidu a některých jeho příčinách. Obzor 25, 1902, s. 17-19, 34-37, 52-54.
- ⁵⁸⁾ Několik slov o pěstování zpěvu. Obzor 26, 1903, s. 145-146, 161-162, 178-179, 194-197, 211-213, 313-316.
- ⁵⁹⁾ Příspěvky k charakteristice našeho lidu. Obzor 28, 1905, s. 1-4, 17-20, 35-37, 51-53, 65-67, 83-86, 97-98, 117-118, 129-130.
- ⁶⁰⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, nedat. (na razítku asi datum 2. 1. 1901).
- ⁶¹⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 11. 4. 1901.
- ⁶²⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 14. 1. 1902.
- ⁶³⁾ G 33, Šťastný Bartošovi, 15. 1. 1902.
- ⁶⁴⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 30. 12. 1899.
- ⁶⁵⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 27. 2. 1900.
- ⁶⁶⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 22. 5. 1900.
- ⁶⁷⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 26. 9. 1903.
- ⁶⁸⁾ Sestup na nás, Duchu Svatý, viz Kancionál, s. 300, č. 424.
- ⁶⁹⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 17. 4. 1903.
- ⁷⁰⁾ G 33, Šťastný Bartošovi, nedat. (po 20. 11. 1903).
- ⁷¹⁾ BÍLÝ 1907, s. 234.
- ⁷²⁾ G 69, Bartoš Šťastnému, 16. 8. 1900.

- ⁷³⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 1. 9. 1900.
- ⁷⁴⁾ Obzor 25, 1902, s. 53–54.
- ⁷⁵⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 1. 11. 1901.
- ⁷⁶⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 8. 12. 1904 (uvedeno 1903).
- ⁷⁷⁾ Katolická moderna - hnutí zprvu usilující o obrodu katolicky orientované literatury a její přiblížení soudobým uměleckým proudům. Organem se stal časopis *Nový život* (viz Lexikon české literatury. Red. V. Forst. Díl 2, svazek 2. Praha, Academia 1993, s. 680–681). Postupně však vítězila myšlenka, že s revolucí literární musí jít stejným krokem křesťanská revoluce života - tedy sociální, politická a náboženská (MAREK 2003, s. 334).
- ⁷⁸⁾ Druhý sjezd Nového Života. Na Velehradě 2. a 3. srpna 1899. *Nový život* 4, 1899, s. 234.
- ⁷⁹⁾ *Nový Život*. Obzor 22, 1899, s. 288.
- ⁸⁰⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 10. 10. 1899.
- ⁸¹⁾ Obzor 18, 1895, s. 159–160, 191–192, 207–208, 223–224, 246–247, 271–272.
- ⁸²⁾ S. Bouška: Duše v přírodě. Obzor 1904, s. 143; X. Dvořák: Soli Deo. Obzor 1905, s. 239.
- ⁸³⁾ G 33, Šťastný Bartošovi, nedat. (duben 1904).
- ⁸⁴⁾ Vycházely v novinách liberálního zaměření *Pozor* od 3. června do 8. srpna 1902 pod titulem *Naše arcidiecéze*. K událostem vedoucím k abdikaci arcibiskupa Kohna viz MAREK 2003, s. 495–509.
- ⁸⁵⁾ Kníže-arcibiskup Dr. Theodor Kohn resignoval. Obzor 27, 1904, s. 95.
- ⁸⁶⁾ G 33, Šťastný Bartošovi, 25. 4. 1903; datum prozrazení 18. 3. 1903 viz MAREK 2003, s. 501.
- ⁸⁷⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 1. 5. 1903.
- ⁸⁸⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 24. 7. 1903.
- ⁸⁹⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 14. 12. 1901.
- ⁹⁰⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 29. 1. 1904.
- ⁹¹⁾ G 33, Bartoš Šťastnému, 12. 9. 1904.
- ⁹²⁾ G 33, Šťastný Bartošovi, 7. 6. 1906 (uveden květen).
- ALTMAN, K. 2003: *České spolky na Moravě a lidová kultura (do roku 1918)*. Národopisná revue 13, s. 123–127.
- BARTOCHA, J. [1907]: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč: České knihkupectví Emila Šolce.
- BÍLÝ, F. [1907]: *Vincenc Brandl a František Bartoš*. In: Bílý, F. (ed.): *Lidová čítanka moravská*. Telč: Moravsko-slezská beseda v Praze s. 223–235.
- DĚDICTVÍ 1985: *Dědictví sv. Cyrila a Metoděje*. In: Forst, V. (ed.): *Lexikon české literatury*. Díl 1. Praha: Academia s. 519–520 (autor pp = P. Pešta).
- HERBEN, J. 1935: *Knihy vzpomínek*. Praha: Družstevní práce.
- HERBEN, J. 1993: *Jan Herben*. In: Forst, V. (ed.): *Lexikon české literatury*. Díl 2, svazek 1. Praha: Academia, s. 146–152 (autor pp = P. Pešta).
- HÝSEK, M. 1911: *Literární Morava v letech 1849–1889*. Praha: Vydavatelské družstvo Moravsko-slezské revue.
- Kancionál. Společný zpěvník českých a moravských diecézí*. L. Simajchl, L. - Cíkrle, K. (ed.). 16. vyd. Praha: ZVON, české katolické nakladatelství a vydavatelství 1992.
- KOREC, J. 1900: *Literární činnost monsignora Vladimíra Šťastného*. In: 33. program prvního českého gymnasia státního v Brně koncem školního roku 1899–1900. Brno, vl. nákl., s. 41–43.
- Literární Morava*. T. Kubiček s kolektivem. (Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 11). Brno: Muzejní a vlastivědná společnost. 2002.
- MALÍŘ, J. 2003: *Role církevní organizace ve vývoji spolků a stran na Moravě v druhé polovině 19. století*. In: Kordiovský, E. - Jan, L. (ed.): *Vývoj církevní správy na Moravě*. XXVII. Mikulovské sympozium 9.-10. října 2002. Brno: Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, s. 347–354.
- MAREK, P. 2003: *Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Rosice, Gloria pro Katedru politologie a evropských studií Univerzity Palackého v Olomouci.
- MASÁK, E. 1932: *Dějiny Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v Brně*. 1850–1930. Brno: Dědictví sv. Cyrila a Metoděje.

Literatura:

ALTMAN, K. 1988: *Podíl Českého čtenářského spolku na utváření společenského života v Brně od 60. let 19. století*. Český lid 75, s. 179–183.

- OBZOR 2000: *Obzor (2)*. In: Opelik, J. (ed.): Lexikon české literatury. Díl 3, svazek 1. Praha: Academia, s. 647-649 (autor pp = P. Pešta).
- PEŠTA, P. [1997]: *Jan Herben a TGM*. Přednáška pro členy Masarykovy společnosti 16. 4. 1997. SPŠ stavební, Brno. Brno: Masarykova společnost.
- ŘEPA, M. 2001: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Brno: Doplněk.
- SÁŇKA, H. [1927] (ed.): *Šedesát let českého gymnasia v Brně 1867-1927*. [Brno].
- SÁŇKA, H. 1967: *Dějiny prvního českého gymnasia v Brně*. In: První české gymnasium v Brně. Sborník ke stému výročí jeho založení. Brno: Musejní spolek s. 18-31.
- ŠAJTAR, D. 1965: *Dvě „moravské“ tradice literárněhistorického bádání v oblasti písemnictví pro mládež*. Zlatý máj 9, s. 384-387.
- ŠTĀSTNÝ, B. 1936: *Monsignore Vladimír Štastný. Ze života a paměti kněze - buditele*. Brno: Občanská tiskárna.
- ZAPLETAL, Z. 1988: *Mezi folklórem a literaturou. František Bartoš jako iniciátor dětské literatury a školní četby*. In: Z. Zapletal: 3 studie. K vývoji četby mládeže v 19. století. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, s. 99-126.
- ZOBAČOVÁ, A. 2004: *Sušilova družina a její korespondence v archivním fondu Benediktini Rajhrad*. In: V. Frolcová (ed.): *František Sušil (1804-1868). Odkaz a inspirace*. Rousínov: Město Rousínov - Etnologický ústav AV ČR Praha - pracoviště Brno 2004, s. 39-50.

Tato práce vznikla v rámci výzkumného projektu Kulturní identita a kulturní regionalismus v procesu formování etnického obrazu Evropy, číslo AVOZ 90580513.

František Bartoš, občan šťouralovský

Karel Altman

Umístění mého referátu (jenž byl vypracován v rámci výzkumného záměru etnologického ústavu AV ČR AVOZ 90580513 Kulturní identita a kulturní regionalismus v procesu formování etnického obrazu Evropy) až na sám chvost konference o Františku Bartošovi má přece jenom jeden klad. Umožňuje mi přihlédnout k tomu, co relevantního vzhledem k tématu mého vystoupení zde už bylo řečeno, a vystříhat se tak opakování již zmíněného. V mnoha obsáhlých i stručnějších referátech, věnovaných životu a dílu F. Bartoše, zde byly náležitě zhodnoceny odborné – národopisné i jazykovědné – kvality, jakož i pedagogické schopnosti a úspěchy této přední moravské osobnosti devatenáctého a začátku dvacátého století. Jakkoli se v těchto příspěvcích jejich autoři nejednou dotkli i reálií z osobního života Bartošova, nebyl tu ještě podán zevrubný portrét tohoto velikána jako lidské bytosti. Chtěl bych se o to alespoň velmi krátce pokusit v prostoru mně daném, a to v příspěvku nazvaném možná poněkud méně srozumitelně „František Bartoš, občan šťouralovský“.

Ještě předtím, nežli se pokusím vysvětlit tento titul, který se vztahuje k Bartošovu trávení volného času v Brně, chtěl bych alespoň stručně nastínit jeho povahové rysy, jak je můžeme vnímat na základě některých svědectví jeho současníků – blízkých přátel, kolegů, studentů i jiných svědků, kteří je zanechali ve svých memoárech či přímo v životopisných líčeních Bartošových osudů. Vzhledem k intimitě této stránky Bartošovy osobnosti a leckdy i k rozdílným hodnocením, vyplývajícím z výpovědí svědků, půjde však zřejmě vždycky o pouhé domněnky, jaký Bartoš vlastně byl.

Zřejmě nejpodrobnější charakteristiku rodáka z Mladcové u Zlína podal Josef Bartocha ve zdařilé životopisné knize *Z paměti a života Fr. Bartoše*, jež vyšla v roce 1907 v Telči v Šolcově nakladatelství. Právě Bartošově „světlé památce“ spisovatel

„posvěcuje“ své dílo, v němž vyzdvihuje jeho kladné vlastnosti, k nimž řadí zejména konzervativnost, zbožnost, ostýchavost, skromnost, dobročinnost a štedrost, hospodárnost a šetrnost. Bartocha velebí Bartošovu vlídnost, vděčnost, smířlivost, veselost, ale zejména v mládí také ohnivost, celoživotní vnímavost a pozorovatelskou bystrost, neúměrnou pracovitost, příkladnou obětavost i lásku k národu a vlasti stejně jako k jazyku a jeho čistotě.¹⁾

Bartocho „svého otcovského přítele“ charakterizoval – a to už v dedikaci onoho životopisného spisu – jako „ušlechtilého syna i vroucího milovníka země Moravské, slovutného lidopisce a obětavého vlastence“.²⁾ Z vlastenectví pramenila Bartošova láska k českému jazyku, o jehož správnost a ryzost usiloval po celý život, až se mluvilo o brusičství. Bartošovo národní citění našlo konkrétní výraz nejen ve způsobu výuky, ale také v hmotných podporách. Bartoš byl všeobecně znám svou štedrostí, s jakou účinně podporoval každého, kdo jeho pomoci potřeboval, zejména studenty ústavů, na nichž působil jako profesor nebo ředitel. Činil tak zpravidla anonymně, vzdával se honorářů ve prospěch brněnské Vesny, Matice školské v Brně i Ústřední Matice školské v Praze, podporoval četné dobročinné spolky, rozdával cenné knihy školním knihovnám atd.

V českých vlasteneckých kruzích bylo známo Bartošovo upřímné bigotní katolictví, což byl další výrazný rys jeho osobnosti, někdy ovšem kritizovaný a dokonce zesměšňovaný, například Otakarem Bystřinou.³⁾

Bartoš byl za svého života, a to dokonce už poměrně brzy, uznávaným odborníkem i uctívanou osobností. Vedle vědeckých, pedagogických i organizačních kvalit, pracovitosti a rozvahy však byla mnohokrát vyzdvížena jeho vstřícnost, přívětivost, srdečnost a družnost, jež byla velmi oceňována jeho přáteli, studenty i podřízenými.⁴⁾ Právě mezi pedagogy ústavu, jemuž jako ředitel stál v čele, Bartoš rád trávil své volné chvíle, s oblibou je kolem sebe shromažďoval.⁵⁾

Přes všechny ostychy vůči oficiálním projevům uznání, jakých se mu občas dostávalo, byl Bartoš komunikativní osobností, ovšem ponejvíce právě v kruhu nejbližších přátel. Společně s nimi, zejména pak se členy svého pedagogického sboru, Bar-

toš v Brně obvykle slavil více či méně skromnou hostinou svá kulatá jubilea i významné životní události.⁶⁾ Také za svých pobytů v rodném kraji vyhledával Bartoš své četné přátele, s nimiž trávil volný čas, například když za zpěvu jeho oblíbených lidových písní pořádali „gulášové partie“. Ale i jindy Bartoš uměl pozvednout náladu zdejších i brněnských vlastenců. „Rozveselila-li se společnost, pobádal ji ke zpěvu písní národních, a k veselosti též přispíval nemálo vyprávěním veselých příhod nebo žertem,“ vzpomínal J. Bartocha.⁷⁾ Od mládeži vynikal F. Bartoš jako zpěvák, například ve studentských spolecích ve Vidni, kde působil jako I. tenor a kde ho poslanec Václav Vladivoj Tomek nejmenoval jinak než „moravský slaviček“.⁸⁾

Jak víme, rodným domem F. Bartoše byla hospoda v Mladcové, jejíž bujarý život – podle slov životopisce – ho v dětství silně ovlivnil, stejně jako veselá povaha rodičů, vykonávajících hostinské povolání.⁹⁾ Ale také v Brně byl Bartošův život téměř po celou dobu jeho pobytu spjat s hostinským zařízením, totiž s Besedním domem, v jehož druhém patře bydlel od začátku sedmdesátých let devatenáctého století, zřejmě od roku 1872 až do penzionování v roce 1898.¹⁰⁾

Současně byl Bartoš od roku 1869 členem České ho čtenářského spolku, který zde měl od roku 1871 – o pouhé patro níže – své sídlo. Toto reprezentativní sdružení představovalo centrum národního úsilí o emancipaci českého měšťanstva v Brně.¹¹⁾ Ve čtenářském spolku Bartoš vyvíjel aktivní činnost, mimo jiné zde v roce 1881 znovu obnovil literární odbor a stal se jeho předsedou.¹²⁾ Podle slov životopisce Bartochy byl Bartoš ve čtenářském spolku téměř denním hostem. Večery trávil v divadle, „slibovalo-li umělecký nebo vzdělávatelný zážitek“, anebo zasedl právě ve čtenářském spolku – slovy Bartochovými – „aby si odpočinul a se pobavil“.¹³⁾

Čtenářský spolek měl právo výčepu, a prostředí jeho místnosti v prvním patře Besedy se tak příliš nelišilo od hostince (který byl ostatně už tehdy také v přízemí a do něhož Bartoš rovněž chodil). V místnostech čtenářského spolku měl Bartoš stabilní místo u „svého stolu“, což byl atribut jeho regulérního štamgastství, které trvalo téměř třicet let. Nadto jako charismatická osobnost kolem sebe vytvořil svou „družinu“ – malou „učenou spo-

lečnost“, tedy neformální kroužek přátel a ctitelů, spolustolovníků, s nimiž „nenuceně a ušlechtilě se bavíval rozhovorem, nejčastěji o věcech národních a literárních“.¹⁴⁾

Od roku 1893 však Bartoš mířil do spolkových místností nejen nahodile, ale také pravidelně, a to každý čtvrtek, kdy zde měla sezení (neboli „ouřadovala“) stolová společnost Obec Štoulalov. V rámci Čtenářského spolku, jenž čítal několik stovek členů, se totiž vytvořily takové společnosti jako dílčí sdružení, která představovala relativně uzavřené skupinky častých návštěvníků sídla spolku, kde měly přidělenou místnost pro svá zasedání. Jednou z nich byla i stolová společnost Obec Štoulalov, sdružení jistě vhodné, aby se Bartoš stal jeho členem. Stolovým společenstvem Čtenářského spolku jsem věnoval dvě studie, publikované v časopisech Český lid (1988) a Slovenský národopis (1991). Proto se zde omezím pouze na ty nejdůležitější údaje.

Stolová společnost Obec Štoulalov byla založena 2. dubna 1888. Jejími členy byli především příslušníci brněnské české inteligence, tj. hlavně učitelé středních a vysokých škol a také kněží, úředníci a advokáti, méně pak živnostníci, umělci a příslušníci zámožné buržoazie a šlechty. Byla to tedy Bartošovi vhodná společnost; v Obci Štoulalov figurovali i jeho nejbližší přátelé, především Vincenc Brandl, Pavel Vychodil, Vladimír Šťastný a další známé osobnosti, například Jan rytíř Lachnit, Tomáš Šlinger, Egbert hrabě Belcredi, Josef Šichan, Adolf Erhart.¹⁵⁾

Pokud jde o věk, členové společnosti Obec Štoulalov byli vesměs muži středního a vyššího věku, „vlastenci starého dobrého zrna“.¹⁶⁾ Je zřejmé, že Bartoše mezi ně přivedl archivář Vincenc Brandl, který byl zakládajícím členem Obce Štoulalov. Bartoš pak vstoupil do této společnosti společně s Vladimírem Šťastným roku 1893, tedy až pět let po vzniku tohoto sdružení.

Od samého založení vyvíjela stolová společnost Obec Štoulalov vlasteneckou a charitativní činnost, hmotně nejpřínosnějším konáním tohoto sdružení bylo sbírání peněžních příspěvků „k účelům vlasteneckým, školským, dobročinným a osvětovým“.¹⁷⁾ Což bylo úsilí, v němž se i jinde angažoval také Bartoš.

V činnosti Obce Štoulav však vedle roviny naplňování národních ideálů působila také druhá rovina zábavného trávení volného času. Součástí zábavy uvnitř tohoto kolektivu byly i rozmanité prostředky, které zároveň sloužily k posilování vzájemných vztahů mezi účastníky a k pocitu jejich soudržnosti, stejně jako k vyhranění stolové společnosti vůči jejímu okolí. Těmito prostředky byly například určité mluvní zvláštnosti, rozmanité symboly a insignie, štoulavská hymna, ceremoniály, udíleli si tituly a přezdívky, existovalo hierarchické dělení členů do různých kategorií atd. Při vytváření těchto znaků byla hojně užívána parodie, vtípně parafrázující vlastní skutečné vzory, značnou měrou se uplatňovala ironie, žert a přátelský, dobrosrdečný a bodrý humor. Lze říci, že parodie prostupovala veškeré konání zasedající stolové společnosti Obec Štoulav a byla tematicky zaměřena: důsledně parafrázovala poměry na skutečné současné vsi. Na vytváření a udržování těchto atributů se zřejmě podílel i F. Bartoš.

Obdobně jako se členská základna většiny oficiálních spolků dělila do několika kategorií, činila tak i Obec Štoulav. Humorem prodchnutá hierarchická posloupnost této společnosti vycházela z parodie skutečné soudobé venkovské obce, a tím bylo ovlivněno i její rozdělení na skupinu „obecních hodnostářů“ neboli „konšelů“ a „radních“, kterými byli funkcionáři sdružení, a dále na řadové „sousedy“ a „chalupníky“. Kritériem dělení této stolové společnosti však nebyla skutečná profesní či sociální příslušnost člena, ale především míra jeho zapojení do činnosti sdružení a současně oblibnost v kolektivu.¹⁸⁾

Přestože František Bartoš nepatřil k „moudrým a opatrným otčům obce“, jak se označovali členové užšího výboru, i on měl v Obci Štoulav své označení. Totiž jiným dokladem těsných vztahů mezi členy této stolové společnosti bylo vymyšlení a udílení přezdívek, či spíše přízvisek, kterými byli jejich nositelé nazýváni výhradně v prostředí tohoto kolektivu.¹⁹⁾ V rukopisném seznamu členů Obce Štoulav čteme, že Bartošovi byla udělena přezdívka „obecní výminkář“, bohužel nevíme přesně proč. O jeho členství v Obci Štoulav celkově nemáme mnoho zpráv. Doklady o této stolní společnosti, zachované v Archivu města Brna, ač velice pozoruhodné, jsou na informace o „obec-

ním výminkářem“ velmi skoupé. Ale třeba v článku *Vzpomínky na „obec Štoulav“*, otištěném v listu Den roku 1936, je krátká zmínka o řediteli Františku Bartošovi: „V naší sl. obci žil tiše pravý Raisův ‘výminkář’...“.²⁰⁾ Uvádí se dále, že „jako ostatní pp. sousedé vždy ochotně a z lásky k účelům vlasteneckým, školským, dobročinným i osvětovým platil obecní daně, přírážky i pokuty...“.²¹⁾

Můžeme se proto pouze domnívat, že tato Bartošova přezdívka vyplynula z jeho nepřilíh agilitní, spíše nenápadné účasti v tomto sdružení. Na rozdíl od jiných členů, dnes dávno zapomenutých osobností, Bartoš při zábavní činnosti stolové společnosti zřejmě příliš nevyňikal žoviálností a bujarostí. Jak se zdá, spíše se tady poklidně bavil pozorováním a hovorem, aby se vždy ve stejnou hodinu odebral do svého příbytku a tam se věnoval své vědě. Totiž navzdory veselí, jež bylo projevem srdečných vztahů příslušníků společnosti Obec Štoulav, v kruhu těchto čtvrtičníků Bartoš, stejně jako v jiné dny, příliš dlouho nevyseďoval. Ani přespříliš neholdoval pivu, které se tu pilo, a už vůbec ne jinému alkoholu.²²⁾ Jak napsal Bartocho, „jakmile se přiblížila desátá, tu hleděl po tichu bez dlouhého a hlučného loučení zmizeti, aby odchodem svým nezbudil pozornosti“. Poté Bartoš vystoupil o poschodí výš a byl doma, spát však nešel. Teprve nyní se ponořil do vědecké činnosti a tvořil. „Má práce v Brně jest noční,“ říkával.²³⁾ A právě tehdy vznikaly mnohé Bartošovy texty, jimiž obohatil moravský národopis, jazykovědu i pedagogiku. V onu pokročilou denní, či spíše noční dobu, povzbuzen předchozím posezením mezi spřízněnými dušemi, nyní však sám, oddán své práci a zálibě, byl Bartoš zřejmě nejšťastnější. Neboť - jak už zdůraznili jiní (Alois Gregor) - pro Bartoše byla typická slova, jimiž poděkoval příteli Matouši Václavkovi za jeho blahopřání k členství v České akademii. Tehdy Bartoš napsal: „Mně by se nejlépe líbilo seděti hezky v koutečku a pracovati, nikým nejša pozorován ani kontrolován.“²⁴⁾

Poznámky:

¹⁾ Bartocho, J.: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč b. d., s. 253-278. Obdobně se o Bartošovi vyjadřují například Vojtěch Cekota a Ladislav Rutte,

kteří ovšem sami čerpají z Bartochových memoárů. Srov. Cekota, V. – Rutte, L.: *Ze života a působení Františka Bartoše*. In: *Ze života a díla Františka Bartoše*. Gottwaldov 1957, s. 30.

²⁾ Tamtéž, s. 3. Srov. též Gregor, A.: *O životě a díle Františka Bartoše*. Brno 1968, s. 57.

³⁾ Toto jeho přesvědčení bylo čas od času podrobno kritice a někdy i výsměchu ze strany jinak smýšlejících. Například Otakar Bystřina, o více než generaci mladší literát bohémského založení, se jmenovitě právě o Bartošovi – jako snad o žádné jiné významné osobnosti – zmiňuje ve své knize *Jak se naši škádlivají*. Zde o něm píše v dosti ironickém duchu, když mu připisuje jednu příhodu, jež ostatně v kontextu onoho díla působí poněkud nesyrově. Začíná ironickým konstatováním: „Vím, jak byl zbožný náš František.“ A dále vypráví onen příběh: „U chodníku z Mlatcové do Zlína stával sloupek s obrázkem sv. Františka Serafinského, patronka Bartošova; pod ním byla celá litanie k sv. Františkovi; jak to vše sešlo a vybledlo, dal Bartoš obnovit obrázek. Než to malíř vykonal, odjel zatím Bartoš do Brna. – Po nějakém čase smáli se přátelé Bartošovi ve Čtenářském spolku, co to dal v Mlatcové za nápis vymalovat. Milý malíř napsal místo litanie pod obrázek: ‘Sv. Františku Ser. oroduj za nás!’ Bartoš chudák zrudnul celý – takovou ostudu mrcha malířská udělá – jemu, strážci mravů domácích! Hned si sedl a napsal důtklivý list malířovi, aby nápis opravil. Ve spolku chlubil se pak, že už je to spraveno. Ale nastojte! Za půl roku – před prázdninami, než Bartoš mohl navštívit svou Mlatcovou, přijdou kamarádi a zase se smějí! Bartoš se čepýří – že přece už to kázal změnit! Milý malíř ovšem provedl příkaz, ale jak? Namaloval nový nápis: ‘Sv. Františku Sera. oroduj za nás!’ Bartoš oněměl hrůzou! Ihned sedl na vlak a do milé Mlatcové. Nápis zmizel vůbec – pověst však zůstala.“ V posměšné stati užívá Bystřina k označení Bartoše pořouchlých, leckdy ironicky zabarvených výrazů „zbožný náš František“, „strážce mravů domácích“, „Bartoš chudák (zrudnul celý)“. Srov. Bystřina, O.: *Jak se naši škádlivají*. Prostějov 1924, s. 163-164. Jak se zdá, Bystřina – evangelík vystupující výrazně antikatolicky, jak to dokládají i pasáže v knize Sú-

chovská republika – byl ve svých soudech ovlivněn svým nejbližším přítelem, básníkem Petrem Bezručem. Ten nikdy Bartošovi neodpustil, že se nezastal jeho otce Vladimíra Vaška, jehož byl kolegou, když se ocitl v nemilosti jako odpůrce pravosti Rukopisů. Nemáme však dokladů, že by se Bartoš jako zapřísáhlý zastánce pravosti RKZ přímo podílel na represích, v důsledku kterých Bezručův otec zemřel. Básník však o tom byl přesvědčen.

⁴⁾ Srov. Bartocha, J.: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč b. d., s. 115-117.

⁵⁾ Například je často zval do spolku Beseda starobrněnská „na kus řeči“, čímž se snažil také osvěžit atmosféru v této měšťanské organizaci, „hleděl tak oživit společenský život v ní“. Ale také je v době jarní a letní vybízel ke společné návštěvě zahrady doktora Dvorského pod Špilberkem „k milé zábavě kořeněné žertem, zpěvem i zajímavým vypravováním“. Tady hostitel anebo sám ředitel Bartoš někdy pohostili pozvané malým soudkem pěnivého moku, „počastovali veselé účastníky čtvrtěm piva“. V této společnosti pak Bartoš odložil dekorum ředitele a – jak napsal Bartocha v Bartošově životopisu – „za nálady zvláště rozjařené rozepíval se někdy i pan ředitel a svým lahodným tenorem přednesl některou národní píseň, zjednáva je tak prakticky přízeň národnímu zpěvu mezi námi“. Tamtéž, s. 116.

⁶⁾ Takto Bartoš oslavil svůj svátek (2. dubna) a také kulatá jubilea, jako byly 4. března 1887 jeho padesáté narozeniny, oslavované celou českou společností, nebo v roce 1890, kdy bylo slaveno jeho jmenování řádným členem České akademie. Bez oslavy se neobešlo, když byl v roce 1892 Bartoš jmenován školním radou, když byl v roce 1894 povolán za člena zemské školní rady, když v roce 1896 jako profesor dovršil třicátý rok svého pedagogického působení a konečně ani když v roce 1898, odcházeje z vlastní žádosti na odpočinek, byl jmenován rytířem řádu Františka Josefa. Srov. Bartocha, J.: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč b. d., s. 116-117.

⁷⁾ Srov. tamtéž, s. 122.

⁸⁾ Tamtéž, s. 59.

⁹⁾ Tamtéž, s. 16.

- ¹⁰⁾ Byt v druhém patře Besedního domu se Bartošovi stal bydlíštěm a byl to příbytek v řadách venkovských vlastenců velmi populární, neboť kdykoliv Bartoše navštívil některý jeho přítel, býval u něho ubytován. Bartošovi přátelé – například pro svůj vtip velmi oblíbený moravský spisovatel Václav Kosmák –, když byli otázeni, kde jsou ubytováni, žertem říkali, v bydlí v „hotelu Bartoš“. Tamtéž, s. 85.
- ¹¹⁾ Srov. Altman, K.: *Podíl Českého čtenářského spolku na utváření společenského života v Brně od 60. let 19. století*. Český lid 75, 1988, s. 179 – 180.
- ¹²⁾ Bartocha, J.: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč b. d., s. 149.
- ¹³⁾ Tamtéž, s. 160.
- ¹⁴⁾ Tamtéž, s. 162.
- ¹⁵⁾ Podle „obecní matriky“, tj. seznamu všech členů Obce Štoulalov, bylo z celkového počtu 94 členů stolové společnosti 23 úředníků, 7 advokátů, 19 učitelů středních a vysokých škol, 1 učitel obecní školy, 15 církevních prelátů a 18 farářů a děkanů, 2 šlechtici, 3 příslušníci buržoazie, 5 živnostníků a 1 umělec. Srv. AmB, R 33/35.
- ¹⁶⁾ AmB, R 33/33.
- ¹⁷⁾ Srov. tamtéž.
- ¹⁸⁾ Obdobně jako celý Český čtenářský spolek si i Obec Štoulalov jako jeho dílčí součást volila výbor. Jeho činnost byla ovšem více či méně přijímána jako hra na představenstvo soudobé venkovské obce, z jejíž nomenklatury štoulalovští občané vycházeli i při udílení funkcí a titulů. Výborem tohoto sdružení byli proto „moudří a opatrní otcové obce“ čili výše zmínění „obecní hodnostáři“, mezi něž patřil „starosta“ čili „pudmistr“, „obecní matrikář“, „obecní kantor“, „obecní písař“, „veledůstojný pan probošt“ a „obecní archivář“. Každý z těchto funkcionářů měl zvláštní práva a povinnosti, vyplývající z titulu dané funkce. Avšak jak je zřejmé, obvykle šlo o parodované uplatňování ironicky míněných „práv“ a „povinností“. Srov. Altman, K.: *Stolové společnosti jako činitel integrace Českého čtenářského spolku v Brně*. Slovenský národopis 39, 1991, s. 324.
- ¹⁹⁾ Užívání přízvisek na místě vlastních jmen, skutečných hodností a titulů členy sdružení ve svých důsledcích značně přispívalo ke stírání sociálních rozdílů mezi příslušníky různých vrstev. Byl to další z projevů poměrné demokratičnosti uvnitř tohoto kolektivu sestávajícího značnou měrou i z osob vysoce postavených. Přízviska udělovaná ve stolové společnosti byla vytvářena a také pocíťována jako projev pozornosti, vyznamenání, přátelské náklonnosti či vzájemného dobromyslného škádlení mezi členy, na rozdíl od přezdivek v pravém slova smyslu, které většinou nelichotí a svému nositeli spíše připomínají jeho chyby, vady, nedostatky nebo nějaké dosti nepříjemné okolnosti. Vymýšlení přízvisek jednotlivým členům Obce Štoulalov značnou měrou doprovázel dobrosrdečný humor, osvěžující atmosféru této stolové společnosti. Významnou roli hrála i oblíbenost člena, kterému se přízvisko udílelo. Jelikož celkový ráz přízvisek v Obci Štoulalov vycházel z ironické nápodoby poměrů skutečné soudobé obce, jejich výběr těsně souvisel s udílenými „hodnostmi“ a „funkcemi“. Tak například „obecním policajtem“ byl správce stipendia, jež stolová společnost založila pro posluchače brněnských českých škol, „obecní vrátný“ sedával vždy při vchodu a propouštěl přichozí, „kapelník“ skládal hudbu k písním, které pak ostatní zpívali za doprovodného hraní „varhánka“ a „kalkanta“. Přezdívky se však „občanu štoulalovskému“ mohlo dostat i z jiné příčiny – například „obecním patokářem“ byl člen pocházející z Černé Hory, neboť výrobky černohorského pivovaru nebyly mezi členstvem oblíbeny, přezdívku „obecní štěrkář“ obdržel profesor geologie a mineralogie, „obecním cestmistrem“ byl profesor geodézie a „obecním polírem“ profesor statiky a dynamiky. Srov. Altman, K.: *Stolové společnosti jako činitel integrace Českého čtenářského spolku v Brně*. Slovenský národopis 39, 1991, s. 324.
- ²⁰⁾ AmB, R 33/33.
- ²¹⁾ Tamtéž. Vincenc Brandl měl zařazení soused, stejně jako četní další členové Obce Štoulalov, Vladimír Štastný měl přezdívku Písníčkář.
- ²²⁾ Navzdory dennímu posezení ve spolkových místnostech Českého čtenářského spolku (který měl vlastní výčep) neměl Bartoš, který pocházel z rodiny hostinského (hospoda v Mladcové byla v držení jejich rodiny již v druhé generaci), přílišnou zálibu v pití alkoholických nápojů. Bartoš od dětství důvěrně poznal krčmenné prostředí, kde byl doma, neboť „život v hospůdce projevil už za útlých let na bystrého, vnímavého a hudeb-

ně nadaného chlapce silný vliv tím, že si nadmíru oblíbil hudbu a zpěv, které doma slychal za každé zvláštní příležitosti“. K alkoholu měl rezervovaný vztah, jenž vyplýval nejen z jeho postavení ctihodného středoškolského profesora, pozdějšího ředitele, i z jeho osobních vlastností, ale nepochybně také z vědomí neblahého osudu jeho staršího, nevlastního bratra Josefa (z prvního manželství jeho otce). Josef Bartoš, od dětství považovaný za geniálního, neuspěl v kariéře kněžské, úřednické, vojenské ani advokátní.

František Bartoš tak mival odstrašující příklad svého bratra takřkajíc na očích, zatvrdil se ve svých v odsudcích, neboť – jak upozorňuje Bartocho – nikdy o něm nemluvil a nemíval mnoho důvěry ani k jiným mladým geniálním lidem v obavách, že skončí podobně jako jeho nevlastní bratr. Srov. Bartocho, J.: *Z paměti a života Fr. Bartoše*. Telč b. d., s. 14-16.

²³⁾Srov. tamtéž, s. 160.

²⁴⁾Gregor, A.: *O životě a díle Františka Bartoše*. Brno 1968, s. 57.

Bartošova vědecká práce a její stopy v jeho pozůstalosti

Martin Šimša

Pěkně se to těm pánům pracuje bez práce a zdobiti se cizím peřím, když není vlastního, stačí jim také, ale jiný o tom nemá vědět. Kdybych nebyl vydal II. dílu Dialektologie a jiných spisů o moravské lidovědě, byl bych jistě také pozván na hody; ale čerpati z hotového dovede leckdo ...¹⁾

Pozůstalost Františka Bartoše je v současné době rozptýlena mezi několik institucí. Zřejmě největší část je uložena v Moravském zemském archivu v Brně, kde je součástí fondu G 33 – Korespondence literární z let 1824–1936. Pisemnosti jsou soustředěny do 11 kartonů, v nichž se nacházejí obsahově různorodé materiály a dokumenty, rozsáhlou korespondenci počínaje, přes zápisky od dopisovatelů z terénu, listkový materiál k dialektologii až po separáty vlastních článků a varia. Podrobný archivní inventář dosud nahrazuje pouhý soupis, kopírující základní obsahové členění jednotlivých kartonů. Vnitřní neuspořádanost pozůstalosti napovídá, že dosud nebyla archivně zpracována²⁾ a do velké míry tak zachovává podobu a členění ještě z doby Bartošova života. Pozdější zásahy se zřejmě omezily pouze na nanejvýš pietní a spíše formální uspořádání, které nedlouho po Bartošově smrti roku 1906 provedl jeho velký ctitel a životopisec Josef Bartocha.

Materiálová různorodost pozůstalosti naznačuje, že vznikla postupně, jako odraz autorovy tvůrčí činnosti, vědeckého směřování a také způsobu práce, jenž nás bude především zajímat. Než tedy přistoupíme k jejímu rozboru, nastiňme si obojí alespoň v základních rysech.

Život a profesní kariéra

František Bartoš pocházel z nepříliš majetné rodiny vesnického hostinského v Mladcové a doporučením ke studiu mu byl spíše jeho vlastní intelekt a píle, než hmotné prostředky rodičů. Po ukončení gymnázia v Olomouci pokračoval ve studiích na vídeňské universitě, kde se věnoval klasickým jazykům a češtině. Mezi jeho učitele a zřejmě formující osobnosti patřil především Franz Miklošič, vynikající slavista a filolog, a také moravský patriot a znalec dialektologie Alois Vojtěch Šembera.

Ze spolužáků jmenujme alespoň Jana Gebauera, dlouholetého přítele, na jehož životní dráze lze sledovat rozdílné priority a směřování obou vědců. Školu zakončil Bartoš jako školený filolog, přesvědčený národovec a velký ctitel lidové tradice.³⁾

Za svoje životní poslání si zvolil praktickou dráhu středoškolského profesora češtiny a klasických jazyků, kterou započal naplňovat při krátkodobém působení ve Strážnici a v Olomouci, posléze jako skutečný pedagog v Těšíně, aby nakonec zůstal natrvalo v Brně. Nejprve zde působil jako profesor českého gymnázia a posléze jako ředitel nižšího českého gymnázia na Starém Brně.

Svoji pedagogickou práci bral nanejvýš vážně a věnoval se jí se zápallem sobě vlastním, a to jak v pracovním, tak osobním volném čase. Při výuce se snažil zajistit žákům kvalitní učební texty, na jejichž základě by mohli samostatně poznávat krásu i kvalitu mateřského jazyka. Pro příklady se obracel do literatury české renesance, ale seznamoval žáky i s autory moderními: Němcovou, Světlou, Krásnohorskou a dalšími. Zvláštní péči věnoval pak poezii, v níž se obracel nejen ke svým současníkům, ale především k lidové písni v její textové podobě. S velkým zaujetím, kterým dokázal nadchnout i své studenty, přibližoval svět moravské vesnice, její kultury a písňové poesie. Výmluvné svědectví o osobě pana profesora podává ve svých vzpomínkách Jan Herben. Svým založením a orientací stál sice na zcela opačné názorové straně než tradicionalista Bartoš, přesto ho jako pedagoga i člověka nevýslovně ctil. Jeho etnografické studie a črty (*Staré hody, Slovácké děti, Brumovice* aj.) jsou ostatně dosti důležitým dokladem, jak inspirující bylo toto působení.

Vedle práce pedagogické se činností Bartoš věnoval i práci teoretické, přičemž si opět vybral ryze praktické téma – jazykovou skladbu. První práce vyšly již v roce 1868 a s příchodem do Brna jejich počet každoročně vzrůstal. Bartoš se postupně vyrovnal s otázkou časování, následovaly předločky a průběžně se zabýval i tvorbou a správným užíváním slov. Podle Leandra Čecha,⁴⁾ prvního hodnotitele jeho vědeckého odkazu, postupoval Bartoš ve své odborné práci nanejvýš erudovaně, s využitím četných pramenů renesanční, současné i lidové podoby českého jazyka. Právě odborná práce na poli české jazykové skladby pak podle Čechova názoru přivedla Bartoše k čistému jazyku lidové písně; sběru a vydávání lidových písní a posléze k zájmu o kulturu moravské vesnice. Svůj vliv zde mohla mít i změna v orientaci předního moravského odborného periodika – Časopisu Matice Morav-

ské – s níž byl Bartoš úzce spjat. Právě zde vyšla většína jeho odborných prací, které se po roce 1873 stěhují na stránky Komenského a Listů filologických a pedagogických. V Časopisu Matice Moravské začínají vycházet články o regionální historii a vlastivědě, neúnavný autor píše recenze, zprávy a připravuje se na nové téma.

Když čtyřicetiletý Bartoš v roce 1877 vydává svoji první etnografickou studii *Ze života lidu moravského. Pansství Zlínské* je již uznávaným pedagogem, odborníkem na skladbu a filologii⁵⁾ a také osobností, která v tehdejší brněnské společnosti požívá značné vážnosti. Jeho odborná práce prodělala během relativně krátkého období velký posun, který se dotkl především rozšíření témat a změny těžiště odborných zájmů. I teď, stejně jako před deseti lety, se věnuje výzkumu skladby, pro což má výborné školení a dostatečnou teoretickou základnu. Nové badatelské zájmy ho však směřují do oblasti, která mu sice je obsahově blízká, pro níž však nemá potřebné školení ani teoretickou průpravu a dosavadní metodiku může využívat jen částečně. A co hůř, nová disciplína nemá v domácím vědeckém prostředí dostatečné zakotvení ani personální základnu, což Bartoše nadlouho staví do role osamělého běžce. To však zřejmě zjišťuje až postupně, prozatím postupuje po vyslapaném chodníku, který můžeme charakterizovat jako vydávání antologií z etnografických pramenů. V průběhu několika let takto zmapoval prostředí jemu důvěrně známého Zlínska, s jehož vesnickým prostředím seznamuje čtenáře v logicky řazených kapitolách – „dědiny, chalupy, polní hospodářství, strava, obec, roboty, nářečí slovácké, svatba, zpěv, tanec, pověry, zvyky a obyčej“ atd. Následovalo Valašsko a ještě později moravské Kopačnice, Podluží a další.

Společným jmenovatelem těchto prací je snaha o postihnouti podoby života, sociálních vztahů v komunitě a rodině, vykreslení duchovního světa lidové víry, pověr a zvyků. Uvážíme-li, že se do všech těchto témat Bartoš pustil vyzbrojen pouze výborným pozorovacím talentem, úctou k tématu a snahou zachytit dosud existující kulturní různorodost, ovšem bez náležitého školení etnologického, historického a sociologického, musíme před jeho výsledky smeknout. Nejenže popsal a zpřístupnil informace o celé řadě etnografických regionů, čímž vytvořil odrazový můstek pro práci kohokoli dalšího, ale v takto vzniklém materiálu si také dokázal najít oblast, v níž by se mohl vrátit ke své práci analytické.

Zájem o dialektologii projevil již při popisu rodného Zlínska, v širším měřítku se jí však mohl zabývat až po

udělení dvouletého stipendia mezi roky 1882 – 1884. Tehdy se zásadním způsobem seznámil s moravským terénem, získal mnoho etnografického materiálu a díky veřejné výzvě roku 1883, směřované k „naší inteligenci“, našel i celou řadu nadšených spolupracovníků a informátorů v terénu. Z jejich četných příspěvků vznikl postupem času rozsáhlý studijní fond, který vytvořil potřebnou pramenovou základnu pro obě dialektologická díla i ostatní etnografické studie. Každý, kdo nad tímto materiálem čítajícím několik tisíc jednotlivin stane, pochopí autorovu obavu a povzdech adresovaný mladému kolegovi Čenku Zibrtovi,⁶⁾ jestli jeho vědecký smysl pro analýzu a syntézu je dostačující pro tak rozsáhlý materiál. Nalok byla jeho obava oprávněná, napovídá samotná pozůstalost, svým způsobem otisk jeho vědeckých metod a postupů.

Vznik a uspořádání pozůstalosti

Rozsáhlý vědecký materiál, uložený v pozůstalosti Františka Bartoše, vděčí za svůj vznik, abychom se vyjádřili slovy autora, „touze po poznání moravského lidu“. Bez ní by se nejspíš omezil na korespondenci, kterou si od počátku vyměňoval s celou řadou osobností, a osobní spisy. Jejich zastoupení ostatně tvoří necelou třetinu z celkových jednácti kartonů pozůstalosti. Zbývající dvě třetiny, tj. osm kartonů, je z poloviny naplněno do různé míry zpracovaným vědeckým materiálem – listkový materiál k dialektologii, rukopisy, koncepty textů apod. Druhou polovinu tvoří nejrůznější terénní zápisy ze všech koutů Moravy, zahrnující oblast etnografie, historie a jazykovědy.

Aktivní získávání materiálu lze předpokládat již v druhé půli sedmdesátých let devatenáctého století, největší nárůst však souvisí s cíleným sběrem během již zmíněného dvouletého stipendia. Bartoš o něm píše roku 1891 Zibrtovi: „Sbíral jsem dvě celá léta (maje dovolenou) sám a měl jsem také hojně (na mnoze placených) spolupracovníků. Více nasbírat cestou Vámi zvolenou sotva se Vám podaří.“⁷⁾ Vlastní Bartošovy poznámky z těchto výzkumů nejsou v pozůstalosti obsaženy, zato materiálu od příspěvatelů je nepřeberně. Neznáme je všechny ani jménem, svoje texty jich signovalo jen 25 %, celkový počet by tak mohl vydat na 120 osob. Většinou se jednalo o vesnické kněze a učitele, někdy také o jejich manželky. Celek obsahuje několika tisíc jednotlivin, které je možné lokalizovat do 52 obcí. Rozsah území, které se podařilo takto zmapovat, zasahuje většinu moravských regionů, počínaje Slováckem, luhačovickým Zálesím a Valašskem až po vzdálené Opavské Slezsko. Zastoupena je Haná, Brněnsko

i Hanácké Slovácko. Důležité jsou především materiály z etnograficky málo vyhraněných regionů, jako jsou přechodné oblasti Horácka a Dražanské vrchoviny.

Shromážděná látka zachycuje zprávy a popisy všech základních témat a okruhů, které tehdejší „lidověda“ řešila, počínaje obřady a zvyky, popisem kroje, způsobů obživy, života v rodině i společnosti, dialektem, folklorem a věrskými představami. Není divu, že Bartoš opakovaně vyslovuje mínění o definitivní podobě materiálu a Zíbrtovi píše „dostane-li se Vám příspěvků jiných, tím líp, budou zajisté vítány – na doplněnou mých prací. Mně jich netřeba zasílati, já mám zatím dobré látky dost.“⁸⁾ Časem však uvádí: „Pořádaje materiál, sledávám zde jistě mezerky. Jak se trochu jaro otevře, bude mi jistě vyjžděti do kraje a paběrkovat.“⁹⁾ Drobné korekce však nijak nezměnily základní představu o úplnosti zachyceného obrazu. Nemyslím si, že by to byl následek přehnaného sebevědomí a neskromnosti, spíše způsobu odborného hodnocení vnímané reality. Bartoš si z ní vybíral jednotlivé konkrétní jevy – svatba, ostatky, kroj – ty pak popsal v jejich základní různorodosti. Protože však neměl potřebu detailního srovnávání, považoval další popisy obdobných jevů z jiných lokalit za zbytečné opakování základního popisu. Uvědomuje o tom Zíbrta při příležitosti souborného vydání starších prací v *Moravském lidu*. „Račte laskavě v Českém Lidu k tomu poukázati, aby si páni sběratelé laskavě povšimnouti ráčili mých sbírek a sbírali k nim doplňky – mnoho toho asi nenaberou! – a nezapisovali týchž věcí 10 a 100krát.“¹⁰⁾

Seznámíme-li se blíže s obsahem oněch čtyř kartonů „lidopisných“ záznamů, pochopíme autorovu skepsi, materiálu měl opravdu dost. Co však překvapí stejnou měrou, je okolnost, že není tematicky roztríděn ani nijak rámcově zpracován. Přestože J. Bartoša v seznamu pozůstalosti proponuje uzavřené celky, jako např. materiál k písním, materiál k robotě, pohádky a pověsti, národní zvyky a obyčeje, ve skutečnosti určení platí pouze o části obsahu, přičemž ostatní zápisky se mohou týkat naprosto odlišných témat. Bartoš tedy písemnosti zřejmě nijak netřídil ani podle lokalit, ani podle jednotlivých témat, které jinak tvoří pevnou kostru jeho „monografií“. Pouze částečně, tu a tam nacházíme větší svazek zápisů k hodům, k ostatkovému právu či ke svatbě, což zřejmě souvisí s pozdějšími tematicky zaměřenými studii. Ostatní materiál je řazen volně v náhodných celcích. Listy, sešity, dopisy, originální tisky a rukopisy nebo jen útržky s hustě psaným textem jsou ještě dnes vloženy

v deskách, dopisních obálkách nebo prostě převázané motouzem tak, jak byly vyjmuty z korespondence. Tím vzniká další podstatný problém s vypovídací hodnotou materiálu. Pokud datum, lokaci a jméno nepoznačil do spisku sám autor textu, je oddělením od příchozího dopisu navždy ztraceno. Můžeme oželet autorství, které známe pouze u 25 % textů. Datace, kterých je pouze 10 %, lze rámcově dovodit. Absence lokace je však z dnešního pohledu jen málo odpustitelná. Z několika stovek zápisů má úplnou a dostačující lokaci jen asi 60 % textů.

Tematická struktura příspěvků odráží hlavní směry Bartošových odborných zájmů. Mimo již zmíněnou dialektologii, lidové písně a zprávy o robotě se zdaleka nejvíce příspěvků dotýká věrských představ a výročních obyčejů. V menší míře jsou zastoupeny rodinné obřady (zdaleka největší část tvoří svatby), popisy pracovních činností a folklorní žánry, mezi nimiž jsou zastoupeny pranostky, přísloví, hádanky, říkadla a spíše okrajově pověsti a pohádky.

Z hlediska formálního je materiál neměně různorodý. Leckdy se jedná o pouhé jednotliviny, které se teprve postupně, v delším časovém úseku, skládají v širší mozaiku. Jindy jsou zde celé sešity pozorování, popisů i doslovných zápisů folklorního materiálu či dialektů. Zcela samostatnou kapitolu tvoří rukopisy z pera Bartošových předchůdců, jako byl František Sušil či Daniel Sloboda a celé řady dalších badatelů.¹¹⁾

Fyzický stav veškerého materiálu charakterizoval na sklonku svého života sám Bartoš a nevyjádřil se právě lichotivě. Roku 1906, již na odpočinku, píše Zíbrtovi: „Hrabaje se ve svých starých papírech, našel jsem všelico, co by snad stálo za uveřejnění. Posílám Vám toho částku a budu vybírat dále. Je s tím ovšem dosti práce, než se něco kloudného najde v celé spouště všelikého braku a pak nezbytno upravit i slohově i mluvnicky, protože zasilatelé psali příliš moderně.“¹²⁾

Zpracování materiálu v pozůstalosti

Míra zpracování pramenů a podkladových materiálů v pozůstalosti do velké míry souvisí s jednotlivými periodami, v nichž se ubírala Bartošova odborná práce. Z první, jazykovědné etapy, zde nenacházíme téměř nic. Autor si při psaní těchto textů asi vystačil s materiálem, který měl bezprostředně k dispozici, ať to již byly vydané studie nebo krásná literatura. Vydáním textu bylo celé dílo završeno bez potřeby archivovat poznámky, koncepty a rukopisy.

Jiná situace nastala v další etapě odborné činnosti, kterou lze nazvat etnografickou. Nyní již nemohl čerpat

z literatury ani vydaných studií, protože zkrátka neexistovaly, nebo se týkaly teoretických úvah vytvořených na základě zahraničním materiálu. Zajistit si dostatek materiálu byl tedy prvořadý úkol, za němž se badatel musel vypravit přímo do terénu. Z pozdějších dopisů je patrné, že byl na tento krok patřičně hrdý a odsuzoval využívání „svého“ materiálu cizími badateli, bez jejich vlastní práce v terénu. Prozatím však zkoumaný terén omezil na důvěrně známé Zlínsko, odkud čerpal látku pro první studie, vydávané pod společným titulem *Ze života moravského lidu*. V pozůstalosti k němu není žádných poznámek, a tak můžeme usuzovat, že psal víceméně na základě vlastních prožitků, pozorování a zkušeností. Jejich vydáním vytvořil pramen, který již nebylo nutné archivovat. Podobně zřejmě postupoval při přípravě vydání studie o moravských Kopicích, Podluží a dalších, které následovaly bezprostředně po stipendijních cestách Moravou.

Narůstání archivu regionálních příspěvků postupně napomohlo ke změně ve stylu odborné práce. Bartoš se mohl stále častěji pouštět do témat založených na kompilaci širšího materiálu. Mezi osobními rukopisy uloženými v kartonu č. 10 nacházíme několik svazků rešerší a listků, v nichž je uchován tematicky zpracovaný materiál vztahující se k určitému území.¹³⁾ Můžeme tedy předpokládat, že Bartoš sice nezpracovával veškeré získané informace, ale v případě jednotlivých tematických studií si látku pečlivě připravil. Z různorodých materiálů si na listky vy excerpoval materiál, ten sestavil do listkového katalogu, z něhož pak čerpal při samotném psaní. Vedle toho stále častěji využívá texty z archivu nebo jejich zkrácené citace. Podle Jakubičkové¹⁴⁾ je v *Deseti rozpravách lidopisných* otištěno dvanáct příspěvků, v *Moravském lidu* již padesát sedm (10 výročních, 19 pracovních, 13 pranoštik, 15 věrských) a v *Moravské svatbě* čtyřicet osm (1 rodinný, 1 pracovní, 5 pranoštik, 41 věrských). Oproti tomu *Naše děti* jsou složeny téměř výhradně z autorova vlastního textu. Citace příspěvků se opět řídí autorovými pravidly, tolik odlišnými od mladšího Zibrta,¹⁵⁾ školením historika. Není uveden autor, většinou ani lokalita, která je generalizována na širší území (Pustiměř - Drahanská vrchovina; Rožnov - Valašsko).

Kritika uveřejněná v Atheneu ostře takové nakládání s materiálem napadla. To, co autor pokládal za zpřístupnění základních témat a seznámení s materiálem, napadla jako pouhou mozaiku bez potřebného srovnávání a kritiky. Bartoš se cítil zaskočen a několik dalších prací uveřejnil raději v Časopise Matice moravské a v Obzo-

ru. Na svoji obranu psal Zibrtovi: „Já bohužel nic jiného nemám, než „sbírky, pouhé sbírky,“ filosofovat o Božím dobytku, hastrmanech a p. neumím.“¹⁶⁾ Čímž současně potvrzuje náš předpoklad, že nedostatečná metodická příprava pro novou disciplínu neumožňovala Bartošovi hlubší záběr jeho prací.

Nejdále ostatně v odborné práci postoupil Bartoš právě tam, kde se nová vědní disciplína překrývá s jemu důvěrně známou filologií. Při zpracování obou dialektologických prací se mohl plně opírat o své důkladné odborné školení, kterého se mu dostalo na vídeňské univerzitě, a současně i využil rozsáhlý terénní materiál. Prameny jsou zpracovány do listkového, abecedně řazeného katalogu, který začleňuje jednotlivé pojmy a jejich případný komentář do odpovídajícího kontextu pojmů příbuzných. Analyticky rozpracovaný obsah jednotlivých listků do velké míry koresponduje s písemným materiálem zachycujícím regionální tvary slov, jejich výklad, skloňování, úryvky dialektů atd., které jsou roztroušeny porůznu v pozůstalosti. Je tedy zřejmé, že Bartoš především při vzniku druhého z dialektologických děl čile spolupracoval s dopisovateli z terénu, jejichž zprávy třídil a materiál analyzoval k zařazení do listkového katalogu. Jeho sestavením si vytvořil potřebný základ pro následnou syntézu, jejímž hmatatelným dokladem je především *Dialektologický slovník moravský*.

Přínos práce Františka Bartoše

Hodnocení i kritice práce Františka Bartoše byla v minulosti věnována celá řada studií, posuzujících jeho přínos z různých zorných úhlů. Ve světle jeho pozůstalosti se jako jeden z největších přínosů jeví aktivizace velkého množství terénních pracovníků. Bartošovo charisma, vysoký společenský kredit i finanční pobídka dokázaly u těchto lidí zapálit jiskru zájmu o jejich vesnické okolí. Výsledek zřejmě předčil i očekávání iniciátora a vzniklý soubor byl pro něj nejen inspirativní, ale současně též neuchopitelný a tudíž nezpracovatelný. Organizace dopisovatelů předběhla svou dobu i organizační možnosti F. Bartoše, který byl příliš vázán pracovními povinnostmi. Nemohl tedy přistoupit, jako o celé desítky let později Drahomira Stránská, k sestavování dotazníků, jimiž by cíleně směřoval a koordinoval výzkumnou síť. Ta se ostatně rozpadla ještě za života autora (poslední datace textů jsou z roku 1897), který ji přestal využívat a možná i honorovat.

Materiál, který Bartoš knižně vydal, se stal na dlouhou dobu jediným kompletním českým a prostřednictvím sta-

ti v díle *Oesterraischische-Ungarisch monarchie* i německým pramenem k etnografii Moravy. Přes jeho nedostatky kritické se o něj opírala celá řada odborníků, jako byl Čeněk Zibrt, Lubor Niederle a jiní. Současně posloužil jako inspirace a motivace pro celou řadu regionálních badatelů, jako byl Jan Vyhliďal, Matouš Václavek a další.

Samotná Bartošova pozůstalost zůstala po dlouhou dobu stranou vědeckého využití, kterého se jí dostalo až v poslední čtvrtině dvacátého století. Znovu na ni upozornily folkloristické práce Oldřicha Sirovátky, Dušana Holého, etnochoreologické studie Zdenky Jelínkové, písňový materiál čerpalo brněnské pracoviště Etnologického ústavu AV ČR. Přesto v ní ještě zůstává celá řada nezpracovaného a dlužno říci, že i nevyužitého materiálu. Věřím tedy, že Studijně-dokumentární středisko Františka Bartoše v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně bude mít ještě nadlouho co publikovat a zveřejňovat, čímž nejlépe naplní slova jmenovaného: „Já totiž, maje času prázdného velmi poskrovnu, nemohu se obírat studiem srovnávacím, není tedy v mé rozpravě nic než jaké také zpracování látky mnou samým mezi lidmi nasbírané. Co mohu činit, sbírám látku pro budoucí badatele.“

Poznámky:

- ¹⁾ Zibrt, Č.: *Frant. Bartoš o studiu lidu moravského. Hrst dopisů a vzpomínek*. Český lid, r. 16, 1907, s. 121, dopis z 11. června 1896.
- ²⁾ Výjimkou, a dlužno podotknout, že z etnologických kruhů, je studentská práce Zuzany Jakubičkové. Pod vedením Václava Frolce se jmenovaná zabývala podrobným studiem pozůstalosti, přičemž největší důraz položila na inventarizaci kartonu č. 3 (národní zvyky a obyčeje) a č. 5, v němž je zastoupen materiál k monografii Lišně. Výsledky svého výzkumu publikovala v příspěvku *Lidové obyčeje a obřady v pozůstalosti Františka Bartoše (k 70. výročí úmrtí)*. Národopisné aktuality, r. 3, 1976, č. 4, s. 253 – 261.
- ³⁾ Sirovátka, O.: *Bartoš národopisec*. Zprávy oblastního muzea v Gottwaldově, r. 3, 1966, s. 98.
- ⁴⁾ Čech, L.: *O významu vědecké práce Fr. Bartoše*. Časopis Matice moravské, r. 31, 1907, s. 5 – 6.
- ⁵⁾ Bartoča, J.: *Chronologický přehled literární činnosti Fr. Bartoše*. Časopis Matice moravské, r. 30, 1906, s. 373 – 401.
- ⁶⁾ Zibrt, Č.: c.d., s. 114.
- ⁷⁾ Tamtéž s. 114, dopis z 10. června 1891.

- ⁸⁾ Zibrt, Č.: c.d., s. 115.
- ⁹⁾ Tamtéž. s. 119, dopis z 8. ledna 1894
- ¹⁰⁾ Tamtéž s. 116, dopis z roku 1892.
- ¹¹⁾ V pozůstalosti se nachází celá řada rukopisných studií, které Bartoš využíval při výběru vhodných citací do svých publikací. Samostatně však nebyly nikdy publikovány, ačkoli by toho klidně snesly. Alespoň rámcově upozorníme na některé z nich: František Sušil, *Hody* (na Brněnsku a Kloboucku) inv. č. 1006, *Svatba* inv. č. 1078; Jan Herben?, *Kobilské hody* inv. č. 1005; Václav Smutný, *I. Dětský věk, II. Národní kroj* (Střelice) inv. č. 1061; Matouš Václavek, *Kroj moravských Valachů* inv. č. 1001 – 3, *Úmrtí a pohřeb na Vsatsku* inv. č. 979; Zelenka, *Prachstarý obyčej o Králích* inv. č. 151 – 6, *Prachstarý obyčej proč hřebenáři v naší obci Lúcké končijá poslední masopust* inv. č. 157, *Dějiny našeho pastvíska* inv. č. 170; Za zmínku stojí také několik rukopisných sbírek. Daniela Slobody „*V řeči a obyčejích národa, jeví se duchaplnost jeho*“ (1840) inv. č. 1040, *Sbirka písní Daniela Slobody* (1841); Ladislav Janík (Luhačovice) *Náš lid* inv. č. 1050. Mimo tyto autorské rukopisy obsahuje pozůstalost celou řadu knížek svatebních říkání, zaklínací knížky i návody k domácímu léčení.
- ¹²⁾ Zibrt, Č.: c.d., s. 125, dopis z 23. listopadu 1901.
- ¹³⁾ Jednotlivé svazky lístků se týkají např. popisu kroje v jednotlivých lokalitách Uherskobrodská, Uherskohradištská a Veselská. Jiné popisu tance a složení lidové hudby, skladby obyvatel slováckého statku atd. Způsobem rešerši je zpracován například materiál k robotě.
- ¹⁴⁾ Jakubičková, Z.: *Lidové obyčeje a obřady v pozůstalosti Františka Bartoše (k 70. výročí úmrtí)*. Národopisné aktuality roč. 8, 1976, č. 4. s. 261.
- ¹⁵⁾ Č. Zibrt se počítal a z dopisů je patrné, že i patřil, mezi důvěrné přátele F. Bartoše. Z právě nastupující mladé vědecké generace byl jedním z mála, který si cenil Bartošův sběratelský počin a v dopisech i recenzích jeho děl to dával patřičně najevo. Ve vlastní etnografické publikační praxi si ostatně zpočátku počínal vcelku podobně a v rámci edičních řad, jako např. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, především publikoval terénní materiál. Nikdy ovšem neopomněl uvést autora, lokaci a pramen.
- ¹⁶⁾ Zibrt, Č.: c.d., s. 116, dopis z 20. února 1892.

František Bartoš a stavební kultura na Zlínsku

Věra Kovářů

O díle Františka Bartoše, jehož rozsah působení je vsutku všestranný, svědčily referáty a příspěvky hodnotící výsledky bohaté činnosti tohoto moravského filologa, pedagoga a národopisce, především však vlastence z různých aspektů, s důrazem na Bartošův odkaz dalším generacím až po dnešek.

Výsledky Bartošova bádání věnované hmotné kultuře lidu zatím nebyly na této konferenci zmíněny. Proto se domnívám, že stojí za připomenutí, kolik pozornosti a zasvěceného výkladu a hodnocení stavu věnoval národopisec Bartoš právě této stránce života vesnice a malého venkovského města. Svědčí o tom např. popis kroje a jeho součástek, který Bartoš uvádí v díle *Lid a národ*. Podle Bartošova zpracování a podrobného popisu bylo možné přistoupit, po více než půlstoletí od publikování díla, k rekonstrukci kroje, již se ujal Bartošův soubor písní a tanců ve Zlíně spolu se zapálenými ctiteli Bartošova

odkazu. Mne však, ve smyslu mojí profesní orientace, zájmu, výsledků výzkumů a studií, zaujalo především téma lidového stavitelství, jak se o něm na stránkách svých prací Bartoš s důkladností a precizností jemu vlastní rozepisuje.

Soustředila jsem se na území Bartošovi nejbližší a nejmilejší, to je na Zlínsko v historickém slova smyslu, a na konfrontaci Bartošových záznamů s vývojem venkovských sídel a zejména se současným stavem stavební kultury.

Ke sledování této problematiky mně posloužily kromě citovaného díla *Lid a národ* také *Moravský lid a Dialektologie moravská* z pera téhož autora, dále *Katalog lidového stavitelství okresu Gottwaldov* z roku 1971 zpracovaný Antonínem Kurialem, a konečně vlastní terénní průzkumy, jejichž výsledkem se staly práce autorky tohoto příspěvku *Návratný výzkum na Zlínsku*, uveřejněný v *Časopise Moravského muzea* 1968, dále kapitola *Sídla, usedlosti a obydlí* z *Vlastivědy moravské, Zlínsko* z roku 1995 a další studie a články.

Zaměřila jsem svoji pozornost především na obce, které Bartoš uvádí ve stati *Ze života lidu moravského na bývalém panství Zlínském* (in: *Lid a národ*, sv. 1), to znamená, že kromě Zlína jde o sídla Březnice, Jaroslavice, Kudlov, Louky, Lužkovice, Mlatcová, Prštné, Želechovice a jejich paseky.

Březnice, usedlost čp. 21, obytný dům z první třetiny devatenáctého století je památkou lidového stavitelství (archiv autorky)

Březnice čp. 21, komora vybudovaná z nepálených cihel

(archiv autorky)

K tomuto souboru vesnic jsem pro srovnání stavu venkovské zástavby použila materiál z nejbližších sousedních vsí – z Kostelce, ze Štípy, z Malenovic, z Bohuslavic u Zlína a z Lípy.

V době Bartošova dětství byly vesnice zlínského panství nevelké a poměrně málo ekonomicky rozvinuté, což souviselo nejen s přírodními podmínkami, ale také s historickými danostmi. Stavební kultura tohoto kraje zůstávala z odborného hlediska nepovšimnuta stejně jako kroje a jiné projevy hmotné kultury. Pro svoji lokalizaci na hranici tří výrazných regionů, Valašska, Slovácka, Hané, nepřitahovala zdejší hmotná kultura k sobě pozornost takovou měrou, jako tomu bylo např. na Vsetínsku u sídel s převládající roubenou architekturou, stejně jako na Rožnovsku a Valašskomeziříčsku. V těchto souvislostech můžeme konstatovat, že F. Bartoš patří k prvním významným badatelům, kteří si dokázali povšimnout jevu tak prozaického a pro mnohé všedního a málo přitažlivého, jako byly vesnické usedlosti a chalupy jejich rodného kraje. S přehledem na danou dobu, to je poslední třetinu devatenáctého století, nezvyklým podal Bartoš výstižný obraz o vnějším vzhledu rolnických usedlostí. Zároveň kvalifikovaně rozlišil

a popsal technologii, již byly vesnické domy vybudovány, a neopomenul zaznamenat základní rysy dispozičního a půdorysného členění i vnitřního vybavení. Zdůraznil využití hlíny, příznačné v Pomoraví pro stavbu obytných domů, a starší způsob dusání i mladší formy stavebního postupu z nepálených cihel. Za zvlášť cennou považujeme jeho charakteristiku sídelní struktury s přihlédnutím k sociálnímu rozvrstvení obyvatel sídla a jejich příbytků s postavením usedlých občanů a hoferů – bezzemků.

Bartoš také zdůraznil rozdíly mezi pravidelnou formou sídla s ulicovým nebo návesním uspořádáním, typickým např. pro Lužkovice, s méně pravidelným a volným situováním usedlostí a chalup např. v Březnici nebo v Jaroslavcích. Také hospodářské stavby, náležející k usedlosti, jsou Bartošem uvedeny, byť ne detailně. Po doplnění obrazu, získaného studiem údajů v již citované kapitole *Ze života lidu moravského na bývalém panství Zlínském*, údaji v *Dialektologii moravské* však lze získat obraz života na vesnici v okolí Zlína ve druhé polovině devatenáctého století.

Z Bartošova popisu a našich poznatků, získaných průzkumy prováděnými od roku 1956 prakticky do

Březnice čp. 21, roubená komora se sklípkem

(archiv autorky)

současných dnů, můžeme konstatovat, že stavební kulturu Zlínska ovlivňoval jednak dům západních Karpat, jednak hliněný dům Pomoraví. S relikty roubeného domu pokrytého hliněným omazem (tzv. v kožuchu) bylo možné se setkat ještě na konci devatenáctého století v Želechovicích a také v Březnici.

Roubené hospodářské stavby, původně podle indikačních skic hojně rozšířené po celém okolí města Zlína, zůstaly v různých formách dochovány být v nepatrném rozsahu až do současnosti. Jako příklad si dovoluji uvést roubené stodoly v Želechovicích, ve Štípě a roubenou patrovou komoru v Březnici u čp. 21.

Hliněný dům je dosud poměrně ve značné míře zachován ve všech uvedených obcích, zvláště v Březnici a sousedních Bohuslavích, Kudlově, Želechovicích i v Loukách, v Malenovicích a v nepatrné míře také v Bartošově rodné Mlatcově. Identifikace hliněného domu je obtížná pro nové typy omítek, zakrývající strukturu hliněného zdiva.

Dosud jsme se nezminili o samotném Zlíně. Ten byl v devatenáctém století malým a celkem bezvýznamným městem při srovnání např. s Holešovem či i s Vizovicemi. Město obklopené hornatým terénem mělo na svých okrajích či v blízkosti poměrně

chudé vsi. Proto obyvatelé hledali obživu v různých řemeslech a podomácké výrobě ze dřeva, která měla v tomto kraji svoji dobrou tradici. Sídlo s manufakturní výrobou textilií, tkalcovstvím, zhotovováním suken a šitím papučí či bot odolávalo až do realizace záměrů Tomáše Bati a jeho sourozenců v roce 1894 snahám o industrializaci. Již v době Bartošova odpočinku na Mlatcově se začalo Baťovo podnikatelské dílo dařit a se vzrůstající prosperitou se začala měnit tvář horského města s řemeslnickou, zemědělskou a trhovou tradicí. Obydli na okraji města na Beckově, Čepkově, Cigánově, v ulicích Vodní a Dlouhá těsně za náměstím patřila rolníkům, řemeslníkům a podomáckým výrobcům papučí a bot, domkářům s malou výměrou půdy.

V ulicové nebo nepravidelné zástavbě stály menší domy, pouze zřídka větší zemědělské usedlosti s hospodářskými budovami ve dvoře. Obytná i hospodářská stavení byla stejně jako ve vsích v okolí vybudována z hlíny, z nepálených cihel. Užití dřeva, kromě výplní rámových stodol, se nepodařilo zjišťovat. Střechy domů nesly až do počátku dvacátého století šindelovou krytinu kombinovanou se zby-

Březnice čp. 21, výměnkářské stavení s kolnou s vyplétanou stěnou, nešetrně odstraněné pro novou výstavbu (archiv autorky)

ky slaměných došků. Tříprostorové řešení s jizbou, síní a komorou patřilo k základnímu a nejrozšířenějšímu dispozičnímu typu a odpovídalo lokální formě sousedních území. Chlév pro krávu či stáj pro konika nezbytného pro záprah do trhového vozu, v němž se přepravovaly výrobky soukeníků, ševců, hrnčírů apod., navazoval na dům buď podélně (Tř. Sokolská), nebo v úhlovém postavení (domy na Dlouhé a na Cigánově). Obydlí sloužilo pouze jedné, nejčastěji dvougenerační rodině a podle dokladů bylo velmi skromně vybaveno. Z těchto drobných zemědělců a řemeslníků se rekrutovala v začátcích průmyslové výroby pracovní síla. Ta však nebyla dostatečná, a tak dělníci, přicházející za prací do Bažovy továrny ze širokého okolí i ze vzdálených míst (ze západní Moravy i z Čech) našli velmi skromné podmínky k bydlení právě v těchto domcích na okraji města. Podle výpovědi obyvatel Cigánova se dokázalo do takového domu vtěsnat jedenáct až dvacet osob, které zde našly střechu nad hlavou. Hygienické potřeby, řešené dřevěným suchým záchodem na dvoře domu, voda z vlastní studny nebo donášená ze studny obecní a jiné, z dnešního hlediska nepřijatelné životní podmínky vedly ke stavebním úpravám, především však

k nové výstavbě podle anglických vzorů, která však zasáhla město až dlouho po Bartošově smrti.

Cigánov, situovaný u paty kopce, na němž se dnes rozkládá rozlehlé sídliště obytných domů zvané Jižní Svahy, nepodlehł asanaci při velkorysě přestavbě Zlína v druhé polovině dvacátého století, kdy zmizela většina ulic v centru města. Proto se v této lokalitě můžeme setkat se stopami původní zástavby, charakterizované v díle Františka Bartoše.

Sídelní ráz a typ zůstal v historických jádrech vsí bývalého zlínského panství ještě v některých částech zachován. Původní zástavba však byla zahuštěna, domy z velké části přebudovány a modernizovány, leč díky památkové péči se ještě podařilo usedlosti nebo jejich části zachránit před zkázou. Na počátku třetího tisíciletí je tu nezbytné konstatovat proměnu původních zemědělských vesnic v předměstské čtvrti města s vysokou správní funkcí krajského města Zlínského kraje, pouze některé hospodářské budovy, stodoly, komory připomínají původní stavební obraz spojený s tradičním způsobem obživy obyvatel – se zemědělskou výrobou.

Většina obcí nemá vlastní samosprávu. Ta je koncentrována do Magistrátu města Zlína, kde se

Březnice čp. 21, obytný dům po obnově

(archiv autorky)

nachází rovněž sídlo stavebního úřadu, řešícího rozsáhlou novou výstavbu satelitních vilových čtvrtí mimo původní zástavbu vsí v Březnici, v Kudlově, ve Štípě či na Zlínských Pasekách. Ve smyslu této koncentrace legislativy a moci se od Bartošova mládí mnoho nezměnilo. Na druhé straně je však třeba klást si otázku, jaký osud čeká historická jádra vsí, která jsou ve svém urbanismu a tvarosloví uchována v podobě, jak o ni hovoří F. Bartoš, jestliže nová výstavba je výrazně ovlivněna cizími, nejčastěji zámožnými vzory?

Zlínem a jeho minulostí, včetně popisované stavební kultury, se zabývá tým odborných pracovníků Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Dokumentuje zmiňované jevy a proměny, stejně jako vše, co je spojeno se životem a dílem Františka Bartoše. Chtěla bych jim popřát úspěch při naplňování cílů, v nichž snad najdou místo také poznatky uvedené v tomto skromném příspěvku.

Literatura:

BARTOŠ, Fr. 1891: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*, sv. 1. 2. vyd. Velké Meziříčí: J. F. Šašek.

BARTOŠ, Fr. 1892: *Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy*. Telč: E. Šolc.

BARTOŠ, Fr. 1886: *Dialektologie moravská. První díl*. Brno: Matice Moravská.

ČIŽMÁŘ, J. 1933: *Dějiny a paměti města Vizovic*. Brno: nákl. vl.

KOVÁŘŮ, V. 1967: *Výsledky návratného výzkumu lidového stavitelství a vývoje bydlení v Gottwaldově - Zlíně a okolí*. Časopis Moravského muzea, roč. 52, vědy spol., s. 163-182, 18 s. příl.

KOVÁŘŮ, V. 1995: *Sídla, usedlosti, obydlí*. In: Zlínsko. Vlastivěda moravská. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, s. 227-251.

KURIAL, A. 1976: *Katalog lidové architektury, část 1. Okres Gottwaldov*. Brno: Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody.

VÁCLAVÍK, A. 1930: *Luhačovské Zálesí. Příspěvek k národopisné hranici Valaška, Slovenska a Hané*. Luhačovice: Musejní společnost.

Mikoláš Aleš a Adolf Kašpar - ilustrátoři díla Františka Bartoše

Tomáš Mikulaščík

Z rozsáhlého a bohatého díla Františka Bartoše byly kresbami doprovovány pouze dvě publikace. S tou první nebyl spisovatel příliš spokojen, druhou vlastně realizovanou ani neviděl, protože vyšla až po jeho smrti. Autory ilustrací zmíněných knih přitom byly dvě z dnešního pohledu výjimečné postavy českého umění a v jistém smyslu zakladatelské osobnosti české ilustrace: v druhém, doplněném vydání Bartošovy edice *Naše děti*, jsou ilustrace Mikoláše Aleše (vyšlo „tiskem a nákladem J. Otty v Praze“ v roce 1898), *Kytici* ilustroval Adolf Kašpar. Vazba ilustrací k textu je zcela rozdílná. Ty Alšovy vznikly dodatečně, jako doplněk, osvěžení už podruhé vydávaného textu, ilustrace Kašparovy byly vytvářeny v úzké vazbě na text, vlastně podle ideového záměru nakladatele, v součinnosti s oběma autory – spisovatelem i malířem.

Mezi oběma ilustračními cykly je z dnešního pohledu krátký odstup osmi let, a již z tohoto konstatování vyplývá, že zatímco Kašpar stál prakticky na začátku své tvůrčí dráhy, Aleš byl zralý muž (bylo mu pětáctýřet let), který měl za sebou mnohá životní trápení, nadšené vlastenectví i roztrpčení nad malichernými poměry, uznání i zatracování svého díla.

Obraťme svou pozornost k první z obou ilustrovaných knih. Publikace s plným titulem *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesii, zábavy, hry i práce společně popisuje František Bartoš*, měla kolorovanou perokresbu na obálce a třiatřicet kreseb doprovázejících poněkud nerovnoměrně text. Ilustrátor jimi ještě zvýraznil členění knihy do tří oddílů: první oddíl „Děti v rodině“ má 29 stran a doprovázejí ho tři kresby – první z nich, batole s dřevěným koníčkem, je ovšem o dvě strany vpředu, před úvodním textem. Druhá, nejobsáhlejší část, má název „Děti mezi sebou“, zabírá 174 strany a ilustrací obsahuje 29. Z výčtu plyne, že třetí oddíl „Děti v obci“, který má 65 stran, obsahuje jedinou kresbu (kraslici). Důraz

na dětské hry souvisel jednak s Alšovým hlubokým ukotvením v dětství a se vzpomínkami, které mu až do konce života byly posilou a zůstávaly trvalou inspirací, i s jeho zvláštní už současníky obdivovanou schopností přesně vidět, viděné si zapamatovat a převést do kresby (měl přesnou optickou paměť – „fotografickou“). „Jak dnes ho vidím před sebou, klučíka ve žlutém kožiše, jenž seděl ve školní škamně přede mnou ... doprovází mě na celé moji malířské pouti,“ vzpomínal Aleš v roce 1907 (VOLAVKOVÁ 1982, s. 8).

K ilustracím použité kresby rákosovým perem mají jednoduchý, záměrně výtvarně prostý malířský výraz, mnohdy zachycují pouze detail, jednotlivinu bez prostředí (rybu, žalud, prsten), častěji však s jeho náznakem a několikrát také zachycují vcelku nekomplikovanou scénu, na níž je dominující motiv zobrazen. Přes svou jednoduchost umožňují obvyklé dětské pátrání po zajímavých detailech a svým jasným výrazem dobře souznějí s textem, který je převážně záznamem dětských her.

Připomeňme si alespoň základní údaje o ilustrátorovi: Mikoláš Aleš se narodil v Miroticích u Písku 18. 11. 1852 a zemřel v Praze 10. 7. 1913. Je počítán ke generaci Národního divadla, ale stojí také poněkud mimo ni. Na pražskou Akademii vstoupil roku 1869 a studoval do roku 1876 u profesorů Trenkwalda a Sweertse. Na podzim 1876 byl velmi aktivní v tzv. Woltmannově aféře a byl potrestán čtyřdenním žalářem.¹⁾ Významný byl pro něj rok 1879. Jednak se zúčastnil soutěže na výzdobu Národního divadla, a jeho společný návrh s Františkem Ženiškem pod značkou Okřídlená paleta byl výborem přijat, jednak se toho roku oženil se svou láskou a kamarádkou už z dětství, Marinou Kailovou.

K realizaci návrhů však Aleš nebyl přizván a provedení bylo zadáno Ženiškovi – Alšův záměrně prostý malířský výraz nebyl pro Národní divadlo dost elegantní. Příčinu nepochopení, kterého se mu tady dostalo vrchovatou měrou, vystihla Hana Volavková: „Patří v nejširším slova smyslu ke generaci, která v letech sedmdesátých minulého století usilovala o svébytnost národní kultury na poli literárním, výtvarném i hudebním, na základě umění lidového, národní minulosti a příslušnosti k širší slovanské rodině. ... Aleš však, umělec nelíčený a nanejvýš upřímný, se utíkal vědomě jen do své

ho dětství. Viděl je ostře i poeticky a ve vzpomínkách si je stále osvěžoval. Když celá jeho generace získávala analytické poučení o malbě v Mnichově, ve Vídni a v Paříži, tak Aleš putoval za celistvými dojmy do svého dětství“ (VOLAVKOVÁ 1982, s. 7). Proto dnes jeho ilustrace vnímáme jako naprosto harmonický doplněk Bartošova textu a jen obtížně chápeme spisovatelovo roztrpčení.

Prekvapující je, že M. Aleš poprvé překročil hranice markrabství až ve svých 35 letech, v únoru 1888, a to zajel jen do Olomouce, kde navrhoval celkovou kompozici i jednotlivé figury pro scénu *Nastolení krále Ječmínka* na masopustním plese v Národním domě. Jakkoli často a rád cestoval (v rámci svých i dobových možností), na Moravu se dostal znovu až za pět let. Jel z Prahy na jih, a pak se vydal z Písku přes Tábor do Jihlavy a do Brna, kde 29. července 1893 přenocoval. Následujícího dne (v neděli) si prohlédl Brno a vydal se vlakem přes Břeclav do Uherského Hradiště, tedy do Starého Města, kde přenocoval. Odpolední a podvečerní dojmy si zapsal: „Staré město - jak jeli hoši na pastvu. Napřed na koních, pak pěší s kravama. Hory Hřiběci. Buchlov. Holý kopec (hrad), na druhém kostel...“ (SVOBODA 1929, s. 24). Vše doprovázejí kresebné studie a skici. Druhého dne přešel přes Hradiště do Kunovic a Vlárskou dráhou pokračoval do stanice Teplá-Trenčín v Uhrách. Zašel do Trenčanských Teplíc (kupodivu nikoli do Trenčína) a následujícího dne, 1. srpna, se vrátil domů. Do Brna jel přímo z Trenčanské Teplé (Vlárskou dráhou, nikoli už přes Břeclav), z Brna pak přes Svitavy a Choceň do Prahy. Po celou dobu kreslí či si alespoň heslovitě zapisuje jména a dojmy, aby si je později mohl oživit.

Nejvýznamnější však byly jeho pobyty na Valašsku, kde po něm zůstala i konkrétní díla. Jak k tomu došlo? Malíř chodil se svým zápisníkem a současně skicářem na různé lidové slavnosti, aby si zaznamenal lidské typy i kroje (dokonce měl kvůli tomu problémy s policií ještě za studií na Akademii), a tak byl každodenním návštěvníkem Národopisné výstavy československé v Praze v roce 1895. Avšak už v roce 1892 byl požádán, aby zaslal svá díla na výstavu do Vsetína, kterou tehdy připravovali mladí (v průměru asi třiačacetiletí) milovníci lidového umění: začínající asistent architekta Michala Urbán-

Fotografie Mikoláše Aleše z roku 1897

ka Dušan Jurkovič,²⁾ vlastivědný pracovník Josef Válek³⁾ a místní podnikatel Karel Bubela mladší.⁴⁾ Živý zájem projevoval Aleš už o samotnou stavbu valašské osady, obdivoval mladého Jurkoviče pro jeho radikálně odvážné řešení nepřítomnosti Slovanů z Horních Uher a imponovala mu mohutná postava Michala Urbánka.⁵⁾ Sympatie byly vzájemné. Znamá Pellárova kapela v hospodě „Na posledním groši“ měla Aleše za nejmilejšího a nejdělejšího posluchače.

V létě následujícího roku odjel Aleš na pozvání M. Urbánka do Vsetína, aby vytvořil předlohy pro sgrafita na Občanské záložně. Přijel v neděli 12. července 1896 a hned následujícího dne se dal do práce. Jako ateliér mu posloužila půda Urbánkova domu, kde byly připraveny kartony potřebných rozměrů. Karel Bubela o tom napsal: „Bylo úžasno pozorovati genia při díle. O motivu jsme se dohodli tak za řeči. Mistr jediným pohledem změřil plochu a začal z jednoho rohu do druhého jakoby obraz psal, ne kreslil. Při tom vesele vykládal, sem tam si zavdal vína a za hodinu byl hotov karton o ploše dvou čtverečních metrů, o několika figurách s pří-

Valaši na dědině (vsetínský kraj), kresba uhlím, 1896

slušným pozadím – ničeho neopravoval. Koně kreslil zázračně. Všecko uhlím.“ (SVOBODA 1929, s. 42-44). Aleš vytvořil dvě kresebné předlohy sgrafit, které jsou nyní v pražské Národní galerii: *Bača na salaši* a *Valaši na dědině* (Vsetínský kraj), dále kresbu orla, která nebyla na budově realizována, a třináct ornamentálních výplní. Sgrafita na budovu přenesl Josef Bosáček,⁶⁾ který byl osvědčeným realizátorem Alšových návrhů. Během dvou dní byl Aleš hotov s prací a se vsetínskou společností, z níž kromě již jmenovaných připomeňme ještě MUDr. Sovu, zakladatele nejen nemocnice, ale také vsetínského muzea (to však až v roce 1924), trávil čas poznáváním města i okolí.

Architekt Urbánek chtěl Alšovi ukázat celé Valašsko, a tak se 16. července vydali proti proudu údolím Horní Bečvy přes Ústí, Hovězí, Halenkov a Nový Hrozenkov, kde se zastavili u Urságů v hostinci na Vranči, do (Velkých) Karlovic a k uherské hranici. Tam údajně Aleš (jak uvádí jeho zeť Emanuel Svoboda) zamával svou valašskou po způsobu korunovačních přísah králů na všechny čtyři strany světa a mocným rozmachem hodil ji za hranici do Uher se slovy: „Jménem svatého Václava zabírám Slovensko ke koruně svatováclavské.“ Na korespondenčním lístku z Karlovic pak píše: „Milá Mari-
no. Jedu s p. Urbánkem vozmo právě z Uher, takže

jsem z dálky viděl již Turčanské hory s Kriváněm. Mám se zde velice dobře a jsem zdrav. Pozdravujeme Tě srdečně i děti. Tvůj Mikoláš“ (SVOBODA 1929, s. 51).

Dalšího dne se vydali na jih. Aleš si zapsal: „Leskovec. Polanka, děvče na stromě. Lidečko. Janošíkův hrad (poklad), panství Illgesházyho. Hřbety uherské hranice. Klobúky. Cikáni. Papuče. Kačeny, počůvaj!“ Ve Valašských Kloboukách přenocovali a druhého dne pokračovali: „18ho Brumov (hrad), kroje, Bylnice, Štítná, Slavičín, dešť, Lipová, Loučka přes Dubovou (vrch), Vizovice (hostina), slivovice, borovička“ (SVOBODA 1929, s. 51). Dalšího dne se přes Lutoninu, Jasennou a Liptál vrátili do Vsetína a po jednodenním odpočinku pomalu zahájili zpáteční cestu. 21. července byli ve Valašském Meziříčí a Krásně, odkud malíř z kopce viděl „Hodslavice, Kotůč a Štramberskou trůbu“, pak zajeli do Frenštátu, vystoupili na Radhošť a přenocovali na Pustevnách, kde později vybudoval Jurkovič útulnu Maměnka, v níž je také Alšova výzdoba. Druhého dne sestoupili do Rožnova, kde měli další nocleh a 23. července Aleš Valašsko opustil. Odejel z Rožnova do Krásna (kde se s arch. Urbánkem rozloučil) a dále přes Hulín, Přerov a Olomouc domů.

Vrátil se sem, tentokrát se svým synem Tomášem, za rok znovu. Jel přes Brno do Kyjova, kde

se měl sejít s Jožou Uprkou, kterého si velmi vážil. Uprka však nemohl ten den přijet a požádal starostu a své přátele, aby Alše přivítali a den zdrželi. Když malíř uviděl, co se na něj chystá, zmizel (a ještě se svou šikovností Uprkovi pochlubil). Pěšky přešel do Bzence, pokračoval do Veselí a přes Strážnici do (Uherské) Skalice, po noclehu do Prešpurku, kde se zdržel dva dny a pak odjel na sever, do Trenčína. Odtud se vrátil zpět na Moravu do Uherského Hradiště, kde se zdržel od 17. do 19. července 1897 u Josefa Klvani. Jeho prostřednictvím se seznámil s lékárníkem Stanclm a redaktorem Františkem Kretzem. Následovala cesta přes Napajedla a Otrokovice do Vsetína. Kromě společenských povinností zde měl malíř pokračovat v realizaci zakázky. Vytvořil dvě větší kresby *Radegasta* a *Portáše*, které však už nebyly realizovány, dále dvě menší kresby a sedm ornamentů. Ve Vsetíně ale příliš dlouho nezůstal. Nechme však mluvit samotného Alše (v dopise Janu Rouskovi do Turnova z 12. 8. 1897): „Milý příteli! Tak jsme všichni již zase doma a jsme rádi! S Tomášem jsem letos podnikl výlet do Brna, Kyjova, odtud pěšky do Bzence a pak jsme jeli přes Strážnici do Uherské Skalice, pak do Prešpurka a dále přes Trnavu a Nové Město nad Váhem do Trenčína; Trenčinský hrad se nám líbil velice. Také kus slovanské slávy. Na to jsme se dali přes Vláru opět na Moravu a navštívili Uherské Hradiště a Staré Město – bylť právě trh a ten koňský byl pro mne velice zajímavý. Dostal jsem tam darem mnohé výšivky a 2 pohanská dláta. Tamější purkmistr a poslanec p. Štancl mne vedl do vinného sklepa a častoval mne pěkně, jenže jsem uznal za dobré se jim poradit s Vaňkem! Dokončili jsme pak Vsetínem, kde jsem pokreslil schodiště v záložně, někdo to vymaluje, Radegasta, valašského to boha – do záložny se to sice nehodí, ale jaká pomoc, místo včely obvyklé jsem jim tam udělal křečka, také schraňuje“ (SVOBODA 1929, s. 82).

Byla to poslední návštěva Mikoláše Alše ve Vsetíně, korespondence mezi ním a M. Urbánkem však pokračovala a byla ukončena až Alšovým úmrtím. I když si navzájem stále vykali, oslovovali se a podepisovali zbojnickými jmény, která si dali při jedné z pěších túr po valašských kopcích. Stavitel Urbánek byl Juráš, Aleš Ondráš. V září 1896 mu Urbánek píše o velkém požáru ve Valašských Kloboukách, kde lehlo pope-

lem 250 domů, a také chválí obětavou pomoc Vsetiňanů vyhořelým.

V říjnu 1902 Aleš píše Urbánkovi: „Velectěný příteli! Přijměte za upřímnou gratulaci k té padesátce nejsrdčejší díky jakož i podobiznu a dar, s kterým Jste si tak značnou útratu způsobil. Vyzovická slivovice došla současně!!! Drahý Jurášku, i já Vám přeji ze srdce to nejlepší ku Vaší triapadesátce a doufám pevně, že dlouhá léta ještě budete z Vašich hor jako bystrý sokol pohlížet ve stranu království, jak se tady držíme. Znamenám se Váš vždy oddaný Mikoláš Aleš Vulgo Ondráš. Na Král. Vinohradech 23ho října 1902“ (SVOBODA 1929, s. 186-187).

O deset let později, 30. listopadu 1912, v obdobné situaci Aleš píše: „Drahý Jurášku! Odpusťte, že teprve dnes odpovídám na Váš mně tak milý dopis v příčině mojich šedesátých narozenin. Děkuji Vám co nejsrdčejší. Eh, drahý Jurášku, tak sa mi nazdává na mu dušu, že už zbíjať nebudem! – Ale pro všechnu jistotu valašku ještě nezahodíme. Však ta od Vás tu u mne na zdi. Vzpomínám, jak jsme spolu vandrovali kolem Karpat. Bylo to krásné! U ct. rodiny Vaší taktěž. Tisknu Vám vřele pravici a libám Vás upřímně. Váš vždy oddaný, nyní již starý přítel Mikoláš Aleš, takto Ondráš. P.S. Od ženy pěkně poručení.“ (SVOBODA 1929, s. 187-188).

Obava, kterou Aleš v dopise vyslovil, se bohužel za osm měsíců splnila. Zemřel v Praze 10. července 1913, aniž mohl oslavit jedenašedesáté narozeniny, o tři roky starší M. Urbánek ho přežil o téměř deset let.

***

V roce Františka Bartoše si připomínáme nejen sté výročí úmrtí této významné osobnosti, ale také sté výročí prvního vydání jeho knihy určené nikoli badatelům či zájemcům o lidovou kulturu, ale speciálně vytvořenou pro děti. Vychází ze záznamů z jeho národopisných výzkumů, uzavřela Bartošovo spisovatelské dílo i badatelskou dráhu a stala se jeho tvůrčí závěti, když spojila národopis s pedagogikou, obory, jimž se s plným nasazením a láskou po celý život věnoval. Je to *Kytice* – plným titulem: *Kytice. Z lidového básnictva našim dětem uvil František Bartoš*. Vydal ji olomoucký nakladatel a knihkupec Romuald Promberger, poprvé v roce 1906, s kresbami Adolfa Kašpara. Bartoš se knihy už nedožil, ilustrace a obtahy však ještě viděl. Kniha byla velmi oblíbená a vyšla v několika vydáních

(v pátém z roku 1929 je na poslední straně text: „Tato kniha vyšla v I. – V. vydání v úhrnném počtu 19.510 výtisků“). Kniha obsahuje asi 130 Kašparových kreseb – přesně je lze jen obtížně spočítat, protože některé ilustrace jsou použity opakovaně; např. rámeček kolem říkadél je použit fakticky čtyřikrát – dvakrát zrcadlově, a tento princip typografické úpravy najdeme i na dalších stranách. Jindy není použita k ilustraci jediná kresba, nýbrž jde o sestavu z drobnějších motivů. Kašpar přistupoval k svému úkolu velmi odpovědně – už kvůli osobě vydavatele.

Kašparův otcovský přítel R. Promberger byl vlastně objevitelem jeho talentu, vyslal jej na studia do Prahy, která mu zčásti i financoval, zajistil mu ubytování u své ovdovělé sestry, a nakonec tedy i nepřímo zapřičinil jeho spokojené manželství. Kresby ke *Kytici* vznikaly v ideálním tvůrčím rozpoložení – Kašpar ukončil studium na Akademii, měl za sebou už první (vlastně oslnivý) úspěch s ilustracemi k *Babičce* a také jeho city k Jitce Řepkové nezůstávaly bez odezvy. To, že na *Kytici* pracoval s chutí, lze vidět i na jeho poděkování za blahopřání k sňatku ze září 1907, na něž použil kresbu (ale bez kolorování) ze závěru pohádky *O Popelušce*, v *Kytici* otištěnou na straně 89. Na kresbách pracoval přibližně dva roky: na jedné z nich (s. 21) je naproti signatuře iniciálami datace 1904, a vydání knihy nakonec záviselo právě na odevzdání ilustrací.

Atmosféru prací na *Kytici* popisuje František Táborský ve své knize o Kašparovi vydané rok po umělcově smrti: „Vznikla před svatbou, r. 1905. A je to na ní vidět. Kniha z našich nejroztomilejších, nejveselejších a nevtipnějších knih jak perem a štětce umělcovým tak těmi lidovými říkadly, ptačí řečí, dětskými pohádkami, písněmi, koledami a hádankami. Zdravých, jadrných nápadů, často i hlubokých, skvostného humoru, moudrosti i vychytralosti, a zase rozumné srdečnosti je tu stránka za stránkou. ... Bezděčně, pročítaje text a provázeje jej srdečným smíchem, stával se také on ve své kresbě tak prostým, jadrným, usečným, vtipným“ (TÁBORSKÝ 1935, s. 58-60).

Nezvyklého uznání se knize dostalo v roce 1907, když byla zemskou školní radou v Brně doporučena všem školám obecným jako pomůcka při vyučování prvouce.

Adolf Kašpar se narodil 27. prosince 1877 v Bludově u Šumperka, kde měl jeho otec krámek se smíšeným zbožím a papírníckými potřebami. V roce 1888, poté co obchod vyhořel, se Kašparovi přestěhovali do Olomouce. Budoucí malíř chodil nejprve do německé měšťanské školy, pak do nižšího českého gymnázia a odtud přešel na učitelský ústav. Studia mu příliš nešla, věnoval se víc své zálibě – kresbě. Dokladem může být jeho maturitní vysvědčení z C. k. německého učitelského vzdělávacího ústavu v Olomouci ze závěru školního roku 1898 – 1899, kde je u většiny předmětů známka „genügend“, tedy dostatečně.⁷⁾ A to, jak dosvědčují F. Táborský, je navíc výsledkem jisté (Prombergovy) protekce, či také Kašparova slibu, že se nebude profesi učitele věnovat, ale že se půjde zapsat na malířskou akademii. S Prombergem se Kašpar seznámil právě ve svém maturitním roce. Ilustroval vědecká díla olomouckého lékaře Remeše a botanika Františka Polívky. Právě profesor Polívka, jehož *Květenu zemi koruny České* Promberger vydával, Kašpara svému nakladateli představil. O dvě desetiletí starší Promberger rozpoznal Kašparův talent a přes nepochybné podnikatelské riziko se na jeho schopnosti spolehl natolik, že vydal jeho kresby k básni Adama Mickiewicze (v překladu Karla Havlíčka Borovského) *Paní Twardowská* (1899). Také nahradil objednanou kresbu zavedeného umělce Hanuše Schwaigra kresbou Kašparovou. Tato v podstatě urážka stála na počátku seznámení obou umělců a přinesla také Schwaigrovo dvojí doporučení, aby Kašpar odešel studovat na Akademii, aby však nejdříve složil maturitu (což by bylo bez organizačního talentu Prombergova prakticky vyloučeno). A tak v témže roce odešel Kašpar do Prahy a začal studovat na C. k. Akademii umění u profesora Maxe Pirnera. Promberger mu opatřil v Praze podnájem u své ovdovělé sestry Hedviky Řepkové a podporoval ho i finančně.

Na Akademii přišel už jako téměř hotový umělec, s Pirnerem si zcela nerozuměl a v jeho přístupu k plnění studijních povinností je to znát. Na vysvědčení z druhého ročníku stojí: „... a prokázal při pilnosti nestálé a návštěvě nedbalé prospěch velmi dobrý“ (SCHEYBAL 1957, příloha č. VIII). Dychtivě vyhledával poučení i mimo školu, největším přínosem bylo přátelství a spolupráce s H. Schwai-

grem, kterému pomáhal provádět výzdobu klenebního pole knihovny na hradě Kreuzenstein (1900 a 1901).

Koncem roku 1901 byl Kašpar vyzván nakladatelstvím Unie, aby vypracoval několik ilustrací k *Babičce* Boženy Němcové. Svůj úkol vzal vážně, pořídil řadu studií na místě děje i podle dobových materiálů a po prázdninách 1902 vystavil část hotových ilustrací na výstavě prací žáků Akademie, kde vzbudily velkou pozornost a v podstatě ho zachránily před vyloučením. Josef Václav Myslbek, tehdejší rektor Akademie, připsal tužkou na lístek se jménem autora: „Lituji, že Bož. Němcová nevidí tyto perly. Myslbek.“⁸⁾ Veřejně povzbuzení od jindy jízlivého kritika určilo vlastně Kašparův další umělecký osud. I když už předtím ilustroval několik literárních děl, lze říci, že tento cyklus definitivně určil orientaci jeho tvorby. Stalo se sice několikrát, že se Kašpar rozhodl zanechat ilustrování, z různých důvodů však nikdy své rozhodnutí neuskutečnil. V práci pokračoval a na každý cyklus se pečlivě připravoval. Prostudoval historické prameny, navštívil místa děje, pečlivě shromažďoval reálie a často konzultoval se znalci. Stal se tak kongeniálním ilustrátorem děl českých klasiků – Ignáta Herrmanna, Aloise Jiráska, Boženy Němcové, Karla Václava Raise a Zikmunda Wintra – a stejně jako oni zůstal přitom mírně konzervativní, zakořeněný v realistických tradicích devatenáctého století (včetně zřetelné snahy poskytovat svými ilustracemi také vzdělání, či alespoň poučení).

Nedlouho po absolvování Akademie se na Velehradě 17. září 1907 oženil, a ani zde se to neobešlo bez zmatků způsobených jeho naprostou nepraktičností. Nevýřídili si potřebné doklady a jen díky taktu a pohotovosti svědka F. Táborského i vstřícnosti mladého kněze se nakonec svatba skutečně konala, byť s několikahodinovým odkladem (což způsobilo největší starost paní hostinské).⁹⁾ V září následujícího roku se jim narodila jediná dcera Jitka, kvůli níž (a z podnětu malíře Stanislava Lolka) začali jezdit na letní pobyty v Lošticích a postavili si tam domek. Kašpar si místo velmi oblíbil a trávil tam stále větší část roku.

V roce 1915 musel Kašpar narukovat a sloužil až do konce první světové války – nejprve v Olomouci, kde se podílel na restaurování maleb ve

vojenském kostele Panny Marie Sněžné, později v Haliči, kde byl přidělen k architektu Jurkovičovi, jehož povinností bylo stavět vojenské hřbitovy. Tuto depresivní práci i obvyklé válečné nesnáze Kašpar těžce nesl. Vysvobozením byly krátké dovolené, opětovný pobyt v Olomouci v roce 1917, a samozřejmě pak konec války. Malíř se znovu vrhl do práce – jeho dcera Jitka napočítala více než tři tisíce otištěných ilustrací. Jako relaxace mu sloužila volná tvorba a grafika.¹⁰⁾

Už před válkou zajížděl za Táborským do Bystřice pod Hostýnem a s ním na Rusavu, kde později (patrně od roku 1912) trávil zejména barevně mnohotvárné počátky podzimu. Žeň z pravidelných pobytů vystavil v roce 1922 a všech dvacet akvarelů zakoupil právě Táborský (což se Kašpar dověděl až po Novém roce). Tak vlastně nepřímo vznikl podklad k národopisné studii *Rusava*, na které Kašpar nadšeně spolupracoval, která však vyšla až v roce 1928 u Prombergra ve velmi omezeném rozsahu. Rusavu si zamilovala nejvíc paní Kašparová a snažila se dokonce odstěhovat se tam natrvalo. Kašpar zprvu nesouhlasil, nechal se však přesvědčit a v květnu 1932 začali vsetinští tesaři stavět roubenou vilku ve valašském duchu. Pečlivou pozornost věnoval nejenom stavbě a zařízení ateliéru, ale zejména velké zahradě s rybníčkem a skalkou. Zařizování stavby a zahrady v roce 1932 a pobyt v sezóně roku následujícího jsou také posledními Kašparovými pobyty zde. Ač nepříliš ochotně, přijal zakázku na ilustrování díla J. Š. Baara a věren svým zásadám odejel na Chodsko sbírat studijní materiál. Práce zprvu nevitáná Kašpara na místě samotném zaujala krásou krajiny i pestrou barevností krajů a zdálo se, že poněkud rozehnal chmurné myšlenky i zdravotní těžkosti. Vznikla přibližně stovka kreseb a malíř se chystal na Rusavu. Ještě se chtěli se ženou podívat na Šumavu, kam se vydali 28. června. Následujícího dne, 29. června 1934, cestou z Železných Rud k Černému jezeru, byl malíř raněn mrtvicí a všechny pokusy přivést ho k životu byly marné. Splnilo se mu tak přání, které v předtuše vyslovil několik dní předtím při odchodu z Baarova muzea: že by si přál stejně krásnou smrt jako měl Baar – rychlou a v přírodě.

Ilustrace byly Kašparovým osudem, stály u počátku jeho tvůrčí dráhy a přípravy na další ilustrační

cyklus ji také uzavřely. Významnou složkou jeho díla je také grafika a neméně podstatnou částí jsou akvarely – převážně krajiny. Vznikaly zpravidla ve chvílích odpočinku při práci na ilustracích. Jemný tón akvarelu, umožňující měkké přechody barev, vyhovoval jeho plaché a uzavřené povaze.

Mimořádný význam Kašparových ilustrací, spojený s neobyčejným uznáním už při jejich vzniku, má několik příčin. Vycházejí totiž z klasického odkazu evropského malířství, jsou dostatečně „moderní“, ale současně lehce konzervativní. Dále přistupuje jeho tvůrčí poctivost, která spolu se schopností srozumitelného výtvarného vyjádření přinášela mimořádnou oblibu jeho díla. Zde je nutně zdůraznit také další, nyní poněkud opomíjený aspekt, který je v souladu se starořeckým termínem pro umění: „techné“. Ilustrace Adolfa Kašpara mají vedle svých výtvarných kvalit také výrazné kvality typografické. Byly vytvářeny s ohledem na reprodukční možnosti a byly v plném souladu nejen s dobovou technologií, ale i s naší obecnou schopností vnímání, chápání a interpretace zobrazeného děje. I proto Kašparovo jméno zůstává po více než sedmi desetiletích, která uplynula od jeho úmrtí, jedním z nejvýznamnějších jmen české ilustrace.

Poznámky:

- ¹⁾ Spolu s Antonínem Chittussim byl vůdčí postavou studentských protestů proti prof. Alfredovi Woltmannovi, který popíral existenci českého umění a prohlašoval je za německé. Společně také v prosinci 1876 nastoupili na čtyři dny do vězení.
- ²⁾ Dušan Samuel Jurkovič, architekt (23. 8. 1868 Turá Lúka u Myjavy – 21. 12. 1947 Bratislava), v letech 1889 – 1895 byl zaměstnancem stavební kanceláře architekta Michala Urbánka ve Vsetíně. S M. Urbánkem spolupracoval i později.
- ³⁾ Josef Válek, středoškolský profesor, národopisec a vlastivědný pracovník (31. 8. 1871 Vsetín – 19. 12. 1937 Brno), spoluzakladatel muzea ve Vsetíně a časopisu Naše Valašsko.
- ⁴⁾ Karel Bubela mladší, podnikatel (10. 11. 1872 Vsetín – 19. 7. 1943 Vsetín)
- ⁵⁾ Michal Urbánek, architekt a stavitel (29. 9. 1849 Vsetín – 26. 3. 1923 Vsetín). Zavedenou firmu

převzal po svém stejnojmenném otci, který působil také na druhé straně uherské hranice, v Púchově. Někdy jejich díla nelze odlišit. M. Urbánek ml. byl také významným představitelem Sokola ve Vsetíně a dlouhou dobu jeho náčelníkem.

- ⁶⁾ Akademický malíř Josef Bosáček (17. 2. 1857 Příbram – 5. 9. 1934 tamtéž) byl žákem profesorů F. Sequense, A. Lhoty a M. Pirnera. Od roku 1889 spolupracoval s Alšem při realizaci návrhů na sgrafita. Po ukončení spolupráce upadl do chudoby a pracoval jako kostelník u svého bratra, faráře v Makově (nyní Smolotely – Maková Hora) nedaleko Příbrami. (TOMAN 1947, s. 81)
- ⁷⁾ SCHEYBAL 1957, příloha č. VII.
- ⁸⁾ TÁBORSKÝ 1935, s. 36; SCHEYBAL 1957, s. 43 a 47.
- ⁹⁾ TÁBORSKÝ 1935, s. 62-65.
- ¹⁰⁾ Kašpar byl také vynikající grafik. První list vytvořil už za studií v roce 1900, do konce života vytvořil několik desítek leptů, litografií a akvaint, pro které je charakteristické zejména citlivé nakládání se světlem.

Prameny a literatura:

- KOTALÍK, J., BRABCOVÁ, J. 1979: *Mikoláš Aleš*. Katalog výstavy v OGVU Gottwaldov (Zlín)
- SCHEYBAL, J. V. 1957: *Adolf Kašpar. Život a dílo*. Praha: SNKLHU.
- SVOBODA, E. 1929: *Mikoláš Aleš na Moravě a Slovensku*. KVV „Aleš“ v Brně.
- TÁBORSKÝ, F. 1935: *A. Kašpar*. Olomouc: R. Promberger.
- TOMAN, P. 1947 -1950: *Nový slovník československých výtvarných umělců*. Praha: Nakladatelství Rudolf Ryšavý.
- VOLAVKOVÁ, H. 1982: *Mikoláš Aleš*. Praha: Odeon.

Archiv Muzea regionu Valašsko ve Vsetíně.

V čom je pes zakopaný? Pocta Františku Bartošovi¹⁾

Juraj Hamar

Veľavážený pán František Bartoš!

Nedávno som si so záujmom prečítal filologickú humoresku *Pes v zrcadle našich prísloví a porekadiel*, uverejnenú v druhom zväzku Vašich zobraňných národopisných a literárnych rozpráv, ktorú som získal od môjho cteného priateľa Karla Pavlišťika. Keďže ste ani v tomto texte neobišli ľudovú slovesnosť bratov Slovákov, ktorej ste znamenitý znalec, ale tiež z dôvodu, že v mojom rodnom dome dodnes pobehuje po dvore pes Bobi (je to v poradi už asi siedmy Bobino v mojom živote) v očakávaní Vášho láskavého porozumenia si Vám dovoľujem poslať pár mojich aktuálnych poznámok na margo spomínaného textu. Aby som Vás hneď v úvode nezmiatol, rád by som ešte poznamenal, že ani slovenský kontext, ani náš pes Bobi, ale v skutočnosti Vaša metóda bola tým pravým dôvodom, pre ktorý som sa rozhodol napísať Vám.

Zaujala ma nielen Vaša dôkladná znalosť materiálu a presah viacerých vedných disciplín, veľkolepý zber terénnych zápisov, ich precízne spracovania, výsledkom ktorých je nová kvalita poznania formulovaná jazykom zrozumiteľným, nie však jednoduchým, prísne scientifikým a pritom intelektuálnym, navyše plným láskavého humoru a vtipných postrehov. A práve to mi tak veľmi chýba vo vedeckom diele našich etnografov, folkloristov, ale najmä lingvistov, ako aj v učiteľskej práci našich pedagógov. Veď humor je človeku vlastný, aj keď smiať sa vie vraj aj pes. Vaše práce tak majú nielen akademický, ale najmä ľudský rozmer, čo svedčí o tom, že ich autorom je skutočný aristokrat ducha.

Vám dobre známy Adolf Peter Záturecký vo svojom predhovore k prvému vydaniu Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví poznamenal, že „nielen poznanie, zmýšľania národa robí zbierky prísloví neobyčajne dôležitými, ale najmä tá okolnosť, že reč národa sa najčastejšie zachovala v prísloviach“. Isto si na tie riadky spomeniete, veď na

miesto súhlasu stačí prečítať si Vaše dielo. Napokon sám Záturecký Vám v roku 1884 túto prácu odovzdal s tým, že bol celý šťastný, že „rukopis vyklzol zo zajatia“, keďže Matica slovenská, pre ktorú text pripravoval, bola medzičasom zrušená a on sám sa s touto vecou nemienil viac zaoberať. Pánboh Vám zaplať za to, že ste ho vtedy lepšie vedeli zužitkovať než my Slováci. Nuž naozaj príslovia a porekadlá sú zrkadlom národa, jeho duše, jazyka i tela. A vy ste, vážený pán profesor, pred to zrkadlo priviedli na pomyselnú retiazku psa.

Ubehlo nám viac ako stodvadsať rokov a je čas pozrieť sa aký je ten obraz dnes. Žijeme dnes zlé časy. Vy by ste ich, pán profesor, nazvali nemravné, v zmysle nemorálne, nekultúrne a nespravodlivé, ja ich nazvem jednoducho „psie“. Píšete, že niet na celom širom svete zviera tak opovrhnuté a nezaslúžene týrané ako náš verný pes. Ale čo náš biedny učiteľský stav? Iste mi porozumiete, o čom hovorím, lebo aj ja sám som učiteľ, hoc nie s takou dlhoročnou službou a skúsenosťami ako vy. Čtia si nás ako psa v kostole a plat, že by ste z neho ani psa nevyživili. A čo veľactení starí profesori? Nie sú na tom lepšie – veď starému koňovi, starému psovi a starému sluhovi jeden plat. Darmo sa dožadujeme vyšších plátov, alebo reformy školstva – psi hlas do neba nedôjde, a tak psi brešú, ale karavána ide ďalej.

V mnohom sa psom polepšilo: psi majú napríklad útulky, majú svojich doktorov – veterinárov. Horšie je to s bezdomovcami. Táto zima bola krutá – počasie, že by ste ani psa nevyhnali von. Ešte aj v teplovodných kanáloch bola zima ako v psinci. Navyše sú títo ľudkovia hladní ako psi (niekedy sa povie ako spisovatelia, čo je to isté, lebo či je u nás o umelcov postarané ako o psov, alebo o psov ako o umelcov, to je vlastne jedno a to isté). Niektorým sa lesknú oči ako psovi gule a vy neviete, či sú sfetovaní, alebo spití ako dogy či bačove šteňatá. Iných zasa nezriedka stretnete zbitých ako psov. Nevieť koľko zmrzlo tohto roku u nás psov, bezdomovcov asi sedemnásť. Jeden potom, ako ho v nemocnici nechceli ošetriť. Akoby už neplatilo, že ľudia s ľuďmi, hory s horami a psi so psami. Dobrý pes sa totiž nemusí vždy vylízať.

Psi majú v obchodoch kútiky so svojim žrádlom a deťom v školských jedálňach zasa varia tak, že by

to ani pes nežral. Psi sú v reklame, prídu do vily k Vyvoleným²⁾ a zapájajú sa do volebnej kampane. Tak sme mohli na billboardoch vidieť Mečiara ako buldoga, Dzurindu ako fúzača a Fica ako slovenského čuvača.³⁾ To by ale fakt už ani pes nezožral, čo sa u nás deje!

Zasa sa blížila voľby. Politici striehnu na voličov ako pes na mäso. Ešte stále bude čo privatizovať a vtedy sa správajú ako psi odtrhnutí z reťaze. A voliči im zasa naletia. Akoby nevedeli, že psovi, keď spí, cigáňovi, keď sľubuje a žene, keď plače, never. Znovu zabudnú, že so psom sa hraj, ale palicu v ruke maj, a zasa prídu neskoro na to, že keď pustiš psa pod stôl, vyjde ti na stôl. Po voľbách po nich ani pes neštekne. Páni jedia a psi hľadia. Zostanú so svojim trápením sami – ako pes bez gazdu. Ale ľudia sú u nás takí – zvyknú si ako pes na bitku.

A čo sa deje v parlamente? Koalícia s opozíciou sa znášajú ako pes s mačkou. Jeden na druhého hľadí ako na psa, štekajú a hryzú sa – opozičníci s koalíčníkmi – ako taký psi. Ale viete, ako to na svete chodí: psi sa hneď hryzú a hneď sa lížu. Všetci vedia, že dobrá psovi mucha, keď mu padne do brucha, a tak si dosť porozumenia nájdu v spoločných firmách a eseročkách. Aj pes vie, kto mu dáva jesť. Tak, pán poslanec: Nehľad na psa, ale či pes. A či pes, toho nôtu musíš vyť. Z času na čas sa o provízie rujú ako psi o kosť. Vtedy je škandál na svete. Ale majú predsa imunitu – keď je v izbe smrad, povedia na psa. Princípy kapitalizmu a tržnej ekonomiky Vám jednoducho vysvetlí každý bývalý vekslák, privatizér a podvodník, onedlho ctihodný podnikateľ. Všetky sú totiž zhrnuté v axióme: „Väčší pes jebe“. Na druhej strane poctiví, ale krachujúci živnostník Vás bude presviedčať, že za jeho neúspechom stojí fakt, že aj pes sa len na veľkú kopu vyserie a nech robí čo robí, aj tak vyjde na psi tridsiatok.

Drahý priateľ, cítim sa pod psa, keď Vám musím o tom písať. Ale považujem to za svoju psiu povinnosť, lebo ma to úprimne trápi a tiež preto, lebo hľadám spolu s Vami odpoveď na otázku, ktorú ste položili na záver Vašej spomínanej filologickej humoresky: „...*proč člověk za bezměrnou oddanost, bezpříkladnou věrnost a přítulnost a za služby neocenitelné psu tak se odměňuje, proč pes u všech národů světa v největším opovržení jest a za nic se*

necení...“. Nuž, hambím sa ako pes: pred psami – za nás, za ľudí.

Nuž napriek psím časom a napriek tomu, že sa u nás kadečo zopsulo, našťastie psi nemajú mor,⁴⁾ chorobu šialených psov⁵⁾ ani psiu chrípku.⁶⁾ No blch, tých majú dosť, tak ako aj my ľudia máme zasa svoje muchy. Ale aspoň neskončíme v klobáskach. Teda zatiaľ nie. Darmo sa hovorí, že nebude zo psa slanina ani z vlka baranina. Aj tak niektorí psi napokon skončia v bruchu nás ľudí.

Vážený pán profesor Bartoš, nechcem Vás viac oberať o Vaš drahocenný čas. Nuž na záver dovoľte aj mne len jednu otázku: V čom je pes zakopaný, že sme mi ľudia takí? *Psi povahy i mezi lidmi nezdídka se vyskytující nejlepší snad jsou odpovědi na otázku naši.*

S úctou a vďakou za Vaše dielo a tiež so psou pokorou Váš Juro Hamar.

Poznámky:

¹⁾ Tento text vznikol ako spontánna reakcia po prečítaní faksimile dvoch zväzkov diela Františka Bartoša *Lid a národ*, ktoré som získal, ako uvádzam v texte, od dr. Karla Pavlišťika. Na oprávnenú požiadavku redakcie pripájam k môjmu fiktívnemu listu adresovanom Františkovi Bartošovi aj pár poznámok, ktoré pomôžu čitateľovi zorientovať sa v dobovom kontexte. Konám tak v nádeji, že text bude aktuálny a čitateľný o niečo dlhšie, ako v čase, kedy doznie posledný príspevok z tejto konferencie.

²⁾ Televízna reality show „Vyvolení“, ktorú v rokoch 2005 a 2006 odvysielali v dvoch sériách televízie JOJ (na Slovensku) a Prima (v Čechách). Pozri: <http://vyvoleni1.centrum.sk/>; <http://vyvoleni2.centrum.sk/>; <http://www.vyvoleni1.centrum.cz/>

³⁾ Politická strana Smer v Parlamentných voľbách v roku 2002 v rámci svojej predvolebnej kampane použila okrem iného aj veľkoplošné billboardy, na ktorých boli znázornení hlavní politickí protivníci ako psi. Bývalý premiér Vladimír Mečiar (predseda strany HZDS) ako buldog, vtedajší premiér Mikuláš Dzurinda (predseda strany SDKÚ) ako fúzač a súčasný premiér Róbert Fico (vtedy len ako predseda strany Smer) ako Slovenský čuvač.

- ⁴⁾ Klasický mor ošipaných (KMO) je vírusové ochorenie, ktoré postihuje ošipané a diviaky. Z času na čas sa toto ochorenie vyskytuje aj na niektorých farmách na Slovensku.
- ⁵⁾ Tzv. choroba šialených kráv - BSE (Bovine Spongiforme Encephalopathie) je infekčná choroba vyskytujúca sa u hovädzieho dobytku, ktorá bola po prvýkrát spozorovaná v roku 1984. Pred niekoľkými rokmi sa jej výskyt potvrdil aj na Slovensku, čo spôsobilo u obyvateľstva čiastočnú paniku a následne pokles predaja a konzumácie hovädzieho mäsa.
- ⁶⁾ Tzv. vtáčia chrípka je vírusové ochorenie, ktoré šíri divoko žijúce vtáctvo. Ohrozuje predovšetkým vtáčie chovy a hydinu. Na ľudí sa prenáša len výnimočne po priamom kontakte s infikovanými alebo uhynutými zvieratami. Od roku 1997 zaznamenali početné ochorenia najmä u ľudí v Ázii. V roku 2006 zaznamenali infikované vtáky aj na Slovensku. Hlavné riziko spočíva v mutácii vírusu vtáčej chrípky s ľudskou chrípkou a potenciálnom vzniku nového vírusu, ktorý by mohol vyvolať chrípkovú pandémiu.

František Bartoš a naše doba (na příkladu Zlínského kraje)

Jiří Severin

V letošním roce je tomu sto let od úmrtí mladovcovského rodáka Františka Bartoše, národopisce, pedagoga, jazykovědce a propagátora venkovské kultury. V širším slova smyslu zkoumal to, čemu dnes říkáme volnočasové aktivity, amatérská, neprofesionální nebo zájmová kultura. Už tenkrát, před více než sto lety, vyslovoval obavy nad osudem těchto činností, které byly zejména na vesnicích součástí denního životního rytmu. A nebyl sám. První obavy osobností naší kultury se týkaly zániku lidové písně, nebo přinejmenším její přeměny ve výlučnou záležitost zájmových skupin. Lidová píseň se postupně přesunula z denního života venkovského obyvatelstva do kroužků studentů a intelektuálů. „Ztepili doktoři v čizmách vy, ej, kantorky v sukničce rudé, až vy tady jednou nebudete, co z toho folkloru zbude,“ výstižně parafrázuje tento jev jeden soudobý verš.

Nešlo však jen o folklor. Život obohacovaly pěvecké sbory, divadelní soubory, Sokol, Orel, okrašlovací a vlastenecké spolky a mnohé další dobrovolné aktivity. Nebylo téměř týdne, aby neprobíhala nějaká kulturně-spoločenská akce. Dobře se to dá vyčíst z archivních materiálů. Tento stav činorodého provozování kultury trval až donedávna a zdálo se, že obavy jsou zbytečné. Mám důvodný pocit, že zhoršení nastalo až v posledních deseti letech a obavy F. Bartoše se začínají naplňovat. Abych toto tvrzení mohl potvrdit, pokusím se na několika příkladech doložit, jak tomu bylo dříve.

Bartoš popisuje, že když navštěvoval farní školu ve Zlíně, měl každý žák za povinnost učit se hrát na dva hudební nástroje, jeden z nich byly housle. Tento trend zvyšující se hudebnosti pokračoval i v dalších letech. V polovině minulého století existovalo na území našeho kraje a v jeho nejbližším okolí pět velkých amatérských symfonických orchestrů - Slovácká filharmonie v Uherském Hradišti, Hanácká v Kroměříži, Valašský symfonický orches-

tr ve Valašském Meziříčí a další v blízkém Kyjově a Hodoníně. Kdybychom chtěli vyjmenovávat pěvecké sbory a divadelní spolky, museli bychom jít ne do desítek, ale stovek. Literární bratrstva, další kulturní jev, sahají až do 16. století. Nejstarší je kroměřížské z roku 1539 a zlínské z roku 1593. V Holešově možná už v roce 1506. Vedle těchto řekneme amatérských činností zde byla rovněž seskupení poloprofesionální, zejména na našich zámcích. Byly to zámecká divadla a zámecké orchestry. Z devatenáctého století je poměrně dobře známa zámecká hudba a divadlo na zámku v Bystřici pod Hostýnem. V italských operách zde účinkovala i děvčata z okolních vsí. Podobně tomu bylo na zámcích v Buchlovicích, Lešně u Zlína a jinde. Zámecký orchestr v Bojkovicích měl čtyřicet osm členů. Tyto známější orchestry jezdily často na soutěže a zúčastnily se i uměleckých turné do jiných krajín. Zvláštním fenoménem byly lidové mše, zejména na Valašsku, a hanácké opery, jejichž autory byli povětšinou místní velmi aktivní kantoři. Pravda, měli více času, nebyli tolik zavaleni ani administrativou, ani jinými zbytečnými činnostmi. Na druhou stranu, pokud jde o hmotné ocenění, měli se i tenkrát rovněž co ohánět. Ani církev nebyla tak přísná, jako je nyní, pokud jde o muzicirování v kostele. Mše byla hudební produkcí za účasti celé dědiny. Všichni hráli buď na hudební nástroje, nebo zpívali nebo napodobovali různé zvuky z přírody. A tak se ozývali ptáčci, vrkali holubi, kukaly kukačky, bučel vůl, mečely ovce, kokrhali kohouti. Při této živelné mši používali všelijaké píšťalky, hliněné a dřevěné ptáčky, kladívka, železka. Ozýval se zpěv sýkorek, pípání kuřat a do toho zpěv a hudba. Kam se hrabe americký gospel. Vždyť to byla bohudělá činnost.

Když ve dvacátých letech provedla Slovácká filharmonie v Uh. Hradišti *Mou vlast a Českou píseň*, měl orchestr 120 členů a pěvecký sbor osm set pěvců, vesměs z okolních obcí. Kulturu v obcích zajišťoval Sokol, Orel, hasiči a nejrůznější další spolky, v neposlední řadě také škola. Kam zmizely všechny ty divadelní soubory, pěvecké sbory, orchestry. Vždyť nebylo neobvyklé, že obec měla dva i tři divadelní soubory (Rataje), několik kapel (Nivnice, Vlčnov, Bylnice), dva i tři pěvecké sbory. Na Vsetínsku nebylo vsí, která by neměla diva-

delní soubor. Některé měly při divadle i komorní orchestry. Ve větších obcích bývaly i smyčcové, později jazzové kapely (Halenkovice). Kdo ještě ví, že v letech 1923 - 1931 hrál velký orchestr složený z hudebníků z Valašska a Slovácka celoročně v USA. S velkým úspěchem. To byla propagace cestovního ruchu!

Klub kultury ve Zlíně měl ještě před třiceti lety jedenapadesát různých kolektivů a dva tisíce aktivních členů a na ně navázaných tisíce návštěvníků. Podobně tomu bylo i v jiných městech. V Polešovicích ve třicátých letech dbali o hudebnost dětí tak, že každému dítěti, které chtělo hrát na hudební nástroj, jej zakoupili z obecního rozpočtu. My se sice právem chlubíme „zuškami“ (základními uměleckými školami), ale v mnoha zemích je povinností každé základní školy mít školní orchestr a u obcí existují obecní kapely téměř jako pravidlo.

Léta šedesátá a sedmdesátá minulého století přála zájmové kultuře, vytvářela dobré podmínky, ale omezené nesvobodou a vykoupené přihloupou ideologií. Nyní je situace pouze jiná, ale ne lepší. Domnívám se, že poněkud negativní roli v nedobré vývoji posledních let hraje i televize. Ta se stává odpočinkem, relaxací, nic po nás nechce, nemusíme se namáhat, dá se při ní třeba i spát. Není třeba se trápit s živými sousedy, nahrazují je televizní celebrity, ochotné často ke všemu. Složitý svět se tak zjednodušuje, všelijaké estrády a šou se stávají normou. Televize tak v mnoha případech neplní roli veřejné služby, ale stává se službou veřejného úpadku kultury našeho venkova. Lidé nehledají kulturu, stačí jim mnohdy pokleslá zábava. Naštěstí ne všem. Jsou místa, na která moje skepse neplatí. Zaplať pánbůh za ně. Někdy stačí šikovný starosta či několik zapálených dobrovolníků. A pak se daří. Třeba v Uherském Hradišti, Kroměříži, v Rožnově pod Radhoštěm, ve Valašských Kloboukách a Valašském Meziříčí, v Bystřici pod Hostýnem, ale i v menších místech, v Hluku, ve Vlčnově a Strání, v Hvozdné, Modré nebo v Horní Lidči.

Ať prominou ti, které jsem nejmenoval, je jich více, ale stále málo.

I tak jsou ale aktivní kulturní činnosti ve srovnání s dřívějšími dobami popelkou. Nenechme se zmást počtem festivalů a přehlídek. Kdysi Leoš Janáček napsal, že hledal na šachtách zbytky hor-

nické písně a našel pouze zamračené a našťavané horníky. Někdy se mně zdá, že se některé naše vesnice změnilly v šachty. Chybí pracovní místa, schází infrastruktura, vzdaluje se školství a zdravotnictví, upadá kultura, ubývá obyvatel, neboť lidé odcházejí do měst.

Objektivně je třeba konstatovat, že mnozí, zejména krajští politici si tuto skutečnost možná podvědomě uvědomují. Podpora z fondu kultury kraje není nezanedbatelná. I oni jsou však limitováni množstvím jiných problémů, které náš kraj tíží (nezaměstnanost, dopravní dostupnost apod). V naší na penězích závislé společnosti je to však pravděpodobně málo. Stále máme více Švandů dudáků a Vocilků a méně Bartošů. Životní ideály se posunují od romantismu ke zhrublému prakticismu. Změnit systém výchovy ve školách, změnit daňový systém, změnit celkové klima není věc jednoduchá a může trvat celou generaci. Ostatně některé země si tím už prošly (Rakousko). Skladatel Bohuslav Martinů kdysi konstatoval: „Máme veliké štěstí, že jsme měli ještě poslední možnost potkat lidovou kulturu, neodvratně mizí s příchodem industriální společnosti.“

Když František Bartoš vyslovoval obavy ze zániku venkovské (myslím tím zájmové kultury), vím už, co tím mínil. Myslel na naši dobu.

Bibliografie díla Františka Bartoše¹⁾

Anna Devátová – Karel Pavlišťík

OBSAH

Úvodem	146
1 Jazykověda a dialektologie	147
2 Národopis	150
2.1 Souhrnné práce	150
2.2 Zaměstnání	152
2.3 Výroční obyčej	152
2.4 Život v obci	152
2.5 Rodinný život	152
2.6 Pověrečné představy a léčení	153
3 Folkloristika	154
3.1 Lidová próza	154
3.2 Lidové divadlo	155
3.3 Dětský folklor	155
3.4 O lidové písni a hudbě	156
3.5 Kramářské písně	156
3.6 Písňové sbírky, zpěvníky, antologie	156
3.7 Přísloví, pořekadla, pranostika	158
4 Pedagogika	158
4.1 Souhrnné práce	158
4.2 Školní četba	160
4.3 Články	161
5 Ostatní	161
5.1 Recenze	163
Poznámky k některým pracím Františka Bartoše	165
Seznam neověřených prací Františka Bartoše	166
Značky a pseudonymy Františka Bartoše	166
Seznam excerpaných časopisů, novin, sborníků, ročenek a školních programů	167
Zkratky	167

¹⁾ Přepis díla: DEVÁTOVÁ, A. – PAVLIŠŤÍK, K. 1997: Bibliografie díla Františka Bartoše. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Studijní a dokumentační středisko Františka Bartoše, Zlín, 28 s.

ÚVODEM

Studijně-dokumentační středisko Františka Bartoše zlínského muzea jihovýchodní Moravy si vytyčilo jako jeden z nejdůležitějších úkolů vydání komplexní bibliografie Bartošových prací. Splnit tento úkol se podařilo v roce jeho šedesátého výročí narození s cílem, aby tato bibliografie byla užitečná jak pro badatelskou práci etnografickou a folkloristickou, tak pro vzdělávací činnost při výuce českého jazyka a literatury na našich školách.

Chronologický přehled literární činnosti Františka Bartoše od Josefa Bartochy, otištěný v roce 1906 – tedy před více než devadesáti lety – v 30. roč. Časopisu Matice moravské, je dnes už těžko dostupný. Nám se stal základním orientačním východiskem pro ověřování, upřesňování a doplňování bibliografických údajů k Bartošovým pracím, které obsahuje náš soupis. Míra jeho úplnosti odpovídá možnostem, které poskytly fondy Národní knihovny v Praze, Moravské zemské knihovny v Brně, Státní vědecké knihovny v Olomouci a knihoven některých moravských muzeí. Využita byla i Bartochova práce *Z paměti a života Františka Bartoše*, vydaná E. Šolcem pravděpodobně v Brně r. 1968. Cenné údaje byly také obsaženy v bibliografických excerptech zpracovaných v Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity v Brně. K důležitým srovnáním posloužila i výběrová bibliografie J. a T. Kubička *Národopis na Moravě a ve Slezsku* (Strážnice 1996). Nové poznatky o Bartošových pseudonimech a značkách, pod nimiž publikoval, poskytl *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře* od J. Vopravila (Praha 1973) a práce R. Fischera *Profesor Jan Havelka, rodák loštický* (Olomouc 1936).

Soupis je zpracován podle platných norem bibliografických citací, utříděn do tematických skupin a podskupin, uvnitř kterých je řazen abecedně.

Většinu bibliografických údajů jsme srovnávali s autentickými údaji v originálech publikací. Na zjištěné rozdíly upozorňujeme v pomocném aparátu. Všechny tituly se však – bohužel – ověřit nezdařilo pro nedostupnost originálů. Jejich seznam je uveden pod rejstříkovými čísly opět v pomocném aparátu. Dále jsou v tomto aparátu seznam excerpovaných časopisů, sborníků, roče-

nek a školních programů, seznam pseudonymů a seznam zkratek.

Pracovní, nepublikovaná, badatelům přístupná část databáze našeho soupisu dále obsahuje např. údaje o tiskárnách, signatury použitých titulů v knihovnách včetně knihovny zlínského muzea. Pro potřeby badatelů také postupně soustřeďuje Studijně-dokumentační středisko Fr. Bartoše xerokopie jeho publikovaných prací.

Autoři soupisu budou vděční za všechny zpřesňující a doplňující údaje, které budou využity v případných reedicích i v připravovaném tabulkovém životopise Fr. Bartoše a v bibliografii bartošovských biografii.

Anna Devátová, Karel Pavliščík

1 JAZYKOVĚDA A DIALEKTOLOGIE

- 1 J. N.: „Boemisch“ nebo „čechisch“. *Obzor*, 22, 1899, s. 47.
- 2 *Brousek*. Komenský, 2, 1874, s. 180-182.
- 3 F. B.: *Brousek*. (O některých slovech cizopasných. II. Výprava na čočky.) *Obzor*, 1, 1878, s. 62-63, 78-79, 126, 172-173, 188-189.
- 4 F. B.: *Cizí slova*. *Obzor*, 21, 1898, s. 207-208.
- 5 F. B.: *Česká hodinka*. *Obzor*, 10, 1887, s. 46, 63, 79, 95, 110-111, 141-142, 156-157, 174-175, 189, 206, 228, 301-302, 318-319.
- 6 F. B.: *Česká hodinka*. *Obzor*, 11, 1888, s. 28, 46, 63, 79, 93-94, 110-111, 126, 141-142, 157, 175, 190-191, 205, 227, 247-248, 285, 302, 334-335.
- 7 *České hodinky*. (Úvod. I. Jméno podstatné. II. Číslo. III. Jméno přídavné. IV. O číslovkách. V. O náměstkách. VI. O příslovcích a spojkách. VII. O záporu. VIII. O chybném zaměňování předložek. IX. Jména podstatná předložkami. X. Zbytečné opisování předložek. XI. Odlučné předpony německé.) Komenský, 27, 1899, s. 433-437, 449-451, 469-472, 485-488, 505-508, 516-519, 599-601, 618-620, 635-636, 648-650, 664-665, 684-685, 695-696, 730-731, 743-745.
- 8 *České hodinky*. (XII. Ukázka nečeské fraseologie. XIII. Německá úslovná jména podstatná. XIV. Německá úslovná jména přídavná. XV. Slova souznačná - synonyma. XVI. Přídavná jména souznačná. XVII. Slovesa souznačná. XVIII. Rozlišování významu podvojných tvarů týchž původně slov - differencování. XIX. O některých nepěkných vlastnostech slohu: 1. Plichtění slov. 2. Plichtění vazeb. 3. Plichtění obrazů. 4. Jednotvárnost. 5. Tautologie - zbytečné opakování. 6. Rozvlácnost. 7. Nejasnost, neúplnost výrazu. 8. Triviálnost. XX. O slovesech předponových. XXI. O slovesech příčinných. XXII. O časích slovesních. XXIII. O infinitivě a podstatných jménech slovesních.) Komenský, 28, 1900, s. 6-8, 21-23, 36-38, 52-54, 68-70, 83-85, 100-102, 116-117, 132-133, 150-152, 163-164, 211-213, 227-229, 244-246, 260-261, 275-277, 308-309, 324-325, 344-345, 355-357, 371-372, 469-470, 487-488, 500-501, 519.
- 9 *Dialektický slovník moravský*. [1.] vyd. Praha, Česká Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1906. 566 s., vyobr. v textu.
- 10 *Dialektologie moravská*. První díl. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské. [1.] vyd. Brno, Matice Moravská 1886. IV, 374 s.
- 11 *Dialektologie moravská*. Druhý díl. Nářečí hanácké a české. [1.] vyd. Brno, Matice Moravská 1895. VIII, 521 s.
- 12 *Drobné příhody z potulek filologických*. *Obzor*, 7, 1884, s. 2-5.
- 13 *Einige Bemerkungen zur böhmischen Syntax*. (I. Instrumental des Raumes. II.-IV.) Programm des k. k. ersten (kath.) Staatsgymnasiums in Teschen. Teschen 1869, s. 22-27.
- 14 F. B.: „*Chyba lávky*“. *Obzor*, 22, 1899, s. 142-143.
- 15 *Jak bychom mohli i měli těžiti z neporušené řeči lidu ve prospěch jazyka spisovného*. ČMM, 5, 1873, s. 62-74.
- 16 *Jakou zkázu běře náš druhdy přesný, správný i určitý jazyk skrze novináře a mladší spisovatele české*. ČMM, 3, 1871, s. 84-92.
- 17 *Malá ukázka prstonárodní fraseologie hledic zvláště ke konkrétnosti našeho jazyka*. Komenský, 9, 1881, s. 401-404.
- 18 *Něco o českých verbáliích na „ství, ání, ení“*. Komenský, 1, 1873, s. 148-150.
- 19 *Některé drobnosti o adjektivech*. Komenský, 2, 1874, s. 56-57.

- 20 *O českém dativě prostém i předložkovém.* (I. O dativě směřovém. II. O dativě předmětu nepřímého. III. O dativě předmětu dotčeného. IV. Dativ účelný. V. Dva dativy. O dativě předložkovém.) Program c. k. vyššího gymnasia slovanského v Brně na konci školního roku 1876-77. Brno 1877, s. 3-26.
- 21 *O činném přičestí času minulého.* Komenský, 2, 1874, s. 275-277.
- 22 *O ellipsi.* (I. O ellipsi nominalné. II. O ellipsi verbální.) Komenský, 3, 1875, s. 275-278, 305-308.
- 23 *O genitivě závislé na časoslovesch.* (Úvod. I. Genitiv odluky. II. Genitiv příluky - dosahu a cíle. III. Genitiv dělivý. IV. Genitiv záporný. V. Genitiv příčiny.) ČMM, 4, 1872, s. 1-42.
- 24 *O genitivě závislé na časoslovesch.* (Úvod. I. Genitiv odluky. II. Genitiv příluky - dosahu a cíle. III. Genitiv dělivý. IV. Genitiv záporný. V. Genitiv příčiny.) [1.] vyd. Brno, K. Winiker 1872, 42 s.
- 25 *O infinitivě.* Na základě řecké mluvnice Niederlovy pojednává F. Bartoš. Komenský, 2, 1874, s. 605-609, 624-628, 658-662, 672-675, 687-690.
- 26 *O instrumentale hmoty.* Příspěvek k české skladbě. (I. Instrumental hmoty vnější klade se; II. Instrumental hmoty vniterné.) ČMM, 1, 1869, s. 184-198.
- 27 *O instrumentále.* (I. Instrumentál způsobu nominalné. II. Instrumentál jakosti. III. Instrumentál způsobu verbální. IV. Instrumentál hmoty. V. Instrumentál prostředku a nástroje. VI. Instrumentál ceny. VI. Instrumentál míry. VIII. Instrumentál příčiny. IX. Instrumentál vztahu. X. Instrumentál prostoru. XI. Instrumentál času. XII. Dva instrumentály závislé na jednom časoslově.) [1.] vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1874, 92 s.
- 28 *O kondicionale.* Komenský, 2, 1874, s. 372-374, 385-389, 402-405.
- 29 *O našich jménech vlastních.* (S hlediska hlav-
ně vlasteneckého...) (I. O jménech křestních. II. O příjmeních. III. O jménech místních.) Hlidka, 1(13) 1896, s. 32-38, 103-115, 181-188.
- 30 *O některých novotách v řeči naší od nedávna zbytečně a bez potřeby zaváděných.* Komenský, 10, 1882, s. 177-180, 196-199.
- 31 *O některých případech záporu nadbytečného.* ČMM, 17, 1893, s. 199-202.
- 32 *O některých stránkách obrazné konkrétnosti a jadrné stručnosti našeho jazyka.* Obzor, 14, 1891, s. 17-18, 33-34, 49-50, 69-70.
- 33 *O některých způsobech české atrakce čili assimilace syntaktické.* LFP, 2, 1875, s. 120-126.
- 34 *O některých zvláštnostech pádů předložkových a jak proti nim často chybujeme.* Komenský, 9, 1881, s. 5-8.
- 35 *O nynějším úpadku našeho jazyka.* Obzor, 10, 1887, s. 17-20.
- 36 *O pádech předložkových jakožto částech věty.* (Úvod. I. O předložkových pádech místních. II. O předložkových pádech časových. III. O předložkových pádech způsobových. IV. O předložkových pádech příčinných.) Komenský, 9, 1881, s. 686-691, 700-703.
- 37 *O předložce do a z.* LFP, 2, 1875, s. 141-153.
- 38 *O předložce o, ob.* Komenský, 3, 1875, s. 132-133, 148-150, 177-179, 196-199.
- 39 *O předložce po.* LFP, 3, 1876, s. 148-156.
- 40 *O předložce „od“.* Komenský, 2, 1874, s. 67-68, 100-102, 118-120, 131-133.
- 41 *O předložkách složených.* Komenský, 3, 1875, s. 337-338.
- 42 *O předložkách v, nad, pod, před.* LFP, 4, 1877, s. 102-105, 225-239.

- 43 *O předložkách za a na*. LFP, 2, 1875, s. 287-304.
- 44 *O předložkách za, na*. LFP, 3, 1876, s. 143-148.
- 45 *O slovesech předponových*. (I. O významě předpon vzhledem k jakosti děje. II. O významě předpon vzhledem ku směru děje. III. O významě předpon vzhledem k trvání děje. IV. O významě předpon vzhledem k podmětů konajícímu a předmětů dějem zasaženému.) Komenský, 9, 1881, s. 635-637, 651-653.
- 46 *O stálých epithetech (epitheta ornantia)*. Komenský, 2, 1874, s. 21-22.
- 47 *O významě a správném užívání přechodníků*. Na základě řecké mluvnice Niederlovy pojednává. Fr. Bartoš. Komenský, 2, 1874, s. 723-724, 738-740, 751-754, 771-773, 784-786.
- 48 *O zbytečném titulování* (Otisk z Obzoru.) VČP, 8, 1901.
- 49 *Odpověď na otázku: Správně-li říkati „sděliti něco s někým“ nebo „někomu“?* Komenský, 9, 1881, s. 127.
- 50 *Otázky a odpovědi*. (Krbec. Ouvarová polívka. Příčnice. Klíneck. Příhrádek.) ČL, 22, 1913, s. 153, 154, 207, 256.
- 51 *Otčenáš a Zdravas*. Obzor, 20, 1897, s. 303.
- 52 *Poznámka ke článku „Jak psáti adjektiva od vlastních jmen odvozená“*. Komenský, 13, 1885, s. 278-279.
- 53 *Průprava k nauce o větě jednoduché*. Komenský, 10, 1882, s. 5-6, 22-23.
- 54 *Příspěvky k české skladbě*. (I. O genitivě miry. 2. O akkusativě kolikosti. 3. O vazbě dle smyslu - constructio ad synesin. 4. Infinitiv časoslov přechodných, jest-li závislý na časoslově, jménu podstatném neb přídavném, které se s genitivem neb dativem pojí, nemá předmětu svého v akkusativě, nýbrž v tom pádu, jehož slovo řídicí žádá. 5. Genitiv závislý na pádu předložkovém spodobňuje se druhdy tomuto:) ČMM, 2, 1870, s. 117-123.
- 55 *Příspěvky k české skladbě*. (I. O genitivě závislém na substantivech. Genitiv souluky. II. O náhradě genitivu adjektivem. III. O genitivě porovnávacím.) Program c. k. vyššího gymnasia slovanského v Brně na konci školního roku 1872-73. Brno 1873, s. 3-32.
- 56 *Příspěvky k české slohovědě prozaické i básnické*. (I. Podvojnost výrazů synonymních. II. Podvojnost výrazů opačných - protiv. III. Podvojnost výrazů souvztažných - korrelativných. IV. Podvojnost výrazů totožných. II. O způsobě etymologické.) Komenský, 1, 1873, s. 308-310, 322-325, 370-372.
- 57 F. B.: *Sklouňovati či neskloňovati slova kilo a deka?* Komenský, 28, 1900, s. 699.
- 58 *Slova, jimiž se vyjadřují vněmy různých smyslů*. ČL, 11, 1902, s. 209-210.
- 59 *Slovo o broušení jazyka českého*. Paedagogium, 2, 1880, s. 389-400, 443-452.
- 60 *Staročeský adverbialný výraz „všeho“*. Hlidka, 22, 1905, s. 135-136.
- 61 *Ueber die modale Bedeutung des böhmischen Instrumentals*. (I. Nominale Modalität. II. Instrumental der verbalen Modalität.) Programm des k. k. katholischen gymnasiums in Teschen. Teschen 1868, s. 18-36.
- 62 *Ukázky našeho nynějšího jazyka spisovného*. (Úvod. I. Starožitnosti mluvnické. II. Doslovné překlady z němčiny. III. Odlučné předpony německé. IV. O předložkách. V. O slovese. VI. Pády prosté. VII. Číslo. VIII. Věty bezpodmětné. IX. Příslovce za jména přídavná.) Obzor, 20, 1897, s. 2-5, 30-31, 46-47, 62, 79, 94-95, 125-126, 142, 157-158, 206-207, 247, 303.

63 *Ukázky našeho nynějšího jazyka spisovného.* (I. Slova ve větě neskládovaná nebo chybně skloňovaná. II. Chybné novotvary jmen přídavných. III. Slovník a frazeologie. Jména přídavná. IV. Příslovce místo doplňkových adjektiv. V. Číslovky. VI. Předložky.) VČP, 12, 1905, s. 35-37, 93-98, 327-331.

64 *Ukázky z Bartošova Slovníku dialektického.* (I. Jména přídavná. II. Akkusativ s infinitivem v řeči lidové. III. Předložka od s genitivem určuje: IV. moct, moci.) Komenský, 32, 1904, s. 538-539, 557-558.

65 *Ukázky z věcného slovníka dialektů moravských.* (I. Pole a polní práce. 2. Obilí. 3. Píce, obrok. 4. Plevel v obilí. 5. Náběl. 6. Domácí zvířata. 7. Žůžel. 8. Hmyz. 9. Jak se volá na zvířata. 10. Lichotná jména zvířat. 11. Hlasy zvířat. 12. Špižirny. 13. Nádobí. 14. Oruží, řád, řezivo, ufatí. 15. Ožehy. 16. Plachty. 17. Správa na prádlo.) Komenský, 13, 1885, s. 4-8, 39-42, 102-105, 134-138, 292-294.

66 *Z valašského nářečí.* (Ukázky z valašského nářečí, jak je ve výrazech zachytil Frant. Bartoš v „Dialektickém slovníku moravském“, 1906.) MZ, 6, 1936-1937, č. 7, s. [160].

67 *Z valašského nářečí.* (Ukázky z valašského nářečí, tak jak je ve výrazech zachytil Fr. Bartoš v „Dialektickém slovníku moravském“, 1906.) Památce Františka Bartoše. (1837-1937 František Bartoš.) Zlín [1937], s. 56-57, il. J. Kobzán.

68 *Zbytečné starosti.* Komenský, 9, 1881, s. 243-244.

69 F. B.: *Zbytečné titulkování.* Obzor, 22, 1899, s. 125.

2 NÁRODOPIS

2.1 Souhrnné práce

70 *Deset rozprav lidopisných.* (I. Slovanští kmenové moravští. II. Příspěvky k charakteristice našeho lidu. III. Některé zprávy o skřítku dle dosavadních

názorů lidu moravského. IV. Divé ženy dle dosavadních pověr lidu moravského. V. Duše dle názorů a představ lidových. VI. Těhotenství a kout dle obyčejův a pověr lidu moravského. VII. Smrt a pohřeb dle zvyků, názorů a pověr lidu moravského. VIII. Hospodářství na starém gruntě moravském. IX. Dvě moravské pověsti o císaři Josefu a o Ječminkovi. X. Bratři Josef a František Vojtěchové, rektorl Zlinští.) [1.] vyd. Olomouc, R. Promberger 1906. 83 s.

71 *Hanák a Slovák.* Z rozpravy o moravských písních lidových... Obzor, 12, 1889, s. 193-194.

72 *Hanák a Slovák.* (Obzor, 12, ročník 1889. Z rozpravy o Moravských písních lidových podává Fr. Bartoš.) Památce Františka Bartoše. (1837-1937 František Bartoš.) Zlín [1937], s. 58-61, il. J. Kobzán.

73 *Kapitola z prstonárodní geografie a ethnografie moravské.* Osvěta, 15, 1885, 1. díl, s. 29-35.

74 *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární.* (I. Bývalé panství Zlinské. II. Moravské Valašsko, kraj i lid.) [1.] vyd. Velké Meziříčí, J. F. Šašek 1883. 244 s.

75 *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární.* Sv. II. (III. Podluží a Podlužáci. IV. Moravští Kapaničáři. V. O naši poezii kramářské. VI. Tři filologické „humoresky“.) [1.] vyd. Velké Meziříčí, J. F. Šašek 1885. 337 s.

76 *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární...* Sv. I. (I. Ze života lidu moravského na bývalém panství Zlinském. II. Moravské Valašsko, kraj i lid.) 2. vyd. Velké Meziříčí, J. F. Šašek 1891. 257 s.

77 BARTOŠ, Fr. - MAŠÍČEK, C.: *Líšeň. Obrázky lidopisné...* (I. Osada. Příbytky. II. Živnosti. III. Cizí obchodníci a živnostníci do Líšně za výživou přicházející. IV. Kroj. V. Strava. VI. Domácí lékařství. VII. Císařské hody. VIII. Svatba. IX. Děti. X. Povaha líšeňského lidu.) ČMM, 26, 1902, s. 1-30, 105-126, 226-237, 431-452.

- 78 BARTOŠ, Fr. - MAŠÍČEK, C.: *Lišeň. Obrázky lidopisné. Zvláštní otisk z Časopisu Matice moravské roč. 26. [1.] vyd. Brno, nákl. vlastním 1902. 85 s.*
- 79 *Morava. II. Národopis. Ottův slovník naučný, Praha, J. Otto 1901, 17. díl, s. 640-644.*
- 80 *Moravské Valašsko, kraj i lid. Osvěta, 10, 1880, s. 369-386, 449-464.*
- 81 *Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy. (I. Výroční obyčeje, slavnosti a zábavy. II. Prostonárodní kalendář. III. O pozdravech a jiných uctivostech a zdvořilostech lidu moravského. IV. Starý Vincura. V. Několik slov o národním kroji. VI. Chléb v názorech, obyčejích a pověrách našeho lidu. VII. Lidé vědomci. VIII. O domácím léčení lidu moravského. IX. Pověry a zvyky lidu moravského při hospodářství. X. Drobné pověry lidu moravského.) [1.] vyd. Telč, E. Šolc 1892. 328 s.*
- 82 *Moravští Kopaničáři. Ethnografický obrázek z jihovýchodní Moravy... (I. Úvod. Dědiny. Chalupy. Rodina. Polní hospodářství a jiné živnosti. Strava. Kroj. II. Nářečí. III. Rok církevní. Svatba. Kout, křest a úvod. Pověry v hospodářství polním i domácím. Čítání. Nemoci. Bosorky a bohyně. Zpěv a tanec. Rozdíly. Lic i rub.) Osvěta, 14, 1884, 1. díl, s. 46-60, 149-158, 232-243.*
- 83 *O nynějším hmotném úpadku našeho lidu a některých jeho příčinách. Obzor, 25, 1902, s. 17-19, 34-37, 52-54.*
- 84 *Panství Zlínské. Hranice národopisné. (Lid a národ.) Památce Františka Bartoše. (1837-1937 František Bartoš.) Zlín [1937], s. 51-55, il. J. Kobzáň.*
- 85 *Poduží a Podužáci. Ethnografický obrázek z jižní Moravy... (vč. Zvukoslóvi). Obzor, 6, 1883, s. 113-117, 129-133, 145-148, 161-164.*
- 86 *Poduží a Podužáci. (Povaha lidu. Hudba, tanec a zpěv. Vyšívání. Chlapci. Podužáci mezi sebou.) Obzor, 7, 1884, s. 273-277, 292-295; notace a vyobr. v textu.*
- 87 *Príspevky k charakteristice našeho lidu. (Úvod. 1. Dětský věk života lidového. 2. Zbožnost. 3. Pracovitost. 4. Dobrodějnost. 5. Družnost. 6. Poctivost. 7. Mravopočetnost. 8. Lid a příroda.) Obzor, 28, 1905, s. 1-4, 17-20, 35-37, 51-53, 65-67, 83-86, 97-98, 117-118, 129-130.*
- 88 *Volksleben der Slaven. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Mähren und Schlesien. Wien 1897, s. 177-220, vyobr., not. záznamy písní s texty.*
- 89 *Z duchovní dílny našeho lidu. Osvěta, 11, 1881, 1. díl, s. 556-565; 2. díl, s. 735-749, 934-945, 1087-1100.*
- 90 *Z lidopisných sbírek. (Špirek. - Letovice. Múra. - Od Brna. Divoženky. - Letovice. Hastrmani. I. II. - Fryšták u Holešova. Hastrmani. III. - Od Brna. Světloňoši. Poledníček. I. - Letovice. Poledníček. II. - Od Brna. Klekanica. Od Brna. Paní Hachla. - Od Vyškova. Divný rak. - Od Vyškova. Poklady. - Od Vyškova. Poklady ve Fryštackých horách. - Fryšták u Holešova. Podzemní chodba z Trnavy do Prahy. - Fryšták u Holešova. Sv. Mikuláš. - Letovice. Sv. Jana Křtitele. - Letovice. Jaščérka. - Pověšť z Hodslavic. Trhání zubů. - Podřečím brezovským. Vo dobro. - Pohádka z Olešné u Blanska.) ČL, 11, 1902, s. 118-119, 170-171, 223-224, 270-271, 325-327, 410-416.*
- 91 *Ze života lidu moravského. (I. Úvod. Panství Zlínské. Dědiny. Chalupy. Polní hospodářství. Ovoce. Včely. Přírodopis lidu. Ptačí mluva. Strava. Kroj. Obec. Roboty.) ČMM, 9, 1877, s. 136-153.*
- 92 *Ze života lidu moravského. (II. Nářečí slovácké - Zlínské. III. Svatba.) ČMM, 10, 1878, s. 1-67, 125-145.*
- 93 *Ze života lidu moravského. (IV. Zpěv, hudba i tanec. V. Děti - Dětská řeč. Vychovávání v rodině. Hry a zábavy dětské.) ČMM, 11, 1879, s. 1-20, 51-64, 157-175.*

94 *Ze života lidu moravského*. (VI. Rok církevní. Pověry. Zvyky a obyčej. VII. Hranice ethnografické. Sousedé. Povaha lidu.) ČMM, 12, 1880, s. 1-21.

95 *Ze života moravských Slováků*. Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Praha, Umělecká beseda 1901, s. 106-119.

2.2 Zaměstnání

96 *Hospodářství na starém gruntě moravském*. Obzor, 19, 1896, s. 1-4.

97 *Robota na bývalém panství malenovském*. ČL, 7, 1898, s. 169-173, 315-318.

98 *Starý Vincura*. Vzpomínka z cest po Moravě... Obzor, 13, 1890, s. 145-146, 161-162.

99 *Živnost a obchody lidu slovenského*. * Na ukázkou z výborného spisu Pavla Dobšinského: „Prostonárodnie obyčaje, pověry a hry slovenské.“ Ve spise tomto, na nějž i čtenářstvo naše pozornost činíme, vypsán život lidu slovenského od kolébky do hrobu způsobem velezajímavým. (I.-III.) Obzor, 3, 1880, s. 148-149, 180-182, 198-200.

2.3 Výroční obyčej

100 *Doba vánoční ve zvycích a pověrách lidu moravského*. (1. Besedy. Den sv. Ondřeje, 30. listopadu. 2. Advent. 3. „Matička“. 4. Sv. Mikuláše, dne 6. prosince. 5. Sv. Lucie, dne 13. prosince. 6. Sv. Tomáše, apoštola, dne 21. prosince. 7. Štědrý den, 24. prosince. 8. Božího narození. 9. Sv. Štěpána. 10. Sv. Jana Evandělisy. 11. Nový rok. 12. Sv. tři králův.) Obzor, 12, 1889, s. 1-3, 17-20, 33-35.

101 *Prostonárodní kalendářik ze Zlínska*. Komenský, 11, 1883, s. 62-63, 79-80.

102 *Prostonárodní kalendář*. Obzor, 11, 1888, s. 193-194, 217-218, 233-234, 291-292, 308-309.

103 *Výroční obyčej, slavnosti a zábavy lidu moravského*. (Ostatky. Půst. Sv. Jiří. Smrtná neděle. Květná neděle. Veliký pátek. Bílá sobota. Boží Hod velikonoční. Červené pondělí. Večer filipojakubský. Božího Těla. Sv. Jana Křtitele. Dožínka. Společná pastva na strništích. Hody.) Obzor, 15, 1892, s. 1-4, 17-20, 33-36, 49-51, 65-67, 84-86.

104 *Zbytky starodávných loučení se zimou a vítání jara*. ČD, 1, 1904-5, s. 40-42; 5, 1908-9, s. 124-125.

105 *Štědrý den našich předků*. DR, 2, 1919, č. 6/7, s. 41-44.

2.4 Život v obci

106 *Bratři Josef a František Vojtěchové, rektorů zlínských*. Obrázek ze staré školy. Komenský, 27, 1899, s. 353-355, 369-372, 385-387.

107 *Domácí čítanka z lidu a pro lid*. [1.] vyd. Brno, K. Winiker 1900, XVI, 463 s.

108 *Jak tituluje a oslovuje náš lid*. Komenský, 29, 1901, s. 382.

109 *O některých stránkách sousedské vzájemnosti a svépomoci, jak se jeví v pospolitém životě našeho lidu*. O bídě lidské. Brno, Dobročinný komitét dam v Brně 1890, s. 67-69.

110 *O pozdravech a jiných uctivostech a zdvořilostech našeho lidu*. Obzor, 13, 1890, s. 66-68.

2.5 Rodinný život

111 *Kmuchaček a kmotřenka na líc i na rub*. Obzor, 22, 1899, s. 147-148.

112 *Kout dle obyčejův a pověr lidu moravského*. ČL, 2, 1893, s. 13-17.

113 *Moravská svatba*. (Úvod. I. Ohledy. II. Námluvy. III. Svatební čas. IV. Ohlášky. V. Zvání na svatbu.)

bu. VI. V pondělí před zdavkami. VII. Úbor sva-
tební. VIII. V úterý před zdavkami. IX. Cestou do
kostela. X. Na zdavkách v kostele. XI. Po zdavkách.
XII. Svatební hostina. XIII. Čepení a prodávání
nevěsty. XIV. Svatební muzika. XV. Ve středu. XVI.
Stínání kohouta. XVII. Ostatní dnové svatebního
téhodne. XVIII. Zálík. XIX. Svatba městská.) [1.]
vyd. Praha, F. Šimáček 1892. 79 s.

114 *Smrt a pohřeb*. Dle zvyků, názorův a pověr
lidu moravského... (Těžké skonání. Umíráček.
Zatlačování očí. Jak se chovají domácí, dokud mrt-
vola v domě. Dotýkání mrtvolvy. Úprava mrtvolvy
a její odpočinek do pohřbu. Rakev. Dary nebožtí-
kovi do rakve. Stráž u mrtvolvy. Věci po zemřelém.
Smrt hospodářova. Duše zemřelého. Výprava mrt-
volvy z domu. Průvod pohřební. Smuteční barva.
Zmínka o mrtvém za řeči. Duše v očistci. Sebevrah.
Smolná.) *Obzor*, 14, 1891, s. 193-196.

2.6 Pověřecné představy a léčení

115 *Bohyně*. (V knize „Lid a národ“ vypravuje Fr.
Bartoš o bohyních na Židkově.) *Zahrada Moravy*
(vlastivědný sborník), 3, 1926, s. 158-159.

116 *Bohyně*. (V knize „Lid a národ“ vypravuje Fr.
Bartoš o bohyních na Židkově.) Památce Františ-
ka Bartoše. (Rozmnožené vydání čísla 10. Vlasti-
vědného sborníku „Zahrada Moravy“, ročník III.,
1925-1926.) [Zlín 1926], s. 25-26.

117 *Chléb v názorech, zvycích a pověrách našeho
lidu*. *Obzor*, 8, 1885, s. 3-5.

118 *Divé ženy dle dosavadních pověr lidu morav-
ského*. (Prémie Umělecké Besedy.) Praha, Umělec-
ká Beseda 1888.

119 *Drobné pověry lidu moravského*. (1. Slunce.
Měsíc. Hvězdy. Duha. 2. Bouřka. 3. Oheň. 4. Zví-
řata. 5. Rostlinstvo. 6. Tělo lidské. 7. Kýchání. 8.
Ščukání - škytání. 9. Svrbění. 10. Znění v uších.
11. Jídlo a pití. 12. Spánek. 13. Šaty. 14. Štěstí
a neštěstí, zdar a nezdar. 15. Hošť. 16. Láska,
vdavky, svatba, manželstvo. 17. Přátelství, shoda.

18. Právo. 19. Věci nalezené. 20. Metení. 21. Koš-
tě, stopky z peří a jiné odpadky. 22. Smrt. 23. Růz-
né.) ČMM, 16, 1892, s. 81-93, 193-198, 281-287.

120 *Duše dle názorův a představ lidových*. *Obzor*,
22, 1899, s. 65-66.

121 *Milostné čáry a kouzla našich děvuch*.
Chudým dětem. (Ročenka dobročinného komi-
tétu dámského v Brně na prospěch chudých
děti českých škol brněnských, vydaná za přispě-
ní spisovatelek a spisovatelů českých a umělcův
našich výtvarných.) Roč. III. a IV., Brno 1892,
s. 46-51.

122 *Některé zprávy o skřítku dle dosavadních názo-
rů lidu moravského*. ČL, 1, 1892, s. 285-288.

123 *O domácím lékařství lidu moravského*. (Úvod.
1. Úroky. 2. Vřed - břed. 3. Koltún - koldún, skří-
tek. 4. Nádcha. 5. Střily. 6. Souchoty. Úbytě. 7.
Újmy. 8. Hostec. 9. Zimnice. 10. Žloutenice. 11.
Zbouřená matka. 12. Mdloba. 13. Ochvat. Úraz.
14. Břicho. 15. Hlísty - škrkavky, housenky, červi.
16. Kámen. 17. Oči. 18. Bolení krku. 19. Od zubů
bolení. 20. Rány a bolačky. 21. Boule a opuchliny.
22. Podstřel. 23. Na nataženou žilu. 24. Kryčky.
25. Vřed - suchan, suchár, nežit. 26. Krtice - krčič-
ce. 27. Dobrá vůle - neštovice, našťovice, nehojed.
28. Čemer. 29. Ohnipara - opar. 30. Bradavice -
kuří řiti, kozí řitky. 31. Lišej - han. leši, neutr. 32.
Namná kosť. 33. Krev.) ČMM, 15, 1891, s. 89-101,
185-195, 285-297.

124 *Pověry a zvyky lidu moravského při hospo-
dářství*. (I. Pastva. II. Pastýř. III. Aby se krávy netr-
kaly. IV. Běhání. Telení. Odstavování. V. Dojení.
VI. Stloukání - vrtění. VII. Některé nemoci dobytčí.
VIII. Koně. IX. Drůbež. X. Koupě a prodej dobyt-
ka i drůbeže. XI. Včely. XII. Ovocný strom a ovo-
ce. XIII. Polní práce. XIV. Plevel. XV. Pomoc od
krtice, vrabcův, od myši a od hydu - škodlivého
hmyzu.) ČL, 1, 1892, s. 15-21, 125-131, 228-232,
332-339.

125 *Pověry pedagogické a jinak praktické*. *Hlidka*,
4 (16), 1899, s. 103-105, 161-163.

126 *Vědomci*. (Z knihy „Moravský lid“.) Památce Františka Bartoše. (Rozmnožené vydání čísla 10. Vlastivědného sborníku „Zahrada Moravy“, ročník III., 1925-1926.) [Zlín 1926], s. 24-25.

127 *Vědomci*. (Z knihy „Moravský lid“.) Zahrada Moravy (vlastivědný sborník), 3, 1926, s. 157-158.

3 FOLKLORISTIKA

3.1 Lidová próza

128 Fr. B.: *Čert páleníkem*. Pohádka polská. Přeložil Fr. B. *Obzor*, 12, 1889, s. 55-57.

129 *Dětské pohádky*. S obrázky Mikoláše Alše. Z díla Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena a Františka Bartoše vybral a upravil dr. Josef Šlajer. (Obsahuje pohádky Fr. Bartoše: O řepě, O kohoutkovi a kocourkovi, O zvířátkách a loupežnících, O kohoutkovi a slepičce, Jak stařeček měnil až vyměnil.) 1. vyd. Praha, SNDK 1956. 33 s., il. M. Aleš.

130 *Dětské pohádky*. S obrázky Mikoláše Alše. Z díla Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena a Františka Bartoše vybral a upravil dr. Josef Šlajer. (Obsahuje tytéž pohádky F. Bartoše jako vydání první.) 3. v SPN nezměn. vyd. Praha, SPN 1959. 38 s., il. M. Aleš.

131 *Dvě moravské pověsti o císaři Josefu a o Ječmínkovi*. ČMM, 17, 1893, s. 19-24.

132 *Jak stařeček měnil až vyměnil*. (Pohádka z Kytice Fr. Bartoše.) 1. vyd. Praha, SNDK 1963. Nestr., il. M. Stecker.

133 *Jak šel koblížek na vandr*. (Pohádka z Kytice Fr. Bartoše. Omalovánky.) 1. vyd. Praha, SNDK 1963. Nestr., il. H. Rokytová.

134 BARTOŠ, Fr. aj.: *Jak šlo vejce na vandr a jiné pohádky*. 1. vyd. Brno, Blok 1982. 32 s., il. V. Baránková.

135 *Liška, zajíc a kohút*. (Rozprávková omalovánka.) Martin 1958.

136 *O koblížkovi*. (Vybrala a jazykově upravila Taťána Součková.) 1. vyd. Praha, Albatros, naklad. pro děti a mládež 1986. 31 s., il. A. Mikulka.

137 *O perníkové chaloupce*. (Převzato s drobnými úpravami z knihy Pohádky, říkadla a hádanky z Bartošovy Kytice v jazykové úpravě Dr. Jana Červenky a Dr. Karla Dvořáka. Omalovánky.) 1. vyd. Praha, Albatros, naklad. pro děti a mládež 1969. Nestr., il. J. Brychta.

138 *O veliké řepě*. (Ze sbírky Františka Bartoše.) 1. vyd. Praha, SNDK 1961. Nestr., il. M. Jágr.

139 *O veliké řepě*. (Leporelo.) 2. vyd. Praha, SNDK 1968. Nestr., il. M. Jágr.

140 *O veliké řepě*. (Ze sbírky Františka Bartoše.) 3. vyd. Praha, Albatros, naklad. pro děti a mládež 1971. Nestr., il. M. Jágr.

141 *O veliké řepě*. (Leporelo.) 4. vyd. Praha, Albatros, naklad. pro děti a mládež 1979. Nestr., il. M. Jágr.

142 *O veliké řepě*. (Leporelo.) 5. vyd. Praha, Albatros, naklad. pro děti a mládež 1986. Nestr., il. M. Jágr.

143 *O velké řepě*. Omalovánka. (Text F. Bartoše upravil J. Machač.) [Martin], Osveta, n. p. Martin [1955]. Nestr., il. M. Jágr.

144 *O šidlu, kačeru, kohoutu a houseru*. (Z knihy Pohádky, říkadla a hádanky z Bartošovy Kytice.) 1. vyd. Praha, SPN 1960. Nestr., il. J. Vodrážka.

145 *Potrestaní karbaníci*. Místní pověst kapucinského kláštera brněnského. ČL, 12, 1903, s. 187.

146 *Povídám, povídám pohádku*. (Výbor českých lidových pohádek pro nejmenší. B. Němcová, K. J. Erben, F. Bartoš.) 1. vyd. Praha, naklad. Svoboda 1994. 60 s., il. V. Karel.

147 BARTOŠ, Fr. aj.: *Princezna holubice*. Sedmdesát sedm pohádek z Moravy a Slezska. (Fr. Bartoš

a 17 spoluautorů) 1. vyd. Brno, Blok 1977. 339 s., il. R. Pilař.

148 BARTOŠ, Fr. aj.: *Princezna holubice*. Sedmdesát sedm pohádek z Moravy a Slezska. (Fr. Bartoš a 17 spoluautorů.) 2. vyd. Brno, Blok 1979. 339 s., il. R. Pilař.

149 BARTOŠ, Fr. aj.: *Princezna holubice*. Sedmdesát sedm pohádek z Moravy a Slezska. (Fr., Bartoš a 17 spoluautorů.) 3. vyd. Brno, Blok 1981. 339 s., il. R. Pilař.

150 BARTOŠ, Fr. aj.: *Princezna holubice*. Sedmdesát sedm pohádek z Moravy a Slezska. (Fr. Bartoš a 17 spoluautorů.) 4. vyd. Brno, Blok 1983. 339 s., il. R. Pilař.

3.2 Lidové divadlo

151 *Hanácká „opera“ z roku 1757*. ČL, 10, 1901, s. 316-321, 386-390, 487-490; not. zápisy.

152 *Moravská hra o sv. Dorotě ze Žďára*. ČL, 11, 1902, s. 52-54.

3.3 Dětský folklor

153 *Maminčiným mazlíčkům*. Říkaný pro nejmenší sebral Fr. Bartoš. S obrázky C. Kotyšana. B. Kočí, knihkupec v Praze [1925 či 1926].

154 *Naše děti*. (Úvod. I. Dítě v rodině. II. Děti mezi sebou. Říkadla společenská. Říkadla satirická. Dětské hádanky a podobné zábavy. Hádanky složitě. Hádanky žertovně.) Komenský, 14, 1886, s. 241-244, 261-264, 279-282, 297-300, 323-326, 340-343, 358-361, 377-380, 407-410, 469-472, 486-489, 500-502, 590-594, 626-629, 635-639, 702-703, 717-720, 735-738, 752-754, 784-787, 800-802.

155 *Naše děti*. (Dětské hry. III. Děti v obci.) Komenský, 15, 1887, s. 177-180, 212-214, 276-279, 310-313, 361-363, 390-392, 407-410, 451-

455, 566-569, 586-588, 615-617, 644-645, 676-678, 713-715, 758-763, 772-776.

156 *Naše děti*. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesii, zábavy, hry i práce společně... (I. Děti v rodině. II. Děti mezi sebou. III. Děti v obci.) [1.] vyd. Brno, J. Barvič 1888. V, 310 s.

157 *Naše děti*. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesii, zábavy, hry i práce společně... 2., rozmnož. vyd. Praha, J. Otto [1899]. 281 s., il. M. Aleš.

158 *Naše děti*. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce. 3. vyd. Praha, Vyšehrad 1949. 352 s., il. M. Aleš.

159 *Naše děti*. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce. 4. vyd. Praha, Vyšehrad 1951. 346 s., il. M. Aleš.

160 *Naši malí pastevci*. Idylka ze života moravských dětí. Osvěta, 17, 1887, s. 76-88.

161 ČERVENKA, J. - DVOŘÁK, K.: *Pohádky, říkadla a hádanky z Bartošovy Kytice*. (Výbor připravili a jazykovou úpravu provedli Jan Červenka a Dr. Karel Dvořák.) 1. vyd. v SNDK Praha, SNDK 1953. 101 s., il. A. Kašpar.

162 *Pohádky, říkadla a hádanky z Bartošovy Kytice*. (Výbor připravila a jazykovou úpravu provedla Marie Kornelová.) 2. vyd. Praha, SNDK 1957. 101 s., il. A. Kašpar.

163 *Pohádky, říkadla a hádanky z Bartošovy Kytice*. (Výbor připravil Jan Červinka, jazyková úprava Marie Kornelová.) 3. vyd. Praha, SNDK 1962. 101 s., il. A. Kašpar.

164 *Špity špity bábo*. Veselá říkadla z lidové poezie. (Ze sbírek K. J. Erbena a F. Bartoše vybral Karel Černý.) 1. vyd. Praha, SNDK 1960. Nestr., il. M. Jágr.

165 *Z Bartošovy „Kytice“*. Ptačí řeč. O poslušných kozlátkách. Hádanky. MZ, 6, 1936-1937, č. 7, s. 157-[160], il. A. Kašpar.

3.4 O lidové písni a hudbě

- 166 „A skutečně provedl Sušil... A tou je v písni věště.“ [Úsudek o Sušilově sbírce po stránce slovesné.] František Sušil. Životopisný nástin od Dra Pavla Vychodila. Brno, pap. knihtiskárna benedikt. rajhradských 1898, s. 250-260.
- 167 *Historická píseň o Francouzích na Moravě*. Obzor, 2, 1879, s. 216-218.
- 168 *Kdy a kde se zpívávalo. Z rozpravy o moravských písniích lidových...* Obzor, 12, 1889, s. 209-213.
- 169 *Moravské národní písně o stavě manželském*. LL, 11, 1890, s. 4-5.
- 170 F. B.: *Naše hudební texty*. Obzor, 9, 1886, s. 51-53.
- 171 *Několik slov o lidové písni. (Ze spisu Sto lidových písni československých s rozborů a výklady, jež právě počal vycházeti v naší České knihovně zábavy a poučení.)* VČP, 10, 1903, s. 193-196, 276-280.
- 172 *Pod našima okna*. Národní píseň. Obzor, 8, 1885, s. 61.
- 173 *Poměr člověka ku přírodě, jakým se jeví v moravských písniích lidových*. Obzor, 12, 1889, s. 233-236, 249-253.
- 174 *Poměr jednotlivce ke společnosti, jakým se jeví v moravských písniích lidových*. Obzor, 12, 1889, s. 305-308.
- 175 *Příspěvky k textové kritice lidových písni*. ČMM, 23, 1899, s. 1-26.
- 176 *Příspěvky k textové kritice lidových písni*. Brno 1902.
- 177 *Rozbor a srovnání několika paralelních lidových písni moravských a českých*. HL, 6, 1889, s. 353-356.
- 178 *Zpráva o rukopisných sbírkách národních písni moravských z roku 1819, chovaných ve Františkově Muzei v Brně*. Museum Franciscum Annales. Brunae 1895, s. 67-90.
- 179 *Žertovné a satirické popěvky z Moravy*. ČL, 8, 1899, s. 346-347.

3.5 Kramářské písně

- 180 *O světských písniích kramářských*. **První část této rozpravy, jednající o kramářské poesii vůbec a o duchovní zvláště vytištěna jest v Časopise Matice Moravské na r. 1871. Obzor, 6, 1883, s. 291-295, 305-309, 323-326, 337-339.
- 181 *Paběrky sebrané na poli české poesie kramářské. (Úvod. I. O písniích duchovních.)* ČMM, 3, 1871, s. 6-28, 56-84.

3.6 Písňové sbírky, zpěvníky, antologie

- 182 BARTOŠ, F. - SUŠIL, F. - KADAVÝ, J.: *Album písni národních*. Výbor 50 písni národních z Moravy, Slezska a Slovenska dle sbírky prof. Bartoše, Sušila a Kadavého. Pro piano harmonisoval Bohuš Pazdírek. Sv. I-VI. [1.] vyd. Olomouc, Lud. R. Pazdírek [1880]. 97 s.
- 183 *Anthologie z národních písni československých ze sbírek K. J. Erbena, F. Sušila, J. Kollára a J. V. Kamarýta*. [1.] vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1874. VII, 176 s.
- 184 BARTOŠ, Franjo: *Kitica*. Iz pučkoga pjesništva Našoj djeci. Hrvatski upravila M. F. Risarije Adolfa Kašpara. (Vložen i český text.) [1.] vyd. Olomouc, R. Promberger [1914-1918]. 158 s., il. A Kašpar.
- 185 *Kytice z lidového básnictva našim dětem*. Olomouc, R. Promberger 1920. 158 s.
- 186 *Kytice z lidového básnictva našim dětem*. 5. vyd. Olomouc, R. Promberger 1929. 158 s., il. A. Kašpara.

- 187 *Kytice z lidového básnictva*. [1.] vyd. Olomouc, Promberger 1906, il. A. Kašpar.
- 188 BARTOŠ, Fr. - JANÁČEK, L.: *Kytice z národních písní moravských*. [1.] vyd. Telč, E. Šolc 1890. XII, 214 s.
- 189 BARTOŠ, Fr. - JANÁČEK, L.: *Kytice z národních písní moravských*. 2. vyd., 1892. XII, 214 s.
- 190 BARTOŠ, Fr. - JANÁČEK, L.: *Kytice z národních písní moravských, slovenských i českých... 3.*, rozmnož. vyd. Telč, E. Šolc 1901. XII, 257 s.
- 191 BARTOŠ, Fr. - JANÁČEK, L.: *Kytice z národních písní moravských, slovenských i českých*. (Revidovali Al. Gregor - text, Boh. Štědroň - nápěv.) 4., zrevid. vyd. Praha, Stát. hudeb. nakladatel. 1953. 149 s.
- 192 *Kytice*. (Text literárně upravila, vysvětlivkami opatřila a ediční poznámku napsala Františka Havlová. Vychází z vyd. r. 1906.) 3. vyd. v Albatrosu Praha, Albatros 1970. 137 s., il. A. Kašpar.
- 193 *Kytice*. (Text literárně upravila, vysvětlivkami opatřila a ediční poznámku napsala Františka Havlová.) 4. vyd. v Albatrosu Praha, Albatros, naklad. pro děti a mládež 1975. 137 s., il. A. Kašpar.
- 194 JANÁČEK, L.: *Moravská lidová poesie v písních. 53 nejkrásnějších písní z Kytice Fr. Bartoše a...* Telč, E. Šolc [1908]. 59 s.
- 195 JANÁČEK, L.: *Moravská lidová poesie v písních. 53 nejkrásnějších písní z Kytice Fr. Bartoše a...* 2. vyd. Praha, Hudební matice 1929. 3 sv. Seš. 1. 19 s. - Seš. 2. 19 s. - Seš. 3. 23 s.
- 196 JANÁČEK, L.: *Moravská lidová poesie v písních. 53 nejkrásnějších písní z Kytice Fr. Bartoše a...* 3. vyd. Praha, Hudební matice Umělecké besedy 1947. 64 s.
- 197 JANÁČEK, L.: *Moravská lidová poesie v písních. 53 nejkrásnějších písní z Kytice Fr. Bartoše a...* Nové vyd. Praha, Supraphon 1975. 8, 58 s.
- 198 *Moravské lidové balady*. (Těchto devět moravských lidových balad ze Slovácka je vybráno ze sbírky Františka Bartoše Národní písně moravské nově nasbírané - 1899 - vydavatelem této edice Josefem Hladkým v Hranicích a vyšly jako 9. svazek Rozmarýnu.) Knihu upravil a doprovodil devíti dřevoryty Jaroslav Šváb. [Hranice], J. Hladký [1932], 35 s., il. J. Šváb.
- 199 BARTOŠ, Fr. - JANÁČEK, L.: *Národní písně moravské sebral František Bartoš, hudebně pořádal Leoš Janáček*. Kniha první: Písně baľadické. (Podle 1. vydání, které vyšlo nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v roce 1901. Nově vypravený reprint. Nově výtvarně upravil Luboš Drtina.) 2. vyd. (v ERM první) Praha, naklad. ERM 1995. 141 s.
- 200 *Národní písně moravské v nově nasbírané*. (Předmluva. Počátky písní. Vysvětlení některých slov dialektických. Opravy textu. Opravy nápěvů. Několik slov o lidových písních moravských.) [1.] vyd. Brno, Matice moravská 1889. IX, 653, XX, CLII.
- 201 BARTOŠ, Fr.: *Národní písně moravské nově nasbírané*. 1. sešit. Praha, náklad. České Akademie 1899.
- 202 BARTOŠ, Fr. - JANÁČEK, L.: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. [1.] vyd. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1901. CXXXVI, 1196 s.
- 203 TROJAN, J.: *Nové národní písně Františka Bartoše (1882)*. Faksimile vybraných zápisů s komentáři. [1.] vyd. Zlín, Studijně-dokumentální středisko Františka Bartoše MJVM Zlín 1996. 151 s., il. B. Dadáková, foto.
- 204 *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými*. Příspěním pp. Ant. Novotného, P. P. Pavelky, dra S. Vašátka, J. Vylvlečky aj. Za doplněk sbírky Sušilovy... [1.] vyd. Brno, K. Winkler 1882. 196 s.
- 205 *Sto lidových písní československých s rozboru a výklady*. [1.] vyd. Praha, J. Otto 1903. 156 s., il. M. Aleš.

206 *Z netištěné sbírky moravských písní a říkadel Frant. Bartoše.* (Zálety a ženitba. Hospoda. Bohatství. Přání. Zvědavost. Fiflena. Při práci. Vojna. Lonkveři. Filosof. V pekle.) ČL, 20, 1911, s. 51-53.

3.7 Přísloví, pořekadla, pranostika

207 *Moravská přísloví a pořekadla.* ČL, 5, 1896, s. 417-422, 541-546.

208 F. B.: *Pes v zrcadle našich přísloví a pořekadel.* Studie ferialní. Obzor, 3, 1880, s. 227-230.

209 F. B.: *Pozměněná pořekadla.* Obzor, 22, 1899, s. 47-48.

210 *Přísloví z Moravy.* ČL, 8, 1899, s. 328-329.

211 *Přísloví.* (Z knihy „Domácí čítanka“ Z lidu pro lid, Fr. Bartoš, r. 1900.) Památce Františka Bartoše. (1837-1937 František Bartoš.) Zlín [1937], s. 62-63, il. J. Kobzář.

212 *Sbírečka přísloví moravsko-slezských.* Obzor, 12, 1889, s. 12, 29, 45, 60-61, 75, 93, 108, 157-158, 207.

4 PEDAGOGIKA

4.1 Souhrnné práce

213 *Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních.* [1.] vyd., 1881.

214 *Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních.* 2., nezměn. vyd. Brno, K. Winiker 1886. 192 s.

215 *Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních.* 3., přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1894. 202 s.

216 *Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních.* 4., zcela přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1897. 220 s.

217 *Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních.* 5. vyd. (nezměn. otisk 4. vyd.) Brno, K. Winiker 1901. 220 s.

218 *Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* [1.] vyd. Brno, K. Winiker 1883. 203 s.

219 *Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* 2., pooprav. vyd. Brno, K. Winiker 1886. 203 s.

220 *Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* 3., pooprav. vyd. Brno, K. Winiker 1892. 213 s.

221 *Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* 4., přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1894. 230 s.

222 *Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* 5., zcela přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1896. 255 s.

223 *Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* 5., zcela přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1897. 255 s.

224 *Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* 6., nezměn. vyd. Brno, K. Winiker 1900. 255 s.

225 *Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* 7., pozměn. vyd. Brno, K. Winiker 1905. 254 s.

226 *Česká čítanka pro první třídu škol středních.* [1.] vyd. Praha. Fr. A. Urbánek 1876. 204 s.

227 *Česká čítanka pro první třídu škol středních.* 2., oprav. vyd. Praha. Fr. A. Urbánek 1878. 203 s.

228 *Česká čítanka pro první třídu škol středních.* 3., nezměn. vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1883. 203 s.

229 *Česká čítanka pro první třídu škol středních.* 4., zcela přeprac. vyd. Praha. Fr. A. Urbánek 1891. IV, 216 s.

230 *Česká čítanka pro první třídu škol středních.* 5., nezměn. vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1894. IV, 216 s.

231 *Česká čítanka pro první třídu škol středních.* 6., přeprac. vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1898. VI, 196 s.

232 *Česká čítanka pro třetí třídu škol středních.* [1.] vyd. Brno, K. Winiker 1887. 187 s.

- 233 *Česká čítanka pro třetí třídu škol středních. 2.*, zcela přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1893. 183 s.
- 234 *Česká čítanka pro třetí třídu škol středních. 3.*, přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1896. 211 s.
- 235 *Česká čítanka pro třetí třídu škol středních. 4.*, přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1900. 258 s.
- 236 *Česká čítanka pro třetí třídu škol středních. 5.*, nezměn. vyd. Brno, K. Winiker 1903. 258 s.
- 237 *Fr. Bartoše Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních.* (Upravil Jan Kabelík.) 6., pozměn. vyd. Brno, K. Winiker 1906. 248 s.
- 238 *Fr. Bartoše Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních.* (Podle nových osnov učebných upravil Jan Kabelík.) 7., uprav. vyd. Brno, K. Winiker 1913. V, 341 s.
- 239 *Fr. Bartoše Česká čítanka pro druhou třídu škol středních.* (Podle nových osnov učebných upravil Jan Kabelík.) 8., uprav. vyd. Brno, K. Winiker 1910. 259 s., vyobr. v textu.
- 240 *Fr. Bartoše Česká čítanka pro třetí třídu škol středních.* (Podle nových osnov učebných upravil Jan Kabelík.) 6., uprav. vyd. Brno, K. Winiker 1912. V, 265 s., il.
- 241 KOSINA, J. - BARTOŠ, Fr.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních...* [1.] vyd. Brno. K. Winiker 1876. VI, 325 s.
- 242 KOSINA, J. - BARTOŠ, Fr.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních...* 2. vyd. Brno. K. Winiker 1878. VI, 308 s.
- 243 KOSINA, J. - BARTOŠ, Fr.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních...* 3. vyd. Brno, K. Winiker 1883. 340 s.
- 244 KOSINA, J. - BARTOŠ, Fr.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních...* 4., pooprav. vyd. Brno, K. Winiker 1893. 340 s.
- 245 BARTOŠ, Fr. - BÍLÝ, Fr. - ČECH, L.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních...* 5., zcela přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1894. 439 s.
- 246 BARTOŠ, Fr. - BÍLÝ, Fr. - ČECH, L.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních...* 5., zcela přeprac. vyd. Brno. K. Winiker 1895. VI. 439 s.
- 247 BARTOŠ, Fr. - BÍLÝ, Fr. - ČECH, L.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních...* 6., nezměn. vyd. Brno, K. Winiker 1897. VI, 439 s.
- 248 BARTOŠ, Fr. - BÍLÝ, Fr. - ČECH, L.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních.* .. 7., podstat. nezměn. vyd. Brno, K. Winiker 1899. VI, 439 s.
- 249 BARTOŠ, Fr. - BÍLÝ, Fr. - ČECH, L.: *Malá Slovesnost (kniha učebná a čitací pro vyšší třídy škol středních).* 8. podstat. nezměn. vyd. Brno, K. Winiker 1902. VI, 439 s.
- 250 BARTOŠ, Fr. - BÍLÝ, Fr. - ČECH, L.: *Malá Slovesnost, kterou za knihu učebnou a čitací pro vyšší třídy škol středních...* 9., zcela přeprac. vyd. Brno. K. Winiker 1905. VIII, 445 s.
- 251 BLAŽEK, M. - BARTOŠ, Fr.: *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské... Skladba.* Sepsal Fr. Bartoš,... Díl druhý. [1.] vyd. Brno, K. Winiker 1878. IX, 172 s.
- 252 BLAŽEK, M. - BARTOŠ, Fr.: *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské... Skladba.* Sepsal Fr. Bartoš,... Díl druhý. 2. oprav. vyd. Brno, K. Winiker 1880. XI, 173 s.
- 253 BLAŽEK, M. - BARTOŠ, Fr.: *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské. Díl druhý: Skladba.* Sepsal František Bartoš. 3., zcela přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1882. VII, 196 s.

254 BLAŽEK, M. – BARTOŠ, Fr.: *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské... Skladba*. Sepsal Fr. Bartoš,... Díl druhý. 5. vyd. Brno, K. Winiker 1886. VIII, 194 s.

255 BLAŽEK, M. – BARTOŠ, Fr.: *Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské. Díl druhý: Skladba*. Sepsal František Bartoš. 6. vyd. Brno, K. Winiker 1889. VIII, 192 s.

256 *Nová rukověť správné češtiny*. (Předmluva. 1. Hláskosloví. 2. Tvarosloví. 3. Kmenosloví. 4. Skladba. 5. Slovník. 6. Fraseologie. 7. O slohu.) Telč, E. Šolc 1901. VIII, 228 s.

257 *Rukověť správné češtiny*. [1.] vyd. Telč, E. Šolc 1891. 101, XXV s.

258 *Rukověť správné češtiny*. 2., rozmnož. vyd. Telč, E. Šolc 1893. LII, 216 s.

259 *Skladba*. 4., přehled. vyd. Brno, K. Winiker 1883. VIII, 196 s.

260 *Skladba jazyka českého*. (Upravil Dr. Ferdinand Jokl.) 7., zcela přeprac. vyd. Brno, K. Winiker 1895. 148 s.

261 *Skladba jazyka českého*. (Upravil Dr. Ferdinand Jokl.) 8., podstat. nezměn. vyd. Brno, K. Winiker 1899. 148 s.

262 *Stručná nauka o tropech a figurách a základové české metriky*. (Zvláštní otisk z Bartošovy české čítanky pro IV. třídu škol středních.) [1.] vyd. Brno, K. Winiker 1881. 16 s.

263 VESNICKÝ, Jan: *Stručný přehled dějin literatury české doby staré a střední, kterýž pro žáky škol středních...* [1.] vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1874. 80 s.

264 VESNICKÝ, Jan: *Stručný přehled Dějin literatury české doby staré i střední, kterýž pro žáky škol středních...* 2., oprav. vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1882. 78 s.

4.2 Školní četba

265 *Boženy Němcové Babička. Obrazy venkovského života...* upravil Fr. Bartoš. 6., uprav. vyd. Praha, I. L. Kober 1887. XII, 305 s.

266 *Boženy Němcové Babička. Obrazy z venkovského života*. (Upravil Fr. Bartoš.) 2. vyd. Praha, I. L. Kober 1892. 205 s.

267 *Boženy Němcové Babička. Obrazy venkovského života*. (Upravil Fr. Bartoš. Doplněno: Thematika na výklady, přednášky a úlohy.) 3. vyd. Praha, I. L. Kober 1903. XI, 236 s.

268 *Boženy Němcové Babička. Obrazy venkovského života*. (Upravil František Bartoš. S ilustracemi předních českých malířů K. V. Matieka, V. Bartoňka, J. F. Hetteše, F. Slabého, A. Liebschra, K. Štaffra.) 4. vyd. Praha, I. L. Kober [1920]. XI, 236 s., il.

269 KOPECKÝ, Jan: *Pravidla moudrosti a opatrnosti, která z „Mudrosloví Fr. L. Čelakovského mládeži české...* Praha (jakožto 26. sv. Nové knihovny pro mládež, pořádané M. Weinfurtem a Fr. A. Zemanem) 1875. 93 s.

270 *Příhody, jež na cestě do Carohradu a zvláště v zajetí svém zkusil a sepsal Václav Vratislav z Mitrovic*. 4. vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1874. 171 s.

271 ZAPLETAL, Josef: *Vesna. Kytice z básní milostných...* [1.] vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1876. 175 s.

272 ZAPLETAL, Josef: *Vlast. Kytice z básní vlasteneckých...* [1.] vyd. Praha, Fr. A. Urbánek 1875. 114 s.

273 *Vybrané slovenské pohádky B. Němcové*. (Upravil F. Bartoš.) Telč, E. Šolc. B. r. 109 s., il.

274 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. (Do tisku upravil Fr. Bartoš.) Díl I. Národní pohádky české i slovenské. Telč, E. Šolc [1893]. 439 s.

275 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. (Do tisku upravil Fr. Bartoš.) Díl II. Vybrané pohádky slo-

venské. (Dle původního vydání z r. 1857.) Telč, E. Šolc [1894]. 311 s.

276 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. (Do tisku upravil Fr. Bartoš.) Díl IV. Pohorská vesnice. Dobrý člověk. Telč, E. Šolc 1894. 418 s.

277 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. (Do tisku upravil Fr. Bartoš.) Díl III. Drobné povídky. Pan učitel. Rozárka. Chudí lidé. Chýše pod horami. V zámku a podzámčí. Telč, E. Šolc. [1895]. 333 s.

278 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. Národní pohádky české. Díl I. (Do tisku upravil František Bartoš.) Praha, E. Šolc [1913].

279 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. Vybrané slovenské pohádky. Díl II. (Do tisku upravil František Bartoš.) Praha, E. Šolc [1913].

280 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. Drobné povídky. Díl III. Pan učitel. Rozárka. Chudí lidé. Chýše pod horami. V zámku a podzámčí. (Do tisku upravil Fr. Bartoš.) E. Šolc Praha-Karlín spol. s r. o. [1913]. 269 s., il.

281 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. Díl IV. Pohorská vesnice. Dobrý člověk. (Do tisku upravil František Bartoš.) E. Šolc Praha-Karlín spol. s r. o. [1913]. 337 s., il.

282 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. Díl V. Babička. (Do tisku připravil František Bartoš.) E. Šolc Praha-Karlín spol. s r. o. [1914]. 259 s., il.

283 *Vybrané spisy Boženy Němcové*. Národní báchorky a pověsti české a slovenské. (Do tisku upravil František Bartoš.) Praha [1916].

4.3 Články

284 *Čítanka pro školy obecné díl I. a naše dětská literatura prostonárodní*. Komenský, 26, 1898, s. 177-180, 196-198, 214-217, 228-231.

285 *Drobné příspěvky k dětské psychologii*.

Z pozorování téhož 3 1/2letého děvčátka. Komenský, 29, 1901, s. 389-390.

286 *Drobnůstky z dětské duševědy*. Komenský, 28, 1900, s. 737-740.

287 *Naše písně*. Komenský, 11, 1883, s. 757-759.

288 *Několik slov o pěstování zpěvu*. (I.-V. a O písních kostelních.) Obzor, 26, 1903, s. 145-146, 161-162, 178-179, 194-197, 211-213, 313-316.

289 *Několik slov o pěstování zpěvu*. (I.-V.) NaŠ, 25, 1903-4, s. 29-32, 51-52, 69-71, 89-91.

290 *Příspěvky ku praktické poetice*. (I. Ballada horská. Jan Neruda. II. Smrt. Moravská. III. Turecká nevěsta. Moravská. IV. Žárlivec. Suš. 121.) HL, 5, 1888, s. 197-201, 229-232, 289-291.

291 *Příspěvky ku praktické poetice*. (V. Srdce mateřské. - Suš. 139.) HL, 6, 1889, s. 3-5.

292 *Příspěvky ku praktické poetice*. Pravá příčina. Slovenská píseň. HL, 8, 1891, s. 441-442.

293 *Příspěvky ku praktické poetice*. HL, 10, 1893, s. 217-220, 297-301.

294 *Ve prospěch českého čtení*. Obzor, 9, 1886, s. 65-67, 81-82.

295 *Život a literatura. Literární aforismy od Frant. Bartoše*. (Život a literatura. II. O literatuře pro mládež. III. O literatuře básnické. IV. O některých obecných potřebách i vadách naší literární produkce.) Obzor, 5, 1882, s. 145-147, 161-165, 177-181, 209-217, 321-324.

5 OSTATNÍ

296 Fr. B.: *Čím hyne naše časopisectvo?* Obzor, 5, 1882, s. 158-159.

297 Fr. B.: *Čím hyne naše časopisectvo?* LL, 3, 1882, s. 67.

- 298 *Dvě řeči o české akademii věd a umění*. Obzor, 13, 1890, s. 148-150.
- 299 F. B.: *Filologický důkaz, že „Moravské národní písně“ jsou podvrženým dílem F. Sušila*. Obzor, 2, 1879, s. 236-239.
- 300 V. P.: *Jak podporují naše noviny heslo „svůj k svému“*. Kapitalka z národního hospodářství. (Na uváženou podává...) Komenský, 28, 1900, s. 701-703.
- 301 *Karel Miarka, buditel a vůdce polského lidu v Pruském Slezsku*. (I.-II.) Obzor, 3, 1880, s. 52-53, 67-68.
- 302 *Krakov katolický*. Obzor, 22, 1899.
- 303 ČTENÁŘ: *Literární a umělecké aforismy*. (Z cizích rozprav a úvah vybral a jiným na uváženou podává...) Komenský, 28, 1900, s. 477-479, 527-528, 605-607.
- 304 *Mžikové vzpomínky z cesty do Paříže*. (1. Naši na cestách a v cizině. 2. Francouzi a Němci. 3. Vozidla pařížská. 4. Pařížské ulice. 5. Jak jsme se měli v Paříži.) Obzor, 24, 1901, s. 4-5, 21-22, 39-40, 51-52, 101-103.
- 305 *Naše nejnovější národní hymna*. HL, 4, 1887, s. 349-350.
- 306 *Našemu lidu*. (Ze sbírky „Vlast“.) Zahrad Moravy (vlastivědný sborník), 3, 1926, s. 145.
- 307 *Našemu lidu*. (Ze sbírky „Vlast“.) Památce Františka Bartoše. (Rozmnožené vydání čísla 10. Vlastivědného sborníku „Zahrad Moravy“, ročník III., 1925-1926.) [Zlín 1926], s. 4.
- 308 *Našemu lidu*. (Báseň.) Zlín - Pondělník, 7, 15. 3. 1937.
- 309 *Několik slov o Literární vzájemnosti slovan-ské*. Hlídka, 4, 1899, s. 357-361, 409-415, 508-512.
- 310 *Několik slov o národním kroji*. Obzor, 8, 1885, s. 305-307.
- 311 *Několik slov o národním kroji*. Komenský, 13, 1885, s. 733-735.
- 312 *Některé poznámky ku článkům p. Kottovým položeným v „Listech filologických“ II. 75 a n. a v „Komenském“ č. 18 a 19*. Komenský, 3, 1875, s. 393-395.
- 313 *Odpověď na kritiku mé sbírky Národních písní moravských*. Obzor, 13, 1890, s. 301-304, 318-319.
- 314 *Oslava České akademie a jejích členů pp. archiváře V. Brandla a ředitele Fr. Bartoše*. (Ostat-ek.) LL, 11, 1890, s. 258.
- 315 *Prosba k naší inteligenci*. Obzor, 6, 1883, s. 16.
- 316 STARÝ VLASTENEC: *Prostonárodní homilie na texty vlastenecké*. (Homilie I.-III.) Komenský, 9, 1881, s. 145-148, 165-168, 193-196, 305-307, 321-324.
- 317 STARÝ VLASTENEC: *Prostonárodní homilie na texty vlastenecké*. (IV. O lásce k vlasti.) Komenský, 11, 1883, s. 4-8, 17-20.
- 318 F. B.: *Skutečně lacinou... četbu*. Obzor, 22, 1899, s. 175.
- 319 *Směs. Kalina na květnou neděli*. (Kaliny a svídkovi k světlům roubatí - 1462. „Ms. Tovač. Boček“. F. Bartoš.) ČL, 21, 1912, s. 350.
- 320 OŠKERA, Jos.: *Smích v soudní síni*. Hlídka, 17, 1900, s. 386-387.
- 321 OŠKERA, Jos.: *„Svůj k svému“ a naše noviny*. Poznámky k vánočnímu trhu. Hlídka, 17, 1900, s. 813-815.
- 322 xy: *Také několik slov k reformě ústavův učitel-ských*. Komenský, 29, 1901, s. 145-146.
- 323 *Ve vlastní při*. Obzor, 13, 1890, s. 45-46.

324 F. B.: *Vincenc Brandl*. (K jeho padesátým narozeninám.) LL, 5, 1884, s. 59-60.

325 F. B.: *Vzor „té pravé“ kritiky*. Obzor, 10, 1887, s. 350-351.

326 *Zasláno*. ČL, 2, 1893, s. 332.

5.1 Recenze

327 *Brus jazyka českého, jež sestavila komise širším sborem Matice české zřízená*. V Praze, nákladem Th. Mourka 1877. Komenský, nového běhu roč. 2, 1877, s. 141-142, 156-158, 171-172, 188-189.

328 *Brus jazyka českého, který sestavila komise širším sborem Matice české zřízená*. Druhé, rozmnožené vydání. Paedagogium, 3, 1881, s. 136-138.

329 *Ciceronova řeč proti G. Verrovi o dílech obrazných*. Přeložil J. Pavel Tomášek. Bibliothéka klassikův sešit 37-38 a 44. LFP, 2, 1875, s. 205-207.

330 HORÁK, Jos.: „*Cymbal a housle*“, básně Ad. Heyduka. V Praze, náklad. kněhkupectví Kobrova. 1876... Komenský, nového běhu roč. 1, 1876, s. 77-78.

331 F. B.: *Český Lid*. ČMM, 17, 1893, s. 81.

332 *Dějiny německé národní literatury*. Podle Kluge, Kurce a jiných sepsal Fr. Vymazal. V Bmě 1879. Nákladem K. Winklera. ČMM, 11, 1879, s. 49-50.

333 J. N.: *Drahota spisů pro mládež*. Obzor, 22, 1899, s. 63.

334 J. N.: *Eine Riese nach Karthago*. Von Jaroslav Sedláček. Wien 1897. Selbstverlag. Obzor, 22, 1899, s. 63.

335 *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*. Verfasst von V. Brandl. mähr. Landesarchivar. Brünn, Verlag von K. Winiker 1876. LFP, 3, 1876, s. 226-229.

336 F. B.: *Gustav Pflieger-Moravský*. Životopisné zápisky básnickovy k tisku připravil a doplnil F. A. Hora. V Plzni 1880, nákladem spolku přátel vědy a literatury české. ČMM, 12, 1880, s. 94.

337 *Historie literatury české*, kterou sepsal K. Tieftrunk. Druhé, rozmnožené vydání. V Praze 1880, nákladem dr. Grégra a Ferd. Dattla. Paedagogium, 2, 1880, s. 34-37.

338 *Knihy Rožmberská*. Kritické vydání, opatřené poznámkami a glosářem, jež učinil V. Brandl, zemský archivář moravský. ČMM, 4, 1872, s. 92-94.

339 F. B.: *Knihy o životě a umučení všech sv. mučedníkův, jež slovů latině Passional dle originálu zemského archivu Brněnského* k tisku připravil, nejpotřebnějšími poznámkami opatřil a vydal M. Blažek, prof. c. k. slov. paedagogia Brněnského. V Brně 1880. ČMM, 12, 1880, s. 93.

340 HORÁK, Jos.: *Královna noci*. Báseň Gustava Pfliegera Moravského. V Praze 1876. Komenský, nového běhu roč. 1, 1876, s. 44-46.

341 V.: *Kukátko čili život v obrazích*. Sepsal Václav Kosmák. Náklad. „Dědictví sv. Cyrilla a Methoda“ na rok 1876. V Brně, 1876. V komisi u Karla Winkera v Brně, Bedřicha Grosse v Olomouci a Fr. Řivnáče v Praze. ČMM, 8, 1876, s. 192-193.

342 *Latinská cvičebná kniha pro I. gymnasiální třídu*. Sestavil J. Riss. 3. vyd. 1873. LFP, 2, 1875, s. 198-204.

343 *Listy z českých dějin kulturních*. Sepsal Dr. Čeněk Zibrť. V Praze 1891. Nakl. Jos. R. Vilímek. HL, 8, 1891, s. 180-182.

344 *Mezi dětmi*. Obrázky z dětského života milé mládeži české podává Julius Skuhravý. V Praze 1889. HL, 6, 1889, s. 121-124.

345 *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského*. Druhé vyd., náklad. kněhkupectví Koberova v Praze národní bibliothéky... [Kulda, B. M.] ČMM, 5, 1873, s. 182-183.

- 346 F. B.: *Morovské národní pohádky a pověsti*. Sebral a napsal Fr. M. Vrána. Sešit I. z okolí Němčického na Hané. V Brně 1880. ČMM, 12, 1880, s. 91.
- 347 *Nauka o slohu*. Ku prospěchu žáků nižších tříd škol středních, škol měšťanských, vyšších dívčích atd. Sepsal Jos. Jedlička, jub. učitel c. k. ústavu učitelského v Praze. V Praze, náklad. J. B. Reinitzra a spol. 1879. Paedagogium, 1, 1879, s. 138-139.
- 348 *Nákres mluvnice staročeské*. Sepsal Josef Jireček. V Praze 1870, náklad. B. Tempského. ČMM, 2, 1870, s. 36-48.
- 349 *Nákres slovanského bájesloví*. Napsal Dr. Hanuš Máchal. V Praze 1891. Nakl. F. Šimáček. HL, 9, 1892, s. 21-23.
- 350 F. B.: *Národní pohádky a pověsti z okolí Velkomeziříčského a Jihlavského*. Sebral a napsal Fr. Al. Sedláček. Ve Velkém Meziříčí, nákladem J. F. Šaška, 1879. ČMM, 12, 1880, s. 91-93.
- 351 *Nebezpečná kniha*. Komenský, 10, 1882, s. 433-438.
- 352 *Nerudovy „Písně kosmické“*. Obzor, 1, 1878, s. 220-222.
- 353 F. B.: *O čarovném pavouku*. Veršovaná pohádka pro mládež. Napsal Svatopluk Čech. Komenský, 26, 1898, s. 91-93, 105-108.
- 354: *O historickém vývoji tance a jeho kulturním významě. Český tanec národní*. Napsal Frant. Dlouhý. V Praze 1880. Paedagogium, 3, 1881, s. 140-141.
- 355 *Obrazy z dějin českých a rakouských*. Z nejlepších domácích pramenů vybral a sestavil Frant. Vymazal. V Bmě 1879. ČMM, 11, 1879, s. 49.
- 356 *Odborná pathologie a terapie*. Vydává spolek českých lékařů redakcí prof. dra B. Eiselta. V Praze, tiskem a nákladem knihtiskárny Kolářovy. ČMM, 10, 1878, s. 118-121.
- 357 F. B.: *Osvěta, listy pro rozhled v umění, vědě a politice*. Redaktor a vydavatel V. Vlček. – Ročník VII., díl I. ČMM, 9, 1877, s. 98-99.
- 358 F. B.: *Paměti města Valašského Meziříčí a městečka Krasna*; přidány též zprávy o přífařených obcích. V komisi Fr. Vaňka, kněhkupce ve Val. Meziříčí. 1879. Obzor, 2, 1879, s. 349-350.
- 359 F. B.: *Paměti o školách českých*. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby. Vydal Fr. Dvorský. ČMM, 13, 1881, s. 187.
- 360 F. B.: *Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské*. Usporiadal a vydal Pavel Dobšinský v Turč. sv. Martině 1880. ČMM, 12, 1880, s. 89.
- 361 F. B.: *Prostonárodnie slovenské povesti*. [Pavel Dobšinský] Sešit I. ČMM, 12, 1880, s. 89-90.
- 362 F. B.: *Přehled dějin literatury české*. Napsal Jaroslav Vlček. V Brně nákladem K. Winklera. Seš. I. Obzor, 7, 1884, s. 304.
- 363 F. B.: *Přírodopis člověka od Fr. Hellwalda*. Překládají Jan Herben a Jar. Vlček. Sešit I. a II. ČMM, 13, 1881, s. 187-188.
- 364 F. B.: *Rožnov, léčebné místo na moravském Valašsku, a jeho okolí*. Popsal Fr. Bayer, učitel při matiční škole Olomucké. Nákladem Fr. A. Urbánka v Praze. ČMM, 9, 1877, s. 187.
- 365 F. B.: *Rukopis Zelenohorský a Kralodvorský s úvodem a výkladem ku potřebě školní i soukromé* vydal Fr. Vymazal. V Brně 1879. Náklad knihkupectví K. Winklera. ČMM, 11, 1879, s. 40-41.
- 366 F. B.: *Sbírký prostonárodní, které pořadá pohádková komisse lit. řeč. spolku „Slavia“ v Praze*. ČMM, 12, 1880, s. 90.
- 367 *Skřivánčí písně*. Pro naše české dítky napsal J. V. Sládek. V Praze 1888. HL, 6, 1889, s. 50-54.

368 *Slohová cvičení škol obecných*. Sepsal Josef Růžička, řídící učitel ve Zbraslavicích. V Praze, nákladem Fr. A. Urbánka, 1879. Paedagogium, 1, 1879, s. 135-138.

369 F. B.: *Srbské národní pohádky*. Ze sbírek V. Karadžiče a A. Nikoliče přeložil J. Z. Veselý. Náklad. Mikuláše a Knappa... ČMM, 9, 1877, s. 181-187.

370 *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Příspěvek ke kulturním dějinám českým sepsal Dr. Čeněk Zibrť. V Praze 1889. HL, 6, 1889, s. 119-120.

371 F. B.: *Ukázka ze synonymiky a fraseologie francouzské*, kterou pro střední školy sepsal Jan Ěv. Hulakovský. Druhé opravené vydání. ČMM, 13, 1881, s. 188-191.

372 F. B.: *Urbánkova knihovna pro lid*. Sv. III. Knihy ďablový. Časová povídka pro náš lid. Sepsal V. Špaček. - Sv. IV. K holi žebráček. Výstražná povídka, kterou dospělejší mládeži a jejím rodičům vypravuje V. Špaček. ČMM, 13, 1881, s. 185-187.

373 F. B.: *Urbánkův Bibliografický Věstník, měsíčník pro rozhled v literatuře a umění*. ČMM, 12, 1880, s. 93-94.

374 *Věta a její části*. Napsal P. J. Engel. V Táboře 1880. Paedagogium, 3, 1881, s. 138-139.

375 *Vlk Krampotů*. Valašská povídka z roků čtyřcátých. Napsal J. M. Slavičinský. V Praze 1891. Nákladem časopisu „České zájmy“. HL, 8, 1891, s. 151-154.

376 *Zpěvy moravských kopaničářů*. Sebral Joža Černík. Uh. Brod. Nakladatel F. Hložek, knihkupec. Komenský, 30, 1902, s. 317-318.

377 F. B.: *Úplný Besedník*. Spořádali Jiří Bittner a Jos. R. Vilímek. ČMM, 9, 1877, s. 99-100.

POZNÁMKY K NĚKTERÝM PRACÍM FRANTIŠKA BARTOŠE

Námi ověřené údaje v originálech prací Fr. Bartoše srovnáváme s údaji uvedenými ve stati Josefa Bartochy Chronologický přehled literární činnosti Fr. Bartoše, ČMM, 30, 1906, s. 373-401 (dále jen Bartocha) a s prací J. Vopravila Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře. Praha 1973, s. 376-377 (dále Vopravil) a prací Dr. Rich. Fischera Profesor Jan Havelka, rodák loštický. Olomouc 1936.

9: Bartocha, s. 400 uvádí pod r. 1905 první díl tohoto slovníku, na s. 401 pod r. 1906 druhý díl. Námi je ověřen výtisk z r. 1906, obsahuje soupis A-Ž.

25: Bartocha nemá uvedeno.

47: Bartocha nemá uvedeno.

63: Bartocha, s. 400 uvádí pod r. 1904 první část článku, pod r. 1905 druhou část. Námi ověřen celý článek až v r. 1905. Ve VČP z r. 1904 nenalezen.

70: Bartocha, s. 400 uvádí pod r. 1905. Námi ověřeno v r. 1906.

76: Bartocha, s. 389 pod r. 1891 první svazek uveden nemá. Námi ověřen v r. 1891. Bartocha, s. 390 pod r. 1892 má uvedeno druhé vydání bez dalších bibliografických údajů. Námi neověřeno.

104: Bartocha nemá uvedeno.

152: Bartocha nemá uvedeno.

157: Námi ověřen výtisk bez vnočení. Datace určena podle Bartochy, s. 396 pod r. 1899.

166: Bartocha, s. 396 uvádí r. 1899. Námi ověřeno vnočení 1898.

172: Bartocha, s. 385: „V Obzoru 61 nn. Pěkný, stručný rozbor lidové písně.“ Námi ověřeno otištění pouze textu národní písně bez komentáře, bez rozboru, a to na s. 61.

176: Bartocha nemá uvedeno. Námi rovněž neověřeno.

177: Bartocha, s. 387 pod r. 1889 má v titulu tohoto článku uvedeno „slezských“, námi ověřeno „českých“.

183: Bartocha, s. 374: „Kniha tištěná má sice na obálce rok 1874, ale vyšla už r. 1873, neboť toho roku byla už posouzena; ale předmluva datována jest 10. října 1872.“

200: Vyšlo v sešitech. První sešit v r. 1888, poslední v r. 1889. Viz také Bartocha, s. 387-388.

201: První sešit třetí sbírky. Na titulním listě není uveden Leoš Janáček.

202: Kompletní třetí sbírka. Na titulním listě uveden i Leoš Janáček. Janáčková studie O hudební stránce národ. písní moravských na s. I-CXXXVI.

219: Bartoča, s. 385 uvádí r. 1885. Námi ověřeno v roce 1886.

222: Bartoča, s. 393 uvádí pod r. 1896 páté, zcela přepracované vydání. Námi ověřeno.

223: V r. 1897 námi ověřeno opět páté, zcela přepracované vydání s bibliografickými údaji shodnými s údaji z vydání z r. 1896. Bartoča uvedeno nemá.

230: Bartoča, s. 391 uvádí pod r. 1893. Námi ověřeno v roce 1894.

235: Bartoča, s. 396 uvádí pod r. 1899. Námi ověřeno v roce 1900.

236: Bartoča, s. 399 uvádí pod r. 1902. Námi ověřeno v roce 1903.

246: Bartoča, s. 391 uvádí pod r. 1894. Námi ověřeno rovněž v roce 1894. Další výtisk tétoho jsme ověřili i s vrocením 1895.

273: Bartoča, s. 392 uvádí „Národní pohádky slovenské“ pod r. 1894. Námi ověřený výtisk „Vybrané slovenské pohádky B. Němcové“ se liší počtem stran, je s ilustracemi, bez vrocení. Nakladatel a místo vydání je stejné.

274: Bartoča, s. 391 pod r. 1893 uvádí „Národní pohádky české“. Námi ověřovaný originál má název „Národní pohádky české i slovenské“. Shoduje se s Bartochou ve všech ostatních údajích kromě počtu stran a je bez vrocení. Datovali jsme podle Bartochy.

275: Bartoča, s. 392 uvádí pod r. 1894 „Národní pohádky slovenské.“ Námi ověřený originál má název „Vybrané pohádky slovenské“. Shoduje se s Bartochou ve všech bibliografických údajích (kromě počtu stran) a je bez vrocení. Datovali jsme podle Bartochy [1894]. (Jediná datace v knize byla na předešlý - 1894.)

276: Bartoča, s. 393 uvádí pod r. 1896 čtvrtý díl Vybraných spisů Boženy Němcové (Pohorská vesnice. Dobrý člověk.) Námi ověřený originál se shodnými údaji kromě vrocení uvedeného Bartochou.

277: Bartoča, s. 392 pod r. 1895 uvádí „Drobné povídky“. Námi ověřovaný originál se shoduje s Bartochou ve všech údajích. Nemá jen vrocení. Datovali jsme podle Bartochy.

311: Bartoča, s. 385 pod r. 1885 uvádí otištění této stati v Obzoru, o otištění v Komenském se nezmiňuje.

314: V článku je citována Bartošova řeč. Bartoča se o článku nezmiňuje.

324: Bartoča, s. 385: „Vincenc Brandl v Liter. listech str. 59-60 jest asi od Bartoše (k padesátým narozeninám Brandlovým).“

330: Bartošovo autorství určeno podle Vopravila, s. 377. Bartoča nemá uvedeno.

340: Bartošovo autorství určeno podle Vopravila, s. 377. Bartoča nemá uvedeno.

341: Bartošovo autorství určeno podle Vopravila, s. 377. Bartoča nemá uvedeno.

SEZNAM NEOVĚŘENÝCH PRACÍ

48, 95, 104 (2.část), 118, 135, 176, 185, 187, 189, 194, 195, 196, 197, 201, 213, 269, 278, 279, 283, 302, 328, 354, 374.

ZNAČKY A PSEUDONYMY FRANTIŠKA BARTOŠE

F. B., Fr. B., J. N., V., V. P., xy,
Čtenář, Horák Jos., Kopecký Jan, Oškera Jos., Starý Vlastenec, Vesnický Jan, Zapletal Josef

SEZNAM EXCERPOVANÝCH ČASOPISŮ, NOVIN, SBORNÍKŮ, ROČENEK A ŠKOLNÍCH PROGRAMŮ

Časopisy a noviny

ČD ČESKÁ DÍVKA. Příloha krásného čtení.

ČL ČESKÝ LID. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku.

ČMM ČASOPIS MATICE MORAVSKÉ

DR DĚTI REPUBLIKY. Noviny mládeže československé.

HLÍDKA Měsíčník vědecký se zvláštním zřetelem k apologetice a filosofii.

HL HLÍDKA LITERARNÍ. Měsíčník věnovaný literární kritice.

KOMENSKÝ Týdeník vychovatelský, věnovaný učitelstvu našemu jakož i přátelům školstva a milé mládeže naší.

LFP LISTY FILOLOGICKÉ A PAEDAGOGICKÉ

LL LITERÁRNÍ LISTY. Orgán přátel české literatury. Později také: Časopis věnovaný zájmům literárním.

MZ MLADÝ ZLÍN. Časopis zlínských dětí.

NaŠ NÁROD a ŠKOLA. List věnovaný časovým otázkám z oboru vědecké a praktické paedagogiky a příbuzných věd se zvláštním ohledem na další vzdělání učitelstva.

OBZOR List pro poučení a zábavu.

OSVĚTA Listy pro rozhled v umění, vědě a politice.

PAEDAGOGIUM Měsíčník pro zájmy vychovatelské.

VČP VĚSTNÍK ČESKÝCH PROFESSORŮ

ZLÍN Pondělník zlínského kraje.

Sborníky a ročenky

CHUDÝM DĚTEM. Ročenka dobročinného komitétu dámského v Brně na prospěch chudých dětí českých škol brněnských, vydaná za přispění spisovatelek a spisovatelů českých a umělcův našich výtvarných. Ročník III. a IV. V Brně roku 1892.

MUSEUM FRANCISCEUM ANNALES. MDCCCXCV. Brunae.

O BÍDĚ LIDSKÉ. Ve prospěch chudých dítek českých škol v Brně. Uspořádala A. Hübnarová. Brno 1890.

PAMÁTCE FRANTIŠKA BARTOŠE.

Rozmnožené vydání čísla 10. Vlastivědného sborníku „Zahrada Moravy“, roč. III., 1925-1926. [Zlín 1926].

PAMÁTCE FRANTIŠKA BARTOŠE. 1837-1937 František Bartoš. Zlín [1937].

SLOVENSKO. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému. Praha, Umělecká beseda 1901.

ZAHRADA MORAVY. Vlastivědný sborník, roč. III, č. 10, červen 1926.

Školní programy

PROGRAMM DES K. K. KATHOLISCHEN GYMNASIUMS IN TESCHEN. Für das Schuljahr 1868.

PROGRAMM DES K. K. ERSTEN (KATH.) STAATSGYMNASIUMS IN TESCHEN. Für das Schuljahr 1869.

PROGRAM C. K. VYŠŠÍHO GYMNASIA SLOVANSKÉHO V BRNĚ na konci školního roku 1872-73.

PROGRAM C. K. VYŠŠÍHO GYMNASIA SLOVANSKÉHO V BRNĚ na konci školního roku 1876-77.

ZKRATKY

B.r. .... bez roku
 il. .... ilustrace, ilustroval
 l. .... let
 nakl. .... nakladatel
 náklad. .... nákladem
 nestr. .... nestránkováno
 nezměn. vyd. .... nezměněné vydání
 not. zápisy .... notové zápisy
 not. záznamy .... notové záznamy
 oprav. vyd. .... opravené vydání
 podstat. nezměn. vyd. .... podstatně nezměněné vydání
 pooprav. vyd. .... poopravené vydání
 pozměn. vyd. .... pozměněné vydání
 přehléd. vyd. .... přehlédnuté vydání

přeprac. vyd. .... přepracované vydání
 r. .... rok, roku
 roč. .... ročník
 rozmnož. vyd. .... rozmnožené vydání
 s. .... strana
 seš. .... sešit
 SNDK .... Státní nakladatelství dětské knihy
 SPN .... Státní pedagogické nakladatelství
 spol. s r. o. .... společnost s ručením omezeným
 sv. .... svazek
 uprav. vyd. .... upravené vydání
 vč. .... včetně
 vyd. .... vydání
 vyobr. .... vyobrazení
 zrevid. vyd. .... zrevidované vydání

Tabulkový životopis Františka Bartoše¹⁾

Anna Devátová – Karel Pavlišťik

Úvodní poznámka k tabulkovému životopisu Františka Bartoše

Tento životopis je koncipován jako příloha k Bibliografii díla Františka Bartoše, vydané Muzeem jihovýchodní Moravy v roce 1997. V oddílu věnovaném Bartošově publikační činnosti, který je stejně tematicky členěn jako tato Bibliografie, uvádíme jen významná díla s odkazem na rejstříkové číslo, pod nímž je v ní zařazena jeho úplná bibliografická citace.

Zdrojem životopisných údajů Františka Bartoše byla především publikace Josefa Bartochy *Z paměti a života Františka Bartoše*, vydaná v Telči u Emila Šolce bez vrocení s předpokladem, že to bylo v letech 1906-1907. Dále byly využity údaje ze studie Aloise Gregora *O životě a díle Františka Bartoše*, vydané Musejním spolkem v Brně v roce 1968, vzpomínkové články a životopisné stati, uveřejňované porůznu v časopisech a sbornících, namátkou

např. Hýskův článek ve sborníku *Památce Františka Bartoše*, Zlín, bez vrocení, nebo stať V. Cekoty a Lad. Rutteho ve sborníku *Ze života a díla Františka Bartoše*, Gottwaldov 1957. Nepovšimnuty nezůstaly ani vzpomínky a poznámky Bartošova blízkého přítele Adolfa Šišky (1863-1949) a popularizátora Bartošova díla Jaroslava Orsavy (1904-1976), dvou Mladcovjanů, jejichž archivní pozůstatosti naše středisko zpracovalo.

Vydáním tohoto stručného životopisného přehledu chceme usnadnit přístup k základním Bartošovým biografickým údajům celé kulturní veřejnosti, zvláště však pedagogům a studentům v situaci, kdy poslední obsažná Gregorova studie je po třiceti letech, které uplynuly od jejího vydání, téměř nedostupná a kdy Bartošovo dílo je stále významnou součástí české kultury a jeho poznávání potřebné a užitečné.

Anna Devátová, Karel Pavlišťik

¹⁾ Přepis díla: DEVÁTOVÁ, A. – PAVLIŠŤÍK, K. 1998: Tabulkový životopis Františka Bartoše. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Studijní a dokumentační středisko Františka Bartoše, Zlín, 19 s.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
16.3.1837	nar. (pokřtěn František Josef) v obci Mladcová; otec: Josef (1809-1872) - hostinský; matka: Viktorie Vrlová (1813-1888) - dcera zámožného panského kováře ve Zlíně, druhá žena Josefa Bartoše			
1.9.1843	začátek docházky do zlínské národní farní školy neboli obecné (triviální) školy			
31.7.1849	vychodil zlínskou dvojtřídní farní školu			
1852	po prázdninách přijat do 3. ročníku vzorné hlavní školy (k. k. Diöcesan - Musterhauptschule) v Olomouci			
1853	přijat do I. třídy německého gymnázia v Olomouci			
1853-1860	studium na německém gymnáziu v Olomouci			

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
			<p>Mladcová - (dnes součást Zlína), původně obec Mlatcov, nynější jméno teprve po převratu r. 1919; ve 30. letech 19. st. měla asi 68 domků a 400 obyvatelů.</p>
			<p>Znamení učitelé: Josef a František Vojtěchové</p>
			<p>Pro své nadání i píli patřil vždy k nejlepším žákům; výborný prospěch, vynikal ve zpěvu a hře na housle a klarinet.</p>
			<p>Měl se utvrdit v němčině. Bydlel u bratra své matky Vrly v Ostružnické ulici.</p>
			<p>V přijímací zkoušce obstál mezi velkým počtem uchazečů. Míst na moravských gymnáziích bylo poměrně málo.</p>
			<p>Výbor. uč. Fr. Vaněk rozvíjel jeho uvědomělé češství, pravděpodobně pod jeho vlivem se účastní národního a literárního dění ve spolku Uměna.</p>

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
9.8.1860	datum maturitního vysvědčení z olomouckého německého gymnázia			
1860-1864	studium klasické filologie (latina, řečtina, čeština) na univerzitě ve Vídni			
60.léta	ve Vídni členem Zpěváckého spolku slovanského; členem student. spolku Morava, který vydával psaný časopis Kvasnice			
3.9.1864	byl jmenován od provinciála řádu piaristického dr. L. Zinka všeobecně suplentem na některém gymnáziu piaristickém s platem 441 zl.			
19.9.1864	dostal dekret na suplentské místo na nižším piaristickém gymnáziu ve Strážnici			
1865	přešel jako suplent na německé gymnázium v Olomouci; členem čtenář. spolku Beseda olomucká			
16.3.1866	byl aprobován i z latiny pro vyšší gymnázia, a to s německou i českou vyučovací řečí			

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
			Studoval s výborným prospěchem, úspěšně složil maturitní zkoušky.
			Dal se na ni zapsat v zimním semestru 1860, studoval 7 semestrů. Učitelé: Hoffmann a Vahlen, H. Bonitz, Fr. Miklosich, Al. Vojtěch Šembera. Stát. zkoušky složil s vyznamenáním.
			Sbormistr: význam. hudeb. morav. skladatel Arnošt Förchtgott Tovačovský (1825-1874). B. vynikal krásným prvním tenorem - „moravský slaviček“; přispíval i do časopisu.
			Suplent = dř. středoškolský profesor bez státních zkoušek
			Působil zde rok (1864-65), získal pověst výborného učitele.
			B. byl v mládí sám žákem tohoto gymnázia. Šk. r. 1865-66 předčasně ukončen pro válku prusko-rakouskou.
			Ke zkoušce se dostavil jako suplent z Olomouce.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
12.5.1866	jmenován (ministrským výnosem) skutečným učitelem gymnaziálním v Těšíně pro německé katolické gymnázium			
1866-1869	tříleté působení v Těšíně na katolickém státním gymnáziu			
1868	zahájil svou literární činnost v programu těšínského gymnázia			Ueber die modale Bedeutung des böhmischen Instrumentals. (O modálním významu českého instrumentálu.) (Programm des k. k. katholischen gymnasiums in Teschen) * 61
1869	od založení Časopisu Matice moravské jeho přispěvatelem			Einige Bemerkungen zur böhmischen Syntax. (Několik poznámek k české syntaxi.) (Programm des k. k. ersten kath. Staatsgymnasiums in Teschen) * 13
12.6.1869	minister. výnosem definitivně potvrzen ve svém úřadě a dostal titul c. k. profesora			
3.7.1869	jmenován skutečným učitelem na tzv. slovanském gymnáziu v Brně			

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
			Prázdniny trávil u rodičů na Mladcové. Útěk před pruskými vojáky přes Provodov do Luhačovic.
			K B. přátelům zde patřili Slováci M. M. Hodža, význam. štúrovec, a spisovatel J. Kalinčiak.
			Syntaktická rozprava svědčí o B. sčtetlosti. Svě výklady doložil četnými příklady z literatury staré i nové, z lid. poezie a přísloví.
			Svě první dvě syntaktické rozpravy uveřejnil jen v němčině.
			Od příchodu do Brna působí hlavně v kulturních institucích, a to ve Vesně, Matici moravské a jejím Časopisu, je členem a štědrým dárce Brněn. matice školské, Filharmonické besedy, Musejního spolku, řemesl. besedy Svatopluk, Sokola a Čtenářského spolku.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIS	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
26.9.1869	složil služební přísahu (u řed. K. Wittka) a stal se tak profesorem I. českého gymnázia v Brně (tzv. slovanské)			
1869-1888	působení na I. čes. gymnáziu v Brně (tzv. slovanském)			
1870	zvolen do výboru Matice moravské			
1871			Paběrky sebrané na poli české poesie kramářské. (ČMM) * 181	Jakou zkázu běře náš druhdy přesný, správný i určitý jazyk skrze novináře a mladší spisovatele české. (ČMM) * 16
1873				Jak bychom mohli i měli těžiti z neporušené řeči lidu ve prospěch jazyka spisovného. (ČMM) * 15 Příspěvky k české slohovědě prozaické i básnické. (Komenský) * 56
1874			Anthologie z národních písní československých ze sbírek K. J. Erbena, F. Sušila, J. Kollára a J. V. Kamarýta. * 183	

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
			B. přítel z prof. sboru: V. Royt, Voj. Kotsmich, Fr. Koláček, Vlad. Šťastný. B. v niž. tř. učival zpravidla klasic. jaz., ve vyš. tř. češtině; brzy se stal nejoblíbeným a nejznámým učitelem.
			O B. pedagogické činnosti jeho žáci: Al. Kolísek, Jan Herben, Fr. Bílý, Fr. Kameníček, Fr. Šujan; později Al. Vaňura (ač nebyl žákem B.)
			Pokládal proto za svou mravní povinnost psát do časopisu vydávaného Maticí.
			B. viděl v porušování jazykové čistoty češtiny dokonce národní nebezpečí. Odtud intenzivní snaha odstranit z češtiny všechny cizí vlivy.
		Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského. /B. M. Kulda/ (ČMM) * 345	V recenzích sleduje regionální národopisné i folkloristické práce.
Stručný přehled dějin literatury české doby staré a střední. /Pseudonym: Jan Vesnický/ * 263			U Anthologie z národních písní československých uvedeny J. Bartochou v Chronologickém přehledu literární činnosti Fr. Bartoše, ČMM 30, 1906, s. 374 poznámky k datování knihy. A. Gregor Bartochovy údaje zcela přebírá; uváděn r. vydání 1873.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
1875				
1876	zvolen za redaktora Časopisu Matice moravské a zůstal jím po 7 let (do r. 1882)			
1877		Ze života lidu moravského. (ČMM) * 91		
1878	ministerstvo kultu a vyučování svě- řilo B. odborná dobrozdání o učebních tex- tech a pomůckách pro národní a měšťanské školy	Ze života lidu moravského. (ČMM) * 92		
1879	začíná přispívat do časopisu Paedagogi- um (1879 - 1881)	Ze života lidu moravského. (ČMM) * 93		

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
Pravidla moudrosti a opatrnosti, která z „Mudroslovi“ Fr. L. Čelakovského mládeži české... /Pseudonym: Jan Kopecký/ * 269 Vlast. Kytice z básní vlasteneckých... /Pseudonym: Josef Zapletal/ * 272			B. – znalec přísloví a pořekadel. Velký ctitel Čelakovského. Chtěl mládeži poskytnout ponaučení pro život a příklad vzorné lidové řeči.
Česká čítanka pro první třídu škol středních. * 226 Malá Slovesnost. /Spoluautor J. Kosina/ * 241 Vesna. Kytice z básní milostných,... /Pseudonym: Josef Zapletal/ * 271			Oblíbené čítanky vyšly v mnoha vydáních. (Honoráře za ně věnoval brněnské Vesně.) Malá slovesnost – „po tři desetiletí nejmilejší českou školní knihou“ (Hýsek).
		Rožnov, léčebné místo na moravském Valašsku, a jeho okolí. /Fr. Bayer/ (ČMM) * 364 Srbské národní pohádky. Ze sbírek V. Karadžiče a A. Nikoliče přeložil J. Z. Veselý. (ČMM) * 369	Zájem o lidové zvyky, obyčeje, písně zabírá nejprve rodný zlínský kraj, potom zahrnuje celou Moravu.
Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské. /M. Blažek - Fr. Bartoš/ - Druhý díl: Skladba. /Fr. Bartoš/ * 251			Učebnice předčila starší práce. Byla osmkrát vydána, B. ji doplňoval, obměňoval ap.
	Filologický důkaz, že „Moravské národní písně“ jsou podvrženým dílem F. Sušila. (Obzor) * 299	Paměti města Valašského Meziříčí a městečka Krasna; přidány též zprávy o přifařených obcích. (Obzor) * 358	

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIS	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
1880	ministerstvo kultu a vyučování svěřilo B. odborná dobrozdání o učebních textech a pomůčkách pro národní a měšťanské školy (stejně jako v r. 1878); zemská školní rada po inspekci školy vyslovila mu pochvalné uznání za jeho výborné působení	Moravské Valašsko, kraj i lid. (Osvěta) * 80 Ze života lidu moravského. (ČMM) * 94 Živnosti a obchody lidu slovenského.* (Obzor) * 99	Pes v zrcadle našich přísloví a pořekadel. (Obzor) * 208	
1881	v Praze byla zřízena Ústřední matice školská, B. se stal jejím prvním zakládajícím členem s příspěvkem 1000 K; vzkřísil ve Čtenářském spolku brněnském liter. odbor a stal se jeho předsedou	Z duchovní dílny našeho lidu. (Osvěta) * 89		Malá ukázka prstonárodní fraseologie hledic zvláště ke konkrétnosti našeho jazyka. (Komenský) * 17
1882			Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými. * 204	
1882-1884	r. 1882 po prázdninách na přímlovu Miklosiche dostal od ministerstva dvouletou dovolenou, aby mohl na Moravě a ve Slezsku podniknout etnograf. a folklorist. výzkumy			

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
		<p>Moravské národní pohádky a pověsti. /Fr. M. Vrána/ (ČMM) * 346</p> <p>Národní pohádky a pověsti z okolí Velkomeziříčského a jihlavského. /Fr. Al. Sedláček/ (ČMM) * 350</p> <p>Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské. /P. Dobšinský/ (ČMM) * 360 aj. * 361, *366</p>	<p>Jako redaktor ČMM neměli dostatek článků, musil si pomoci vlastními příspěvky. V tomto ročníku téměř všechny kritiky musel napsat sám, a to bez honoráře, aby časopis nebyl ve finanční tísni.</p>
<p>Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních. * 213</p>	<p>Prostonárodní homilie na texty vlastenecké. /Pseudonym: Starý Vlastenec/ (Komenský) * 316</p>		<p>Na způsob církevního kázání nabádá Čechy, aby byli opravdovými vlastenci. Kritizuje veřejný život, politikaření. Dovolává se národní hrdosti.</p>
<p>Život a literatura. (Obzor) * 295</p>			<p>První B. sbírka lidových písní. Pokládá ji za „doplněk sbírky Sušilovy“.</p>
			<p>Výsledkem dvouleté práce v terénu byl 1. díl monumentálního díla Dialektologie moravské, vydaný již v r. 1886.</p>

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPOPIS	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
1883		Lid a národ. * 74 Poduží a Podužáci. (Obzor) * 85 Prostonárodní kalendářik ze Zlin- ska. (Komenský) * 101	O světských písních kramářských. (Obzor) * 180	
11.6.1884	zvolen za dopisující- ho člena královské české společnosti nauk	Moravští Kopani- čáři. (Osvěta) * 82 Poduží a Podužáci. (Obzor) * 86		Drobné příhody z potulek filologic- kých. (Obzor) * 12
1885	podepisuje stať Ve prospěch českého čtení, otištěnou v Komenském v Praze v prosinci 1885	Kapitola z prosto- národní geografie a ethnografie moravské. (Osvěta) * 73 Lid a národ. (Sv. II.) * 75 Chléb v názorech, zvycích a pově- rách našeho lidu. (Obzor) * 117		Ukázky z věcného slovníka dialektů moravských. (Komenský) * 65
1886	jmenován titulár- ním ředitelem škol „Vesniných“; 1. škola „Vesnina“ založena v Brně tr.; B. ji zastupoval při jednání s úřady		Naše děti. (Komen- ský) * 154	Dialektologie moravská. (První díl.) * 10
4.3.1887	oslavovány B. pade- sátě narozeniny v Brně celou čes- kou společností; tr. rodná obec Mlad- cová ho jmenovala čestným občanem „za zásluhy o vědu, o zájmy a prospěch obce Mlatcovské“; diplom čtenář. spolku ve Zlíně		Naše děti. (Komen- ský) * 155 Naši malí pastevcí. (Osvěta) * 160	Česká hodinka. (Obzor) * 5

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
Česká čítanka pro druhou třídu škol středních. * 218	Prosba k naší inteligenci. (Obzor) * 315 Prostonárodní homilie na texty vlastenecké. /Pseudonym: Starý Vlastenec/ (Komenský) * 317		Lid a národ - knižní vydání národopisných časopiseckých studií, které vyšly ve dvou svazcích (II. svazek v roce 1885).
		Přehled dějin literatury české. /J. Vlček/ (Obzor) * 362	B. zásluhám o rozvoj vědy a národního života na Moravě se dostávalo veřejného uznání nejen v Brně.
	Několik slov o národním kroji. (Obzor a Komenský) * 310 a 311		Stať Ve prospěch českého čtení podepsaly známé osobnosti tehdejšího života, básníci a spisovatelé, redaktoři a šéfredaktoři, mj. i T. G. Masaryk.
Ve prospěch českého čtení. (Obzor) * 294			Vesnu B. nepřestával hmotně podporovat (přes 3000 K) a v závěti ji odkázal poloviční výtěžek ze svých spisovatelství a 1000 K.
Česká čítanka pro třetí třídu škol středních. * 232 Boženy Němcové Babička. /Upravil Fr. Bartoš./ * 265			R. 1886 začíná B. otiskovat v Komenském studii dětského folkloru. Ve folkloristickém bádání té doby jde o průkopnický čin.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
29.7.1888	jmenován ředitelem II. (nižšího) českého gymnázia v Brně; tr. povýšen na protektora „Vesny“ v Brně; jmenován zástupcem Ústřed. Matice školské pro Brno	Prostonárodní kalendář. (Obzor) * 102 Divé ženy dle dosavadních pověr lidu moravského. (Umělecká beseda) * 118	Naše děti. * 156 Národní písně moravské v nově nasbírané. (1. sešit) * 200	Česká hodinka. (Obzor) * 6
1889	ve zprávě Akademie nauk v Petrohradě za r. 1889, vydané v r. 1890, se B. přisuzuje cena Kotljarevského za Dialektologii moravskou na návrh ruského slavisty prof. Budiloviče, působícího na univerzitě ve Varšavě (1881 - 1892)	Hanák a Slovák. (Obzor) * 71 Doba vánoční ve zvycích a pověrách lidu moravského. (Obzor) * 100	Kdy a kde se zpívalo. (Obzor) * 168 Poměr člověka ku přírodě, jakým se jeví v moravských písních lidových. (Obzor) * 173 Poměr jednotlivce ke společnosti, jakým se jeví v moravských písních lidových. (Obzor) * 174 Národní písně moravské v nově nasbírané. * 200 Sbírečka přísloví moravsko-slezských. (Obzor) * 212	
1890	v lednu carská Akademie nauk v Petrohradě oficiálně uděluje vyznamenání Dialektologii moravské - cenu Kotljarevského ve výši 500 rublů	Starý Vincura. (Obzor) * 98 O některých stránkách sousedské vzájemnosti a svépomoci, jak se jeví v pospolitém životě našeho lidu. (Ročenka: O bidě lidské) * 109 O pozdravech a jiných uctívostech a zdvořilostech našeho lidu. (Obzor) * 110	Moravské národní písně o stavě manželském. (LL) * 169 Kytice z národních písní moravských. /spoluautor L. Janáček/ * 188	

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
			Gregor uvádí, že B. se rozhodl pro toto místo proto, že tu bylo méně administrativní práce a mohl se věnovat i nadále své odborné a literární činnosti.
		Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. /Č. Zibrť/ (HL) * 370	Zpráva má název: Otčet o dějatelnosti vtorogo oddělenija imperatorskoj akademii nauk za 1889 god. V druhé písňové sbírce otištěna B. studie Několik slov o lidových písnič moravských.
	Odpověď na kritiku mé sbírky Národních písní moravských. (Obzor) * 313		B. uváděl, že tuto cenu dostal na přímělu Miklosiche a Jagice.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
30.4.1890	císař. rozhodnutím jmenován řádným členem České akademie císaře Fr. Josefa pro vědy, slovesnost a umění			
10.5.1890	na oslavu České akademie a jejích morav. členů se pořádal v Brně slavnostní banket, kde B. proslovil řeč, v níž jsou obsaženy všechny jeho názory a životní zásady			
30.5.1890	Moravská Beseda v Praze zvolila B. svým čestným členem			
1890-1901	zvolen podruhé zároveň s V. Brandlem za redaktora Časopisu Matice moravské			
1891	korunní princezna Štěpánka vyzvala B., aby v „Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“ ve svazku „Mähren und Schlesien“ vylíčil život slovanského lidu na Moravě společně s mistodržitel. sekretářem Dr. V. Houdkem	Smrt a pohřeb. (Obzor) * 114 O domácím lékařství lidu moravského. (ČMM) * 123		O některých stránkách obrazné konkrétnosti a jadrné stručnosti našeho jazyka. (Obzor) * 32

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
			Vedle V. Brandla jmenován jako jediný z Moravy.
	Oslava České akademie a jejích členů pp. archiváře V. Brandla a ředitele Fr. Bartoše. (LL) * 314		Také řečnický spolek Slávie v Praze vyslovil Bartošovi uznání za jeho zásluhy a blahopřál mu.
			1891-1893 B. uveřejňuje četné literární posudky v Časopise Matice moravské.
Rukověť správné češtiny. * 257		Vlk Krampotů. Valašská povídka z roků čtyřicátých. /J. M. Slavičinský/ (HL) * 375	Rukověť vznikla na základě B. časopis., tzv. brusičských, článků (např. České hodinky v Obzoru, Komen-ském). Stala se velmi oblíbenou a užívanou příručkou.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
30.5.1892	císař. rozhodnutím byl jmenován c. k. školním radou; v září zvolen čestným občanem Blanska „za zásluhy o vlast moravskou a národ český“; člen výboru Matice moravské v Brně	Moravský lid. * 81 Výroční obyčej, slavnosti a zábavy lidu moravského. (Obzor) * 103 Moravská svatba. * 113 Drobné pověry lidu moravského. (ČMM) * 119 Milostné čáry a kouzla našich děvuch. (Ročenka: Chudým dětem) * 121 Některé zprávy o skřítku dle dosavadních názorů lidu moravského. (ČL) * 122 Pověry a zvyky lidu moravského při hospodářství. (ČL) * 124		
1893	jmenován čestným občanem Holešova „pro nehynoucí zásluhy o vědu a literaturu“; čestným členem krajinské lidopisné výstavy v Tišnově	Kout dle obyčejův a pověr lidu moravského. (ČL) * 112	Dvě moravské pověsti o císaři Josefu a o Ječmínkovi. (ČMM) * 131	
25.8.1894	císař. rozhodnutím jmenován členem moravské zemské školní rady			

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
		Nákres slovanského bájeslovi. /Máchal/ (HL) * 349	
Vybrané spisy Boženy Němcové. Díl I. Národní pohádky české i slovenské. * 274	Zasláno. (ČL) * 326		V rubrice Časové zprávy ČL pod titulem Zasláno B. reaguje na výtku dr. Em. Kováře k Dialektologii moravské; od r. 1893 upravuje a vydává jako škol. četbu čtyři díly vybraných spisů B. Němcové.
Malá Slovesnost... /spolu s F. Bílým, L. Čechem/ * 245 Vybrané spisy Boženy Němcové. Díl II. Vybrané pohádky slovenské. * 275 Vybrané spisy Boženy Němcové. Díl IV. Pohorská vesnice. Dobrý člověk. * 276			Zcela přepracované vydání Malé Slovesnosti. B. přibral spoluautory. Změněna kompozice knihy.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIS	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
1895	zvolen čestným předsedou Národopisné výstavy československé v Praze a vyznamenán bronzovou medailí a diplomem za vynikající zásluhy o ni; Towarzystwo ludoznawcze ve Lvově jej jmenovalo dopis. členem; jmenován čest. občanem Ivančic	Dialektologie moravská. 2. díl. * 11	Zpráva o rukopisných sbírkách národních písní moravských z roku 1819, chovaných ve Františkově Muzei v Brně. (Museum Franciscum Annales) * 178	
1896	kurátorem Musejního odb. c. k. mor. společ. pro zveleb. hospodář., přírod. a vlastivědy jmenován konzervátorem pro Františkovské muzeum v Brně; Národopis. muzeem českoslovan. v Praze zvolen zakládajícím členem; zvolen čest. občanem Jevíčka	Hospodářství na starém gruntě moravském. (Obzor) * 96	Moravská přísloví a pořekadla. (ČL) * 207	O našich jménech vlastních. (Hlidka) * 29
1897	u příležitosti šedesátých narozenin jmenován Moravskoslezskou Besedou v Praze jejím čestným členem	Volksleben der Slaven. * 88		Ukázky našeho nynějšího jazyka spisovného. (Obzor) * 62
23.5.1898	udělen rytířský kříž řádu Františka Josefa při odchodu na odpočinek jako uznání jeho zásluh	Robota na bývalém panství malenovském. (ČL) * 97	„A skutečně provedl Sušil...A tou je v písní věště.“ (František Sušil. Životopisný nástin od Dra Pavla Vychodila.) * 166	

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
<p>Vybrané spisy Boženy Němcové. Díl III. Drobné povídky. * 277</p>			<p>První díl Dialektologie příznivě posoudil Jan Gebauer, druhý díl František Pastrnek a Vatroslav Jagić.</p>
<p>Čítanka pro školy obecné, díl I. a naše dětská literatura prostonárodní. (Komenský) * 284</p>			<p>Do penze odchází B. z vlastní žádosti, a to do rodné obce Mladcová. Při odchodu zakládá na gymnáziu Bartošův fond na podporu žákovskou (pro chudé žáky).</p>

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIIS	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
1899		Bratři Josef a František Vojtěchové, rektoři zlinští. (Komenský) * 106 Kmuchaček a kmotřenka na lici na rub. (Obzor) * 111 Duše dle názorův a představ lidových. (Obzor) * 120 Pověry pedagogické a jinak praktické. (Hlidka) * 125	Příspěvky k textové kritice lidových písní. (ČMM) * 175 Žertovné a satirické popěvky z Moravy. (ČL) * 179 Národní písně nově nasbírané. 1. sešit. * 201 Příslloví z Moravy. (ČL) * 210	České hodinky. (Komenský) * 7
8.4.1900	valná hromada Matice moravské jej jmenovala čestným členem; o měsíc později byl přijat za řádného člena Moravské Musejní společnosti v Brně			
1900	cesta do Švýcar a Francie na pařížskou výstavu; zúčastnil se pohřbu přítele J. Ev. Kosiny v Olomouci; vzdal se redaktorství Časopisu Matice moravské	Domácí čítanka z lidu a pro lid. * 107		České hodinky. (Komenský) * 8
1901	dostal diplom čestného člena Musejního spolku Brno	Morava. II. Národopis. (Ottův slovník naučný) * 79 Ze života moravských Slováků. (Sborník Slovensko) * 95	Hanácká „opera“ z roku 1757. (ČL) * 151 Národní písně moravské v nově nasbírané. /spoluautor L. Janáček/ * 202	

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
			<p>V rodné obci žil v rodině své sestry Anny Fajkusové až do smrti. Jeho blízkým mladcovským přítelem byl řídící učitel Adolf Šiška.</p>
			<p>V době své penze cestoval do Itálie, po moři z Benátek do Terstu, také do Krakova a Věličky, do Švédska na stockholmskou výstavu, s učitelem Šiškou z Mladcové na Radhošť a do Těšína, zúčastnil se profesorského sjezdu v Praze.</p>
	<p>Mžíkové vzpomínky z cesty do Paříže. (Obzor) * 304 Také několik slov k reformě ústavův učitelských. (Komenský) * 322</p>		<p>Součástí třetí písňové sbírky je významná Janáčkova studie O hudební stránce národních písní moravských.</p>

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
1902	první záchvat jeho vážné nemoci (porucha ledvin)	Líšeň. /spoluautor C. Mašíček/ (ČMM i knižně) * 77 a 78 O nynějším hmotném úpadku našeho lidu a některých jeho příčinách. (Obzor) * 83 Z lidopisných sbírek. (ČL) * 90	Moravská hra o sv. Dorotě ze Žďára. (ČL) * 152	
1903	carská Akademie nauk v Petrohradě jej jmenovala svým dopisujícím členem; na radu jeho přítele MUDr. Katholického pobývá na léčeni v Luhačovicích		Sto lidových písní československých s rozboru a výklady. * 205	
1904	nemoc postupuje; v lednu nový záchvat; píše závěť ještě za jasné paměti; carská Akademie nauk v Petrohradě jej zve na sjezd slovan. filologů a etnografů; v srpnu Musejní společnost okr. humpoleckého jej jmenovala svým čestným členem	Zbytky starodávných loučení se zimou a vítání jara. (ČD 1904-5) * 104		Ukázky z Bartošova Slovníku dialektického. (Komenský) * 64
1905	v únoru další záchvat nemoci a po něm velmi vážný stav (halucinace zrakové a sluchové, ztrácel paměť a vědomí); Čtenářský spolek v Brně ho jmenuje svým čestným členem; kuratorium Moravské musejní společnosti ho jmenuje dopisujícím členem	Příspěvky k charakteristice našeho lidu. (Obzor) * 87		Dialektický slovník moravský. I. díl. * 9

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
		Zpěvy moravských kopaničářů. /Sebral J. Černík/ (Komenský) * 376	Požádán moravským místodržitelstvím o podporu projektu „Národní píseň v Rakousku“.
Několik slov o pěstování zpěvu. (Obzor a NaŠ 1903-4) * 288 a 289			Gratulaci z Petrohradu podepsali: Balakirev, H. Vojáček, Rimskij-Korsakov, V. Lamanskij, K. Dyrepo, J. Baudouin de Courtenay, E. Michéjeva, J. Kabele.
			V březnu na B. žádost přijel na Mladcovou J. Bartocha, aby s ním promluvil o jeho literár. pozůstalosti. V květnu B. sklíčila smrt A. Dvořáka. Ministr kultu a vyučování zve B. ke spolupráci na vydání sborníku národních písní všech kmenů rakouských.
			Záchvaty nemoci se opakovaly, B. velmi slabl, byl si vědom svého těžkého zdravot. stavu. Bartocha uvádí I. díl slovníku v tomto roce. Jeho korekturu dělal za B. Ten pak přehlížel až vytištěné archy a opravoval v nich chyby.

ROK	UDÁLOST	NÁRODOPIŠ	FOLKLORISTIKA	JAZYKOVĚDA
1906		Deset rozprav lidopisných. * 70	Kytice z lidového básnictva. * 187	Dialektický slovník moravský. * 9
11.6.1906	zemřel ve svém rodišti v Mladcové; 14. 6. pochován na hřbitově ve Zlině			

PEDAGOGIKA	OSTATNÍ	RECENZE	POZNÁMKY
			<p>Kytice vyšla až po B. smrti, koncem roku. Honorář za ni i za Deset rozprav lidopisných už v r. 1905 B. věnoval Národní jednotě pro východní Moravu v Olomouci na vlastenec. účely.</p>
			<p>11.5.1935 převezeny pozůstatky F. B. ze Zlína na hřbitov na Mladcové.</p>

Autoři příspěvků:

PhDr. Karel Altman, CSc., Etnologický ústav AV ČR Brno

Mgr. Juraj Hamar, CSc., Katedra estetiky FF Univerzity Komenského, Bratislava

prof. PhDr. Dušan Holý, DrSc., Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

PhDr. František Hýbl, Muzeum Komenského v Přerově

prof. PhDr. Richard Jeřábek, DrSc., Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

PhDr. Stanislava Kloferová, CSc., Ústav jazyka českého FF MU, Brno

PhDr. Ivana Kolářová, CSc., Katedra českého jazyka PedF MU, Brno

PhDr. Josef Kolařík, CSc., Zlín

PhDr. Věra Kovářů, Brno

PhDr. Judita Kučerová, Ph.D., Katedra hudební výchovy PedF MU, Brno

Doc. PaedDr. Jiří Luska, CSc., Katedra hudební výchovy PedF UP, Olomouc

PhDr. Miloš Melzer, CSc., Šumperk

PhDr. Tomáš Mikulaščík, Krajský úřad Zlín

PhDr. Martina Pavlicová, CSc., Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

PhDr. Karel Pavliščík, CSc., Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně

Mgr. Markéta Pavliščíková, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně

doc. PhDr. Milada Pisková, CSc., Ústav bohemistiky a knihovnictví FPF SU, Opava

PhDr. Jana Pospíšilová, Etnologický ústav AV ČR Brno

PhDr. Jarmila Procházková, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR Brno

Mgr. Jiří Severin, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti

Mgr. Martin Šimša, Národní ústav lidové kultury ve Strážnici

prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc., Katedra českého jazyka PedF MU, Brno

PhDr. Jaroslav Štika, CSc., Rožnov pod Radhoštěm

PhDr. Marta Toncrová, Etnologický ústav AV ČR, Brno

PhDr. Jana Marie Tušková, Ph.D., Katedra českého jazyka PedF MU, Brno

Mgr. Lucie Uhlíková, Ph.D., Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Etnologický ústav AV ČR, Brno

PhDr. Miroslav Válka, Ph.D., Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Mgr. Andrea Zobačová, Etnologický ústav AV ČR Brno

Recenzovali: Mgr. Daniel Drápala, Ph.D.
PhDr. Ludmila Tarcalová

Vydalo: Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně
s podporou Ministerstva kultury České republiky

Odpovědný redaktor: Ivan Plánka

Výkonná redakce: Alena Prudká, Lucie Uhlíková

Jazykové korektury: Ludmila Hyblerová

Grafické zpracování: František Petrák

Předtisková příprava a tisk: LELKA Dolní Bojanovice

Náklad: 500 ks

ISSN 0862 - 8548